

॥ श्रीः ॥

श्रीमूलावनिपालमौलिमणिना सङ्कल्पितश्रीरिव
श्रीमूलात्मजनिस्तथा सहजया लक्ष्म्या च सम्भावितः ।
स्वातिज्योतिरिवादितः समुदितश्चित्रावतारः स्वय
मार्ताण्डाग्रसरो विराजति महाराजः स रामाभिधः ॥
भास्वद्वर्णमणिः प्रवालमृदुला श्रुत्याथलङ्कारिणी
श्रीमद्वधिवसुन्धरानवयशोराशिप्रकाशात्मिका ।
उत्फुल्लसुकृतिप्रसाधनघृतामोदोन्नदङ्घ्रिण्डिमा
श्रीचिच्चोदयमञ्जरी सुमनसां सर्वस्वमुज्जृम्भताम् ॥

के. साम्वाशिवशास्त्री.

P R E F A C E .

The present work, *Sukratnähara*, is an ornament to the Trivandrum Sanskrit Series, embellished with scholarly treatises. It comprises more than two hundred *Paddhati*s. It is also designated, *Subhasukratnähara*, as evidenced by the following passage occurring at the close —

कल्हनावृत्ता सुभाषितरत्नमाला समाहता

It is appropriately entitled *Ratnähara* embodying as it does several portions from treatises on varied branches of literature such as *Itihāsa*, *Kāvya* and *Nataka*. Many remarkable treatises composed by eminent poets like *Capphaladeva*, *Pakvalava* etc., and rare works such as *Kappana-kāvya* are aptly epitomized herein, thereby opening a vast field for research and investigation. The originator of this garland is the talented author *Surya* who is better known by his honorific title of *Halingsaraja* and who was a distinguished Prime Minister to *Kulaśekhara Maharaja*, as is evident from the closing passage in the work —

श्रीनहारवर्षिषावृत्तशेखरायाचार्यमन्त्रिणा निम्बिलिषु विष्णुवृत्तकल्हनावृत्तपटवन्वेन विरोदयप्रतापनिर्जितसूर्येण सूर्येण सहस्रहृदि कृतशेखरमूर्ध्निरनहारे मोक्षपर्वं समाहृतम् ।

It may be presumed that the *Stotra-paddhati* appended to the end is the author's own composition as no mention therein is made of its author and as indicated by the colophon "मोक्षपर्वं समाहृतम्", seen in the preceding *Mokṣaparva*. By panegyricizing *Harī* in the *Stotra-paddhati*, the author discloses that he is a *Sramabhakta* inasmuch as *Kulaśekhara Maharaja* is also a staunch devotee of *Harī*. Internal evidence is lacking for the ascertainment of the author's date and place of birth. One *Surya Pandita* is referred to in the *Catalogus Catalogorum* as a renowned astronomer, erudite scholar and as the author of many treatises. The omission of this *Ratnähara* in it leads us to infer that the author of this work is a different person. The references made to great poets such as *Sri-supala* and *Murari* establish the author's posteriority to them. The fact of preservation of the MS in the Palace Library of His Most Gracious Highness The *Mahārāja* of Travancore and of its absence anywhere else testify *a priori* its composition by the Prime Minister and dedication to *Kulaśekhara Mahārāja*.

The manuscript is worn out and damaged and is about 300 years old. May this edition of *Ratnabhāṣya* be a lasting ornament to the Trivandrum Sanskrit Series whose inauguration is ever memorable by the publication of *Bhaktimāñjarī* composed by one of the illustrious Mahārājas of Travancore—a distinguished patron of letters.

Trivandrum, }
21 12 1113 }

K SAMBAŚIVA ŚĀSTRĪ

॥ श्रीः ॥

निवेदना ।

अयं सूक्तिरत्नहारः श्रीमदनन्तशयनसंस्कृतग्रन्थावलेः कोऽपि सुमनः-
कृतिमुन्दरः सुगन्धिरुपहारः । इह प्ररोचनाया मोक्षान्ता द्विशताधिकः
पद्धतयः प्रदर्शिताः । अस्य रत्नहारस्य 'सुभाषितरत्नमाले'त्यभिधान्तरमपि
प्रथते यदिह ग्रन्थान्ते 'कलिङ्गराजकृता सुभाषितरत्नमाला समाप्ता' इति
दृश्यते । महाभारतादिविवेतिहासकाव्यनाटकादिभ्यो निवन्धेभ्यः समुद्भूत्य
सन्दर्भोचितं सन्निवेश्य सद्गुणितोऽयं हारः स्थाने रत्नहारः शोभते ।
अत्रापुर्वे चम्पकन्देवपद्मलावाद्यः कवयोऽपूर्वाणि कृष्णकाव्यादीनि च
कृतयः सद्गृहीता इतीदमुपक्रमं चरितकाराणां चर्चासंभ्रमोऽप्यनसंलभते ।
तस्यास्य रत्नहारस्य संगुम्फकः कविः —

“इति श्रीमहाराजाधिराजकुलशेखरसाधारणमन्त्रिणा निखिलदिक्षु
विश्रुतकालिङ्गराजपट्टवन्धेन नित्योदयप्रतापनिर्जितसूर्येण सूर्येण सद्गृहीते
कुलशेखरसूक्तिरत्नहारे मोक्षपर्व सम्पूर्णम्” ।

इति ग्रन्थान्तिमपरिसमाप्तिवाक्यात् कश्चन कुलशेखरप्रधानामात्यः
सूर्यसंज्ञः कलिङ्गराजो विश्रुतपट्टवन्धो विज्ञायते । स्तोत्रपद्धतेः प्राक्
परिपूर्णे मोक्षपर्वणि पुनरपि परिसमाप्तौ मोक्षपर्व सम्पूर्णमिति वदन् स्तोत्र-
पद्धतेः कर्तृनाम कृतिनाम वानुद्धरंश्च स्तोत्रपद्धतिं स्वप्रभवां सम्म-
न्यत इवायं सूर्यः कविः । स्तोत्रपद्धतौ च भगवन्तं हरिं स्तुवन् स्वस्वामिनः
कुलशेखरभूपारस्य हरिस्वामिनः स्वामिस्तुतिमुपहृत्योपसंहरन् साधुकारी
स्वामिभक्तोऽयं सूर्यः कदा वा कस्मिन् वा देशे काले च सज्जातः इत्यादि
चरितविज्ञानं प्रति न केऽपि निर्मृष्टा उपायाः प्रसीदन्ति । सर्वग्रन्थसूचिकायां
कश्चन सूर्यपण्डितः स्मर्यमाणो ज्योतिर्विदग्नेसरो बहुग्रन्थनिर्माता दृश्यते ।
तत्रास्य हारस्यापरादर्शादन्य एवायं सूर्यः सम्भाव्यते । माघपुरारि-
प्रमुखाननेकान् महाकवीन् नामग्राहं गृहंस्तेभ्योऽर्वापिन इति परं सद्यः प्रति-

पतुं शक्यं नातोऽधिकम् । अद्वितीयेयं मातृकास्य महोन्नतमहामहिमश्रीमहा-
 राजग्रन्थशालात उपलब्धा सङ्गृहीतुरुक्तदिशा श्रीकुलशेखरमहाराजासाधारण-
 मन्त्रिपदमुपपन्नं घोतयति । मातृका च मध्ये मध्ये शिथिलत्रुटितबहुलपत्रा
 मार्की त्रिशतसंवत्सरीजरत्तमा दृश्यते ॥

एवमस्य रत्नहारस्य प्रसाधनेन श्रीचित्रोदयमक्षरी भूपयन्नेप मन्ये
 घन्यधन्यः । श्रीभक्तिमञ्जर्या महोन्नतमहामहिमश्रीस्वातिमहाराजकृतावुप-
 क्रान्तेयं संस्कृतग्रन्थावलिरनेन रत्नहारेण सततं सालङ्कारा विजयतामिति
 प्रार्थयन्निमं रत्नहारं महाजनसमक्षमुपहरामि ॥

अनन्तशयनम्, }
 २१-१२-११९. }

के. साम्यशिवशास्त्री.

— —

विषयानुक्रमणी-।

क्रमाङ्कः.	विषयः.	पृष्ठम्.
१	प्ररोचनापद्धतिः	१
२	नमस्कारपद्धतिः	२
३	आशी.पद्धतिः	४
४	वेदप्रशंसापद्धतिः	५
५	ब्राह्मणप्रशंसापद्धतिः	६
६	सृष्टिक्रमपद्धतिः	८
७	धर्मपद्धतिः	९
८	धर्मप्रशंसापद्धतिः	११
९	अधर्मप्रशंसापद्धतिः	१३
१०	सत्यप्रशंसापद्धतिः	१४
११	असत्यपद्धतिः	१५
१२	दम्भपद्धतिः	”
१३	दानप्रशंसापद्धतिः	१६
१४	अन्नप्रशंसापद्धतिः	१८
१५	जलदानप्रशंसापद्धतिः	१९
१६	भूमिदानपद्धतिः	”
१७	तिलदानपद्धतिः	”
१८	विद्यादानपद्धतिः	”
१९	सुवर्णदानपद्धतिः	२०
२०	उपःप्रशंसापद्धतिः	”
२१	आर्हिसापद्धतिः	२१
२२	दयापद्धतिः	”
२३	आचारपद्धतिः	”
२४	अनाचारपद्धतिः	२२
२५	गृहस्थपद्धतिः	”

क्रमाङ्कः.	विषयः.	पृष्ठम्.
२६	साध्वीपद्धतिः	२४
२७	पतिप्रशंसापद्धतिः	२६
२८	श्रुतप्रशंसापद्धतिः	२७
२९	अज्ञप्रशंसापद्धतिः	२८
३०	काव्यप्रशंसापद्धतिः	३३
३१	सुजनपद्धतिः.	३४
३२	दुर्जनपद्धतिः	३९
३३	युगप्रशंसापद्धतिः	४७
३४	कर्मप्रशंसापद्धतिः	४८
३५	विधिप्रशंसापद्धतिः	५१
३६	दुर्विधिप्रशंसापद्धतिः	५६
३७	मृत्युप्रशंसापद्धतिः	६७
३८	राजलक्षणपद्धतिः	६०
३९	राजप्रशंसापद्धतिः	७१
४०	असद्राजपद्धतिः	६४
४१	अराजकपद्धतिः	६९
४२	राजविद्यापद्धतिः	७०
४३	जितेन्द्रियपद्धतिः	७१
४४	अजितेन्द्रियपद्धतिः	७२
४५	विनयपद्धतिः	७३
४६	अविनयपद्धतिः	७४
४७	कामजयपद्धतिः	७५
४८	मृगयादोषपद्धतिः	७५
४९	मृगयागुणपद्धतिः	७६
५०	घृतदोषपद्धतिः	७६
५१	दिवास्वप्ननिन्दापद्धतिः	७७
५२	परिवाददोषपद्धतिः	७७

क्रमाङ्कः	विषयः		॥ पृष्ठम् ॥
५३	स्त्रीव्यसनपद्धतिः	।....।	७७
५४	स्त्रीनिन्दापद्धतिः।	७८
५५	पानदोषपद्धतिः	।...।	८०
५६	तौर्यत्रिकपद्धतिः	'....	११
५७	वृथाटाथ्यापद्धतिः।	११
५८	क्रोधप्रशंसापद्धतिः	।...।	११
५९	क्रोधनिन्दापद्धतिः	८१
६०	पैशुन्यपद्धतिः	८३
६१	साहसदोषपद्धतिः।	११
६२	द्रोहपद्धतिः	८४
६३	ईर्ष्यापद्धतिः	११
६४	असूयापद्धतिः	११
६५	अर्थदूषणपद्धतिः	।...।	११
६६	वाक्पारुष्यपद्धतिः	८५
६७	दण्डपारुष्यपद्धतिः	।...।	८६
६८	लोमपद्धतिः	।...।	११
६९	मानपद्धतिः।	८७
७०	हर्षपद्धतिः	११
७१	प्रमादपद्धतिः	।....	८८
७२	आज्ञापद्धतिः	८९
७३	दण्डपद्धतिः	९०
७४	पुत्रपद्धतिः	।...।	९१
७५	दुष्पुत्रपद्धतिः	९३
७६	आतृपद्धतिः	।....	९४
७७	असञ्ज्जातृपद्धतिः	९५
७८	उत्साहशक्तिपद्धतिः	९६
७९	प्रभुशक्तिपद्धतिः	९७

क्रमाङ्कः.	विषयः.		पृष्ठम्.
८०	मन्त्रशक्तिपद्धतिः	...	९७
८१	पुरोहितपद्धतिः	९८
८२	मन्त्रिपद्धतिः	"
८३	दुर्मन्त्रिपद्धतिः	...	१०२
८४	बुद्धिमशंसापद्धतिः	...	१०४
८५	मन्त्रपद्धतिः	...	१०५
८६	मन्त्रकालपद्धति	...	१०७
८७	मन्त्रदेशपद्धतिः	"
८८	मिश्रपद्धतिः	१०८
८९	असन्मिश्रपद्धतिः	१११
९०	कोशपद्धतिः	...	११२
९१	कोशहानिवोषपद्धतिः	११३
९२	राष्ट्रगुणपद्धतिः	११४
९३	दुर्गपद्धतिः	...	११५
९४	सेनापतिपद्धतिः	"
९५	बलपद्धतिः	११६
९६	गजप्रशंसापद्धति.	११७
९७	सुरगप्रशंसापद्धति	...	११८
९८	पदातिपद्धति.	११९
९९	वीरपद्धति.	...	१२०
१००	भीरुपद्धति	...	१२४
१०१	धैर्यपद्धति.	१२५
१०२	मानपद्धति.	१२६
१०३	मानहीनपद्धतिः	१२९
१०४	अन्तरङ्गनिन्दापद्धति.	...	१३०
१०५	सद्रमृत्युपद्धतिः	...	१३१
१०६	असद्रमृत्युपद्धतिः	"	१३२

क्रमाङ्कः	विषयः.	पृष्ठम्.
१०७	विश्वासपदतिः	१३३
१०८	अविश्वासपदतिः	"
१०९	वैद्यनद्वयपदतिः	१३५
११०	असद्वैद्यनद्वयपदतिः	१३६
१११	अविनयनद्वयपदतिः	१३७
११२	द्वयविनयनद्वयपदतिः	१३८
११३	वैद्यनद्वयपदतिः	"
११४	वैद्यनद्वयपदतिः	१३९
११५	अविनयनद्वयपदतिः	१४०
११६	अविनयनद्वयपदतिः	१४१
११७	अविनयनद्वयपदतिः	"
११८	अविनयनद्वयपदतिः	"
११९	अविनयनद्वयपदतिः	"
१२०	अविनयनद्वयपदतिः	"
१२१	अविनयनद्वयपदतिः	१४३
१२२	अविनयनद्वयपदतिः	"
१२३	अविनयनद्वयपदतिः	"
१२४	अविनयनद्वयपदतिः	१४४
१२५	अविनयनद्वयपदतिः	१४५
१२६	अविनयनद्वयपदतिः	१४६
१२७	अविनयनद्वयपदतिः	"
१२८	अविनयनद्वयपदतिः	१४७
१२९	अविनयनद्वयपदतिः	"
१३०	अविनयनद्वयपदतिः	१४८
१३१	अविनयनद्वयपदतिः	"
१३२	अविनयनद्वयपदतिः	१४९
१३३	अविनयनद्वयपदतिः	"

क्रमाङ्कः.	विषयः		पृष्ठम्.
१८९	अस्तमयपद्धतिः	२५१
१९०	सन्ध्यापद्धतिः	...	२५२
१९१	तमःपद्धतिः	२५३
१९२	चन्द्रोदयपद्धतिः	...	"
१९३	प्रभातपद्धतिः	२५५
१९४	सम्भोगशृङ्गारपद्धतिः	...	"
१९५	विप्रलम्भशृङ्गारपद्धतिः	..	२५६
१९६	विषयनिन्दापद्धतिः	...	२५९
१९७	अनित्यपद्धतिः	...	२६२
१९८	शोकपद्धतिः	..	२६५
१९९	ज्ञानपद्धतिः	..	२६६
२००	वैराग्यपद्धतिः	...	२६७
२०१	मोक्षपद्धतिः	...	२७१
२०२	स्तोत्रपद्धतिः	...	"

॥ श्रीः ॥

सूक्तिरत्नहारः ।

१. प्ररोचनापद्धतिः ।

अपूर्वं यद्वस्तु प्रथयति विना कारणकलां
जगद् ग्रावप्रख्यं निजरसभरात् सारयति च ।
क्रमात् प्रख्योपाख्याप्रसरसृभगं भासयति तत्र
सरस्वत्यास्तत्त्वं कविसहृदयाख्यं विजयते ॥ १ ॥

(अभिनवगुप्तस्य)

सरस्वतीविभ्रमदर्पणानां
सूक्तामृतक्षीरमहोदधोनाम् ।
सन्मानसोल्लाससुधाकराणां
कवीश्वराणां जयति प्रकर्षः ॥ २ ॥

(राजरोखरस्य)

धर्मार्थकाममोक्षेषु वैचक्षण्यं कलासु च ।
करोति कीर्त्तिं प्रीतिं च साधुकाव्यनिषेवणम् ॥ ३ ॥

(भामहस्य)

सूक्तिसहस्रह एव स्यात् प्रयोक्तृणां मनोमुदे ।
रत्नैः किमुदधौ कीर्णैः परिष्कारार्थिनां फलम् ॥ ४ ॥
अभिणवराभारद्वा लुककसल्लिणसु विहडिअपडिद्विआ ।
मेत्ति व्व पमुखरसिआ णिव्वोहुं होइ दुक्खरं कव्वकहा ॥ ५ ॥

(सेतौ)

बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिताः ।
अवोघोपहताश्चान्ये जीर्णपद्मे सुभाषितम् ॥ ६ ॥

(भर्तृहरेः)

१. अभिनवरात्रारब्धा च्युतरसल्लिनेषु विषटितपरित्पापिता ।
मैत्रीव प्रमुखरसिका निर्वोहुं भवति दुक्खर काव्यकथा ॥

कान्तं खलगिरा काव्यं लभते भूयसीं रचम् ।
 स्पृष्टं च दंष्ट्या हृद्यं यथा हेमविभूषणम् ॥ ७ ॥
 दोषेष्वेव खलाः सन्तो गुणेष्वेवोन्मिपन्त्यतः ।
 शब्दार्थयोः परीक्षार्थं मध्यस्थान् प्रार्थयामहे ॥ ८ ॥

(विश्वाधिकस्व)

उद्दामसरसपदघटनसुन्दरा धीरप्रसन्नगम्भीरा ।
 दुर्जनजळणिहिपडिआ णसइ स एव्व कव्वकहा ॥ ९ ॥
 (गाथाकोशे)

सुभाषितं द्वारि विशत्यधो गला-
 न्न दुर्जनस्यार्करिपोरिवापृतम् ।
 तदेव धत्ते हृदये(व ? न) सज्जनो
 हरिर्महारत्नमिवातिनिर्मलम् ॥ १० ॥
 चतुर्षु पुरुषार्थेषु स्वेषु स्वेषु पृथक् पृथक् ।
 स्थानेषु स्थापितास्तास्ताः शृण्वन्त्ववहिता बुधाः ॥ ११ ॥
 इति प्रेरणापद्धतिः ॥

२. अथ नमस्कारपद्धतिः ।

विशुद्धज्ञानदेहाय त्रिवेदीदिव्यचक्षुषे ।
 श्रेयःप्राप्तिनिमित्ताय नमः सोमार्धधारिणे ॥ १ ॥
 (भट्टवासिके)

वागर्थाविव सम्पृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये ।
 जगतः पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ २ ॥
 (रघुवशे)

नमामि यामिनीनाथलेखालङ्कृतकुन्तलाम् ।
 भवानीं भवसन्तापनिर्वापणसुधानदीम् ॥ ३ ॥
 (जयन्तस्व)

१. उद्दामसरसपदघटनसुन्दरा धीरप्रसन्नगम्भीरा ।
 दुर्जनजळणिहिपडिआ नश्यति सैव काव्यकथा ॥

नमस्त्रिभुवनोत्पत्तिस्थितिसंहृतिहेतवे ।

विष्णवेऽपारसंसारसिन्धुत्तरणसेतवे ॥ ४ ॥

(पुरन्दरस्य)

धर्माधर्मौ तद्विपाकास्त्रयोऽपि क्लेशाः पञ्च प्राणिनाभायतन्ते ।

यस्मिन्नेतैर्नो परामृष्ट ईशो यस्तं वन्दे विष्णुमोङ्कारवाच्यम् ॥ ५ ॥

(विज्ञानेश्वरस्य)

नमस्तस्यै वराहाय लीलयोद्धरते महीम् ।

खुरमध्यगतो यस्य मेरुः कणघणायते ॥ ६ ॥

(वराहमिहिरस्य)

नमामि सर्वलोकानां जननीमञ्जसम्भवाम् ।

श्रियमुन्निद्रपद्माक्षीं विष्णुवक्षःस्थले स्थिताम् ॥ ७ ॥

(श्रीविष्णुपुराणे)

नमोऽस्त्वमूर्त्तये तुभ्यं प्राक् सृष्टेः केवलात्मने ।

गुणत्रयविभागाय पश्चाद् भेदसुपेयुषे ॥ ८ ॥

(कालिदासस्य)

ध्वनिर्वर्णः पदं वाक्यमित्यास्पदचतुष्टयम् ।

यस्याः भ्रूक्ष्मादिभेदेन वाग्देवीं तामुपास्महे ॥ ९ ॥

(भोजराजस्य)

उमाकोमलहस्ताञ्जसम्भावितललाटिकम् ।

हिरण्यकुण्डलं वन्दे कुमारं पुष्करस्रजम् ॥ १० ॥

(वेदपादस्त्वैव)

विवस्वते ज्ञानभृदन्तरात्मने

जगत्प्रदीपाय जगद्धितपिणे ।

स्वयम्भुवे दीप्तसहस्रचक्षुषे

सुरोत्तमायामिततेजसे नमः ॥ ११ ॥

(महाभारते)

रविमावसते सतां क्रियायै सुधया तर्पयते सुरान् पितृंश्च ।

तमसां निशि भूर्छतां निहन्त्रे हरचूडानिहितात्मने नमस्ते ॥ १२ ॥

(कालिदासस्य)

कर्पूर इव दग्धोऽपि शक्तिमान् यो जने जने ।
नमोऽस्त्ववार्यवीर्याय तस्मै कुसुमधन्वने ॥ १३ ॥

(राजशेखरस्य)

षण्मह अवड्ढिअतुङ्गं अदिसारिअचित्थअं अणोणअगहिरम् ।
अप्पळहुअपरिसङ्गं अणाअपरमत्थपाअडं महुमहणम् ॥ १४ ॥

(सेती)

षण्मह षणअप्पकुविदगौरीचरणगलगपडिबिम्बम् ।
दससु णहदप्पणेणु एआदसतणुधरं रुद्धम् ॥ १५ ॥

(शृङ्गारप्रकाशे)

तमृषिं मनुष्यलोकप्रवेशविश्रामशारिणं वाचाम् ।
सुरलोकादवतारप्रान्तरसेदच्छिदं वन्दे ॥ १६ ॥

(सुरारे.)

मर्त्ययन्त्रेषु चैतन्यं महाभारतविद्यया ।

अर्पयामास तत् पूर्वं यस्तस्मै मुनये नमः ॥ १७ ॥

इति नमस्कारपद्धतिः ॥

३. अथाशीःपद्धतिः ।

पूथायित्तमवतु हरेः क्षामुद्धरतो वराहवपुषो वः ।
शेषफणामणिमण्डलसहस्रसङ्क्रान्तधिम्बस्य ॥ १ ॥

(शृङ्गारप्रकाशे)

रक्षन्तु लक्ष्मीकुचशातकुम्भ(कुम्भ)स्थलीकुङ्कुमपङ्किलाङ्काः ।
बालातपाताम्रकलिन्दकन्याकल्लोललोला मुरवैरिवाहाः ॥ २ ॥
सलिलचरौ विपिनचरौ वसुधाक्रमणौ हलक्षतो(न्न ? द्र)ताजानी ।
कलिबलिदमनौ चेति द्वौ द्वौ वः पान्तु मधुरिपोरवताराः ॥ ३ ॥

(तरुणवाचस्पते)

१. नमतावर्धितगुणमविसारितविस्तृतमनवनेतगभीरम् ।
अप्रलघुकपरिश्रुक्षणमज्ञातपरमार्थप्रकट मधुमधनम् ॥
२. प्रणमत प्रणयप्रकुषितगौरीचरणाप्रलमप्रतिधिम्बम् ।
दशसु नखदर्पणेषु एवादशतनुधर रुद्धम् ॥

अच्छिन्नमेखलमलब्धदृढोपगूढ-

मप्राप्तचुम्बनमनीक्षितवक्रकान्ति ।

कान्ताविमिश्रवपुषः कृतविप्रलम्भ-

सम्भोगसख्यमिव पातु वपुः पुरारेः ॥ ४ ॥

दिकालात्मसमैव यस्य विभुता यस्तत्र विघोतते

यत्रामुष्य सुधीभवन्ति किरणा राशेः स यासामभूत् ।

यस्तत् पिचमृपस्सु योऽस्य हविषे यस्तस्य जीवातवे

बोद्धा यद्गुणमेव मन्मथरिपोस्ताः पान्तु वो मूर्त्तयः ॥ ५ ॥

येन ध्वस्तमनोभवेन बलिजित्कायः पुरास्त्रीकृतो

यो गङ्गां च दधेऽन्यकलयकरो यो बर्हिषत्रप्रियः ।

यस्याद्गुः शशिमच्छिरोहर इति स्तुत्यं च नामामराः

सोऽव्यादष्टभुजङ्गहारवलयस्त्वां सर्वदोमाधवः ॥ ६ ॥

यस्य फरः समुदञ्चति कबलाधिया कुमुदिनीशमादातुम् ।

स च वहति राहुशङ्कां तदवतु वः करिमुखं तेजः ॥ ७ ॥

(शुद्धारप्रकाशे)

इत्याशीःपद्धतिः ॥

४. अथ वेदप्रशंसापद्धतिः ।

चातुर्वर्ण्यं त्रयो लोकाश्चत्वारश्चाश्रमाः पृथक् ।

भूतं भव्यं भविष्यच्च सर्वं वेदे प्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥

नान्यतो ज्ञायते धर्मो वेदोदैवप निर्बमौ ।

तस्मान् सर्वप्रयत्नेन धर्मार्थी वेदमाश्रयेत् ॥ २ ॥

यथा काष्ठमयो हस्ती यश्च चर्ममयो मृगः ।

यश्च विमोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ३ ॥

श्रुतिस्मृती हि विप्रस्य चक्षुषी परमे मते ।

फाणस्त(त्वे ? त्रै)क्या हीनो द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्तितः ॥ ४ ॥

(एते मनोः)

यथा ज्ञातवलो वह्निर्दहत्याद्रानपि शुमान् ।

तथा दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमात्मनः ॥ ५ ॥

(वसिष्ठस्य)

तपोविशेषैर्विधिभिः स्मृतैश्च विधिचोदितैः ।

वेदः कृत्स्नोऽधिगन्तव्यः सरहस्यो द्विजन्मना ॥ ६ ॥

(बृहल्कथायाम्)

सर्वं विदुर्वेदविदो वेदे सर्वं प्रतिष्ठितम् ।

वेदो हि निष्ठा सर्वस्य यद्यदस्ति च नास्ति च ॥ ७ ॥

दृष्ट्वा स्वर्गस्य को ह्यस्ति तथैव नरकस्य च ।

आगमांस्त्वनतिक्रम्य दद्याच्चैव यजेत च ॥ ८ ॥

(महाभारते)

इति वेदप्रशंसापद्धतिः ॥

५. अथ ब्राह्मणप्रशंसापद्धतिः ।

ब्राह्मणो जायमानो हि पृथिव्यामधिजायते ।

ईश्वरः सर्वभूतानां धर्मकोशस्य गुप्तये ॥ १ ॥

स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्वं वस्ते स्वं ददाति च ।

आनृशंस्याद् ब्राह्मणस्य भुञ्जते हीतरे जनाः ॥ २ ॥

(एतौ मनोः)

न ब्राह्मणे परिभवः कर्त्तव्यस्ते कदाचन ।

ब्राह्मणो रुषितो हन्यादपि लोकान् प्रनिज्ञया ॥ ३ ॥

सत्यं दानं दया शीलमानृशंस्यं दमो घृणा ।

दृश्यन्ते यत्र नागेन्द्र ! स ब्राह्मण इति स्मृतः ॥ ४ ॥

दैवाधीनं जगत् सर्वं मन्त्राधीनं तु देवतम् ।

तन्मन्त्रं ब्राह्मणाधीनं ब्राह्मणो दैवतं महत् ॥ ५ ॥

देवद्रव्यविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च ।

कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ ६ ॥

ब्रह्मस्वे मा मतिं कुर्यात् प्राणैः कण्ठगतैरपि ।

अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति ब्रह्मदग्धं न रोहति ॥ ७ ॥

ब्राह्मणाः कस्य वक्तव्याः कस्य वा छन्दचारिणः ।

गुणैरेव वसन्त्येते कामगाः पश्चिणो यथा ॥ ८ ॥

ब्राह्मणानां गवाञ्चैव कुलमेकं द्विधा कृतम् ।

एकत्र मन्त्रास्तिष्ठन्ति हविरन्यत्र तिष्ठति ॥ ९ ॥

गतश्रीर्गणिकां द्वेष्टि गतायुश्च चिकित्सकम् ।

गतश्रीश्च गतायुश्च ब्राह्मणान् द्वेष्टि भारतम् ॥ १० ॥

अष्टौ पूर्वनिमित्तानि नरस्य विनश्यन्तः ।

ब्राह्मणान् प्रथमं द्वेष्टि ब्राह्मणैश्च विरुष्यति ॥ ११ ॥

ब्राह्मणस्त्वानि चादत्ते ब्राह्मणांश्च जिघांसति ।

रमते निन्दया चैषां प्रशंसां नाभिनन्दति ॥ १२ ॥

नैतान् स्मरति कृत्येषु याचितश्चाम्यमूयति ।

सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ॥ १३ ॥

सहस्रं श्रोत्रिये दानमनन्तं वेदपारगे ।

(एते महाभारते)

अविद्यो वा सविद्यो वा ब्राह्मणो दैवतं महत् ।

प्रणीतश्चाप्रणीतश्च यथाग्निर्देवतं महत् ॥ १४ ॥

यस्यास्येन सदाश्नन्ति हव्यानि त्रिदिवोकसः ।

कन्यानि चैवं पितरः किं भूतमधिकं ततः ॥ १५ ॥

न स्कन्दते न व्ययते न विनश्यति कर्हिचिन् ।

वरिष्ठमग्निहोत्रेभ्यो यद् ब्राह्मणमुखे हृतम् ॥ १६ ॥

(एते मनोः)

चिन्मलं सत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम् ।

एकेन ब्रह्मदण्डेन सर्वास्त्राणि हतानि मे ॥ १७ ॥

(श्रीरामायणे)

अश्मानमप्युपायेन लोहं वा जरयेन्नरः ।

न तु कश्चिदुपायोऽस्ति ब्रह्मस्वं येन जीर्यते ॥ १८ ॥

हात्याहलादपि विपाद् ब्रह्मस्वं फष्टमुच्यते ।

विषमेकाग्निं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ॥ १९ ॥

(इति ब्राह्मणमुच्यते)

अन्धस्य पन्थाः स्थविरस्य पन्थाः स्त्रियाः पन्था वैवधिकस्य पन्थाः ।
 राज्ञः पन्था ब्राह्मणेनासमेत्य समेत्य तु ब्राह्मणस्यैव पन्थाः ॥ २० ॥
 यद्ब्राह्मणास्तुष्टतमा वदन्ति तद्देवताः कर्मभिराचरन्ति ।
 तुष्टेषु तुष्टाः सततं भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः ॥ २१ ॥

(महाभारते)

शमप्रधानेषु तपोधनेषु गूढं हि दाहात्मकमस्ति तेजः ।
 स्पर्शानुकूला इव सूर्यकान्तास्तदन्यतेजोभिभवाद् वमन्ति ॥ २२ ॥

(काळिदासस्य)

इति ब्राह्मणप्रश्नसापद्धतिः ॥

६. अथ सृष्टिक्रमपद्धतिः ।

अमौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ।
 आदित्याब्जायते षष्टिर्षष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥ १ ॥
 शुक्लशोणितसम्भिधं चैतन्येनाप्यभिष्टितम् ।
 दिनेनैकेन कललं पञ्चाहेनापि बुद्बुदम् ॥ २ ॥
 दशाहाच्छोणितं तत् स्यान्मांसपेशी तु पक्षतः ।
 चासराणां तु विंशत्या घनमांसं भवेत् ततः ॥ ३ ॥
 दिनानां पञ्चविंशत्या तत् सर्वाङ्कुरितं भवेत् ।
 पञ्चभूतान्वितं मासे मासाभ्यां मेदसान्वितम् ॥ ४ ॥
 नवमे मासि सम्प्राप्ते स्मरणं तत्र जायते ।
 नवमे दशमे मासि गर्भिणी गर्भमुत्सृजेत् ॥ ५ ॥
 समेषु दिवसेषु स्यात् गर्भसङ्क्रमणात् पुमान् ।
 विषमेषु तु तेष्वेव कन्यायाः सम्भवो भवेत् ॥ ६ ॥
 रक्ताधिक्ये भवेद्योपिच्छुलाधिक्ये भवेत् पुमान् ।
 शूक्लासृजोर्भवेत् साम्ये नपुंसकसमुद्भवः ॥ ७ ॥

अस्थीनि मज्जा शुक्लं च पितुरंशास्त्रयो मताः ।
रक्तं रोमाणि पल्लमंशा मातुरमी मताः ॥ ८ ॥
इति सृष्टिक्रमपद्धतिः ॥

७. अथ धर्मपद्धतिः ।

श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।
आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥ १ ॥
घदीच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा ।
परापवादसस्येभ्यो गाश्चरन्तीर्निवारय ॥ २ ॥
सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात् सत्यमपियम् ।
प्रियं च नानृतं ब्रूयादेष धर्मः सनातनः ॥ ३ ॥

अत्रतस्यापि ते धर्मः कार्य एवान्तरान्तरा ।
मेधीभूतोऽपि (हि) भ्राम्यन् (ला ? घा)सग्रासं करोति गौः ॥ ४ ॥

येन सद्वां समारुढः परितप्येत कर्मणा ।
आदावेव न तत् कुर्यादध्रुवे जीविते सति ॥ ५ ॥
सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत् त्यक्तुं न शक्यते ।
सद्भिरेव स कर्त्तव्यः सङ्गः सङ्गस्य भेषजम् ॥ ६ ॥

दरिद्रान् भर कौन्तेय ! न समृद्धान् कदाचन ।
व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्य किमौषधैः ॥ ७ ॥

धर्मोपदेशः संक्षेपाद् ब्राह्मणान् भर कौरव ! ।
पुनः पुनश्च संक्षेपात् ब्राह्मणान् भर कौरव ! ॥ ८ ॥

ए ।
... .. ॥ ९ ॥
... .. ।
... .. याम् ॥ १० ॥

हृदि विद्ध इवात्यर्थं यया सन्तप्यते जनः ।
पीडितोऽपि हि मेधावी न तां वा(चमुदीरयेत्) ॥ ११ ॥

.... .. |

 के ॥ १२ ॥

दानं विचाहृतं वाचः कीर्त्तिधर्मो तथायुपः ।

परोपकरणं काया(दसारात् सारमाहरेत्) ॥ १३ ॥

(श्वस्त्वया सुखसंवित्तिः स्पर्णीयाधुनातनी ।

इति स्वप्नोपमान् मत्वा कामान्मा) गास्तदङ्गताम् ॥ १४ ॥

(भास्वे)

न फलादर्शनात्तात ! शङ्कितव्या न वेदना ।

... येण क्षीयन्ते नोपभोगेन सम्पदः ॥ १५ ॥

(रामाभ्युदये)

इदमन्तरमुपकृ .. ।

. ॥ १६ ॥

. ।

षड्यस्य ॥ १७ ॥

धनस्य यस्य राजतो भयं न चापि चोरतः

समार्जयस्त्र तद्धन . ।

.. ॥ १८ ॥

तद्ध्वं मृत्युरापतति गच्छति कालः ।

प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं

काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषाम् ।

तृष्णास्रोतोविभङ्गो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा

सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेव पन्थाः ॥ १९ ॥

(भर्तृहरे)

. ।

... .. ॥ २० ॥

(राज्याप्रकाशे)

संगं मुञ्चद् विसर्प धम्मं गहिऊण आदिआभोहः ।

... .. ॥ २१ ॥

... .. ।

... कळित्ते कुणहमहं सामिकं जम्मि ॥ २२ ॥

परिहर परपरिवाअं परिहर परसं ।

... .. ॥ २३ ॥

इति धर्मपद्धतिः ॥

८. अथ धर्मप्रशंसापद्धतिः ।

धर्मः श्रुतो वा दृष्टो वा स्मृतो वा कथितोऽपि वा ।

अनुमेयः ॥ १ ॥

... .. ।

... मन्नाशं सर्वमन्यच्च गच्छति ॥ २ ॥

कृत्स्निता ये दरिद्राश्च विरूपा व्याभितास्तथा ।

... .. ॥ ३ ॥

... स्माद्धि परमं नास्ति तथा प्राहुर्मनीषिणः ।

धर्मोऽयं सेवितः शुद्धस्त्राय ॥ ४ ॥

... .. ।

... धनिन्धनः ॥ ५ ॥

इतरेतरयोर्नीतौ विद्धि भेषोदधी यथा ।

यद् ॥ ६ ॥

सौ धनवानपि निर्धनः ।

श्रुतवानपि मूढश्च यो धर्मः ॥ ७ ॥

... .. ।

... चराचराः ॥ ८ ॥

धर्माय येऽभ्यस्यन्ति बुद्धिमोहपरायणाः ।

अपथा गच्छता तेन ॥ ९ ॥

... .. ।
 न जीवति ॥ १० ॥
 (एते महाभारते

धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्ष(ति रक्षितः) ।
 ॥ ११ ॥

भवते सुखम् ।
 धर्मेण लभते सर्वं धर्मसारमिदं जगत् ॥ १२ ॥

(रामायणे)

सुखार्थाः सर्वभूतानां मताः सर्वाः प्रवृत्तयः ।
 सुखं च न विना धर्मात् तस्माद्धर्मपरो भवेत् ॥ १३ ॥

(संग्रहे)

एकस्मिन्नप्यतिक्रान्ते दिवसे धर्मवर्जिते ।
 दस्युभिर्मुपितस्येव युक्तमाकन्दितुं चिरम् ॥ १४ ॥
 वृषो हि भगवान् धर्मस्तस्य यः कुरुते लयम् ।
 वृषलं तं विदुर्देवास्तस्माद्धर्मं न लोपयेत् ॥ १५ ॥
 निधानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।
 शुभकर्माणमायान्ति निश्शेषाः शुभसम्पदः ॥ १६ ॥
 कामार्थीं लिप्समानस्तु धर्ममेवादितश्चरेत् ।
 नहि धर्माद् भवेत् किञ्चिद् दुष्प्रापमिति मे मतिः ॥ १७ ॥
 मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं क्षितौ ।
 विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥ १८ ॥
 धर्मं कृत्वा कर्मणां तात ! मुख्यं
 महाप्रभावः सवितेवावभाति ।
 हानेन धर्मस्य महीमपीमां
 (कृ१ हि) त्वा नरः सीदति पापवृद्धिः ॥ १९ ॥

(महाभारते)

इति धर्मप्रशंसापद्धति ॥

९. अधार्मप्रशंसापद्धतिः ।

अधर्मैषैधते तावत् ततो भद्राणि पश्यति ।
 ततः सपत्नान् जयति समूलस्तु विनश्यति ॥ १ ॥
 न चिरं पापकर्माणो नरा लोकजुगुप्सिताः ।
 ऐश्वर्यं प्राप्य तिष्ठन्ति छिन्नमूला इव द्रुमाः ॥ २ ॥
 अवश्यं लभते कर्त्ता फलं पापस्य कर्मणः ।
 योरं पर्यागते काले द्रुमाः पुष्पपिधार्त्तवम् ॥ ३ ॥

(रामायणे)

नाधर्मश्चरितो राजन् ! सद्यः फलानि गौरिव ।
 पुत्रेषु वा नष्टेषु वा न चेदात्मनि पश्यति ॥ ४ ॥
 एकः पापानि कुरुते फलं भुङ्क्ते महाजनः ।
 भोक्तारस्तत्र मुच्यन्ते कर्त्ता दोषेण लिप्यते ॥ ५ ॥
 पापं प्रज्ञां नाशयति क्रियमाणं पुनः पुनः ।
 नष्टप्रज्ञः पुनः कर्म पापमारभते नरः ॥ ६ ॥
 पापात्मा पापवृद्धिर्यः पापमेवानुवर्तते ।
 कर्मणामविभागज्ञः प्रेत्य चेह च नश्यति ॥ ७ ॥
 श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति महतामपि ।
 अश्रेयांसि प्रपन्ने तु कापि यान्ति विघातकाः ॥ ८ ॥
 परलोकोऽस्तु वा मा वा त्याज्यमेवाशुभं बुधैः ।
 यदि नास्ति ततः किं स्यादस्ति चेन्नाग्निर्को हतः ॥ ९ ॥
 मन्यते पापकं कृत्वा कश्चिद्वेचि न मामिति ।
 देवार्थनं विजानन्ति भूताश्चापि तथा परे ॥ १० ॥

(महाभारते)

सर्वाशुचिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः ।
 शरीरकस्यापि कृते मूटाः पापानि कुर्वते ॥ ११ ॥
 शरीरैः कर्मदोषैश्च याति स्थावरतां नरः ।
 वाचिकैः पक्षिमृगतां मानसैरन्त्यजरातिताम् ॥ १२ ॥

(मनोः)

आधिव्याधिपरीताय अथ श्वो (वा विनाशिने ।)
(इ ? को हि) नाम शरीराय धर्मापेतं समाचरेत् ॥ १३ ॥

आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च
घौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये
धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ १४ ॥

(रामायणे)

इत्यधर्मप्रशंसापद्धतिः ॥

१०. अथ सत्यप्रशंसापद्धतिः ।

अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
अश्वमेधसहस्राद्य सत्यमेव विशिष्यते ॥ १ ॥
न तत्त्ववचनं सत्यं नातश्ववचनं मृषा ।
यद् भूतहितमत्यन्तं तत् सत्यमितरन्मृषा ॥ २ ॥
एकमेवाद्वितीयं तद्यद्राजन् ! नावबुध्यसे ।
सत्यं स्वर्गस्य संयानं पारावारस्य नौरिव ॥ ३ ॥
सर्ववेदाधिगमनं सर्वतीर्थाधिगाहनम् ।
सत्यं च वदतो राजन् ! समं वा स्यान्न वा समम् ॥ ४ ॥
वरं कूपशताद्धर्षा वरं वापीशतात् क्रतुः ।
वरं क्रतुशतात् पुत्रः सत्यं पुत्रशताद्वरम् ॥ ५ ॥
यमो वैवस्वतो राजा यस्तवैष हृदि स्थितः ।
तेन चेद(पि ? वि)वादस्ते मा गङ्गां मा कुरून् गमः ॥ ६ ॥
एकतश्चतुरो वेदाः साङ्गोपाङ्गाः सविस्तराः ।
स्वाधीनास्ते नरश्रेष्ठ ! सत्यमेकं किलैकतः ॥ ७ ॥
सत्यस्य वचनं श्रेयः मत्यज्ञानं तु दुष्करम् ।
यद् भूत(मि ? हि)तमत्यन्तं तद् सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ ८ ॥

न नर्मयुक्तम? कं ह्य)नृतं दिनस्ति
 न स्त्रीषु राजन्! न विवाहकाले ।
 प्राणाल्यये सर्वधनातिपाते
 पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ ९ ॥

(महाभारते)

इति सत्यपक्षसापद्धतिः ॥

११. अधासत्पद्धतिः ।

मिथ्यावचनदग्धस्य चेष्टापूर्त्तं विनश्यति ।
 न रूपमनृतस्यास्ति नानृतस्यास्ति सन्ततिः ॥ १ ॥
 पञ्च पञ्चनृते हन्ति दश हन्ति गणानृते ।
 शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ॥ २ ॥
 हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदन् ।
 सर्वं भूम्यनृते हन्ति मा स्म भूम्यनृतं व(दीः?दः) ॥ ३ ॥
 यां रात्रिमधिविना स्त्री यां चैवाक्षपराजितः ।
 यां च भारातितप्ता गौर्दुर्विवक्ता तु तां वमेत् ॥ ४ ॥
 यन्मन्त्रे भवति वृथा प्रयुज्यमाने
 यत्सोमे भवति वृथाभिपूयमाणे ।
 यच्चाप्रौ भवति वृथाभिपूयमाणे
 तत् सर्वं भवति मृषाभिधीयमाने ॥ ५ ॥

(महाभारते)

इत्यसत्यपद्धतिः ॥

१२. अध दम्भपद्धतिः ।

सन्ध्यावन्दनवेलायां मुक्तोऽहमिति मन्यते ।
 खण्डलण्डुकवेलायां दण्डमादाय धावति ॥ १ ॥
 अग्निहोत्रं त्रयो वेदास्त्रिपुण्ड्रं भस्मधारणम् ।
 बुद्धिपौरुषहीनानां जीविकेति वृहस्पतिः ॥ २ ॥

श्रुतडम्भः शमदम्भः स्नातकदम्भः समाधिडम्भश्च ।
 निःस्पृहदम्भस्य तुलां यान्ति तु नैते शतांशस्य ॥ ३ ॥
 लोभः पितातिवृद्धो जननी माया सहोदरः कृतः ।
 भुकुटिरचना च विद्या पुत्रो डम्भस्य हुङ्कारः ॥ ४ ॥
 (कलाविद्यास)

मृद्धिन्दुलाञ्छितललाटभुजोदरारः-
 षण्शोषुषुचिद्यु(कोरु)रूपोलजानुः ।
 चूडाग्रकर्णकटिपाणिविराजमान-
 दर्माद्दुरः स्फुरति (पूर्व ? मूर्त) इवैष डम्भः ॥ ५ ॥
 सदनमुपगतोऽहं पूर्वमम्भोजयोनेः
 सपदि मुनिभिरुर्ध्वरासनेषूज्जितेषु ।
 सशपथमनुनाथ्य ब्रह्मणा गोमयाम्भः-
 परिमृजितनिजोराशु संवेदितोऽस्मि ॥ ६ ॥
 (प्रबोधचन्द्रोदय)

वाताहार(भ ? त)या जगद्विपधैरास्वाद्य निःशेषित
 ते(त्राः ? अस्ताः) पुनर(ग्र ? भ्र)तोयकफि कातीघ्नतैर्वर्हिभिः
 तेऽपि रूचमूरुचर्मवसनैर्नाताः क्षयं लुब्धकै
 र्दम्भस्य स्फुटितं विदन्नपि जनो जाल्मो गुणानीहते ॥ ७ ॥
 (भल्लटे)

इति दम्भपद्धति ॥

१३. अथ दानप्रशंसापद्धतिः ।

दान विभूषणं लोके दान दुर्गनिवारणम् ।
 दानं स्वर्गस्य सोपानं दान दारिद्र्यनाशनम् ॥ १ ॥
 दुर्मिक्षे चान्नदातारं मुभिक्षे च हिरण्यदम् ।
 भये चाभयदातारं स्वर्गोऽपि बहुमन्यते ॥ २ ॥
 शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः ।
 ऋक्ता शतसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ॥ ३ ॥

चलं चित्तं चलं वित्तं चलं जीवितमावयोः ।
 प्रसारय करं विप्र ! दैवस्य कुटिला गतिः ॥ ४ ॥
 नास्ति दानात् परतरं पृथिव्यामस्ति किञ्चन ।
 अर्थे हि महती वृष्णा स च दुःखेन लभ्यते ॥ ५ ॥
 (नहामारणे)

आयासशतलब्धस्य प्राणेभ्योऽपि गरीयसः ।
 गतिरेकैव वित्तस्य दानं शेषा विपत्तयः ॥ ६ ॥
 देयानि कणपिण्याकशाकान्यपि च याचते ।
 तदभ्यासोचितत्यागः स्वमांसान्यपि चार्पयेत् ॥ ७ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)

कुलं शीलं श्रुतं शौर्यं सर्वमेतन्न गण्यते ।
 दुर्वृत्ते वा सुवृत्ते वा जनो दातरि रज्यते ॥ ८ ॥
 (चाणक्यस्य)

यस्यान्नपानपुष्टाङ्गः कुरुते धर्मसञ्चयम् ।
 अन्नस्य दातुस्तस्यार्थं कर्तुं श्वार्थं न संशयः ॥ ९ ॥
 दातृयाचकयोर्भेदः कराभ्यामेव दर्शितः ।
 एकस्य गच्छतावस्तादुपर्यन्यस्य तिष्ठता ॥ १० ॥
 (वृहत्कथायाम्)

तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ।
 द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेव कलौ युगे ॥ ११ ॥
 श्रोत्रियस्य कदर्यस्य वदान्यस्य च वार्धुपेः ।
 मीमांसित्वोभयं देवाः मममन्नमकल्पयन् ॥ १२ ॥
 तान् प्रजापतिरित्वाह मा कृद्वं विपमं समम् ।
 श्रद्धापूतं वदान्यस्य हनमश्रद्धयेनरत् ॥ १३ ॥
 (मनोः)

अदाता पुरुषस्त्यागी स्वधनं त्यज्य गच्छति ।
 दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥ १४ ॥
 तापपीयूषजलदस्तिमिग्ध्वंसभास्करः ।
 दानं हि नाम संसारे निधानं शुभसम्पदाम् ॥ १५ ॥
 (वृहत्कथायाम्)

अतिसाहसमतिदुष्करमत्याश्चर्यं च दानमर्थानाम् ।
योऽपि ददाति शरीरं न ददाति स वित्तलेश्मपि ॥ १६ ॥

(ब्रह्मविद्याते)

*दत्तो जळं वि जळओ (वि?हि) वळळ्हो होइ सअळळोअस्स ।
णिच्चं पसारिअकगे करेइ मित्तो वि सन्दावम् ॥ १७ ॥

(साध्याकीर्त्तौ)

इति दानप्रशंसापद्धतिः ॥

१४. अथान्नप्रशंसापद्धतिः ।

चतुर्विधानि भूतानि जङ्गमानि स्थिराणि च ।
अन्नाद्भवन्ति राजेन्द्र! सृष्टिरेषा प्रजायते ॥ १ ॥
अन्नाद्रक्तं च शृङ्गं चाप्यतो जीवः प्रतिष्ठितः ।
इन्द्रियाणि च बुद्धिश्च तृप्यन्त्यग्नेन नित्यशः ॥ २ ॥
अन्नप्रणाशे सीदन्ति शरीरे पञ्च भातवः ।
आहारात् सर्वभूतानि सम्भवन्ति महीतले ॥ ३ ॥
अग्नेन धार्यते सर्वं जगदेतच्चराचरम् ।
अन्नात् प्रभवति प्राणः प्रत्यक्षं नास्ति संशयः ॥ ४ ॥
देवा रुद्रादयः सर्वे पितरो ह्यप्रयस्तथा ।
यस्मादग्नेन तुष्यन्ति तस्मादन्नं विशिष्यते ॥ ५ ॥
यस्मादन्नात् प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पेऽसृजत् प्रभुः ।
तस्मादन्नात् परं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ६ ॥
प्रत्यक्षं मीत्विजननं भोक्तृदात्रोर्भवत्पुत ।
अन्नदस्य मनुष्यस्य बलमोजो यशः सुखम् ॥ ७ ॥
कीर्तिश्च जायते शश्वत् त्रिषु लोकेषु पार्थिव ! ॥
इत्यन्नप्रशंसापद्धतिः ॥

* इत्या जलमपि जलदो हि वळभो भवति सकललोकस्य ।
नित्यं प्रसन्नितकर, करोति मित्रोऽपि सन्तापम् ॥

१५. अथ जलदानप्रशंसापद्धतिः ।

संरक्षणार्थं भूतानां सृष्टं प्रथमतो जलम् ।

यः प्राणः सर्वभूतानां वर्धते येन च प्रजाः ॥ १ ॥

तृपितस्य न चान्नेन पिपासा हि प्रणश्यति ।

सर्वदानैर्गृह्णतरं जलदान विशिष्यते ॥ २ ॥

निदाघकाले सलिलं तटाके यम्य तिष्ठति ।

वाजपेयफलं तस्य फलं वै ऋषयोऽद्भुवन् ॥ ३ ॥

एकाहमपि कौन्तेय ! भू(मि ? यि)ष्टमुदकं कुरु ।

कुलं तारयते तात ! सप्त सप्त च सप्त च ॥ ४ ॥

इति जलदानप्रशंसापद्धतिः ॥

१६. अथ भूमिदानपद्धतिः ।

भूमिं यः प्रतिगृह्णाति यश्च भूमिं प्रयच्छति ।

तावुभौ पुण्यकर्माणौ नियता स्वर्गगामिनौ ॥ १ ॥

आश्रितस्याप्रदानेन दत्तस्य हरणेन च ।

जन्मप्रभृति यदत्तं सर्वं नश्यति भारत ! ॥ २ ॥

इति भूमिदानपद्धतिः ॥

१७. अथ तिलदानपद्धतिः

सदक्षिणां काञ्चनचारुशृङ्गीं

कांस्योपदोढां मदनोत्तरीयाम् ।

धेनुं तिला(ना ? न् वा)ददतो द्विजाय

लोका वसुनां सुलभा भवन्ति ॥ १ ॥

इति तिलदानपद्धतिः ॥

१८. अथ विद्यादानपद्धतिः ।

त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी मरुत्पती ।

सर्वेषामेव दानानां विद्यादानं ततोऽधिकम् ॥ १ ॥

२१. अधार्हिंसापद्धतिः ।

सर्ववेदाधिगमनं सर्वतीर्थावगाहनम् ।
 सर्वयज्ञफलं चैव नहि तुल्यमर्हिंसया ॥ १ ॥
 अर्हिंसा परमो धर्मश्चार्हिंसा परमं तपः ।
 अर्हिंसा परमं सत्यमर्हिंसा परमार्जवम् ॥ २ ॥
 अर्हिंसस्य तपोऽक्षय्यमर्हिंसो जायते सदा ।
 अर्हिंसः सर्वभूतानां यथा माता यथा पिता ॥ ३ ॥
 (इतिहासमनुष्ये)

इत्यर्हिंसापद्धतिः ॥

२२. अथ दयापद्धतिः ।

सर्वसत्त्वे च यद्दानं सर्वसत्त्वे च या दया ।
 सर्वसत्त्वप्रदानात्तु दयैवैका विशिष्यते ॥ १ ॥
 सर्वे नैदा न तत् कुर्युः सर्वयज्ञाश्च खेचराः ।
 सर्वतीर्थाभिषेकश्च यत् कुर्याद् प्राणिनां दया ॥ २ ॥
 बाह्मनाःकर्मभिर्ये तु सर्वभूतहिते रताः ।
 दयादर्शितपन्थानो ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते ॥ ३ ॥
 फलाभिलाषोपहतान्तरात्मा परीक्षते पात्रविशेषमेव ।
 कृपालुरुस्त्वर्धितयैव तुष्टः प्रवर्तते दीनजनेषु दातुम् ॥ ४ ॥
 (एते महाभारते)

इति दयापद्धतिः ॥

२३. अधाचारपद्धतिः ।

न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो मुनिः ।
 न चाङ्गचपल + + इति शिष्टस्य लक्षणम् ॥ १ ॥
 आचारसम्भवो धर्मो धर्माद्देदाः समुत्थिताः ।
 वेदैर्यज्ञाः समुत्पन्ना यज्ञैर्देवाः प्रतिष्ठिताः ॥ २ ॥

आचाराल्लभ्यते ह्यायुराचारादीप्सिताः प्रजाः ।

आचाराद्धनमक्षय्यमाचारो हन्त्यलक्षणम् ॥ ३ ॥

अनसूया क्षमा शान्तिः सन्तोषः प्रियवादित्ता ।

कामक्रोधपरित्यागः शिष्टाचारनिदर्शनम् ॥ ४ ॥

न जातिर्न कुञ्चं तात ! न स्वाध्यायो नच श्रुतम् ।

कारणानि द्विजत्वस्य वृत्तमेव तु कारणम् ॥ ५ ॥

प्राप्नोति वै वीर्यमसह्यरूपं नित्योत्थानात् प्रज्ञया पौरुषेण ।

न त्वेव सम्पत् लभते प्रशंसां न वृत्तमाप्नोति महाकुलानाम् ॥ ६ ॥

सूक्ष्मोऽपि भारं नृपतेः स्यन्दनो वै शक्तो वोढुं न तथान्ये

[महीजाः ।

एवं युक्ता भारसहा भवन्ति महाकुलीना न तथा मनुष्याः ॥ ७ ॥

(एते महाभारते)

इत्याचारपद्धतिः ॥

२४. अथ अनाधारपद्धतिः ।

कपाले यद्दापः स्युः श्रद्धतौ वा वृथा पयः ।

आश्रयस्थानदोषेण वृषहीने तथा श्रुतम् ॥ १ ॥

लोष्टमर्दी तृणच्छेदी नखच्छेदी च यो नरः ।

नित्योच्छिष्टः सूचकश्च नेहायुर्विन्दते महत् ॥ २ ॥

ये नास्तिका निष्क्रियाश्च गुरुगाराविलङ्घिनः ।

अधर्मज्ञा दुराचारास्ते भवन्ति गतायुषः ॥ ३ ॥

अशीला भिन्नमर्यादा नित्यसङ्कीर्णमैथुनाः ।

अल्पायुषो भवन्तीह तथा निरयगामिनः ॥ ४ ॥

(एते महाभारते)

इत्यनाचारपद्धतिः ॥

२५. अथ गृहस्थपद्धतिः ।

षतुर्णामाश्रमाणा तु गृहस्थस्तु विशिष्यते ।

सीदमानेन तेनेह सीदन्त्यन्येऽपि ते त्रयः ॥ १ ॥

अहिंसा सत्यवचनं सर्वभूतानुकम्पनम् ।
 शमो दानं यथाशक्ति गार्हस्थ्यो धर्म उच्यते ॥ २ ॥
 अतिथिः पूजितो यस्य गृहस्थस्य तु गच्छति ।
 नान्यस्तस्मान् परो धर्म इति प्राहुर्मनीषिणः ॥ ३ ॥
 देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च भृत्यान् गृह्णाथ देवताः ।
 पूजयित्वा ततः पश्चाद् गृहस्थो भोक्तुमर्हति ॥ ४ ॥
 येषां नाग्रभुजो देवा न वृद्धातिथिवालकाः ।
 राक्षसानेव तान् विद्धि निर्विगङ्गानमद्रलान् ॥ ५ ॥
 अतिथीनां च सर्वेषां प्रेष्याणां स्वजनस्य च ।
 सामान्यं भोजनं मद्भिर्गृहस्थस्य प्रशस्यते ॥ ६ ॥
 वृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च स्रुता ।
 एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ७ ॥

(मनोः)

चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्वाचं दद्याच्च स्रुताम् ।
 उत्थाय चासनं दद्यादैष धर्मः सनातनः ॥ ८ ॥

(महाभारते)

दूरादतिथयो यस्य गृहमायान्ति निर्वृताः ।
 गृहस्थ इति विज्ञेयः शेषास्तु गृहलक्षणाः ॥ ९ ॥

(मार्कण्डेये)

षत्वारस्ते तात ! गृहे वसन्ति श्रियाभियुक्तस्य गृहस्थधर्मे ।
 धान्तो घ्रातिरयसन्नः कुलीनः सखा दरिद्रो भगिनी चान-

[पत्या ॥ १० ॥

स्वधर्मरूपान्जितजीवितानां स्वेष्वेव दारेषु सदा रतानाम् ।
 जितेन्द्रियाणामतिथिमियाणां गृहेऽपि मोक्षः पुरुषोत्तमानाम्

[॥ ११ ॥

(महाभारते)

इति गृहस्थपद्धतिः ॥

२७. अथ पतिप्रशंसापद्धतिः ।

नातन्त्री वाद्यते वीणा नाचक्रो वर्तते रथः ।
 नापतिः सुखमेधेत या स्यादपि श्रुतात्मजा ॥ १ ॥
 मितं ददाति हि पिता मितं माता मितं सुतः ।
 अमितस्य हि दातारं भर्त्तारं का न पूजयेत् ॥ २ ॥
 दुःशीलः कामवृत्तो वा धनैर्वा परिवर्जितः ।
 स्त्रीणामार्यस्वभावानां परमं दैवतं पतिः ॥ ३ ॥
 पतिर्हि भूषणं नार्या भूषणं भूषणादपि ।
 ॥ ४ ॥

(एते धीरामावणे)

यादृग्गुणेन भर्त्रा स्त्री संयुज्येत यथाविधि ।
 तादृग्गुणा सा भवति समुद्रेणेव निम्नगा ॥ ५ ॥
 (मनो०)

पत्या विना जीवति या न सा जीवत्यसंशयम् ।
 पत्या विना मृतिः धेयो नार्याः क्षत्रियपुङ्गव ! ॥ ६ ॥
 (महाभारते)

इति पतिप्रशंसापद्धतिः ॥

२८. अथ श्रुतप्रशंसापद्धतिः ।

विद्वत्त्वं च नृपत्व च नैव तुल्यं कदाचन ।
 स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ १ ॥
 प्रस्तावमदृशं वाक्यं स्वभावमदृशं प्रियम् ।
 आत्मशक्तिसमं क्रोधं यो जानाति स पण्डितः ॥ २ ॥
 (महाभारते)

प्राज्ञो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शृभाशुभाः ।
 गुणवद्वाक्यमादत्ते हंसः क्षीरमिवाम्भसः ॥ ३ ॥
 (षष्ठमदैवस्य)

सेनापत्यं च राज्यं च दण्डनेतृत्वमेव च ।
 सर्वलोकाधिपत्यं च नैव शास्त्रविदर्हति ॥ ४ ॥

अपर्यन्तस्य कालस्य कियद्वा शरदां शतम् ।
तन्मात्रपरमायुर्यः स कथं स्वप्नुमर्हति ॥ ५ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

ईक्षणध्यानसंस्पर्शैर्मत्स्यकूर्मविद्वद्गमाः ।

पोपयन्ति स्वकान् पुत्रान् तद्वत् पण्डितवृत्तयः ॥ ६ ॥

यत्र सूक्तं दुरुक्तं वा समं स्यान्मधुसूदन ! ।

न तत्र प्रलपेत् प्राज्ञो वधिरेष्विव गायनः ॥ ७ ॥

(महाभारते)

विद्वानेव विजानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् ।

नहि बन्ध्या विजानाति शुर्वीं प्रसववेदनाम् ॥ ८ ॥

वाजिवारणलोहानां काष्ठपापाणवासमाम् ।

नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् ॥ ९ ॥

(नीतिशास्त्रे)

अम्बाः शस्त्रं शास्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च ।

पुरुषविशेषं प्राप्य भवन्त्ययोग्याश्च योग्याश्च ॥ १० ॥

(कलाविद्यायाम्)

न पण्डिताः साहसिका भवन्ति श्रुत्वा पुनस्ते तुलयन्त्यसत्यम् ।

ततः समादाय समाचरन्ति स्वार्थाश्च कुर्वन्ति परस्य चार्थान्

[॥ ११ ॥

(सर्वज्ञसोमेश्वरस्य)

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु

लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।

अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा

न्याय्यात् पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥ १२ ॥

(भर्तृहरेः)

चरति णस्सामण्णं विअइ जळस्सअणगोहणञ्चोरिअम् ।

धयळो तह वि किसोअरि णस्सामण्णं धुरं वइसि ॥ १३ ॥

इंसो मिण्ण मज्जे काओ जाइ वसइ णन्दणवणम्मि ।

तह वि हु इंसो इंसो काओ काओ चिअ वराथो ॥ १४ ॥

पस्तु वेदे च वाक्ये च ग्रन्थधारणतत्परः ।
 न च ग्रन्थार्थतच्चञ्जस्तस्य तद्धारणं वृथा ॥ ९ ॥
 अध्रुवेण शरीरेण प्रतिक्षणविनाशिना ।
 ध्रुवं यो नार्जयेद् धर्मं स शोष्यो मूढचेतनः ॥ १० ॥
 नमन्ति फलिता वृक्षा नमन्ति च बुधा जनाः ।
 शुष्ककाष्ठानि मूर्खाश्च मियन्ते न नमन्ति च ॥ ११ ॥
 (व्यासदातके)

विषमां हि गतिं प्राप्य देवान् गर्हयतेऽधुघः ।
 आत्मनः कर्मदोषेणेत्येवं न ह्यवगच्छति ॥ १२ ॥
 (महाभारते)

कथिदाग्निवणं छिन्ना पलाशांश्च निषिञ्चति ।
 पुष्पं दृष्ट्वा फले गृध्नुः स शोचति फलागमे ॥ १३ ॥
 (श्रीरामायणे)

मवर्धमानः पुरुषद्वयाणामसुखावहः ।
 पूर्वार्जितानां मित्राणां दाराणामथ वेश्मनाम् ॥ १४ ॥
 (महाभारते)

यदविज्ञातशास्त्रेण कदाचित् साधितं भवेत् ।
 नैव तद् बहुमन्तव्यं घृणोत्कीर्णमिवाक्षरम् ॥ १५ ॥
 (श्रद्धारप्रकाशे)

सुखं स्वापिति दुर्मेधाः स्वानि कर्माण्यचिन्तयन् ।
 अविज्ञानेन महता कम्बलेनेव संवृतः ॥ १६ ॥
 (महाभारते)

अकामां कामयति यः कामयानां परिद्विषन् ।
 बलवन्तं च यो द्वेष्टि तमाहुर्मूढचेतसम् ॥ १७ ॥
 परं क्षिपति दोषेण वर्त्तमानः स्वयं तथा ।
 यश्च कुप्यत्यनीशः सन् स तु मूढतमो नरः ॥ १८ ॥
 गुरुलाघवमर्थानामारम्भे कर्मणां फलम् ।
 दोषं वा यो न जानाति स बाल इति होच्यते ॥ १९ ॥

कालप्राप्तं महारत्नं यो न गृह्णात्यनुद्विमान् ।
 अन्यहस्तगतं दृष्ट्वा पथात् स परितप्यते ॥ २० ॥
 अविज्ञानप्रपञ्चस्य यचो वाचस्पतेरपि ।
 ब्रजत्यफलतामेव नयद्गुह इवेदितम् ॥ २१ ॥

(भारवेः)

सूर्यादन्यत्र यच्चन्द्रेऽप्यर्थासंस्पर्शि तत् कृतम् ।
 खद्योत इति कीटस्य नाम तुष्टेन केनचित् ॥ २२ ॥

(भल्लटे)

भङ्गः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषतः ।
 ह्यानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति ॥ २३ ॥

(भर्तृहरेः)

मूर्खा न द्रष्टव्या द्रष्टव्याश्चेन्न तैस्तु मह तिष्ठेत् ।
 यदि तिष्ठेन्न तु कथयेद् यदि कथयेन्मूर्खेषु कथयेत् ॥ २४ ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

स्तब्धप्रकृतिलोके बहुमानमुपैति नातिशयनम् ।
 स्फुटमत्रोदाहरणं पयोधरः कुवलयक्षीणाम् ॥ २५ ॥

शाब्देन मित्रं कपटेन धर्मं
 परोपतापेन समृद्धभावम् ।

सुरेण विद्यां परुषेण नारीं
 कांक्षन्ति ये नूनमपण्डितास्ते ॥ २६ ॥

एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेको
 विद्वद्भिरेव सह संवसति(द्वि ? द्वि)तीयम् ।
 यस्यास्ति न द्वयमिदं स्फुटमेव सोऽन्ध-
 स्तस्यापमार्गचलने वद कोऽपराधः ॥ २७ ॥

काव्येन मूर्खधनिनं प्रणयेन नीचं
 वेद्यां श्रुतेन शठशात्रवमार्जवेन ।

इच्छन्ति ये जगति रञ्जायितुं विमूढा-
 स्तेषामरप्यसदितेन समः प्रयासः ॥ २८ ॥

(वद्यभदेवस्य)

आराध्य दुग्धजलाधिः (स्त्र ? सु) धयैव देवान्
देवाय हन्त महते गरलं दिदेश ।

येषां ध्रुवं प्रकृतिरेव जलाशयानां
जीवेषु सम्मतिरसम्मतिरुत्तमेषु ॥ २९ ॥

काकाः प्रभुमणिहितैः पिकपट्टव(द्वै ? न्ध्व)-
र्माकन्दवृन्दमकरन्दरसं लभन्ताम् ।

प्राप्ते वसन्तसमये कथमाचरन्ति
कर्णामृतानि कल्पञ्चमकृजितानि ॥ ३० ॥

(सकलविद्याचक्रवर्तिनः)

किं कर्पूररजः सुगन्धि न वदेत् किं वा विवादास्पदं
सौरभ्ये हरिचन्दनं परिमले का कुङ्कुमस्य क्षतिः ।
याचे त्वामयमञ्जलिस्तव पदं गृह्णामि तेषां स्तुति-
प्रस्तावेषु विशेषकोविद । मवान् न स्तौतु कस्तूरिकाम् ॥ ३१ ॥

कनकभूषणसङ्क्रमणोचितो
यदि मणिस्त्रपुणि प्रतिवध्यते ।
न च विरोति न याति न शोभते
भवति योजयितुर्वचनीयता ॥ ३२ ॥

(भट्टे)

अमितधुतिराकारान् प्रसूतिः परिगृह्णा च महामणोर्विशेषः ।
मङ्कटे चरणाद्गुलीयके वा विनिवेशः पुनरस्य शिल्पितन्त्रम् ॥ ३३ ॥

(बलभद्रेश्वर)

तद्देग्ध्यं समुचितपयस्तोयवत्त्वं विवेक्तुं
सङ्घापास्ते स च मृदुपदन्यासहृद्यो विन्दासः ।
आस्तां तावद् धक ! यदि तथा वेत्सि किञ्चिच्छ्लयाङ्ग-
स्तूर्णामैवासितुमपि मत्से । त्वं कथं मे न हंसः ॥ ३४ ॥

(भट्टे)

लमेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः पीडयन्
पियेच्च मृगवृष्णिकामु मडिलं पिपासादितः ।

कदाचिदपि पर्यटञ्छशविपाणमासादये-

अ तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ३५ ॥

(भर्तृहरैः)

ण गुणेहि हीरइ जणो हीरइ जो जेण भाविओ देण ।

णेच्छन्ति पुलिन्दा मोत्तिआइ गुञ्जाइ गहन्ति ॥ ३६ ॥

(सप्तशत्याम्)

गाहाण अ गेआण अ तन्तीसहा णवोटमहिळाण ।

ताणस्सच्चिअ+ण्ढो जे ताण रसं ण आणन्ति ॥ ३७ ॥

दोहिच्चिअ ळइज्जइ साअरसरिसो वि हिअअवित्थागे ।

अकअवकप्पाणिज्जइ पडिवण्णजेच्च णिव्वहइ ॥ ३८ ॥

सज्जणविल्लाहणिज्जेपाअम्मिठवि ओण जेहि अप्पाणो ।

ते पुअवपुरिसमाहप्पगव्विआ कह ण इज्जन्ति ॥ ३९ ॥

सरसं मळअसहापं विमळगुणं मित्तसद्दुळ्ळळिअम् ।

कमळं णट्टच्छायं कृणन्ति दोसाअर ! णमो दे ॥ ४० ॥

मज्झे जडाण णिवसन्तअस्स कप्तो गुणाण वित्थारो ।

हरससिणो किण्ण बहं एविकळाजण्णसेरीणा ॥ ४१ ॥

सारइ कळाभिरामं तण्णस्स तुह जाणिअं चिरमिअक ।

सरसा वि जेण समुहीण सक्किअं कमळिणीकाळम् ॥ ४२ ॥

जळरा सीणविल्लच्छी उक्खासन्तो ण माइ भुवणअळे ।

दोसाअरस्स एअं केत्तिअमेत्तं वळइअस्स ॥ ४३ ॥

हा हा कह ण मरिज्जइ इमिणा दुक्खेण जम्म इन्दस्स ।

दीसइ गुहासमुअज्जजम्बुअ पअपन्ति चित्तळिआ ॥ ४४ ॥

उज्जइ परक्कमोकपतेण ळिआभिमाणरसो ।

सीहातणव्वणयइ घोप्पइ ळक्खेहि माअङ्गो ॥ ४५ ॥

• न गुणेर्हियते जनो हियते यो येन भावितस्तेन ।

नेच्छन्ति पुलिन्दा मौक्तिकानि गुञ्जा पृहन्ति ॥

अवदसअपडणपञ्चुट्टअस्स सवन्धमुक्कस्स ।
 वाहणजळज्जसिपुरओ गाहन्तो जिण्णहरिस्स ॥ ४६ ॥
 णिवसउ सरम्मि हअविहिवसेण धवळत्तणं समुच्चहउ ।
 तह वि ह्हु हंसस्सगलंभणम (?) वओ कहं णु पावेइ ॥ ४७ ॥
 (गाथाकोशे)

इत्यञ्जप्रशंसापद्धतिः ॥

३०. अथ काव्यप्रशंसापद्धतिः ।

मधु स्वादु भृशं स्वादु मधुनोऽपि प्रियामुखम् ।
 प्रियामुखादपि स्वादु सूक्तं सूक्तान् किञ्चन ॥ १ ॥
 (कविवह्नभस्य)

आदिरोजयशोविम्बमादर्शं प्राप्य वाङ्मयम् ।
 तेषामसन्निधानेऽपि न स्वयं पश्य नश्यति ॥ २ ॥
 (दण्डिनः)

वेश्यानामिव विद्यानां बहवः सन्ति भोगिनः ।
 हृदयग्राहिणस्त्वासां विरलाः सन्ति वा न वा ॥ ३ ॥
 दुर्जनहुताशतस्रं काव्यसुवर्णं विशुद्धिमुपयाति ।
 दर्शयितव्यं तस्मान्मत्सरमनसः प्रयत्नेन ॥ ४ ॥
 (वराहमिहिरस्य)

काव्यं यशसेऽर्थकृते व्यवहारविदे शिवेतरक्षतये ।
 सद्यः परनिर्वृतये कान्तासम्मिततयोपदेशयुजे ॥ ५ ॥
 (काव्यप्रकाशे)

प्रतीयमानं पुनरन्यदेव वस्त्वस्ति वाणीषु महाकवीनाम् ।
 यत्तत् प्रसिद्धायवातिरिक्तमाभाति लावण्यमिवाङ्गनासु ॥ ६ ॥
 (बह्मदेवस्य)

इति काव्यप्रशंसापद्धतिः ॥

३१. अथ सुजनपद्धतिः ।

सद्भिरेव सहासीत सद्भिः कुर्वीत सङ्गमम् ।
सद्भिर्विवादो मैत्रं च नासद्भिः किञ्चिदाचरेत् ॥ १ ॥
(महाभारते)

निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ।
नहि संहरति ज्योत्स्नां चन्द्रश्चण्डालवेश्मनः ॥ २ ॥
अपेक्षन्ते न च स्नेहं न पात्रं न दशान्तरम् ।
सदा लोकहितासक्ता रत्नदीपा इवोत्तमाः ॥ ३ ॥
साधोः परुषवाक्येन न मनो याति विक्रियाम् ।
नहि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्वृणोल्कया ॥ ४ ॥
पृष्ठतो न विजल्पन्ति दानमप्युद्धरन्ति च ।
संवासं नावमन्यन्ते तस्मात् सेव्या हि साधवः ॥ ५ ॥
(महाभारते)

सन्तो मनसि कृत्यैव प्रवृत्ताः हृत्यवस्तुनि ।
कस्य प्रतिशृणोति स्म कमलेभ्यः श्रियं रविः ॥ ६ ॥
(मुरारे.)

सत्सु कार्यवतां पुंसामलमेवाग्रतः स्थितिः ।
वाग्दत्तिरधिका सा चेत् करोत्युभयलाघवम् ॥ ७ ॥
(भोजस्य)

सुवृत्तस्यैकरूपस्य परप्रीत्यै कृतोन्नतेः ।
साधोः स्तनपुगस्येव पवनं कस्य तुष्टये ॥ ८ ॥
वरं तस्करसम्बन्धः सुजनैः सह सङ्गमात् ।
तस्करो हि हरत्यर्थं साधुस्तु हृदयं हरेत् ॥ ९ ॥
पातितोऽपि कराघातैरुपतत्येव कन्दुकः ।
मायेण हि सुवृत्तानामस्यायिन्यो विपत्तयः ॥ १० ॥
(बृहत्कषायाम्)

विद्यामदो धनमदस्तृतीयोऽभिजनो मदाः ।
एते मदागलिप्तानामेत एव सतां दमाः ॥ ११ ॥
(महाभारते)

सत्सारविषयस्य द्वयमेवाधिकं फलम् ।

सुभाषितरसास्वादः सुजनैः मह सङ्गमः ॥ १२ ॥

(शृङ्गारप्रनासो)

प्रलये भिन्नमर्यादा भवन्ति सलिलाकराः ।

मर्यादाभेदमिच्छन्ति प्रलयेऽपि न साधवः ॥ १३ ॥

गुणः कृशोऽपि प्रथते पृथुरप्यपचीयते ।

भाष्य साधुखलां चन्द्रः पक्षाविव मितासितौ ॥ १४ ॥

सन्त एव सतां नित्यमापत्तरणहेतवः ।

गजानां पङ्कलभानां गजा एव धुरन्धराः ॥ १५ ॥

(पञ्चनन्त्रे)

हृदयानि सतामेव कठिनानीति मे मतिः ।

खलवाग्विशिखेस्तीक्ष्णैर्भिद्यन्ते न मनाग् यतः ॥ १६ ॥

(गजेन्द्रसिंहस्य)

गतिरेवात्मनः सन्तो न त्वसन्तः सतां गतिः ।

कार्कः मह प्रवृद्धस्य कोकिलस्य कला गिरः ॥ १७ ॥

खलमङ्गेऽपि नैष्युर्य कल्याणप्रकृतेः कुतः ।

... .. ॥ १८ ॥

(भोजस्य)

विरलास्तादृशो न्योके शीलमौन्दर्यमम्पद्ः ।

निशाः कियत्यो वर्षेऽपि याम्बिन्दुः पूर्णमण्डलः ॥ १९ ॥

(वट्टरस्य)

चरितं हि सतां नित्यं दुर्जनैर्नोपहन्यते ।

रत्नदीपस्य तीव्रोऽपि न वायुर्योधने शिखाः ॥ २० ॥

(शृङ्गारकथायाम्)

सुजनो न याति धरं परहितशुद्धिर्विनाशकालेऽपि ।

छेदेऽपि चन्दनतरुः सुरमयति सुखं शृङ्गारस्य ॥ २१ ॥

न भवति भवति तु न चिरं भवति चिरं चेत् फले विमंयदति ।

फोपः मत्पुरुषाणां तुल्यः स्नेहेन नीचानाम् ॥ २२ ॥

(सुन्दरपाण्ड्यम्)

खल्पापि साधुसम्पद् भोग्या महतां न पृथग्यपि खलुधीः ।
सारसमेव पयस्त्वपमपनयति न यादसां पत्युः ॥ २३ ॥

(रविगुप्तस्य)

श्वा यदि दशति मनुष्यान् न ते जनास्तं प्रति दशन्ति ।
यद्याक्रोशति नीचो न च तं वदतीह सज्जनः किञ्चित् ॥ २४ ॥

रागिणि नलिने लक्ष्मीं दिवसो विदधाति दिनकरप्रभवाम् ।
अनपेक्षितगुणदोषः परोपकारः सतां व्यसनम् ॥ २५ ॥

(भट्टबाणस्य)

इक्षोरग्रात् क्रमशः पर्वणि पर्वणि यथा रसविशेषः ।
तद्वत् सज्जनमैत्री विपरीतानां तु विपरीतम् ॥ २६ ॥

स्वार्थीने माधुर्ये मधुराक्षरसंहितेषु वाक्येषु ।

किं नाम सत्त्वचन्तः पुरुषाः परुषाणि भाषन्ते ॥ २७ ॥

धिक् धिक् सज्जनमैत्रीं दुर्जनसंसर्ग एव नो भवतु ।

सज्जनवियोगकाले भवन्ति तीव्राणि दुःखानि ॥ २८ ॥

अप्रियवचनाङ्गारैर्दग्धोऽपि न विप्रियं वदत्यार्यः ।

किं दह्यमानमगरु स्वभावसुरभिं परित्यजति ॥ २९ ॥

अपि सद्वसतामसतां जलरुहजलवद्भवत्यसंश्लेषः ।

दूरेऽपि सतां वसतां प्रीतिः कुमुदेन्दुवद् भवति ॥ ३० ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

मृद्वटवत् सुखभेद्यो दुःसन्धानश्च दुर्जनो भवति ।

सुजनस्तु कनकघट इव दुर्भेद्योऽसौ सुसन्धानः ॥ ३१ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्भः

सादन्ति न स्वादुफलानि वृक्षाः ।

पयोधरो न क्वचिदत्ति सस्यं

परोपकाराय सतां त्रिभूतिः ॥ ३२ ॥

भवन्ति नम्रास्तरवः फलागमै-

र्नान्द्युभिर्दूरविलम्बिनो घनाः ।

अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः

स्वभावं एवैष परोपकारिणाम् ॥ ३३ ॥

(कालिदासस्य)

इयमुन्नतसत्त्वशालिनां महतां कापि कठोरचित्तता ।

उपकृत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्युपकारशङ्कया ॥ ३४ ॥

(भमृतवर्धनस्य)

आदिमध्यनिघनेषु सौहृदं सज्जने भवति नेतरे जने ।

छेददाहविनिघर्षणादिभिर्नान्यभावमुपयाति काञ्चनम् ॥ ३५ ॥

(किराते)

उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते

हयाश्च नागाश्च भवन्ति चोदिताः ।

अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः

परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ ३६ ॥

(किराते)

* ते विरळा सत्पुरिसा जे अभणन्ता घटेन्ति कज्जकळावे ।

थोअ च्चिअ ते वि दुमा जे अमुणिअकुसुमणिग्गमा देन्ति फळम्

[॥ ३७ ॥

सअल्लज्जोइअवसुहे समत्थजिअळोअवित्थरन्तपआवे ।

ठाइ ण इरं रविम्मि व विहाणपडिआ वि मइळदा सत्पुरिसे ॥ ३८ ॥

(सेती)

अणुयत्तणं किळन्तो वेसे वि जणे अहिण्णमुहराओ ।

अप्पच्चसो वि सुअणो परव्वसो आहिजाईए ॥ ३९ ॥

विण्णाणगुणमहप्पे पुरिसे वेसत्तणं वि रमणिज्जम् ।

जगण्णिन्दिए उण जणे पिअत्तण्णेररवि ज्जजरसो ॥ ४० ॥

* ते विरलाः सत्पुरुषा येऽभ्ययमाना घटयन्ति कार्यकलापान् ।

स्तोका एव तेऽपि दुमा येऽङ्गातकुसुमनिर्गमा ददति फलम् ॥

सुखलोद्सोतितवमुधे समस्तर्जाबलोऽविस्तीर्यमाणप्रतापे ।

निष्ठति न चिरं रवाविव विधानपतितापि मलिनता मत्पुरुषे ॥

अनुयतानं कुर्वन् द्वेष्येऽपि जनेऽभिप्रसुखरागः ।

आत्मवशीऽपि सुजनः परवरा आभिजात्यस्य ॥

विज्ञानगुणमाहात्म्ये पुरुषे द्वेष्यत्वमपि रमणीयम् ।

जननिन्दिते पुनर्जने प्रियवैतापि लज्जामहे ॥

*अवमाणिभो वि (ण) तथा दुग्मिज्जइ सज्जणो विभवहीणो ।
 पडिकाउं असमत्थो माणिज्जन्तो जइ परेहि ॥ ४१ ॥
 सुजणो ण कुप्पइ विअ अह कुप्पइ अप्पिअं ण चिन्तेइ ।
 अह चिन्तेइ ण जप्पइ अह जप्पइ लज्जिओ होइ ॥ ४२ ॥
 दिढरोसकळसिअस्स वि सुअणस्स मूहाहि विप्पिअं कन्तो ।
 राहुमुहम्मि वि ससिणो किरणा अमुअञ्चिअ मुअन्ति ॥ ४३ ॥
 फलसम्पत्तीए समोणआइ तुङ्गाइ फळविपत्तीए ।
 हिअआइ सुपुरिसाणं महातरूणं व सिहराइ ॥ ४४ ॥

(पुताः सप्तशत्याम्)

पण्णक्कुडिए वि जळिऊण ह्ठुअचहो जळज्जणवटम्मि ।
 णहु दे परिहरिअं मा विसमदसा सट्ठिआअ सप्पुरिसा ॥ ४५ ॥
 अच्छतु अणं सुअणा परोवआरकरणदुळ्ळळिआ ।
 सन्ताविअ सळकोए सुणिअ गुणेषु पिच्चिज्जन्ति ॥ ४६ ॥
 अट्टत्तणाइ वाळअ होन्ति जळच्छाहा णिग्गुणाणं पि ।
 सज्जणसिळाहणिज्जा दुक्खं हि गुणा विडप्पन्ति ॥ ४७ ॥
 णवरपिआजच्चिणिप्पद्धति विवरिअ मुहम्मि सुअणम्मि ।
 रअणा जप्पिअ उपहिंसमो सरन्तो वि दावेइ ॥ ४८ ॥
 पच्चक्खञ्चिअणवरं रअणेहि पसाद्धिओ भावेइ ।
 होइ गुणमण्डिओ गुणअई समाणो वि रमणिज्जो ॥ ४९ ॥
 महइ सम्मूळा ण समुण्णआ ण बहुसउणिसत्थणिळआण ।
 सप्पुरिसा ण दुमाणं वपरो व आरप्फळारत्ती ॥ ५० ॥

* अवमानितोऽपि न तथा द्यते सज्जनो विभवहीनः ।

प्रतिवर्तुमसमर्थो मान्यमानो यथा परैः ॥

सुजनो न कुप्यत्येवाथ कुप्यत्यप्रिय न चिन्तयति ।

अथ चिन्तयति न जल्पत्यथ जल्पति लज्जितो भवति ॥

दढरोपकळषितस्यापि सुजनस्य सुखाद् विप्रियं कुतः ।

राहुमुखेऽपि शशिन किरणा अमृतमेव मुञ्चन्ति ॥

फलसम्पत्त्या समवनतानि तुङ्गानि फळविपत्त्या ।

इदयानि सुपण्याणा महातरूणामिव शिखराणि ॥

दिष्णदुरिदप्य ... सणदुगृक्खळं सुअणरक्खसन्तेह्लाम् ।
 एआरिसं सुपुरिसं धरणिधरं ती कअत्थासि ॥ ५१ ॥
 अकहिज्जन्ता विजणे ण णेअळज्जं वहन्ति काउरिसा ।
 सप्पुरिसा उण गुणकीत्तणो विळ्ळिहिओ ण आहोन्ति ॥ ५२ ॥
 विमळेण विकहव उमा एकसरुह्वस्स सुअणहिअअस्स ।
 फळ्हो फळेण किरइ आसअवसम्भिण्णरूवेण ॥ ५३ ॥
 णे पच्छन्तिअ णेहळ्वस्स कज्जळग्गाण होन्ति मणअन्ति ।
 अमुष्णिणिअदसाविसेसा सुअणा रअणप्परएक्ख ॥ ५४ ॥
 अभणन्ताण वि ळज्जइ परिमाणं सुपुरिसाण चरिएहि ।
 किं जप्पन्ति मणीओ जेण सहस्सेण गप्पन्ति ॥ ५५ ॥
 (एता गाथाकोशे)

इति सुजनपद्धतिः ॥

३२. अथ दुर्जनपद्धतिः ।

निर्माय खलजिहाग्रं सर्वप्राणहरं नृणाम् ।
 चकार किं वृथा शस्त्रविप(वह्नीन्) प्रजापतिः ॥ १ ॥
 वर्जनीयो मतिमता दुर्जनः सख्यवैरयोः ।
 श्वा भवत्सुपघाताय लिहन्नपि दशन्नपि ॥ २ ॥

(प्रतापः)

ये मूर्खा ये च मुखरास्ते हि भृत्यवलेपतः ।
 क्षणसौम्याः पराकाराद्विपर्यासेन गृह्णते ॥ ३ ॥

(भोजस्य)

यद् यदिष्टतमं देयं तत्तद् गुणवते किल ।
 अत एव खलो दोषान् साधुभ्यः सम्प्रयच्छति ॥ ४ ॥

(बहामः)

दुर्जनः प्रकृतिं याति सेव्यमानोऽपि नित्यशः ।
 स्वेदनाभ्यञ्जनोपायैः श्वपुच्छमिव नामितम् ॥ ५ ॥

किं हि नाम न भिद्येत भिद्यमानं दुरात्मभिः ।
 परोपघातव्यायामकिणीकृतमुखैर्नरैः ॥ ६ ॥

दुर्जनो निकृतिप्रायः सेव्यमानो धुर्धरपि ।
घृष्यमाण इवाङ्गारो निर्मलत्वं न गच्छति ॥ ७ ॥
(व्यासपातके)

खलेषु सत्(सु नि)र्याता (व)यमार्जयितुं गुणान् ।
इयं सा तस्करग्रामे रत्न(क्र)यविडम्बना ॥ ८ ॥
(शृङ्खलाशायम्)

कुलीनः प्रायशो लोके तादृशस्योपकारकः ।
तिमिरं हि तिरस्कारि तस्करस्योपकारकम् ॥ ९ ॥
(शृङ्खलाप्रकाशे)

प्रायः प्रकाशतां याति मलिनः साधुवापया ।
नाग्निसिष्यत चेदर्क कोऽज्ञास्यत् सिंहिकासुतम् ॥ १० ॥
(प्रतापः)

परवाच्येषु निपुणः सर्वो भवति सर्वदा ।
आत्मवाच्यं न जानीते जानन्नपि च मुह्यति ॥ ११ ॥
प्रायः परापकाराय दुर्जनः सततोद्यतः ।
अवश्यकरणीयत्वान्न कारणमपेक्षते ॥ १२ ॥
(बहुभदेवस्य)

यथा गजः परिश्रान्तश्लायामाश्रित्य विश्रमेत् ।
विश्रम्य तद्दुष्टं हन्यात् तथा नीचः स्वमाश्रयम् ॥ १३ ॥
(सोमेश्वरस्य)

श्रुतेनापि हृदिस्थेन खलो न स्यात् सुशीलवान् ।
मधुना कोटरस्थेन निम्बः किं मधुरायते ॥ १४ ॥
चारुता परदारेभ्यो धनं लोकोपतप्तये ।
प्रभुत्वं साधुनाशाय खले खलतरा गुणाः ॥ १५ ॥

दुर्जनेनोच्यमानानि वचांसि मधुराण्यपि ।
अकालकुसुमानीव त्रासं सञ्जनयन्ति हि ॥ १६ ॥

येषां प्राणिवधः क्रीडा नर्म मर्मच्छिदो गिरः ।
कार्यं परोपतापित्वं ते मृत्योरपि मृत्यवः ॥ १७ ॥
(एते शृङ्खलाप्रकाशे)

अहो कृटिलबुद्धीनां दुर्ग्राह्यमसतां मनः ।

अन्यन्मनसि कण्ठेऽन्यदन्यदोष्ठपुटे स्थितम् ॥ १८ ॥

(स्यासप्तशतके)

दद्यमानाः सुतीक्ष्णेन नीचाः परयशोभिना ।

अशक्तास्तत्पदं गन्तुं ततो निन्दां प्रकुर्वते ॥ १९ ॥

न मानं न च सान्त्वं वा न दानं वापि भेषजम् ।

अमोघं भेषजं तावत् खलानां खल एव सः ॥ २० ॥

इतो हास्यतरं लोके किञ्चिदन्यन्न विद्यते ।

यत्तु दुर्जन इत्याह सज्जनं दुर्जनः स्वयम् ॥ २१ ॥

बुधा ज्वलितकोपाग्नेः परुषाक्षरवादिनः ।

दुर्जनस्यौषधं नास्ति किञ्चिदन्यद्नृत्तरात् ॥ २२ ॥

(एते महामारणे)

अहो प्रकृतिसादृश्यं श्लेष्मणो दुर्जनस्य च ।

मधुरैः कौपमायाति कडुकैरपि शाम्यति ॥ २३ ॥

(संभेदस्य)

दुर्जनः परिहर्त्तव्यो विद्ययालङ्कृतोऽपि सन् ।

मणिनालङ्कृतः सर्पः किमसौ न भयङ्करः ॥ २४ ॥

(सरस्वतीकण्ठाभरणे)

उपकारोऽपि नीचानामपकाराय कल्पते ।

पयःपानं भुजङ्गस्य केवलं विपवर्धनम् ॥ २५ ॥

(प्रतापः)

खलजिह्वा च नाका च अतिकूलप्रवर्तिनी ।

प्रतारणाय लोकानां दारुणा केन निर्मिता ॥ २६ ॥

(कविबह्मभ्य)

कुर्वते स्वमुपेनैव बहुधान्यस्य खण्डनम् ।

नमः पतनशीलाय खलाय मुमलाय च ॥ २७ ॥

(चण्डदेवस्य)

परनिन्दा जन्मफलं परध्यापत्तिरुत्तमः ।

परदोषोपलम्भश्च खलानां निधिदर्शनम् ॥ २८ ॥

(स्यासप्तशतके)

न विभेम्यस्तदोपत्त्वादिति चेतसि मा कृथाः ।
 गुणिनां गुणयत्तैव धरहेतुर्दुरात्मनाम् ॥ २९ ॥
 चिरेण रक्षितस्यापि पोषितस्याप्यधोगतः ।
 आर्द्रकस्येव नीचानां कटुत्वं केन खण्ड्यते ॥ ३० ॥
 परोपघातविज्ञानलाभमात्रोपजीविनाम् ।
 दाशानामिव धूर्तानां जालाय गुणसहस्रहः ॥ ३१ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)

तप्यते याति सन्धानं द्रवीभवति नम्यते ।
 मृदु दुर्जनचित्तेन किं लोहमुपमीयते ॥ ३२ ॥
 (श्यामशातके)

गुणा यत्र न पूज्यन्ते का तत्र गुणिनां गतिः ।
 नम्रक्षपणकग्रामे रजकः किं करिष्यति ॥ ३३ ॥
 (विष्णुस्य)

गुणैरप्युपनीतानां वाचालानां पदे पदे ।
 खलानां मेखलानां च जघन्या केवलं स्थितिः ॥ ३४ ॥
 (गोपालस्य)

अधमे सङ्गता लक्ष्मीर्नोपभोगाय कस्यचित् ।
 फर्दमे पतिता छाया सहकारत्तरोरिव ॥ ३५ ॥
 असतामुपभोगाय दुर्जनानां विभूतयः ।
 पिचुमन्दः फलाढ्योऽपि काकैरेवोपभुज्यते ॥ ३६ ॥
 (सूक्तकथायाम्)

न क्षुधात्सये किञ्चिन्नाधर्मो विद्यते क्वचित् ।
 तथापि सर्पो दशति दुर्जनानां तथा क्रिया ॥ ३७ ॥
 अपवादादभीतस्य समस्य गुणदोषयोः ।
 असद्वृत्तेरहो वृत्तं दुर्विभाव्यं विधेरिव ॥ ३८ ॥
 (भारवेः)

विवृण्वती पुरस्तैक्ष्ण्यं पृष्ठतः कुर्वती गुणम् ।
 कर्णान् विध्यति लोकस्य सूचिवत् सूचकस्य वाक् ॥ ३९ ॥
 (फविराक्षसस्य)

नीचः प्रकृतितीव्रत्वान्मानितोऽपि च वाधते ।
 शिरसि स्थाप्यमानोऽपि दृशत्येव भुजङ्गमः ॥ ४० ॥
 दुर्जनैः सह सम्पर्कः शत्रुतापि न युज्यते ।
 पृथीते दह्यतेऽङ्गारे शान्ते कृष्णायते करः ॥ ४१ ॥

(व्यामगतके)

जीवनग्रहणे नम्रा गृहीत्वा पुनरुन्नताः ।
 किं कनिष्ठाः किञ्च ज्येष्ठा घटीयन्त्रस्य दुर्जनाः ॥ ४२ ॥

(मङ्गलविषायरस्य)

शुनां च पिशुनानां च प्रतिवेशमप्रवेशिनाम् ।
 मयोजनं न जानीमः पात्राणां दूषणादने ॥ ४३ ॥

(गोविन्दकवेः)

यथा पुष्करपर्णेषु पतितास्तोयविन्दवः ।
 न श्लेषमृगच्छन्ति तथानार्येषु सौहृदम् ॥ ४४ ॥
 प्रशमत्र क्षमा चैव चार्जवं प्रियवादिता ।
 असामर्थ्यं फलन्त्येते निर्गुणेषु सदा गुणाः ॥ ४५ ॥

(श्रीरामायणे)

दीयते स्वच्छहृदयैः पिण्डो येनैव पाणिना ।
 मार्जार इव दुर्बृषस्तमेव हि विलम्पति ॥ ४६ ॥

(कविवल्लभस्य)

अन्तश्छिद्राणि भूयांसि कण्टका बहवो बहिः ।
 कथं कमलनाळस्य मा भूवन् महुरा गुणाः ॥ ४७ ॥

(महते)

प्रखला एव खलानां प्रशमायालं न जातु सत्पुरुषाः ।
 कुष्ठव्याधेरौषधम(रूपं रुष्कर)मुशन्त्यनिष्टतमम् ॥ ४८ ॥

(पद्मसूत्रे)

लब्धोदयः खलजनः प्रथमं स्वजने करोति परितापम् ।
 उद्गच्छन् दवदहनो जन्मसुखं दास्य निर्दहति ॥ ४९ ॥
 दूरेऽपि परस्यागसि पदुर्जनो नात्मनः समीपेऽपि ।
 स्वं व्रणमाक्षि न पश्यति शशिनि कलङ्कं निरूपयति ॥ ५० ॥

परिवादे दशवदनः परस्त्रनिरीक्षणे सहस्राक्षः ।

सहस्रविचरणे वाहुसहस्राशुनो नीचः ॥ ५१ ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

ददतरनिवदमुष्टेः कौशनिपणस्य सहजमन्त्रिनस्य ।

कृपणस्य कृपाणस्य च केवलमाकारनो भेदः ॥ ५२ ॥

(पद्मवन्दने)

पात्रमपात्रीकृस्ते दहति गुणान् स्नेहमाधु नाशयति ।

अमले मलं नियच्छति दीपच्छायेव खलमैत्री ॥ ५३ ॥

अप्यात्मनो विनाशं न गणयति खलः परव्यसनहृष्टः ।

प्रायः सहस्रनाशे समरगुणे नृत्यति कवन्धः ॥ ५४ ॥

(चण्डालदेवस्य)

अतिमथिते कर्त्तव्ये भवति खलानामतीव निपुणा धीः ।

तिमिरे हि कौशिकानां रूपं मतिपयते दृष्टिः ॥ ५५ ॥

(सुवन्दने)

हालाहलवज्राशुनिकृतान्तपाशाश्रयाशद्यष्टिविपाशु ।

विधिना नूनं सृजता दुर्जनमगं कृता योग्याः ॥ ५६ ॥

(अज्ञावल्यां)

कहु स्तति निकटवर्त्ती वाचाटष्टिभो यत्र ।

अपसरणमेव युक्तं मौनं वा राजहंसस्य ॥ ५७ ॥

उपकृतिरेव खलानां शोषस्य गरीयसो हेतुः ।

अनुकूलचरणेन हि कुप्यन्ति व्याभयोऽत्यर्थम् ॥ ५८ ॥

(चण्डालदेवस्य)

सहजान्धदशः स्वदूर्नये परदोषेक्षणदिव्यचक्षुषः ।

स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः परघर्षग्रहणेष्वाधराः ॥ ५९ ॥

(साधे)

शुक्तिस्मृतिभ्यां सुजनो नियम्य परापवादेन तु मध्यमो जनः ।

त्यायसंसाधितशुष्कचर्मवद् वधेन नीचः समुपैति मर्दिवम् ॥ ६० ॥

(किराते)

किमथ चित्रं यदि सज्जनो जनः करोति विद्वज्जनसाधुपूजनम् ।

करोति यनीचकुलोद्भवे जनरत्नद्वद्भुतं शैत्यमिवाकर्मण्डले ॥ ६१ ॥

(पद्यतन्त्रे)

धूमः पयोधरपदं कथमप्यवाप्य

॥ वर्षाम्बुभिः शमयति ज्वलनस्य तेजः ।

देवादवाप्य क्लृपप्रकृतिर्मदत्त्वं

प्रायः स्वचन्धुजनमेव तिरस्करोति ॥ ६२ ॥

परार्थे यः पीडामनुभवति भङ्गेऽपि मधुरो

यदीयः सर्वेषामिह खलु विकारोऽप्यभिमतः ।

न सम्प्राप्तो वृद्धिं यदि सदृशमक्षेत्रपतितः

किमिक्षोर्दोषोऽयं न पुनरगुणाया मरुभुवः ॥ ६३ ॥

आमूलाग्रनिवद्धकण्टकतनुर्निर्गन्धपुष्पोद्गम-

॥ श्लया न श्रमहारिणी न च फलं क्षुत्क्षामसन्तर्पणम् ।

बुर्बुरद्वम । साधुसङ्गरहितस्तत्तावदास्तामहो

अन्येषामपि शाखिनां फलवतां गुप्त्यै वृत्तिर्जायसे ॥ ६४ ॥

(गह्वरे)

चन्दामभसुरतरुकोद्बुहाणजम्भो तहिश्चेअ ।

हाळाहळस्स जाई सुअणो वळवज्जिआ कत्तो ॥ ६५ ॥

सुअणो मुहा किळम्मइ हरइ खळचेअण परव(हु?ह)हिअ-

[अम् ।

तरुणोपळाळगळहि उन्तरइकरण उण पञ्चमुहो ॥ ६६ ॥

के वि कअपरिभवं चिअ वहन्ति णहु अण्णहा पयहा ।

पाएसि पेक्सिआ सञ्चरन्ति करिणो ण हत्थेहि ॥ ६७ ॥

सुअणत्तणं णकेण वि अन्तो मइळाणतिरण काउम् ।

सीसेण वहन्तस्स विहरस्स कोच्चिअ सिअंको ॥ ६८ ॥

आ अधरविआइ वि कुउरिसाण सज्जणरहस्स भणिआइ ।

अपहुप्पन्ता लचिअ फळहुअन्तिहिअएवळाणन्ति णिहोसो

[॥ ६९ ॥

णहु कोइ वि णहु कोइ सच्चहा गुणविमुक्को ।

लीरसमुद्देपि विसं रअणाइ विसहरसिरम्मि ॥ ७० ॥

मन्दं पेच्छन्ति सुणन्ति किं विधो अञ्चिरेण कुप्पन्ति ।
 दिण्णा सखाणवाही विहिणा विभवापदेसेण ॥ ७१ ॥
 पुरिसा जं गुणरहिआ कुलेण गव्वं वहन्ति दे मूदाः ।
 पंसुप्पणं वि धणं गुणरहिअं भणह किं कुणह ॥ ७२ ॥
 पुरिसाणा कुलीणाण वि ण कुळं विणअस्म कारणं होइ ।
 मइरामअळ्ळिउसहोअरं पि मारेइ किं ण विसम् ॥ ७३ ॥
 विहविआ गुणदोसे कवाअ होहेण सणतत्तिलो ।
 दिव्वो वसलोण आसणसण्ठिअण्णमइलेइ ॥ ७४ ॥
 वद्धरमइ आच्छिअ रअणाइजिआ विआविस्सिहेवेण ।
 जाणं खळअणचिन्ता सविअं हिअअं ण णिम्मविअम् ॥ ७५ ॥
 धण्णा बहिरद्धळा दोच्छिअ जीयन्ति माणुसा सोए !
 ण सुणन्ति पिसुणवअणं सळिस्सिट्ठं ण पेच्छन्ति ॥ ७६ ॥
 मइळामअन्धणअणदूरत्तो सन्तु दुअणमाअगा ।
 जे वि परिअत्तजीहा पच्छासण्णा परं भयं देन्ति ॥ ७७ ॥

(माथाकोशे)

*मा वच्छह विस्सम्भं पमुहे बहुचाइअम्मणिउणाण ।
 णिअत्तिअकज्जपरम्महाण सुणआण व सळाण ॥ ७८ ॥
 अउलीणो दोमुहओ ता महुरो भोअणं ह्वहे जाव ।
 मुखो व्व सलो जिण्णम्मि भोअणे विरसमारसइ ॥ ७९ ॥

(सप्तशत्याम्)

इति दुर्जनपद्धति ॥

*मा व्रजत विलम्ब प्रमुखे बहुचाइवर्मानिपुणानाम् ।
 निर्वर्तितकार्यपराङ्मुखानो ज्ञानकानामिव खलानाम् ॥
 अकुलीनो द्विमुखस्तावन्मधुरो भोजन मुखे यावत् ।
 मुख इव खलो जीर्णं भोजने विरसमारसति ॥

३३. अथ युगप्रशंसापद्धतिः ।

कृतं नाम युगं तात ! यत्र धर्मः सनातनः ।
 कृत एव न कर्तव्यं तस्मिन् काले युगोत्तमे ॥ १ ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च कृतलक्षणाः ।
 कृते युगे समभवन् स्वधर्मनिरताः प्रजाः ॥ २ ॥
 यावद् यावद्भूच्छ्रद्धा देहं धारयितुं नृणाम् ।
 तावत् तावच्च जीवन्तो नासीद् यमकृतं भयम् ॥ ३ ॥
 न तस्मिन् युगसंसर्गे व्याधयो नेन्द्रियक्षयः ।
 नास्रया नापि रुदितं न दर्पो नापि पैशुनम् ॥ ४ ॥
 ततस्त्रेतायुगं नाम त्रयी यत्र भविष्यति ।
 प्रोक्षित्वा यत्र पशवो धर्मं प्राप्स्यन्ति वै मखे ॥ ५ ॥
 ततो वै द्वापरं नाम मिश्रः कालो भविष्यति ।
 द्विपादहीनो धर्मश्च युगे तस्मिन् भविष्यति ॥ ६ ॥
 न च विक्रीयते ब्रह्म ब्राह्मणैश्च तदा नृप ! ।
 न च शूद्रसमम्याद्ये वेदानुच्चारयन्त्यृत ॥ ७ ॥
 कलौ जगत्पतिं विष्णुं सर्वस्रष्टारमीश्वरम् ।
 नार्धयिष्यन्ति मंत्रेय ! पापण्डोपहता जनाः ॥ ८ ॥
 (धीविष्णुपुराणे)
 कलेरन्ते भविष्यन्ति नररूपेण राक्षसाः ।
 मनुष्यान् भक्षयिष्यन्ति वित्ततो न शरीरतः ॥ ९ ॥
 अट्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पदाः ।
 केशशूलाः स्त्रियश्चैव भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ १० ॥
 प्रायशः कृपणानां च तथा बन्धुमतामपि ।
 विधवानां च वित्तानि हरिष्यन्तीह मानवाः ॥ ११ ॥
 आक्रम्याक्रम्य साधूनां दारांश्चैव धनानि च ।
 भोक्ष्यन्ति निरनुक्रोशा रुदतामपि भारत ! ॥ १२ ॥

परमायुथ भवति तदा वर्षाणि षोडश ।

ततः प्राणान् विमोक्ष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ॥ १३ ॥

क्रयविक्रयकाले च सर्वः सर्वस्य वञ्चनाम्

युगान्ते भरतश्रेष्ठ ! इत्तिलोभात् करिष्यति ॥ १४ ॥

(महाभारते)

नष्टा श्रुतिः स्मृतिर्लुप्ता प्रायेण पतिता द्विजाः ।

मलेन नाशिताः शिष्टा हा वृद्धो वर्षते फलिः ॥ १५ ॥

(माधवस्य)

प्राप्ते कलौ राजनि चार्थलुब्धे धनेन किं जीवितमैव रक्ष ।

किं नैष लाभो यदि सौनिकेन मुच्येत मेपो हृतसर्वरोमा ॥ १६ ॥

गुणार्जनक्लेशमपार्थकं त्यज प्रगल्भतामाश्रय जीव्यते यया ।

गतः स कालः सह साधुचोष्टितैरकृत्रिमैर्यत्र गुणैर्विजृम्भितैः

[॥ १७ ॥

अहृतहृदयाः सन्तः सत्यं ब्रवीमि निशम्यतां

विपिनमधुना गत्वा वासो मृगैः सह कल्प्यताम् ।

सुजनचरितध्वंसिन्यस्मिन् खलोदयश्चालिनि

प्रभवति कलौ नायं कालो गृहेषु भवाद्दशाम् ॥ १८ ॥

कपटपटुता द्रोहे चित्तं सतां च विमानना

मतिरपनये शाठ्यं मित्रे सुतेष्वपि चञ्चना ।

कृतकमधुरा वाक् प्रत्यर्क्षं परोक्षविघातिनी

कलियुगमहाराजस्यैताः स्वराज्यविभूतयः ॥ १९ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

इति युगप्रशंसापद्धतिः ॥

३४. अथ कर्मप्रशंसापद्धतिः ।

इह यत् क्रियते कर्म तत् परत्रोपयुज्यते ।

सिक्तमूलस्य वृक्षस्य फलं श्याखासु दृश्यते ॥ १ ॥

(स्यासनातके)

अर्या गृहे निवर्तन्ते श्मशाने मित्रवान्धवाः ।

सुष्ठुतं दुष्कृतं चैव गच्छन्तमनुगच्छति ॥ २ ॥

(महाभारते)

अदीर्घदंशिभिर्मूढैः क्रूरैरैन्द्रियकैरपि ।

इसद्भिः क्रियते कर्म रुदद्भिरनुभूयते ॥ ३ ॥

यथा छायातपौ नित्यं सुसम्बद्धौ निरन्तरम् ।

तथा कर्म च कर्ता च सम्बद्धौ सर्वजन्तुषु ॥ ४ ॥

यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।

तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥ ५ ॥

अचोद्यमानानि यथा पुण्याणि च फलानि च ।

स्वकालं नातिवर्तन्ते तथा कर्माणि देहिनाम् ॥ ६ ॥

यं यमिच्छेद् यथाकामं तं तमेव तथाप्नुयात् ।

यदि न स्या(त्) परार्थीनं पुरुषस्य क्रियाफलम् ॥ ७ ॥

न बुद्धिर्षनलाभाय न जाळ्यमसगृह्ये ।

कर्मपर्यायवृत्तान्तं प्राज्ञो जानाति नेतरः ॥ ८ ॥

(द्वैपायनके)

यः करोति नरः पापं न तस्यात्मा ध्रुवं प्रियः ।

आत्मनैव कृतं पापमात्मनैवोपभुज्यते ॥ ९ ॥

विपत्तौ किं विषादेन सम्पत्तौ विस्मयेन किम् ।

भवितव्यं भवत्येव रूर्मणामीदृशी गतिः ॥ १० ॥

मनोनुकूलाः ममदा रूपवत्यः स्वलङ्कृताः ।

वासः प्राप्तादृष्टेषु भवन्ति शुभकर्मणाम् ॥ ११ ॥

अन्यथा शास्त्रगर्भिण्या घिया घीरोऽर्थमीहते ।

स्वामिवत् प्राक्तनं कर्म विदधाति तदन्यथा ॥ १२ ॥

मद्बुध फलवैपम्यं दृश्यते कर्मसन्धिषु ।

वहन्ति शिविकामन्ये चान्त्यन्ये शिविकां गताः ॥ १३ ॥

(श्रीविष्णुपुराणे)

बहवः सम्प्रदृश्यन्ते तुल्यनक्षत्रसम्भवाः ।
 महच्च फलवैषम्यं दृश्यते कर्मसन्धिषु ॥ १४ ॥
 शयानं चानुशयति तिष्ठन्तं चानुतिष्ठति ।
 अनुधावति धावन्तं कर्म पूर्वकृतं नरम् ॥ १५ ॥
 बहुशुक्लाप्रिसङ्क्रान्तं लोहं शुचितमं यथा ।
 बहुदुःखाभिसन्तप्तस्तथात्मा शोध्यते बलात् ॥ १६ ॥
 (महाभारते)

शृद्धिं हानिं सुखं दुःखं सद्वासचाभयं भयम् ।
 यौगपथेन भुञ्जाना दृश्यन्ते कर्मसाक्षिणः ॥ १७ ॥
 उष्णीषवान् यथा वस्त्रैस्त्रिभिर्भवति संवृतः ।
 संवृतोऽयं तथा देही सत्पराजसतामसैः ॥ १८ ॥
 यो हि मोहाद्विषं पीत्वा नावगच्छति मानवः ।
 परिणामे स वै मूढो जानीते कर्मणः फलम् ॥ १९ ॥
 कस्यचिन्नहि दुर्बुद्धेः शब्दतो जायते मतिः ।
 यादृशं कुरुते कर्म तादृशं फलमश्नुते ॥ २० ॥
 यथा फलानां पक्वानां नान्यत्र पतनाद् भयम् ।
 एवं नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद् भयम् ॥ २१ ॥
 (इतिहासे)

आजन्मनो विहितभक्तिरनन्यनाथः
 सारथ्यकर्मणि च दक्षतया नियुक्तः ।
 नाद्याप्यवाप चरणावरुणोऽपि सूर्यात्
 पुण्यैर्विना नहि भवन्ति मनीषितानि ॥ २२ ॥
 नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं
 विद्यासहस्रगुणिता न च वान्विशुद्धिः ।
 कर्माणि पूर्वशुभसञ्चयसाञ्चितानि
 काले फलन्ति पुरुषस्य महाफलानि ॥ २३ ॥
 (विदग्धजनवहाभायाम्)

नमस्यामो देवान् ननु हतविधेस्तेऽपि वशगा
 विधिर्वन्द्यः सोऽपि प्रतिनियतकर्मान्तफलदः ।

फलं कर्मापत्तं यदि किमर्मरः किञ्च विधिना

नमस्तत् कर्मभ्यो विधिरपि न येभ्यः प्रभवति ॥ २४ ॥

(कान्यकदत्ते)

कालगमणं दीणत्तमिमाकुणह गरह पिञ्जाइ ।

'नज्जस्म अञ्जिअहिन्तं तस्स ण को विहृप्पसइ ॥ २५ ॥

(गाथाकोशे)

इति कर्मप्रशंसापद्धतिः ॥

३६. अथ विधिप्रशंसापद्धतिः ।

ब्रह्मणः स्तम्भभावं वा स्तम्भस्य ब्रह्मत्वामपि ।

स्वेच्छया विद्वानस्य नातिभारः पिनाकिनः ॥ १ ॥

(महामारते)

गुणाः खलु गुणा एव न गुणाः फलहेतवः ।

श्रयसञ्चयकृत्तृणि भाग्यानि पृथगेव हि ॥ २ ॥

आत्मायत्ते गुणाधाने नैर्गुण्यं वचनीयता ।

देवायत्तेषु विषेषु पुंस्तः का नाम वाच्यता ॥ ३ ॥

करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायांस्ततस्ततः ।

फलं पुनस्तदेवास्य यद् विधेस्तु मनःस्थितम् ॥ ४ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

कर्तुरिष्टमनिष्टं वा कः प्रभुर्विधिना विना ।

कर्त्तारमन्यमारोप्य लोकस्तुष्यति कुप्यति ॥ ५ ॥

(बृहन्नन्दस्य)

न देवा यष्टिमादाय रक्षन्ति पशुपालवन् ।

यं हि रक्षितुमिच्छन्ति बुद्ध्या संयोजयन्ति तम् ॥ ६ ॥

(महानारते)

यो मे गर्भगतस्यापि वृत्तिं कल्पितवान् प्रभुः ।

शेषवृत्तिनिधाने तु किं घृमः मौड्यवा मृतः ॥ ७ ॥

साक्षान्मघवतः पौत्रः पुत्रो गाष्टीवधन्वनः ।

स्वस्तीयो वानुदेवस्य तं शृत्राः पर्युपासते ॥ ८ ॥

भाग्यवन्तं प्रसूयन्वं मा शूरं मा च पण्डितम् ।

शूराश्च पण्डिताश्चैव मम पुत्रा वनं गताः ॥ ९ ॥

(महाभारते)

नीलकण्ठं समासाद्य वासुकिर्वायुभक्षणः ।

प्राप्यापि महतां स्थानं फलं भाग्यानुसारि यत् ॥ १० ॥

आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निषनमेन च ।

पञ्चैतानि निषिच्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥ ११ ॥

तद्वनुस्तानि शस्त्राणि स रथस्ते च वाजिनः ।

सर्वमेकपदे नष्टं दानमथ्रोत्रिये यथा ॥ १२ ॥

अप्रार्थितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् ।

सुखान्यपि तथा मन्ये दैन्यमत्रातिरिच्यते ॥ १३ ॥

मनसा यद्यपि स्पृष्टं दूरादपि यदुज्झितम् ।

तदप्युपायैर्विविधैर्विधिरिच्छन् प्रयच्छति ॥ १४ ॥

(रघुस्य)

दैवोपसृष्टः पुरुषो यत् कर्म कुरुतेऽनिशम् ।

कृतं कृतं हि कर्मैतद् दैवेन विनिहन्यते ॥ १५ ॥

दग्धमेवानुदहति दहतमेवानुहन्यते ।

नश्यते नष्टमेवाग्रे लब्धव्यं लभते नरः ॥ १६ ॥

अन्नपानानि जीर्यन्ते यत्र भक्षाश्च भक्षिताः ।

तस्मिन्नेवोदरे गर्भः किं नाम न विजीर्यते ॥ १७ ॥

(महाभारते)

रागो योगस्तथा दाक्ष्यं नयश्चेत्यर्थसाधकाः ।

उपायाः पण्डितैः प्रोक्तास्ते तु दैवं समाश्रिताः ॥ १८ ॥

यं भारं पुरुषो वोढुं मनसा हि व्यवस्यति ।

दैवमेव ध्रुवं तस्य साहाय्यायोपपद्यते ॥ १९ ॥

कृतप्रज्ञोऽकृतमज्ञो बालो वृद्धश्च मानवः ।

ससहायोऽसहायो वा सर्वैः सर्वं न विन्दति ॥ २० ॥

यदि स्यात् पुरुषः कर्त्तव्यात्मनः श्रेयसे ध्रुवम् ।

आग्भास्तस्य (वि ? सि) ध्येयुर्न च जातु पराभवः ॥ २१ ॥

उपर्युपरि लोरुस्य सर्वो भवितुमिच्छति ।
 यतते च यथाशक्ति न च तदूर्ध्वे तथा ॥ २२ ॥
 स एव बलवान् भूत्वा मृदुर्भवति दुर्बलः ।
 स ए(त्रै ? वे)श्वथ भूत्वेह परराज्ञाप्यते पुनः ॥ २३ ॥
 बुद्धिमन्तं च मूढं च शूरं भीरुं कपिञ्जलम् ।
 दुर्बलं बलवन्तं च भागिनं भजने क्लृप्तम् ॥ २४ ॥
 न विधिं प्रसते प्रश्ना प्रश्नां तु प्रसते विधिः ।
 विधिपर्यागतानर्थान् प्रज्ञया पस्विशयति ॥ २५ ॥
 यथा वायोऽस्त्रपात्राणि वयं यान्ति बलीयमः ।
 धातुरादेशमायान्ति (य ? त)था भूतानि भारत ! ॥ २६ ॥
 नियतिः कारणं लोके नियतिः कर्मसाधनम् ।
 नियतिः सर्वभूतानां नियोगेष्विह कारणम् ॥ २७ ॥
 सुखदुःखे भयक्रोधां भावामानां नयानयौ ।
 यच्च किञ्चित् तथाभूतं ननु दैवस्य कर्म तत् ॥ २८ ॥
 (रामायणे)
 स्वयमाहस्य भुञ्जाना बन्धिनोऽपि स्वभावतः ।
 नरेन्द्राश्च गजेन्द्राश्च प्रायः सीदन्ति दुःखिताः ॥ २९ ॥
 शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्राश्च नरा रणे ।
 कालागिपन्नाः सीदन्ति यथा सैरुतसेतवः ॥ ३० ॥
 (सुदाराक्ष्ये)
 नैवार्थेन न कामेन विक्रमेण न चाध्रया ।
 शक्या दैवगतिर्लोके निवर्तयितुमुद्यता ॥ ३१ ॥
 यथा दारुमयीं योषां नरो धीरः ममाद्वितः ।
 इङ्गयत्यद्रमद्धानि तथा विभिरिमाः प्रजाः ॥ ३२ ॥
 मणिः शूत्र इव प्रोतः नस्योत इव गोदृषः ।
 धातुरादेशमन्येति तन्मयो हि तदर्पणः ॥ ३३ ॥
 धृत्वा जन्तश्च नीचोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः ।
 ईश्वरप्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा श्वभ्रमेव वा ॥ ३४ ॥

आर्ये कर्मणि युञ्जानः पापे वा पुनरीश्वरः ।
 व्याप्य भूतानि चरते न चायमिति लक्ष्यते ॥ ३५ ॥
 सम्प्रयोज्य वियोज्याथ कामकारकरः प्रभुः ।
 क्रीडते भगवान् भूतैर्बालः क्रीडनकैरिव ॥ ३६ ॥
 वैद्याश्वाप्यातुराः सन्ति बलवन्तश्च दुर्बलाः ।
 स्त्रीमन्तश्चापरे पण्डा विचित्रो विधिपर्ययः ॥ ३७ ॥
 सन्ति पुत्राः सुवहवो दरिद्राणामनिच्छताम् ।
 बहूनामिच्छतां नास्ति समृद्धानां विचेष्टताम् ॥ ३८ ॥

(महाभारते)

पिबन्ति मधु पत्रेषु भृङ्गाः केसरधूसरम् ।
 हंसाः शैवलमश्नन्ति धिग् दैवमसमञ्जसम् ॥ ३९ ॥

(बलभदेवस्य)

उत्पलस्यारविन्दस्य मत्स्यस्य कुमुदस्य च ।
 एकयोनिप्रसूतानां तेषां गन्धः पृथक् पृथक् ॥ ४० ॥

(मत्स्यतट्टीये)

कृतान्तपाशवद्धानां देवोपहतचेतसाम् ।
 बुद्धयः कुञ्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि ॥ ४१ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।
 एकादशचमूभर्ता यदेकाकी वन गतः ॥ ४२ ॥
 प्राप्तव्यान्येव प्राप्नोति गन्तव्यान्येव गच्छति ।
 लब्धव्यान्येव लभते दुःखानि च सुखानि च ॥ ४३ ॥

(महाभारते)

किञ्चित् दैवेन सौमित्रे! योद्धुमुत्सहते पुमान् ।
 यस्य न ग्रहणं किञ्चित् कर्मणोज्ज्वलद् दृश्यते ॥ ४४ ॥
 सर्व एव महाभाग ! महत्त्वं प्रति सोद्यमाः ।
 तथापि पुंसां भाग्यानि नोद्यमा बुद्धिहेतवः ॥ ४५ ॥

(धीरामायणे)

औदासीन्यं दयालूनामर्थिनां भाग्यहीनता ।

नहि स्वमुखवैरूप्यं दर्पणस्यापराधतः ॥ ४६ ॥

अळिरनुसरति परिमलं लक्ष्मीरनुसरति नवगुणसमृद्धिम् ।

निम्नमनुसरति सलिलं विधिलिखितं बुद्धिरनुसरति ॥ ४७ ॥

द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशोऽप्यन्तात् ।

आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः ॥ ४८ ॥

(रत्नावल्याम्)

गतिकूलतामुपगते हि विधौ विकलत्वमेति बहुसाधनता ।

अवलम्बनाय दिनभर्तुरभून्न पतिष्यतः करसहस्रमपि ॥ ४९ ॥

(माघे)

यत्रानेकः क्वचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको

यत्राप्येकस्तदनु बहवस्तत्र नैकोऽपि चास्ते ।

इत्थं नेयौ रजनिदिवसौ डोळयन् द्वाविवाक्षौ

कालः कल्यो भुवनफलके क्रीडति प्राणिशरैः ॥ ५० ॥

(भर्तृहरेः)

रज्ज्वा दिशः प्रवितताः सलिलं विषेण

खाता मही हुतधुजा ज्वलिता वनान्ताः ।

व्याधाः पदान्यनुचरन्ति गृहीतचापाः

कं देशमाथयन्तु यूथपतिर्भृगाणाम् ॥ ५१ ॥

(मल्लदे)

रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति च प्रभातं

भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजं च ।

एवं विचिन्तयति कौशगते द्विरेफे

हा ! हन्त ! हन्त ! नळिर्नी गज उज्जहार ॥ ५२ ॥

(मद्भारप्रबान्ते)

बाली यथा विनिहतः मथितमभावो

दग्धा यथैकरूपिना प्रसभं च लङ्घा ।

तीर्णो यथा जलनिधिर्गिरिसेतुना च

मन्ये यथाभिलपितं चपलस्य धातुः ॥ ५३ ॥

(सङ्गायक्याम्)

अवश्यभङ्ग्येष्वनवग्रहग्रहा

यया दिशा धावति वेधसः स्पृहा ।

वृणेन वात्येव तयानुगम्यते

जनस्य चित्तेन भृशावशात्मना ॥ ५४ ॥

(खण्डनवारस्य)

अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं

सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति ।

जीवत्यनाथोऽपि वने विसर्जितः

कृतप्रयत्नोऽपि गृहे न जीवति ॥ ५५ ॥

(इतिहासे)

पौलस्त्यः स किमन्यदारहरणे दोषं न विज्ञातवान्

काकुत्स्थेन कथं न हेमहरिणस्यासम्भवो लक्षितः ।

अक्षाणां न युधिष्ठिरेण महता दृष्टोऽपि पापः कथं

ज्ञातृणामपि दैववञ्चितधियां प्रायो मतिः क्षीयते ॥ ५६ ॥

(सुवर्णविस्तारस्य)

हा ! धिक् कष्टमहो ! गतः स नृपतिः सामन्तचक्रं च तत्

पार्श्वे तस्य च सा विदग्धपरिपत् ताश्चन्द्रभिम्बाननाः ।

उद्रिक्तः स च राजपुत्रनिवहस्ते चन्दिनस्ताः कथाः

सर्वं यस्य वशात् स्मृतेः पदमगात् कालाय तस्मै नमः ॥ ५७ ॥

(भर्तृहरे)

इति विधिप्रशंसापद्धति ॥

३६. अथ दुर्धिधिर्प्रशंसापद्धतिः ।

अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिश्च यः ।

दावेतौ सुखमेधेते यद्भविष्यो विनश्यति ॥ १ ॥

परीक्ष्य सत्कुलं विद्यां वयः शौर्यं सुशीलताम् ।

विधिर्ददाति निपुणः कन्यामिदं दरिद्रताम् ॥ २ ॥

(यत्नभेदेवस्य)

विघटयति राज्यमखिलं घटयति चण्डालदास्यमप्यचिरात् ।

किं न करोति स वैधा दुर्वेधा वामतां यातः ॥ ३ ॥

सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुपरत्नमलङ्करणं भुवः ।

तदनु तत् क्षणमात्रि करोति चेदहह ! कष्टमपण्डितता विधेः ॥ ४ ॥

(फल्गुहवितन्याम्)

स्वमेऽपि देवि । रमसे न मया विना त्वं

(स्था ? स्वा)पे त्वया विरहि(तं ? तो) मृतवद् भवामि ।

दूरीकृतासि विधिदुर्ललितैस्तथापि

जीवत्यवेहि मन इत्यसवो दुरन्ताः ॥ ५ ॥

(प्रबोधचन्द्रोदये)

अलङ्कारः शङ्काकरनरकपालं परिजनो

विशीर्णाङ्गो भृङ्गी वसु च धृष एको गतवयाः ।

अवस्येयं स्थाणोरपि भवति सर्वापरगुरो-

र्विधौ बन्धे मूर्ध्नि स्थितवति वयं के पुनरमी ॥ ६ ॥

(अलङ्कारसर्वस्ये)

खर्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः सन्त्वापिते मस्तके

वाञ्छन् देशमनातपं विधिवशान् तालस्य मूलं गतः ।

तत्रस्थस्य च तत्फलेन पतता भिन्नं समस्तं शिरः

प्रायो गच्छति यत्र दैवहतकस्तत्रैव यान्त्यापदः ॥ ७ ॥

(पद्मनन्दे)

इति दुर्विधिप्रशंसापद्धतिः ॥

३७. अध मृत्युप्रशंसापद्धतिः ।

अः कार्यमद्य कुर्यात् पूर्वाह्ने चापराह्निकम् ।

नहि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वा स्यान्न वा कृतम् ॥ १ ॥

(महाभारते)

विपत्तिः कालसंजाता दुर्वारा येन केनचिद् ।

सायं पश्यन्ने जाता हानिः केन (न ? नि)वार्यते ॥ २ ॥

यौवनस्थांश्च बालांश्च वृद्धान् गर्भगतानपि ।
सर्वानाविशते मृत्युरेवंभूतमिदं जगत् ॥ ३ ॥

(श्रीरामायणे)

सञ्चिन्वानकमेवेदं कामानाम(पि ? वि)वृत्तकम् ।
व्याघ्रः पशुमिवारण्ये मृत्युरादाय गच्छति ॥ ४ ॥

(महाभारते)

न मृत्युरामन्त्रयते इर्तुकामो जगत् प्रभुः ।
अबुद्ध एवाक्रमते मीनान् मीनग्रहो यथा ॥ ५ ॥

(रामायणे)

इदं कृतमिदं कार्यमिदमन्यत् कृताकृतम् ।
पद्ममीहासमायुक्तं कृतान्तः कुरुते वशे ॥ ६ ॥
न कालो दण्डमुद्यम्य शिरः कृन्तति कस्यचित् ।
काञ्चस्य बलमेतावद् विपरीतार्थदर्शनम् ॥ ७ ॥

(व्यासशतके)

तुल्यजातिवयोवस्थान् हृतान् पश्यसि मृत्युना ।
ननु नामास्ति ते त्रासो लोहं तु हृदयं तव ॥ ८ ॥
बलिनां दुर्बलानां च ह्रस्वानां महतामपि ।
जरामृत्युं हि भूतानां खादितारौ वृकाविष ॥ ९ ॥
आघातं नीयमानस्य वध्यस्येव पदे पदे ।
आसन्नतरतां यति मृत्युर्जन्तोर्दिने दिने ॥ १० ॥
गतेभ्यो बहुमन्यन्ते दिवसानागमिष्यतः ।
मूढा न गणयन्त्येतान् मृत्योरासन्नचारिणः ॥ ११ ॥
ऐश्वर्ये वा सुविस्तीर्णे व्यसने वातिदारुणे ।
रज्ज्वेव पुरुषं वद्ध्वा कृतान्तः परिकर्षति ॥ १२ ॥
मातुलो यस्य गोविन्दः पिता यस्य धनञ्जयः ।
अभिमन्युर्वधं प्राप्तः कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १३ ॥

(महाभारते)

मस्तकस्थायिनं मृत्युं यदि पश्येदयं जनः ।

आहारोऽपि न रोचेत किमुताकार्यकारिता ॥ १४ ॥

(महाण्डपुराणे)

विदेशे वर्त्मनि गृहे दायने मासि वासरे ।

जरायां यौवने चाल्ये मृत्युः प्राशयति प्रजाः ॥ १५ ॥

गुणिनां हीनविद्यानां श्रीपतां क्षीणसम्पदाम् ।

कृतान्तपण्यशालायां समानः क्रयविक्रयः ॥ १६ ॥

माता पुत्रः पिता भ्राता भार्या बन्धुजनस्तथा ।

अष्टापदपदस्थाने ह्यक्षमृद्रेव दृश्यते ॥ १७ ॥

(महाभारते)

संनिमज्जेज्जगदिदं गम्भीरे कालसागरे ।

जन्ममृत्युजराप्राहे न कश्चिद्वबुध्यते ॥ १८ ॥

सहैव मृत्युर्व्रजति सह मृत्युर्निर्णीहति ।

गत्वा तु दीर्यमध्वानं सह मृत्युर्निवर्त्तते ॥ १९ ॥

वृष्णासूचिघ्निभिर्भिण्णं सिक्तं विषयसर्पिषा ।

रागद्वेषानले तप्तं मृत्युरश्नाति मानवम् ॥ २० ॥

शुष्काणि दिनखण्डानि निप(न्तति ? तन्ति) जनाग्रतः ।

आयुषः खण्ड्यमानानि मृत्युना किं न पश्यासि ॥ २१ ॥

प्रायेणाकृतकृत्यत्वान्मृत्युमुद्धिजते जनः ।

कृतकृत्याः प्रतीक्षन्ते मृत्युं प्रियमिवातिथिम् ॥ २२ ॥

बीजं पिता क्षेत्रमिद्रं च माता वृष्टिश्च कर्माणि शुभाशुभानि ।

भूतानि सस्यप्रतिमानि व्योके जातानि जातानि लुनाति कालः ॥ २३ ॥

अस्मिन् जगत्यष्टकटाहमध्ये सूर्याग्निना रात्रिदिनेन्धनेन ।

मासर्तुदर्वीपरिषट्ठनेन भूतानि कालः पचतीति वार्त्ता ॥ २४ ॥

किं शक्यं मुमतिमतापि तत्र कर्तुं

यत्रासौ व्यसनमहोदधिः कृतान्तः ।

रात्रौ वा दिवसकरेऽपि वा स उग्रे

योऽदृश्यः प्रहरति तेन को विरोधः ॥ २५ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

इति मृत्युप्रशंसापद्धतिः

धर्मपर्व समाप्तम् ॥

३८. अथ राजलक्षणपद्धतिः ।

पुत्रा इव पितुर्गेहे विषये यस्य मानवाः ।

निर्भया विचरिष्यन्ति स राजा राजसत्तमः ॥ १ ॥

अगूढविभवा यस्य (पुं पौ)रा राष्ट्रनिवासिनः ।

नयापनयवेत्ता यः स राजा राजसत्तमः ॥ २ ॥

प्रजा यस्य विवर्धन्ते सरसीव महोत्पलम् ।

स राजा सर्वसुखदः स्वर्गलोके महीयते ॥ ३ ॥

यस्य वृत्तं नमस्यन्ति स्वर्गस्थस्यापि मानवाः ।

पौरजानपदाः सर्वे स राजा राजसत्तमः ॥ ४ ॥

(एते महाभारते)

इति राजलक्षणपद्धतिः ॥

३९. अथ राजप्रशंसापद्धतिः ।

राजानं प्रथमं विन्देत्ततो भार्या ततो धनम् ।

राजन्यसति लोकस्य कुतो भार्या कुतो धनम् ॥ १ ॥

देवा मानुपरूपेण चरन्त्येते महीतले ।

तान् न हिंस्यान्न चाक्रोशेन्नाक्षिपेन्नाप्रियं वदेत् ॥ २ ॥

(श्रीरामायणे)

यस्य प्रसादे पथा श्रीर्विजयश्च पराक्रमे ।

मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजोमयो हि सः ॥ ३ ॥

यस्याभावेन भूतानामभावः स्यात् समन्ततः ।

भावे च भावो नियतः कस्तं न प्रतिपूजयेत् ॥ ४ ॥

(मनोः)

पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।

विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपती ॥ ५ ॥

यदि न स्यान्नरपतिः सम्यङ्नेता ततः प्रजाः ।

अकर्णधारः बलवद् विष्टवे(ने?ते)ह नौरिव ॥ ६ ॥

(कामन्दके)

राजा माता पिता चैव राजा कुलवतां कुलम् ।

राजा सत्यं च धर्मश्च राजा हितकरो नृणाम् ॥ ७ ॥

(रामायणे)

एकस्य हि प्रसादेन कृत्स्नो लोकः प्रसीदति ।

व्याकुलेनाकुलः सर्वो भवतीति विनिश्चयः ॥ ८ ॥

अतस्त्वष्टाङ्गया बुद्ध्या नृपतिर्नीतिशास्त्रवित् ।

समर्थः पृथिवीं कृत्स्नामपि जेतुं विचक्षणः ॥ ९ ॥

(चाणुकीये)

राजमूलो महाराज ! धर्मो लोकस्य रक्ष्यते ।

प्रजा राजभयादेव न स्वादन्ति परस्परम् ॥ १० ॥

कालो वा कारणं राज्ञो राजा वा कालकारणम् ।

इति ते संशयो मा भूद् राजा कालस्य कारणम् ॥ ११ ॥

(महाभारते)

न कुलं न धनं नाज्ञा नाचारो हि भवेन्नृणाम् ।

अराजकेषु लोकेषु तस्माद् राजा परा गतिः ॥ १२ ॥

(मनोः)

यथा दृष्टिः शरीरस्य नित्यमेव प्रवर्त्तने ।

तथा नरेन्द्रो लोकस्य प्रभवः सत्यधर्मयोः ॥ १३ ॥

(रामायणे)

माता पिता गुरुः शास्ता वह्निर्वैश्रवणो यमः ।

सप्त राजगुणानेतान् मनुराह प्रजापतिः ॥ १४ ॥

पिता हि राजा लोकस्य प्रजानां योऽनुकम्पिता ।
सम्भावयति मातेव दिनमभ्यवपद्यते ॥ १५ ॥

शुरुर्धर्मोपदेशेन शास्ता च परिपालनात् ।
दहत्यग्निरिवानिष्टान् दमयत्यहितांस्तथा ॥ १६ ॥

इष्टेषु विसृजत्यर्थान् कुबेर इव कामदः ।
नमस्येयुश्च तं भक्त्या शिष्या इव गुरुं सदा ॥ १७ ॥

अष्टानां लोकपालानां सम्भवत्यंशतो नृपः ।
तस्मादभिभवत्येष सर्वभूतानि तेजसा ॥ १८ ॥

वालौऽपि नावमन्तव्यो राजापत्यं प्रतीच्छता ।
वह्निः स्फुलिङ्गमात्रोऽपि दहेद् ग्राममुपेक्षितः ॥ १९ ॥
(महाभारते)

इन्दोरगतयः पद्मे सूर्यस्य कुमुदोऽश्वः ।
गुणास्तस्य विपक्षेऽपि गुणिनो लेभिरेऽन्तरम् ॥ २० ॥
(कालिदासस्य)

बुद्धिशस्त्रः मकृत्यङ्गो घनसंवृतिकञ्चुकः ।
चारैक्षणो दूतमुखः पुरुषः कोऽपि पार्थिवः ॥ २१ ॥
(माघे)

तेजसा सह जातानां वयः कुत्रोपयुज्यते ।
बालस्यापि रवेः पादाः पतन्त्युपरि भ्रष्टताम् ॥ २२ ॥
(व्यासशतके)

वालौऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः ।
महती देवता ह्येष नररूपेण तिष्ठति ॥ २३ ॥
(मनो)

श्रीः श्लाघ्या तस्य भूभर्तुर्द्वारि यस्य न सीदति ।
दुर्बलः करुणाकन्दी बलवत्पीडितो जनः ॥ २४ ॥
(बाधुपीये)

स्तवैर्नाक्षिप्यते धूर्त्तैर्हास्यैर्नाक्षिप्यते विटैः ।
छन्देन नन्दैर्न बद्धयते (भ्रु)त्यैर्भ्रुन्मेरुरिवाचलः ॥ २५ ॥
(राजग)

राजास्य जगतो हेतुर्दृष्टेर्द्विधाभिसम्मतः ।

नयनानन्दजननः शशाङ्क इव तोयधेः ॥ २६ ॥

(कामन्दके)

कोष्ठागारं कोशगृहं पुण्यश्लोकः पुरुरवाः ।

हस्तं दक्षिणमेवासौ ब्राह्मणानाममन्यत ॥ २७ ॥

(महाभारते)

सत्येन लोकान् जयति दीनान् दानेन राघवः ।

गुरून् शूश्रूषया वीरो धनुषा युधि शात्रवान् ॥ २८ ॥

(श्रीरामायणे)

आहूतस्याभिषेकाय निसृष्टस्य वनाय च ।

न मया लक्षितस्तस्य स्वल्पोऽप्याकारविभ्रमः ॥ २९ ॥

काण्डिदासस्य)

द्विः शरं न तु सन्धत्ते द्विः स्थापयति नाश्रितान् ।

द्विर्ददाति न चाधिभ्यो रामो द्विर्नाभिभापते ॥ ३० ॥

निवासवृक्षः साधूनामापन्नानां परा गतिः ।

आर्त्तानां संश्रयश्चैव यशसश्चैकमाजनम् ॥ ३१ ॥

प्रियवादी च भूतानां सत्यवादी च राघवः ।

बहुश्रुतानां वृद्धानां ब्राह्मणानामुपासिता ॥ ३२ ॥

(श्रीरामायणे)

अतिसाहसिकं शूरा मन्त्रिणस्तं निरूपकम् ।

विनीतं गुरवो जलुर्धूर्त्तमन्तःपुराङ्गनाः ॥ ३३ ॥

(वीरचरिते)

आनृशंस्यमनुक्रोशः श्रुतं शीलं दमः शमः ।

राघवं शोभयन्त्येते पद् गुणाः पुरुषोत्तमम् ॥ ३४ ॥

(श्रीरामायणे)

येन येन वियुष्यन्ते प्रजाः स्निग्धेन बन्धुना ।

स स पापाह्वे तासां दुष्यन्त इति घुष्यताम् ॥ ३५ ॥

तेनार्थवाङ्मोक्षमपराङ्मुखेन तेन घृता विघ्नभयं क्रियावान् ।
तेनास लोकः पितृमान् विनेत्रा तेनैव शोकापचुदेन पुत्री ॥ ३६ ॥
(कालिदासस्य)

राजा प्रजानां प्रथमं शरीरं प्रजाश्च राज्ञोऽप्रतिमं शरीरम् ।
राज्ञा विहीना न भवन्ति देशा देशैर्विहीना न नृपा भवन्ति ॥ ३७ ॥
राजा प्रगल्भं पुरुषं करोति राजा भृशं वृंहयते मनुष्यम् ।
राजा विपन्नं सुखिनं करोति राज्ञा विपन्नस्य कृतः सुखानि ॥ ३८ ॥
(महाभारते)

सो को वि वदणिज्जो जाओ महिमण्डणम्मि उहेसो ।
जन्तो सन्तावददा चन्दणविडवा ससुप्पण्णा ॥ ३९ ॥
(पायाकोशे)

इति राजप्रशंसापद्धतिः ॥

४०. अथासद्राजपद्धतिः ।

उद्वेजनीयो भूतानां वृशंसः पापकर्मकृत् ।
त्रयाणामपि लोकानामीश्वरोऽपि न तिष्ठति ॥ १ ॥
(रामायणे)

अष्टष्टमिव माणिकममत्तमिव च द्विपम् ।
अशूरं पार्थिवं लोको जात्यमप्यवमन्यते ॥ २ ॥
भूमर्तुर्भूपणं नास्ति प्रजानामिव रज्जनम् ।
अन्यथा कुनटस्येव किरीटकटकग्रहः ॥ ३ ॥
(राजस)

अनात्मवान् नयद्वेपी वर्धयन्नरिसम्पदः ।
प्राप्यापि महर्दश्वर्यं सह तेन विपद्यते ॥ ४ ॥
(कामन्दके)

भोगिनः कञ्चुकासक्ताः क्षूराः कृटिकगायिनः ।
मन्त्रसाध्याश्च राजानो राजानो भुजगा इव ॥ ५ ॥

प्रजा न रञ्जयेद्यस्तु राजा रक्षादिभिर्गुणैः ।
अजागळस्तनस्येव तस्य नाम निरर्थकम् ॥ ६ ॥

(महाभारते)

वैद्यसांवत्सरामात्या यस्य राष्ट्रः प्रियंवदाः ।
आरोग्यधर्मकोशेभ्यः क्षिप्रं स परिहीयते ॥ ७ ॥
कामाभिभूतः क्रोधात्मा यो मिथ्या प्रतिपद्यते ।
स्वेषु वान्येषु वा तस्य न सहाया भवन्त्युत ॥ ८ ॥

(पद्यतन्त्रे)

यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् ।
अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ॥ ९ ॥

(सुरारैः)

दूरारूढं पदं राज्ञां सर्वलोकनमस्कृतम् ।
अल्पेना(प्यु ? प्य)पचारेण ज्ञाह्यण्यगिव द्रुष्यति ॥ १० ॥

(कामन्दके)

मदोद्विक्तः क्रियामूढो योऽतिक्रामति मन्त्रिणः ।
अचिरात् तं वृथामन्त्रं वशे कुर्वन्ति शत्रवः ॥ ११ ॥

सर्वातिशङ्की नृपतिर्यत्र सर्वहरो भवेत् ।
सकम्पमनृजुर्दुग्धः स्वजनेनैव वाध्यते ॥ १२ ॥

प्रसादो निष्फलो यस्य कोपश्चापि निरर्थकः ।
न तं भर्त्सारमिच्छन्ति पण्डं पतिमिव स्त्रियः ॥ १३ ॥

प्रजापीडनसन्तापसमुद्भूतो द्युत्ताशनः ।
राज्ञः श्रियं कुलं प्राणा(ना)दा(य) विनिवर्त्तते ॥ १४ ॥

(महाभारते)

अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा दण्ड्याश्चैवाप्यदण्डयन् ।
अयशो महदामोति नरकं चैव गच्छति ॥ १५ ॥

(मनौः)

अ(द)त्तवारं दुर्दर्शमस्वाधीनं नराधिपम् ।
वर्जयन्ति नरा दूरं नदीपङ्कमिव द्विपाः ॥ १६ ॥

तीक्ष्णमल्पप्रदातारं प्रमत्तं गर्वितं शठम् ।
 व्यसने सर्वभूतानि नाभिधावन्ति पार्थिवम् ॥ १७ ॥
 स्वयं कार्याणि यः काले नानुतिष्ठति पार्थिवः ।
 स तु वै सह राज्येन स्वैश्च कार्यविनश्यति ॥ १८ ॥
 दुर्विनीते तु नृपतावकाले त्रियते जनः ।
 राजदोषैर्विपद्यन्ते प्रजास्त्वविधिपालिताः ॥ १९ ॥

(धीरामायणे)

भोगोत्कर्षातिवेगेन क्षयं यान्ति क्षितीश्वराः ।
 दृष्टोऽतिहर्षाद् पृष्णीनां तृणाद्ग्रधसमुद्भवः ॥ २० ॥
 (श्रीहिरिवंशे)

तदेतत् काकतालयं तदेतद्वै घुणाक्षरम् ।
 यदपथ्यभुजामायुर्यदनीतिमतां श्रियः ॥ २१ ॥
 (शुद्धारप्रकाशे)

मुख्यानमात्यान् यो हित्वा विहीनान् कुरुते प्रियान् ।
 म तैर्व्यसनमागम्य साधुमार्गं न गच्छति ॥ २२ ॥
 (महाभारते)

उच्छास्त्रपदविन्यासः सहसैवाहिसम्पतः ।
 शत्रुसङ्गमुत्सग्राममगत्वा (वि ? न)नियर्त्तते ॥ २३ ॥
 (कामन्दके)

न तथाराजकं राष्ट्रं विनश्यति परिप्लवम् ।
 अराजकं यथासद्भिः पापण्डिभिरधिष्ठितम् ॥ २४ ॥
 (राजग)

यस्मात् त्रस्यन्ति भूतानि मृगव्याधान्मृगा इय ।
 सागरान्तामपि मर्हां लब्ध्वा स परिहीयते ॥ २५ ॥
 क्षत्रियस्य प्रमत्तस्य दोषः सञ्जायते महान् ।
 अधर्माः सम्प्रवर्त्तन्ते प्रजाः सङ्करकारकाः ॥ २६ ॥
 (महाभारते)

यः कोशमेव पुष्णानि त्यागभोगपराङ्मुखः ।

केवलं राज्यनाणिन्यं स करोति नराधिपः ॥ २७ ॥

(राज)

चातुरर्ण्यं तथा वेदाश्चातुराश्रन्यमेव च ।

सर्वमेतत् प्रमुह्येत यदा राजा प्रमुह्यति ॥ २८ ॥

(महाभारते)

व्याज्याः सुरेण सेव्यन्ते वातोद्भूताश्च मह्यः ।

न तु नित्यमदाध्माता राजानः रुटिन्नाशयाः ॥ २९ ॥

(बृहत्कथायाम्)

किं करिष्यत्यपात्राणामुपदेष्टा सुजागधि ।

तक्षा तीक्ष्णदृठारोऽपि दुर्दा(रू? रु)णि निहन्यते ॥ ३० ॥

(वल्गुभदेवम्य)

व्यसनैरेजाघ्राताः शृण्वन्ति वचामि पापमित्राणाम् ।

उद्भूतारिष्टेभ्यो ह्यपव्यमेवाधिकं स्वदते ॥ ३१ ॥

अव्ययमायिनमलसं देवपर पुरुषकारपरिहीणम् ।

वृद्धमित्र पति कन्या नेच्छत्युपगृहितुं लक्ष्मीः ॥ ३२ ॥

यस्यार्थिनो न विमुखाः सर्वोत्तिहरं वशः स किञ्च राजा ।

अभिषेकपट्टनभो नालव्यजन त्रणस्यापि ॥ ३३ ॥

(राज)

अहिते हितबुद्धिरल्पधीरजमन्येत मतानि मन्त्रिणाम् ।

चपलः सहसैव सम्पतन्नरिस्रग्गाभिहनः प्रबुध्यते ॥ ३४ ॥

शक्तिरर्थपतिषु स्वयंग्रह

प्रेम कारयति ना निरत्ययम् ।

कारणद्वयमिदं निरस्यतः

प्रार्थनाधिकमले निपत्फला ॥ ३५ ॥

(भारव)

बृद्धापनादी स्वगुणानमर्दी

भक्ताप्तनैरी खलसम्मुत्तश्च ।

विशसिमौनी कृपणः प्रमादी

त्याज्यो मदान्धः कृपतिः पिशाचः ॥ ३६ ॥

(कामन्दके)

न नटा न विटा न गायका न च सभ्येतरवादबुधश्च ।

नृपमीक्षितुमत्र के वयं स्तनभारानमिता न योषितः ॥ ३७ ॥

(भर्तृहरेः)

स्वेच्छोपजातविषयोऽपि न यति वक्तुं

देहीति मीर्गणशतैश्च ददाति दुःखम् ।

मोहात् समाक्षिपति जीवितमप्यकाण्डे

फट्टो मनोभव इवेधरदुर्विदग्धः ॥ ३८ ॥

(हर्षचरिते)

नृपः कामासक्तो न गणयति धर्मं न च हितं

यथेष्टं स्वच्छन्दः प्रचर(य?)ति (च) मत्तो गज इव ।

तपोमानाध्मातः पतति (न ? च) यदा शोकगहने

तदा (ह ? भ्र?)त्ये दोषान् क्षिपति न निज वेत्यविनयम् ॥ ३९ ॥

(पद्यतन्त्रे)

रक्षां न धमते क्षिपत्यपि करं शिक्षागुणे क्षुभ्यति

प्रद्रेष्टि स्वजनं त्यजत्यवनतिं मृद्राति मार्गस्थितान् ।

भूमिं नेच्छति यच्छति प्रतिभयं दुर्वर्त्मना गच्छति

कूराग्रं विनयाद्दृशं न सहते भूपालमत्तद्विषः ॥ ४० ॥

(राज)

आहूतेषु विहङ्गमेषु मशकी नायान् पुरो वार्यते

मध्येवारिधि वा वसंस्तृणमणिर्धत्ते मर्णानां रुचिम् ।

सद्योतोऽपि न कम्पते प्रचलितुं मध्येऽपि तेजस्विनां

पिक् सामान्यमचेतनं प्रभूमिमानामृष्टतत्त्वान्तरम् ॥ ४१ ॥

(वदभेदेवस्य)

भुञ्जन्ति कमणदमणा अब्भन्तरसण्ठिधा गइन्दाण ।

जे उण त्रिहुरमहाआ ते धवळा वाहिरचेअ ॥ ४२ ॥

कट्टारि चरणजोगकरहविहिवसेण चूदळआ ।
 तुह मुंह पडिआ तेण्णं अत्तोभणिज्जा जए जाआ ॥ ४३ ॥
 उपरि भुजङ्गा साहासु कण्टआ खुइकीडआ हेट्टे ।
 तुइस्स वि तुह पाअव पहिअ अणोकथविसम ॥ ४४ ॥
 (गाथाकोत्ते)

इत्यसद्राजपद्धतिः ॥

४१. अधाराजकपद्धतिः ।

राजा चेन्न भवेल्लोके पृथिव्यां दण्डधारकः ।
 शूळे मत्स्पानिवाधक्ष्य(द्) दुर्बलान् बलवत्तरः ॥ १ ॥
 अराजकेषु राष्ट्रेषु धर्मो न ह्यवतिष्ठते ।
 परस्परं च बाधन्ते सर्वथा धिगराजकम् ॥ २ ॥
 (मनोः)

नाराजके जनपदे विष्णुमाली महास्वनः ।
 अभिवर्षति पर्जन्यो महीं दिव्येन वारिणा ॥ ३ ॥
 नाराजके जनपदे स्वकं भवति कस्यचित् ।
 नाराजके जनपदे बीजमुष्टिः प्रकीर्यते ॥ ४ ॥
 यथा ह्यनुदका नद्यो यथा थाप्यतृणं वनम् ।
 भगोपाज्ञा यथा गावस्तथा राष्ट्रमराजकम् ॥ ५ ॥
 (श्रीरामायणे)

विप्रोपितकुमारं तद्राज्यमस्तमितेश्वरम् ।
 रन्धान्वेषणदक्षाणां द्विषामामिपतां ययौ ॥ ६ ॥
 (कालिदासस्य)

राज्ञा शून्या कुमारैश्च चोरभोग्या भवेन्मही ।
 केवलामुरभोग्यैव सन्ध्या चन्द्रार्कवर्जिता ॥ ७ ॥
 यः स्यादराजको लोकत्रक्षुष्मानपि सोऽन्धकः ।
 तं विना यन्न शक्नोति कृत्याकृत्यानिरीक्षणम् ॥ ८ ॥

सिंहशून्यमिजारण्यं चन्द्रशून्यमिवाम्बरम् ।
 अर्कशून्यमिवाहः स्याद्राजशून्यं महीतलम् ॥ ९ ॥
 (चाक्षुपीवे)

इत्यराजकपद्धतिः ॥

४२. अथ राजविद्यापद्धतिः ।

आन्वीक्षिकीं त्रयीं चार्त्तां दण्डनीतिं च पार्थिवः ।
 तद्विद्यैस्तत्क्रियोपेतैश्चिन्तयेद्विनयान्वितः ॥ १ ॥
 आन्वीक्षिक्यात्मविज्ञानं धर्माधर्मं त्रयीस्थितौ ।
 अर्थानर्थां तु चार्त्तायां दण्डनीत्यां नयानयौ ॥ २ ॥
 (कामन्दके)

इति राजविद्यापद्धतिः ॥

४३. अथ जितोन्द्रियपद्धतिः ।

प्रकीर्णं विषयारण्ये धावन्तं विप्रमाथिनम् ।
 ज्ञानाङ्कुशेन कुर्वीत वश्यमिन्द्रियदन्तिनम् ॥ १ ॥
 लोकाधाराः श्रियो राज्ञां दुरापाः दुष्परिग्रहाः ।
 तिष्ठन्त्याप इवाधारे चिरमात्मनि संस्कृते ॥ २ ॥
 यथाम्भसि प्रसन्ने तु रूपं पश्यति चक्षुषा ।
 तद्वत् प्रसन्नेन्द्रियवान् ज्ञेयं ज्ञानेन पश्यति ॥ ३ ॥
 जीयन्तां दुर्जया देहे रिपवश्चक्षुरादयः ।
 जितेषु ननु लोकोऽयं तेषु कृत्स्नस्त्वया जितः ॥ ४ ॥
 शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः ।
 एकैकमलमेतेषां विनाशप्रतिपत्तये ॥ ५ ॥
 शुचिः शम्पाष्टुराहारो विदूरक्रमणक्षमः ।
 लुब्धकाद् गीतलोभेन मृगो मृगयते वधम् ॥ ६ ॥
 गिरीन्द्रशिखराकारो लीलयोन्मूलितद्रुमः ।
 फरिणीस्पर्शसंमोहादाळानं याति वारणः ॥ ७ ॥

स्निग्धदीपशिखालोकविलोभितविलोचनः ।

मृत्युमृच्छत्यमन्देहात् पतङ्गः सहसा पतन् ॥ ८ ॥

दूरेऽपि हि भवन् दृष्टेरगाधे मच्छिले चरन् ।

मीनस्तु सामिपं लोहमास्यादयति मृन्यवे ॥ ९ ॥

गन्धलुब्धो मद्युक्तो दानासवपिपामया ।

अभ्येत्यसुखमञ्चारां गजरुर्णञ्जळञ्जळाम् ॥ १० ॥

(एते कामन्दके)

अजितेन्द्रियवर्गस्य नाचारेण भवेत् फलम् ।

केवलं देहखेदाय दुर्भगस्य विभूषणम् ॥ ११ ॥

तस्य राहः स्थिरैव धीर्यदि स्यान्निपतेन्द्रियः ।

गजस्नानमिवाचारस्तस्य यो ह्यजितेन्द्रियः ॥ १२ ॥

(गजरा)

राज्ञा मदद्विषो नेयः शमालाननिलीनताम् ।

शमितः शौरिणा वाणदर्पामिश्रक्रुधारया ॥ १३ ॥

(चाक्षुषाये)

इन्द्रियाण्येव तत् सर्वं यत् स्वर्गनरकाशुर्भा ।

निष्कृतीतविषष्टानि स्वर्गाय नरकाय च ॥ १४ ॥

(महाभारते)

स्वान्त ! गतं किङ्करतां यस्य त्वं तस्य किङ्करो लोकः ।

लोकस्य किङ्करोऽसौ यो भवनः किङ्करो भवति ॥ १५ ॥

(स्वान्तशानके)

कुमुदान्येव शशाङ्कः सविता बोधयति पद्मजान्येव ।

वशिनां हि परपरिग्रहसंश्लेषपगद्मुग्धी बुद्धिः ॥ १६ ॥

(साकुन्तले)

रथः शरीरं पुरुषस्य दृष्ट आत्मा नियन्तेन्द्रियाण्या (शु ? डु) रथाः ।

तीरप्रमत्तः क्लेशलः सदभ्रंर्दान्तैः कृती याति पदं स धीरः ॥ १७ ॥

कुरङ्गमातङ्गपतङ्गमीनभृङ्गा हताः पञ्चभिरेव पञ्च ।

एकः प्रमार्था स कथं न वध्यो यस्यां हताः पञ्चभिरेव पञ्च ॥ १८ ॥

(महाभारते)

क चिराय परिग्रहःश्रियः क च दुष्टेन्द्रियवाञ्छिवश्यता ।
शरदभ्रचलाश्वलेन्द्रियैरसुरक्षा हि बहुच्छङ्गाः श्रियः ॥ १९ ॥

(भारवेः)

विस्राण वसे कोओ अवसा विस्राण लण वजे धीरा ।
को ताण जए अवसो विसआ हि वसीकआ भेहि ॥ २० ॥

(गाथाकोशे)

इति जितेन्द्रियपद्धतिः ॥

४४. अथाजितेन्द्रियपद्धतिः ।

स्त्रीयूतमृगयामद्यवाक्पारुष्योग्रदण्डता ।
अर्थसन्दूपणं चेति राज्ञां व्यसनसप्तकम् ॥ १ ॥
सर्वदोषचये राज्ये सन्निपातज्वरोपमे ।
जननिद्रेच दुर्वारः(?)शक्ति व्यसनसप्तकम् ॥ २ ॥
यो जितः पञ्चवर्गेण सहजेनात्मकर्षिणा ।
शापदस्तस्य वर्धन्ते शुक्लपक्ष इवोड्डराद् ॥ ३ ॥
पञ्चेन्द्रियस्य मर्त्यस्य छिद्रं चेदेकमिन्द्रियम् ।
ततोऽस्य स्रवति प्रज्ञा दतेः पादादिवोदकम् ॥ ४ ॥
धर्मार्थौ यः परित्यज्य स्यादिन्द्रियवशानुगः ।
श्रीमाणराज्यकोशेभ्यः क्षिप्रं स परिहीयते ॥ ५ ॥
अर्थानामीश्वरो यः स्यादिन्द्रियाणामनीश्वरः ।
इन्द्रियाणामनैश्वर्यादैश्वर्याद् भ्रश्यते हि सः ॥ ६ ॥

(महभारते)

एकस्यापि न यः शक्तो मनसः सन्निवर्द्धणे ।
महीं सागरपर्यन्तां स कथं विजिगीषते ॥ ७ ॥

(कामन्दके)

दुरासदानरीनुग्रान् धृतेर्विश्वासजन्मनः ।
भोगान् भोगानिवाहेयानध्यास्यापन्न दुर्लभा ॥ ८ ॥

(भारवेः)

भविजित्य य आत्मानममात्यान् विजिगीषते ।
 अजितात्माजितामात्यः सोऽवशः परिहीयते ॥ ९ ॥
 अनर्थमर्थतः पश्यन्नर्थं चैवाप्यनर्थतः ।
 इन्द्रियैः प्रसृतो बालः सुदुःखं मन्यते सुखम् ॥ १० ॥
 कामः क्रोधश्च लोभश्च मानो हर्षो मदस्तथा ।
 षड्वर्गमुत्सृजेदेनं यस्मिंस्त्यक्ते सुखी नृपः ॥ ११ ॥
 दाण्डक्यो नृपतिः कामात् क्रोधाच्च जनमेजयः ।
 लोभादैलस्तु राजर्षिर्वातापिर्हर्षतोऽसुरः ॥ १२ ॥
 पौलस्त्यो राक्षसो मानान्मदाद् दम्भोद्भवो नृपः ।
 प्रयाता निधनं ह्येते शत्रुष्ववर्गमाश्रिताः ॥ १३ ॥
 सप्त दोषाः सदा राज्ञा इतव्या विजिगीषुणा ।
 मायशो यैर्विनश्यन्ति दृढमूलाश्च पार्थिवाः ॥ १४ ॥

(कामन्दके)

इत्यजितेन्द्रियपद्धतिः ॥

४५. अथ विनयपद्धतिः ।

नयस्य विनयो मूलं विनयः शास्त्रनिश्चयः ।
 विनयो हीन्द्रियजयस्तद्युक्तः शास्त्रमृच्छति ॥ १ ॥
 आत्मानं प्रथमं राजा विनयेनोपपादयेत् ।
 ततोऽमात्यांस्ततः पुत्रांस्ततो भृत्यांस्ततः प्रजाः ॥ २ ॥
 शास्त्राय गुरुसंयोगः शास्त्रं विनयवृद्धये ।
 विद्याविनीतो नृपतिर्न कच्छ्रेष्ववसीदति ॥ ३ ॥
 इयं हि लोकव्यतिरेकवर्तिनी स्वभावतः पार्थिवता समुन्नता ।
 बलात् तदेनां विनयेन योजयेन्नयस्य वृद्धौ विनयः पुरस्तरः ॥ ४ ॥
 परां विनीतः समुपैति सेव्यतां महीपतीनां विनयो हि भूषणम् ।
 प्रवृषदानो मृदुसञ्चलत्करः करीव भद्रो विनयेन शोभते ॥ ५ ॥

जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणं गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते ।
 गुणाधिके पुंसि जनोऽनुरज्यते जनानुरागप्रसवा हि सम्पदः ॥ ६ ॥
 (किराते)

इति विनयपद्धतिः ॥

४६. अथाविनयपद्धतिः ।

अविनयरतमादरादृते वशमवशं हि नयन्ति विद्विषः ।
 श्रुतिविनयविधिं समाश्रितस्तनुरपि नैति पराभवं क्वचित् ॥ १ ॥
 नयनाद् विनयप्रमाथिनः समुपेक्षेत समुन्नतिं द्विषः ।
 सुजयः खलु तादृगन्तरे विपदन्ता ह्यविनीतसम्पदः ॥ २ ॥
 (किराते)

इत्यविनयपद्धतिः ॥

४७. अथ कामजयपद्धतिः ।

कामः क्रोधश्च लोभश्च मानो हर्षो मदस्तथा ।
 एते हि षड् विजेतव्या नित्यं स्वं देहमाश्रिताः ॥ १ ॥
 सतामपि कुले जाताः कर्मणा वत ! दुर्बलम् ।
 प्राप्नुवन्ति दुरात्मानः कामजालप्रलोभिताः ॥ २ ॥
 नहि कामात्मना राज्ञा सततं शठबुद्धिना ।
 नृशंसेनापि लुब्धेन शक्याः पालयितुं प्रजाः ॥ ३ ॥
 अनौचित्येन कन्यासु पुरस्त्रीषु च या रतिः ।
 स कामो हि क्षितीन्द्राणामरिषड्वर्गपूर्वजः ॥ ४ ॥
 अभिमानितभूतेन सानुपन्धरसेन तु ।
 यतः सर्वेन्द्रियप्रीतिः स कामः प्रोच्यते बुधैः ॥ ५ ॥
 कामा मनुष्यं प्रदहन्त एव धर्मस्य ये विघ्नमूला नरेन्द्र ! ।
 पूर्वं नरस्तान् मतिमान् प्रतिघ्नच्छोकैः मशंसां लभतेऽनवद्याम् ॥ ६ ॥
 (महाभास्ते)

इति कामजयपद्धतिः ॥

४८. अथ मृगयादोषपद्धतिः ।

मृगयाक्षा दिवास्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः ।
 तीर्यत्रिकं वृथाटाट्या कामजो दण्डको गणः ॥ १ ॥
 कामजेषु प्रसक्तो हि व्यसनेषु महीपतिः ।
 बियुज्यतेऽर्षकामाभ्यां क्रोधजेष्वात्मनैव यः ॥ २ ॥
 यस्मात्तु व्यसनं राजस्त्वनुमोदन्ति शत्रवः ।
 तदसद्यतरं दुःखं मन्यन्ते मरणादपि ॥ ३ ॥
 ईर्ष्ययैव समुद्रिमाः पुरुषा(द्वि?द्वु?दु)ष्टचेतसः ।
 अतिसक्ताः पलायन्ते श्रीधृतिस्मृतिर्कीर्त्तयः ॥ ४ ॥
 मृगतृष्णेव मृगया मृगानिव नराधिपान् ।
 हरन्ति पा(र?ठ)यन्त्याराच्छ्वभ्रोष्विव विपत्तिषु ॥ ५ ॥
 (बृहत्क्यायाम्),

प्रच्छन्नोपगतः शैलसरिद्विपिनकुक्षिषु ।
 चधवन्धपरिक्लेश आसन्नाटविकादिभिः ॥ ६ ॥
 स्वसैन्यैश्च स्वकुल्यैश्च परभिश्चैश्च मारणम् ।
 इत्यादि पृथिवीन्द्राणां-मृगयाव्यसनं स्मृतम् ॥ ७ ॥
 (कामन्दके)

पाण्डुर्जित्वा बहून् देशान् युधा विक्रमणेन च ।
 मृगव्यवायनिधने कृच्छ्रां प्राप स आपद्म् ॥ ८ ॥
 (महाभारते)

(नृपतेः) प्रतिपिद्धमेव तत् कृतवान् पङ्क्तिरथो विशङ्क्य यत् ।
 अपथे पदमर्षयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः ॥ ९ ॥
 (काण्डिदासस्य)

इति मृगयादोषपद्धतिः ॥

४९. अथ मृगयागुणपद्धतिः ।

यदि घातयते कश्चित् पापसत्त्वं प्रजाहितम् ।
 सर्वसप्त(मि?हि)तार्थाय न तेनासौ विहिंसकः ॥ १ ॥

द्वीपिनं शरभं सिंहं व्याघ्रं कुञ्जरमेव च ।
 महिषं वानरं चैव क्षूकरश्चानपन्नगान् ॥ २ ॥
 गोत्राह्वणहितार्थाय बालस्त्रीरक्षणाय च ।
 वृद्धातुरपरित्राणे यो हिनस्ति स धर्मवित् ॥ ३ ॥
 निर्मानुपामिमां सर्वे मृगा इच्छन्ति मेदिनीम् ।
 भक्षयन्ति च सस्यानि शासितन्या नृपेण ते ॥ ४ ॥
 या वै शत्रुवधे वृत्तिः सा मृगाणां वधे स्मृता ।
 अमाययाप्यच्छलेन मृगाणामिपुधारिभिः ॥ ५ ॥
 स्वर्गं मृगाश्च गच्छन्ति स्वयं नृपतिना हताः ।
 ॥ ६ ॥

मेदश्छेदकृशोदरं लघु भवत्युत्थानयोग्यं नपुः
 सत्त्वानामपि लक्ष्यते विकृतिमच्चित्तं भयक्रोधयोः ।
 उत्कर्षः स च धन्विनां यदिपवः सिष्यन्ति लक्ष्ये चले
 मिध्या हि व्यसनं वदन्ति मृगयामीदृग्विनोदः कुतः ॥ ७ ॥
 (कालिदासस्य)

इति मृगयागुणपद्धतिः ॥

५०. अथ द्यूतदोषपद्धतिः ।

बहूनि धर्मशास्त्राणि पठन्ति द्विजसत्तमाः ।
 तेषु किंस्विदिदं दृष्टं द्यूते जीयेत यत् परम् ॥ १ ॥
 किं ते द्यूतेन राजेन्द्र ! बहुदोषेण मानद ! ।
 देवने बहवो दोषात् तस्मात् तत् परिषर्जयेत् ॥ २ ॥
 धनक्षयः शिष्टगर्हा सदाचारविवर्जितम् ।
 शत्रुभिः पीडनं चैव द्यूतासक्तधियां नृणाम् ॥ ३ ॥
 द्यूतादनर्थसंरम्भो द्यूतात् स्नेहक्षयो महान् ।
 पक्षाणां चापि महतां द्यूताद् भेदः प्रवर्तते ॥ ४ ॥
 (कामन्दके)

नञ्च राजा द्यूतेन हते राज्ये महोदये ।

धर्मदारान् परित्यज्य परधर्मपरोऽभवत् ॥ ५ ॥

(महामारते)

पाण्डवो धर्मराजस्तु लोकपाल इवापरः ।

स राज्यं धनमक्षय्यं पणमेकममन्यत ॥ ६ ॥

(बाहुषीये)

यत्तद्भिन्तमत्सुप्रं क्षात्रं तेजोऽस्य भूपतेः ।

दीन्यताक्षैस्तदा तेन नूनं तदपि हारितम् ॥ ७ ॥

(वेणीमंहारे)

इति धूतदोषपद्धतिः ॥

५१. अथ दिवास्वप्ननिन्दापद्धतिः ।

न दिवा मस्वपेज्जातु न पूर्वापररात्रयोः ।

न स्वपेदेषु यो राजा तस्येयं दृढवन्मही ॥ १ ॥

स्वप्ने हि रजसा देही तमसा चाभिभूयते ।

देहा(भ्र ? न्त)रमिवापन्नक्षरत्यपगतस्मृतिः ॥ २ ॥

(महामारते)

इति दिवास्वप्ननिन्दापद्धतिः ॥

५२. अथ परिवाददोषपद्धतिः ।

न वाच्यः परिवादो वै न श्रोतव्यः कथञ्चन ।

कर्णां तत्र पिपातव्यां गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ॥ १ ॥

आक्रोशपरिवादाभ्यां विहिंसन्त्ययुषा युवान् ।

तस्मान्न स्पर्धयेदन्यं न चात्मानं विहिंसयेत् ॥ २ ॥

सङ्घामान् विपुलान् जित्वा लब्ध्वा च विपुलं धनम् ।

विजित्य च महीं कुत्स्रां न विकल्पेत् पण्डितः ॥ ३ ॥

(एते महामारते)

इति परिवाददोषपद्धतिः ॥

५३. अथ श्रीव्यसनपद्धतिः ।

न स्त्रीभ्यः किञ्चिदन्यद्दे पापीयतरमस्ति वै ।

स्त्रियो हि मूलं दोषाणां तथा त्वमापि चेत्य ह ॥ १ ॥

५५. अथ पानदोषपद्धतिः ।

अकार्यकरणाद् भीतः कार्वाणां च विवर्जनात् ।
 अकाले मन्त्रभेदाच्च येन माघेभ्य तत् पिवेत् ॥ १ ॥
 ये पिवन्ति महामोहं पानं पापयुता नराः ।
 कलिं ते कुर्वतेऽधोक्ष्णं प्रहरन्ति परस्परम् ॥ २ ॥
 अयुक्तं बहु भाषन्ते यत्र क्वचन शेरते ।
 नग्रा विक्षिप्य गात्राणि नष्टसंज्ञा इवासते ॥ ३ ॥
 गुरुनतिवदेन्मत्तः परदारान् प्रभर्षयेत् ।
 स(हि ? मि)कं कुरुते शौण्डेर्न शृणोति हितं क्वचित् ॥ ४ ॥
 (महाभारते)

इति पानदोषपद्धतिः ॥

५६. अथ तौर्यत्रिकपद्धतिः ।

नृत्ते गीते च वाद्ये च यः प्रसक्तो नराधिपः ।
 दोषैरेवं त्रिभिर्जुष्टो विषमैर्नश्यति ध्रुवम् ॥ १ ॥
 पानमक्षास्तथा नार्यो मृगया गीतवादिता ।
 एतानि युक्त्या सेवेत प्रसङ्गो ह्यत्र दोषवान् ॥ २ ॥
 इति तौर्यत्रिकपद्धतिः ॥

५७. अथ वृथाटाट्या ।

अनर्थकं विप्रवासं गृहेभ्यः पापैः सन्धि परदाराभिर्मर्षम् ।
 डम्भं स्तैन्यं पैशुनं मद्यपानं न सेवते यः स सुखी स देवः
 [॥ १ ॥
 (महाभारते)

इति वृथाटाट्या ॥

५८. अथ क्रोधप्रशंसापद्धतिः ।

न च संकुचितः पन्था येन वाली हतो गतः ।
 समये तिष्ठ सुग्रीव ! मा वालिपथमन्वगाः ॥ १ ॥

चापमानय सौमित्रे ! शरांश्चाशीविपोपमान् ।

सागरं शोषयिष्यामि पटुभ्यां यान्तु पुत्रङ्गमाः ॥ २ ॥

(श्रीरामायणे)

उदाहरणमाशीःसु प्रथमे ते मनस्विनाम् ।

शुष्केऽशनिरिवामर्षो घैररातिषु पात्यते ॥ ३ ॥

(किराते)

कोपं प्रभो ! संहर संहरेति यावद् गिरः खे मरुतां चरन्ति ।

तावत् स बह्निर्भवनेत्रजन्मा भस्मावशेषं मदनं चकार ॥ ४ ॥

(कालिदासस्य)

यथ्नामि कौरवशतं सगरे न कोपाद्

दुःशासनस्य रुधिरं न पित्राम्युरस्तः ।

सञ्चूर्णयामि गदया न सुयोधनोरु

सन्धिं करोतु भवता नृपतिः पणेन ॥ ५ ॥

श्रुतमनुमतं दृष्टं वा यैरिदं गुरुपातकं

मनुजपशुभिर्निर्मर्यादैर्भवद्भिरुदायुधैः ।

नरकरिपुणा सार्धं तेषां सभ्रीमकिरीटिना-

मयमहमसृद्धमेदोमांसैः करोमि दिशां वलिम् ॥ ६ ॥

यो यः शस्त्रं विभर्त्ति स्वभुजगुरुमदः पाण्डवीनां चमूनां

यो यः पञ्चालगोत्रे शिशुरधिकवया गर्भशय्यां गतो वा ।

यो यस्तत्कर्मसाक्षी चरति मयि रणे यश्च यश्च प्रतीपः

क्रोधान्धस्तस्य तस्य स्वयमपि जगतामन्तकस्यान्तकोऽहम्

[॥ ७ ॥

(वेणीसंहारे)

इति क्रोधप्रशंसापद्धतिः ॥

५९. अथ क्रोधनिन्दापद्धतिः ।

न कश्चिच्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूभुजाम् ।

होतारमपि जुहानं स्पृष्टो दहति पावकः ॥ १ ॥

(यत्तभदेवस्य)

६२. अध द्रोहपद्धतिः ।

फरोति (यः) परद्रोहं जनस्यानपराधिनः ।

तस्य राघ्नः स्थिरापि श्रीः समूल नाशमृच्छति ॥ १ ॥

(महाभारते)

इति द्रोहपद्धति ॥

६३. अधेर्ष्यापद्धतिः ।

य ईर्ष्यः परचित्तेषु रूपे वीर्यं कुलेऽन्वये ।

सुखसौभाग्यसत्कारे तस्य व्याधिरनन्तरुः ॥ १ ॥

न चेर्ष्या स्त्रीषु कर्त्तव्या रक्षया दाराद्य सर्वशः ।

अनायुष्या भवेदीर्ष्या तस्मादीर्ष्या विवर्जयेत् ॥ २ ॥

सहस्र श्रियमन्येषां यद्यपि त्वयि नास्ति सा ।

अन्यत्रापि सतीर्लक्ष्मीः कुशला भुञ्जते जनाः ॥ ३ ॥

न हि जातूपनप्यन्ते धीराः परसमृद्धिभिः ।

दातारः सद्ग्रहीतारः कार्यकारणभेदिनः ॥ ४ ॥

(महाभारते)

इतीर्ष्यापद्धति ॥

६४. अधामृषापद्धतिः ।

अनार्यवृत्तममाश्रमसूयकमधार्मिकम् ।

अनर्थाः क्षिप्रमायान्ति वा(त् ? ग्दु)ष्टं क्रोधनं तथा ॥ १ ॥

(महाभारते)

इत्यमृषापद्धति ॥

६५. अधार्थदूषणपद्धतिः ।

अर्थानामननुष्ठाता कामचारी विकत्थनः ।

अपि सर्वा महीं लब्ध्वा क्षिप्रमेव विनश्यति ॥ १ ॥

अनर्थे चैव निरतमर्थे चैव पराङ्मुखम् ।

न तं भर्तारमिच्छन्ति पण्ड पतिमिन् स्त्रियः ॥ २ ॥

योऽर्थकामस्य वचन प्रतिकूलान् मृष्यते ।

शृणोति प्रतिकूलानि द्विपतां वशमेति सः ॥ ३ ॥

मर्माण्यस्थानि हृदयं गथाघ्न
 घोरा वाचो निर्देहन्ती(३? ह) पुंसाम् ।
 तस्माद्वाचं ऋशतीं रूक्षरूपां
 धर्मरामो नित्यशो वर्जयेन् ताम् ॥ ७ ॥
 (महाभारते)

इति वाग्पारुष्यपद्धतिः ॥

६७. अथ दण्डपारुष्यपद्धतिः ।
 अस्थाने क्षपि च स्थाने सततं चानुगामिनि ।
 क्रुद्धो दण्डान् प्रणयति त्रिविधांस्तेजसा वृतः ॥ १ ॥
 सन्तापलोभमोहांश्च शत्रून् स लभते नरः ।
 क्रोधदण्डान् मनुष्येषु विविधान् नृपतिर्नयन् ॥ २ ॥
 भ्रश्यते शीघ्रमैश्वर्यात् प्रजाभ्यः सजनादपि
 स्वोपकर्तृन् स्वशत्रूश्च तेजसोपगच्छति ॥ ३ ॥
 तस्माद्दुद्धिजने लोकः सर्पाद्वैश्वगतादिव ।
 दण्डपारुष्यदोषेण विलुप्यन्तेऽखिलाः प्रजाः ॥ ४ ॥
 क्षपयत्युग्रदण्डो हि जनं राजा यमोपमः ।
 स्वलितः स्वलितो वध्य इति चेन्निश्चितं भवेत् ॥ ५ ॥
 द्वित्रा यद्यवशिष्येरन् बहुदोषा हि मानवाः ।
 (पुत्रे महाभारते)

इति दण्डपारुष्यपद्धतिः ॥

६८. अथ लोभपद्धतिः ।

मनःसङ्कल्पवीर्येण कामेन विषयेषुभिः ।
 विद्धः पतति लोभाग्रौ ज्योनिलोभात् पतद्भवत् ॥ १ ॥
 दानार्हेष्वप्रदानृत्वमकारणधनुर्ग्रहः ।
 लोभमाहुर्महानर्थं तस्मात् नं परिवर्जयेत् ॥ २ ॥

यथाद्रिः स्वमसृत्थेन महिना नाशमृच्छति ।
 तथाहृत्तान्मा लोभेन सृजेन विनश्यति ॥ ३ ॥
 अश्रमा श्रीपरित्यागो हीनशोऽथ धनक्षयः ।
 अभिन्या चाक्षता चैव नर्वा लोभान्न प्रवर्तते ॥ ४ ॥
 नहि पूरयितुं शक्यो लोभः प्रीत्या नवजन ।
 नित्यगम्भीरतोयाभिरापगाभिरिवाम्बुधिः ॥ ५ ॥
 मुमहान्त्यपि शास्त्राणि धाग्यन्तो महृश्रुताः ।
 छेत्तारः मशयाना च विव्रदन्ते लघुद्वयः ॥ ६ ॥
 भूतिर्लोभाभिभूतस्य भूभर्तुर्भूरिदुःसदा ।
 लुब्धः प्राप प्यथा शुकः पिनाकिजठराग्ये ॥ ७ ॥
 (एते मह भारते)

इति हर्षपद्धति ॥

६९. अथ मानपद्धतिः ।

लक्ष्मीलतां प्रमथानि राजा मानमहाशनिः ।
 हृदन्तर्महरीदशरथेण मेहे सुयोधनः ॥ १ ॥
 अतिमानः धियं हन्ति पुरुषन्प्राप्तपमेयमः ।
 गर्भेण दूष्यते नन्या मृदवानन च द्विजः ॥ २ ॥
 जरा रूपं हरति हि धैर्यमाशा गृन्थुः प्राणान् धर्मचर्यामथया ।
 क्रोधः धियं शीलमना रमेया दियं कामः सर्वमेवाभिमानः ॥ ३ ॥
 (एते महाभारते)

इति मानपद्धति ॥

अयाच्यं चैव याचन्तेऽभोज्यान् व्याहारयन्ति च ।
 उत्क्रोचैर्वश्वनाभिश्च कार्याणि घ्नन्ति चास्पति ॥ ३ ॥
 जर्जरं चास्य विषयं कुर्वन्ति प्रतिशासनैः ।
 क्षुतं च ष्ठीवनं चैव कुर्वते चास्य सन्निधौ ॥ ४ ॥
 हयं वा दन्तिनं वापि रथं वा नृपसम्मत्तम् ।
 अधिरोहन्यनादृत्य हर्षुलं पार्थिवं मृदुम् ॥ ५ ॥
 हेलय(न्तं च ? न्तश्च) कुर्वन्ति सायज्ञास्नस्य शासनम् ।
 निन्दन्ति स्वानधीकारान् सन्त्यजन्ति च भारत ! ॥ ६ ॥
 न वृत्त्या परितुष्यन्ति राजदेयं हरन्ति च ।
 अस्मत्प्रणेयो राजेति लोके चैव वदन्त्युत ॥ ७ ॥
 एते चान्ये च बहवो दोषाः प्रादुर्भवन्त्युत ।
 नृपतौ मार्दन्तोपेते हर्षुले च युधिष्ठिर ! ॥ ८ ॥
 (एते महाभारते)

इति हर्षपद्धतिः ॥

७१. अथ प्रमादपद्धतिः ।

मर्दं कामजव्यसनमवदत् ॥
 क्षत्रियस्य प्रमत्तस्य दोषः सञ्जायते महान् ।
 अधर्माः सम्प्रवर्तन्ते प्रजासम्मोहकारकाः ॥ १ ॥
 चातुर्वर्ण्यं तथा वेदाश्चातुराश्रम्यमेव च ।
 सर्वमेतत् प्रमुञ्चेत यदा राजा प्रमाद्यति ॥ २ ॥
 यथा वप्रे वेगवति सरितः सम्प्लुतोदके ।
 नित्यं पञ्चनखायाधस्तथा राज्ञः प्रमाद्यतः ॥ ३ ॥
 राज्ञः प्रमाददोषेण दस्युभिः परिमुष्यते ।
 अशरण्यः प्रजानां यः स राजा कलिरुच्यते ॥ ४ ॥
 संयुक्तोऽपि बलैः कश्चित् प्रमादेनेह युज्यते ।
 तेन द्वारेण शत्रुभ्यः क्षीयते सवलो नृपः ॥ ५ ॥

लोकवृत्ताद्राजवृत्तमन्यदाह वृहस्पतिः ।

तस्माद्राज्ञा विशेषेण स्वार्थदिचन्त्योऽप्रमादतः ॥ ६ ॥

प्रमादं वै मृत्युमहं ब्रवीमि सदाप्रमादादमृतत्वं ब्रवीमि ।

प्रमादाद्वा अ(सु)राः पराभवन्ति सदाप्रमादाद् ब्रह्मभूताः सुराश्च ॥ ७ ॥

(एते महाभारते)

इति प्रमादपद्धतिः ॥

७२. अधाज्ञापद्धतिः ।

एतदर्थं हि राजानः प्रशामन्ति वसुन्धराम् ।

यदेषां सर्वकृत्येषु मनो न प्रतिहन्यते ॥ १ ॥

(श्रीरामायणे)

आज्ञा तेजः पार्थिवानां सा च वाचि प्रतिष्ठिता ।

यत्ते मृषुरसत् सदा स धर्मो व्यवहारिणाम् ॥ २ ॥

(मनो)

राजा रजतसूपेन न भुङ्क्ते कनकौदनम् ।

आज्ञासिद्धिरसिद्धा चेत् किं फलं नृपजन्मनः ॥ ३ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

न तेन सज्यं क्वचिदुद्यतं धनुः

कृतं न वा कोपविजिह्वमाननम् ।

गुणानुरागेण शिरोभिरुक्षते

नराधिपैर्माल्यमिवास्य शामनम् ॥ ४ ॥

(भारते)

*तुल्यं चिअ एम भरो आणामेत्तप्फळो पडुत्तणसहो ।

अरुणो छाआवहणो विसअं विअमन्ति अप्पणा कमळसरा ॥ ५ ॥

कहं तम्मि वि ज्जाइज्जइ जम्मि अदिण्णप्फळा अद्रूपसरिआ ।

पट्ठिअम्मि दुमे व्वं लआ स च्चिअ अण्णां पुणो वि ज्जगइ आणा ॥ ६ ॥

(सिनुषन्धे)

इत्याज्ञापद्धतिः ॥

*कुन्माकमेवैय भर आणामात्रफ ३० प्रमुचरापदः ।

अदप्रजायावहनो विराह विअमन्दात्मना कमळसरासि ॥

कथं तस्मिन्नि सावसते यस्मिन्नुदत्तकला अद्रुत्तरता ।

पतिने हुम इव गता तेनान्य पुन (वि रणयादा ॥

७३. अध दण्डपद्धतिः ।

दण्डः शास्ति पजाः सर्वा दण्ड एव हि रक्षति ।
दण्डः सुप्तेषु जागर्ति दण्डं धर्मं विदुर्बुधाः ॥ १ ॥

(मनोः)

दण्डेन र(क्ष ? क्षय)माणा हि राजन्नहरहः प्रजाः ।
राजानं वर्धयन्तीह तस्माद्दण्डः परायणम् ॥ २ ॥
प्रल्लचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थाऽथ भिक्षुकः ।
दण्डस्यैव भयादेते मनुष्या वर्त्मनि स्थिताः ॥ ३ ॥

(महाभारते)

चतुर्वर्णाभ्रमो लोके राज्ञा दण्डेन पालितः ।
स्वधर्मकर्माभिरतो वर्त्तते स्वेषु कर्मसु ॥ ४ ॥

(कौटिल्ये)

गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ।
उत्पथं प्रतिपन्नस्य कार्यं भवति शासनम् ॥ ५ ॥ -

(धीरामायणे)

एकस्मिन् यत्र निधनं प्रापिते दुष्टकारिणि ।
चहूनां भवति क्षेमस्तस्य पुण्यग्रदो वधः ॥ ६ ॥

(श्रीविष्णुपुराणे)

स राजा पुरुषो दण्डः स नेता शासिता च सः ।

चतुर्णांमाश्रमाणां स धर्मस्य प्रतिभूः स्मृतः ॥ ७ ॥

अद्यात् काकः पुरोदारंश्चा च लिङ्गाद्द्विस्तथा ।

स्वाम्यं च(तस्मा ? न स्या)त् कस्मिंश्चित् प्रवर्त्तेताधरोत्तरम् ।

अन्धं तम इवेदं स्यान्न प्रज्ञायेत किञ्चन ।

दण्डश्चेन्न भवेल्लोके विभजन् साध्वसाधुनी ॥ ९ ॥

(मनोः)

यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति पापहा ।

प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत् साधु पश्यति ॥ १० ॥

उद्वेजयति तीक्ष्णेन मृदुना परिभूयते ।

दण्डेन नृपतिस्तस्माद् युक्तदण्डः प्रशस्यते ॥ ११ ॥

नियतविषयपत्तिः प्रायशो दण्डयोगा-

ज्जगति परबशेऽस्मिन् दुर्लभः साधुवृत्तः ।

कृशमथ विकलं वा व्याधितं वाघनं वा

पतिमपि कुलनारी दण्डनीत्याभ्युपैति ॥ १२ ॥

(कामन्दकीये)

इति दण्डपद्धतिः ॥

७४. अथ पुत्रपद्धतिः ।

इह वा तारयेत् पुत्रं चत वा प्रेत्य (दा?ता)र्येत् ।

सर्वथा तारयेत् पुत्रं आत्मा वै पुत्रं उच्यते ॥ १ ॥

भार्यायां जनितं पुत्रमादर्शं स्वमिवाननम् ।

जनिता हावते प्रेत्य स्वर्गं प्राप्येव पुण्यकृत् ॥ २ ॥

(महाभारते)

नास्ति पुत्रसमो बन्धुर्नास्ति पुत्रसमं सुखम् ।

नास्ति पुत्रसमा मीतिर्नास्ति पुत्रसमा गतिः ॥ ३ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

जीवतोर्वाक्यकरणात् प्रत्यब्दं भूरिभोजनात् ।

गयायां पिण्डदानाच्च त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता ॥ ४ ॥

(मत्स्येः)

यस्य पुत्रगुणान्मित्राण्यमित्रा यत्पराक्रमम् ।

कषयन्ति सदा सत्सु पुत्रवांस्तस्य वै पिता ॥ ५ ॥

गर्भकेशः स्त्रिया मन्ये सफलो हि पिता तदा ।

यदा मनीषीणां स्यात् सद्ग्रामे वा इतः सुतः ॥ ६ ॥

(मार्कण्डेये)

कोऽर्घोऽस्ति बहुभिः पुत्रैर्गणनापूरणात्मकैः ।

वरमेकः कुलालम्यी विथान्तः स्यात् पिता यतः ॥ ७ ॥

एकेनापि सुपुत्रेण विद्यायुक्तेन धीमता ।

इलं पुरुषमिहेन चन्द्रेणैव प्रकाश्यते ॥ ८ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

दिग्वाससं गतव्रीळं जटिलं धूलिधूसरम् ।
पुण्यहीना न पश्यन्ति गङ्गाधरमिवात्मजम् ॥ ९ ॥

(बलभदेवस्य)

हितेन गुरुणा पित्रा कृतज्ञेन नृपेण च ।
नियुज्यमानो विस्रग्धः किं न कुर्यामहं प्रियम् ॥ १० ॥
स्वर्गो धनं वा धान्यं वा विद्याः पुत्रः सुखानि वा ।
गुरुव्यनुरोधेन न किञ्चिदपि दुर्लभम् ॥ ११ ॥
स्वाधीनं समतिक्रम्य मातरं पितरं गुरुम् ।
अस्वाधीनं कथं दैवं प्रकारैरभिराभ्यते ॥ १२ ॥
विक्रीतमाहितं क्रीतं दत्तं पित्रा तु जीवता ।
पुत्रस्तदन्यथाकर्तुं यः पुमान् प्रसहिष्यते ॥ १३ ॥
गन्धर्वलोकानपरान् ब्रह्मलोकांस्तथा परान् ।
माप्नुवन्ति महात्मानो मातापितृपरायणाः ॥ १४ ॥
पितुर्हितमतिक्रान्तं पुत्रो यः साधु मन्यते ।
तदपत्यं मतं लोके विपरीतमतोऽप्यथा ॥ १५ ॥

(धीरामायणे)

विनीताः श्रुतसम्पन्नाः शस्त्रेषु च कृतश्रमाः ।
गजाश्वारोहणे दक्षा लभ्यन्ते सुकृतैः सुताः ॥ १६ ॥
घर्मज्ञाः शुचयो वीराः पितुः शुभूपणे रताः ।
रूपीदार्यवलोपेता लभ्यन्ते सुकृतैः सुताः ॥ १७ ॥

(मनो०)

किं मृष्टं सुतवचनं पुनरपि मृष्टं तदेव सुतवचनम् ।
मृष्टादपि मृष्टतरं श्रुतपरिपक्वं तदेव सुतवचनम् ॥ १८ ॥

(बलाविधामे)

भालक्ष्य दन्तमुकुलाननिमित्तहास-

रव्यक्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् ।

अद्वाधप्रणयिनस्तनयान् वदन्तो

धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति ॥ १९ ॥

(काण्डिदासस्य)

तिष्ठन् भाति पितुः पुरो भुवि यथा सिंहासने किं तथा
 किं संवाहयतः सुखानि चरणौ तातस्य किं राजकम् ।
 किं भुक्ते भुवनत्रये घृतिरसौ भुक्तोऽङ्गिने या गुरो-
 रायासः खलु राज्यमुज्झितगुरोस्तेनास्ति कश्चिद् गुणः ॥ २० ॥
 (नागानन्दे)

इति पुत्रपद्धतिः ॥

७५. अथ दुष्पुत्रपद्धतिः ।

राजपुत्रा मदीन्मत्ता गजा इव निरङ्कुशाः ।
 भ्रातरं स्वामिनं घ्नन्ति पितरं धामिमानिनम् ॥ १ ॥
 प्रजात्मश्रेयसे राजा कुर्वीतात्मजरक्षणम् ।
 लोलुभ्यमानास्तेऽर्थेषु हन्युरेनमलक्षिताः ॥ २ ॥
 राजपुत्रैर्मदीन्मत्तैः प्रार्थ्यमानमितस्ततः ।
 दुःखेन रक्षयते राज्यं व्याघ्राघ्रातमिवाभिमम् ॥ ३ ॥
 रक्ष्यमाणा यदि च्छिद्रं कथञ्चित् प्राप्नुवन्ति ते ।
 सिंहा इवाशु तं घ्नन्ति रक्षितारमसंशयम् ॥ ४ ॥
 (कामन्दकीये)

तथा गवा किं क्रियते या न धेनुर्न गर्भिणी ।
 कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान्न धार्मिकः ॥ ५ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)

राजपुत्रपरित्यागः सुदुर्वृत्तोऽपि नाहति ।
 क्लिश्यमानः स पितरं परमाश्रित्य हन्ति हि ॥ ६ ॥
 (कौटिल्ये)

पितृन् भ्रातृनपि घ्नन्ति प्राप्ताराज्या नृपात्मजाः ।
 राज्यलक्ष्मीर्हि मोहाय झत्रियाणां दुरात्मनाम् ॥ ७ ॥
 रञ्जयन्ति प्रजाः प्राजा मन्त्रिभिर्नृपमूनवः ।
 प्राप्ताराज्याः पुनर्घ्नन्ति बन्धूनपि विरोधिनः ॥ ८ ॥
 माने तपसि शौर्ये वा यस्य न प्रथितं यशः ।
 विद्यायामर्थलाभे वा मातुरुच्चार एव सः ॥ ९ ॥

यौवनं बलसम्पत्तिः प्रभृत्वमविवेकिता ।
एकैकमप्यनर्थाप किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ १० ॥

(पञ्चतन्त्रे)

इति दुष्पुत्रपद्धतिः ॥

७६. अथ भ्रातृपद्धतिः ।

देशे देशे कलत्राणि देशे देशे च बान्धवाः ।
तं तु देशं न पश्यामि यत्र भ्राता ममेदृशः ॥ १ ॥

(अष्टावल्याम्)

अहं तावन्महाराजे पितृत्वं नोपलक्षये ।
भ्राता भर्ता च बन्धुश्च पिता च मम राघवः ॥ २ ॥

(श्रीरामायणे)

ज्येष्ठो भ्राता पितृसमो मृते पितरि भारत ! ।
स हीपां वृत्तिदाता स्यात् स द्वेतान् परिपालयेत् ॥ ३ ॥

(महाभारते)

सम्मोजनं सङ्कथनं सम्प्रश्नोऽथ समागमः ।
ज्ञातिभिः सह कार्याणि न विरोधः कथञ्चन ॥ ४ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

अधिरोहार्य ! पादाभ्यां पादुके हेमभूषिते ।
एते हि सर्वलोकस्य योगक्षेमं विधास्यताः ॥ ५ ॥
न सर्वे भ्रातरस्तात ! भवन्ति भरतोपमाः ।
मद्विधा वा पितुः पुत्राः सुहृदो वा भवद्विधाः ॥ ६ ॥

कदान्वहं समेष्यामि भरतेन महात्मना ।
शत्रुघ्नेन च वीरेण त्वया च पुरुषर्षभ ! ॥ ७ ॥

न तेऽम्बा मध्यमा माता गर्हणीया कथञ्चन ।
तमेवेक्षाकुनाथस्य भरतस्य कथां कुरु ॥ ८ ॥

(श्रीरामायणे)

सङ्घातवान् यथा वेणुनिबन्धः कण्टकैर्वृतः ।
न शक्यते समुच्छेत्तुं भ्रातृसङ्घातवांस्तथा ॥ ९ ॥

(कामन्दकीये)

य ।। ज्येष्ठानुवृत्त्यास्मि भवतानुगता यथा ।
 तथा त्वामनुयास्यामि गुणज्येष्ठो हि मे भवान् ॥ १० ॥
 जायावियोगदहनो दुर्वारः कृत्रिमो क्षमा ।
 अयं तु सदृजच्छेदविच्छेदाग्निर्न पार्यते ॥ ११ ॥

(अज्ञावत्याम्)

का प्रस्तुताभिषेकादार्यं प्रच्यावयेद् गुणज्येष्ठम् ।
 मन्ये ममैव पुण्यैः सेवाव्रसरः कृतो विधिना ॥ १२ ॥

(उदात्तराश्वे)

अथेतरे सप्त रघुप्रवीराः ज्येष्ठं पुरो जन्मतया गुणंश्च ।
 चक्रुः कुशं रत्नविशेषभाजं सौभ्रात्रमेषां हि कुलानुसारि ॥ १३ ॥
 ते सेतुवार्तागजबन्धमुख्यैरभ्युन्दिताः कर्मभिरप्यवन्ध्यैः ।
 अन्योन्यदेशप्रविभागमीणां घेलां समुद्रा इव न व्यतीयुः ॥ १४ ॥

(रघुवंशे)

इति भ्रातृपद्धतिः ॥

७७. अथासद्भ्रातृपद्धतिः ।

ईदृशं व्यसनं प्राप्तं भ्रातरं यः परित्यजेत् ।
 को नाम स भवेत्तस्य यमेष न परित्यजेत् ॥ १ ॥

(श्रीरामायणे)

नाग्निर्नान्यानि शस्त्राणि न नः पाशा भयावहाः ।
 घोराः स्वार्थप्रयुक्ताश्च भ्रातयो नो भयावहाः ॥ २ ॥
 सौहृदेन परित्यक्तं निःस्नेहं खलवत् त्यजेत् ।
 सोदर्यं भ्रातरमपि किमुतान्यं पृथग्जनम् ॥ ३ ॥

(सोऽनन्द)

भवन्ति चेह ज्ञातीनां कलहाश्च महामते ! ।
 प्रसक्तानि च धराणि ज्ञातिधर्मो न नश्यति ॥ ४ ॥
 धूमायन्ति व्यपेतानि ज्वलन्ति सहितानि तु ।
 धृतराष्ट्रेपुकानीव ज्ञातयो भरतर्षभ ! ॥ ५ ॥

सम्भाव्यं गोपु सम्पन्नं सम्भाव्यं ब्राह्मणे तपः ।
सम्भाव्यं स्त्रीषु चापत्यं सम्भाव्यं ज्ञातिनो भयम् ॥ ६ ॥

जानामि शीलं ज्ञातीनां सर्वलोकेषु राक्षस ! ।
दृश्यन्ति व्यसनेष्वेते ज्ञातीनां ज्ञातयः सदा ॥ ७ ॥

प्रधानं साधनं वैद्यं धर्मशीलाश्च राक्षसाः ।
ज्ञातयो ह्यवमन्तव्याः शूरं परिभवन्ति च ॥ ८ ॥

नित्यमन्योन्यसंहृष्टा व्यसनेष्वाततायिनः ।
मच्छन्नहृदया घोरा ज्ञातयस्तु भयावहाः ॥ ९ ॥

सत्कृतं स्वजनेनेह परोऽपि बहुमन्थते ।
स्वजनेन ह्यवज्ञातं परे परिभवन्त्युत ॥ १० ॥

ज्ञातीनां वक्तुकामानां कटूनि परुषाणि च ।
सकोपं हृदयं वाचा श्लक्ष्णया शमयेद् बुधः ॥ ११ ॥

(महाभारते)

न त्वा जिघांसामि चरेति यन्मामयं महात्मा मतिमानुवाच ।
तस्यैव तद्राजवचोऽनु रूपमिदं पुनः कर्म च मेऽनुरूपम् ॥ १२ ॥

(कालिदासस्य)

इत्यसद्भ्रातृपद्धतिः ॥

७८. अधोत्साहशक्तिपद्धतिः ।

यस्य स्यादुद्यमे नित्यं चित्तमुत्साहसंयुतम् ।
उत्साहशक्तिः सा ज्ञेया नृपाणां भूतिमिच्छताम् ॥ १ ॥

(मनो)

उत्साहो बलवानार्य ! नास्त्युत्साहात् परं बलम् ।
उत्साहारम्भमात्रेण जायन्ते सर्वसम्पदः ॥ २ ॥

उत्साहो बलवानार्य ! नास्त्युत्साहात् परं बलम् ।
सोत्साहस्य हि लोकेषु न किञ्चिदपि दुष्करम् ॥ ३ ॥

(श्रीरामायणे)

यो यमर्थं प्रार्थयते यमर्थं घटने च यः ।
 सोऽवश्यं तद्वाप्नोति न चेच्छान्तो निवर्तते ॥ ४ ॥
 योजनानां सहस्रं तु शनैर्याति पिपीलिका ।
 अगच्छन् बैनतेषोऽपि पद्मेकं न गच्छति ॥ ५ ॥

(पश्यन्त्रै)

*आरम्भन्तस्स धूर्त्रं लच्छी मरगं व होइ पुरिसस्स ।
 तं मरणमणारम्भे वि होइ लच्छी उण ण होइ ॥ ६ ॥

(सप्तशत्याम्)

ओअग्गइ अहिमाणं पड्विवक्खस्स वि ण तारिसं देइ भअम् ।
 अमरिसगहिअं व सरो विहाइ अभाअसण्डिओ उच्छाहो ॥ ७ ॥

(सेतुवन्धे)

इत्युत्साहशक्तिपद्धतिः ॥

७९. अथ प्रभुशक्तिपद्धतिः ।

आज्ञारूपेण या शक्तिः सर्वेषां मूर्धनि स्थिता ।
 प्रभुशक्तिर्हि सा ज्ञेया प्रभावमहितोदया ॥ १ ॥

(मनोः)

इति प्रभुशक्तिपद्धतिः ॥

८०. अथ मन्त्रशक्तिपद्धतिः ।

कामात् क्रोधाद् भयादन्यैर्लोभ्यमानो न क्षुम्पति ।
 यथा शक्त्या युतः कार्ये मन्त्रशक्तिस्तु मा स्मृता ॥ १ ॥

(मनोः)

- * आरममाणस्य धूर्त्रं रक्षीमरणं वा भवति पुदपस्य ।
 तन्मरणमणारम्भेऽपि भवति लक्ष्मीः पुनर्न मरति ॥
 शक्त्या शक्त्याभिमानं प्रतिक्रियन्ति न तादृशं ददाति मयम् ।
 अमर्षगृहीत इव शरो विद्राह्यभागसाहित उन्साइः ॥

प्रभायोत्साहशक्तिभ्यां मन्त्रशक्तिः प्रशस्यते ।
प्रभायोत्साहयान् काव्यो जितो देवपुरोधसा ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

इति मन्त्रशक्तिपद्धतिः ॥

८१. अथ पुरोहितपद्धतिः ।

त्रय्यां च दण्डनीत्यां च शान्तिकर्मणि पौष्टिके ।
धार्थर्वणे च कुशलः सम्यग्राजपुरोहितः ॥ १ ॥

(मनोः)

यदेको ब्राह्मणो विद्वान् कुर्यात् कार्यं नृपस्य तत् ।
अक्षौहिणी न शक्नोति कर्तुं वर्षशतैरपि ॥ २ ॥
अक्षौहिणी रिपुं हन्यात् स्वयं वा तेन हन्यते ।
ब्राह्मणो मन्त्रविद्वन्यात् सर्वानेव रिपून् क्षणात् ॥ ३ ॥
वेदवेदाङ्गतस्वज्ञो जपहोमपरायणः ।
आशीर्वादरतो नित्यमेव राजपुरोहितः ॥ ४ ॥

अलभ्यलाभाय च लब्धवृद्धये
यथार्हतर्गिमतिपादनाय च ।

यशस्विनं वेदाविदं त्रिपश्चितं
बहुश्रुतं ब्राह्मणमेव (चा)सय ॥ ५ ॥

(एते महाभारते)

इति पुरोहितपद्धतिः ॥

८२. अथ मन्त्रिपद्धतिः ।

देशकालविधानज्ञान् भर्तृकार्यहितैषिणः ।
नित्यमर्थेषु संसक्तान् राजा कुर्वीत मन्त्रिणः ॥ १ ॥

(महाभारते)

कुलीनाः शुचयः शूराः ध्रुतवन्तोऽनुरागिणः ।

दण्डनीतेः प्रयोक्तारः सचिवाः स्युर्महीपतेः ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

सन्धिविक्रमतत्त्वज्ञाः सततं प्रियवादिनः ।

प्राप्तकालं च ये दण्डं धारयेयुः मुनेष्वपि ॥ ३ ॥

(श्रीरामायणे)

सहायसाध्यं राजत्वं चक्रमेतन्न वर्त्तते ।

कुर्वीत सचिवांस्तस्मात् तेषां च शृणुयान्मतम् ॥ ४ ॥

(काटिन्ये)

नीतिशास्त्रविदः शूरा मन्त्रिणो ब्राह्मणप्रियाः ।

ज्ञानवृद्धाः शास्त्रवृद्धा धर्मे राज्ञः प्रवर्त्तकाः ॥ ५ ॥

रागमानमदान्धस्य स्खलतः पृथिवीपतेः ।

हस्तावलम्बं भवति सुहृत्सचिवचेष्टितम् ॥ ६ ॥

सज्यमानमकार्येषु निरुन्ध्युर्मन्त्रिणो नृपम् ।

गुरुणामिव चैतेषां शृणुयात् पृथिवीपतिः ॥ ७ ॥

मन्त्रिभिर्मन्त्रकुगलैरन्धः पथि निवेश्यते ।

चक्षुष्मांस्तु मदान्धः सम्राट्मानं हन्त्यशेषतः ॥ ८ ॥

कृतप्रव्रस्तु मेधावी धीरो बुद्धो जितेन्द्रियः ।

सर्वकर्मसु संशुद्धः स मन्त्रं श्रोतुमर्हति ॥ ९ ॥

(महाभारते)

एको ह्यमात्यो मेधावी शूरो दान्तो विचक्षणः ।

राजानं राजपुत्रं वा प्रापयेन्महर्ता श्रियम् ॥ १० ॥

(कामन्दकीये)

स्वेच्छया कुरुते स्वामी यत्किञ्चन यतस्ततः ।

तत्तत् प्रतिचिकीर्षन्तो दुःखं जीवन्ति मन्त्रिणः ॥ ११ ॥

(सुभारतश्चमे)

त्रिवर्गसाधकं यत् स्याद् द्वयोर्वैकस्य साधकम् ।

कार्यं तदपि कुर्वीत न त्वेकार्यं द्विवाचकम् ॥ १२ ॥

(नारयणनीये)

अपियस्यापि वचसः परिणामविरोधिनः ।

वक्ता श्रोता (च) यत्रास्ति रमन्ते तत्र सम्पदः ॥ १३ ॥

(पद्मतन्त्रे)

त्रिवर्गमयसंशुद्धानमात्यान् स्वेषु कर्मसु ।

अधिकुर्याद् यथाशौचमित्याचार्या व्यवस्थिताः ॥ १४ ॥

(कौटिन्ये)

प्राज्ञे नियोजिते राज्ये सन्ति राज्ञस्त्रयो गुणाः ।
 यश्चः स्वर्गनिवासश्च पुष्कलश्च धनागमः ॥ १५ ॥
 यो हि धर्मं व्यपाश्रित्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रिये ।
 अप्रियाण्याह पथ्यानि तेन राजा सहायघान् ॥ १६ ॥

(श्रीरामायणे)

यस्मिन् वाचः प्रणश्यन्ति कूपे प्रास्ताः शिला इव ।
 न वक्तारं पुनर्यान्ति स वै पण्डित उच्यते ॥ १७ ॥
 (वाङ्मयीये)

सुलभाः पुरुषा राजन् ! सततं प्रियवादिनः ।
 अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ १८ ॥
 (श्रीरामायणे)

निश्चित्य यः प्रकुरुते नान्तर्वसति कर्मणः ।
 अवन्ध्यकामो वश्यात्मा स वै पण्डित उच्यते ॥ १९ ॥
 (सुवाराक्षसे)

अपृष्टेन न वक्तव्यः सचिवेन विपश्चिता ।
 नानुशिष्यादपृच्छन्तं महदेताद्धि साहसम् ॥ २० ॥
 (सद्गद्दे)

आयत्यां गुणदोषज्ञस्तदात्वे दृढनिश्चयः ।
 अतीते कार्यशेषज्ञः शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ २१ ॥
 अहन्यहनि बोद्धव्यं किमद्य सुकृतं कृतम् ।
 दत्तं वा दापितं वापि वाक्साक्षमपि वा कृतम् ॥ २२ ॥
 मतिब्रलशालिनि मन्त्रिणि लभते कां वा न सम्पदं स्वामी ।
 रत्नावलीमुदयनो लेभे यौगन्धरायणनयेन ॥ २३ ॥
 (सुवाराक्षसे)

अर्थं सप्रतिबन्धं प्रभुरधिगन्तुं सहायवानेव ।
 दृश्यं तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि ॥ २४ ॥
 (शुद्धारप्रकाशे)
 विपमोऽपि विगाह्यते नयः कृतवीर्यः पयसामिवाशयः ।
 स तु तत्र विशेषदुर्लभः सदुपन्यस्यति कृत्यवर्त्म यः ॥ २५ ॥
 (भारवे)

द्वेष्यो भवत्युत्कटभाषणेन प्रियः प्रभोश्छन्दपरिग्रहेण ।

हितानुबन्धं मधुरं च मन्त्री ब्रूयात् क्रियावानुभयानुकूलम् ॥ २६ ॥

(नरकवधे)

स किंसखा साधु न शास्ति योऽधिपं

हितान्न यः संशृणुते स किंप्रभुः ।

सदानुकूलेषु हि कुर्वते रतिं

नृपेष्वमात्पेषु च सर्वसम्पदः ॥ २७ ॥

(भारवे)

रथस्यैकं चक्रं भुजगयमिताः सप्त तुरगा

निरालम्बो मार्गश्चरणरहितः सारथिरपि ।

रविर्यात्येवान्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः

क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ॥ २८ ॥

(शुद्धारप्रकाशे)

बहिः सर्वाकारप्रवणरमणीयं व्यवहरन्

पराभ्यूहस्थानान्यपि तनुतराणि स्थगयति ।

जनं विद्वानेकः सकलमतिसन्धाय कपटै-

स्तदस्थः स्वानर्थान् घटयति च मौनं च भजते ॥ २९ ॥

(मालतिसाधवे)

प्रायः पथ्यपरादृशुखा विषयिणो भूपा भवन्त्यात्मनो

निर्दोषान् सचिवान् भजत्यतिमहोल्लोकापवादज्वरः ।

वन्द्याः श्लाघ्यगुणास्त एव गुरवोऽसन्तोपभाजः परं

बाह्योऽयं वरमेव सेवकजनो पिक् सर्वथा मन्त्रिणः ॥ ३० ॥

(सुप्राराक्ष से)

*विहलन्तं पि समर्थो धवसाञ् पुरिसदुग्गमं णेह वहम् ।

भ्रुवणन्तरविषखंभं दिअसअरो विआल्लिएकचर्कं व रहम् ॥ ३१ ॥

(सेती)

इति मन्त्रिपद्धतिः ॥

< विघटमानमपि समर्थो व्यवसायं पुरयदुग्गमं नयति पन्थानम् ।

भुवनान्तरविषखंभं दिवसकरो विघटितकचकामिव रथम् ॥

८३. अध कुर्मन्त्रिपद्धतिः ।

मन्त्रिणः स्वार्थतात्पर्या + + मिच्छन्ति विग्रहम् ।
तेषां तु भोग्यतामेति दीर्घकार्याकुलो नृपः ॥ १ ॥

(कामन्दकीये)

भीरवोऽनीतिशास्त्रज्ञाः कामुका ब्रह्मविद्विपः ।
अधर्मरुचयो लुब्धाः शत्रवोऽपी न मन्त्रिणः ॥ २ ॥

(महाभारते)

अपथ्यस्य च भुक्तस्य दन्तस्य चलितस्य च ।
अमात्यस्य च दुष्टस्य समूलोद्धरणं सुखम् ॥ ३ ॥
शुणवानप्यसन्मन्त्री नृपतिर्नाभिगम्यते ।
प्रसन्नस्वादुसलिलो दुष्टग्राह इव रूढः ॥ ४ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

दुःखान्येव प्रसुवते निरुन्धन्ति सुखानि च ।
अयथांसि प्रयच्छन्ति भूपतीनां कुमन्त्रिणः ॥ ५ ॥

(कौटिल्ये)

हीनतेजा हि संवृष्टो नैव जातु व्यवस्यति ।
अपथ्यं जनयत्येव सर्वकर्मसु संशयात् ॥ ६ ॥
एवमल्पश्रुतो मन्त्री कल्याणाभिजनोऽप्युत् ।
धर्मार्थिकामसंयुक्तं नालं मन्त्रं परीक्षितुम् ॥ ७ ॥
अनागतोपथं हिंस्रं दुर्बुद्धिमवद्भुतम् ।
त्यक्तोपात्तं मघपानघृतस्त्रीमृगयाप्रियम् ॥ ८ ॥
कार्ये महति युञ्जानो हीयतेऽर्थपतिः श्रिया ।

(महाभारते)

स्त्रीमघानानि राज्यानि विद्वद्भिर्धर्जितानि च ।
मूर्खामात्यप्रवृत्तानि शृष्यन्ति जलचिन्दुवत् ॥ ९ ॥

(शुद्धसहितायाम्)

निरुन्धानाः सतां मार्गं भक्षयन्ति नृपश्रियम् ।
शूरात्मानस्तु सचिवास्तस्मात् सुसचिवो भवेत् ॥ १० ॥

(कामकला)

मूर्खे नियोजितेऽमात्ये त्रयो दोषा महीपतेः ।

अयशश्चार्यनाशश्च नरकं च न संशयः ॥ ११ ॥

अहिते हि हिताकारं घाष्टर्यं जल्पन्ति ये नराः ।

अवेक्ष्य मन्त्रबाह्यास्ते कर्त्तव्याः कृत्यदूषणाः ॥ १२ ॥

(महाभारते)

गुणानामायथातथ्यादर्थं विप्लावयन्ति ये ।

अमात्यव्यञ्जना राजन् ! दूष्यास्ते शत्रुसंज्ञिताः ॥ १३ ॥

(माघे)

स दोषः सचिवस्यैव यदसत् कुरुते नृपः ।

याति यन्तुः प्रमादेन गजो व्यालत्ववाच्यताम् ॥ १४ ॥

न स्वल्पमप्यध्यवसायभीरोः

करोति विज्ञानविधिर्गुणं हि ।

अन्धस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि

निर्वर्त्तयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ १५ ॥

अभ्युच्छ्रूते मन्त्रिणि पार्थिवे वा

विष्टभ्य पादाववतिष्ठते श्रीः ।

सा स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य

तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥ १६ ॥

दुर्मन्त्रिणं कमुपयान्ति न भीतिदोषाः

सन्तापयन्ति कमपध्यभुजं न रोगाः ।

कं श्रीर्न दर्पयति कं न निहन्ति मृत्युः

कं श्रीकृता न त्रिपयाः परितापयन्ति ॥ १७ ॥

एकं भूमिपतिः करोति सचिरं राज्ये प्रयानं यदा

तं मोहाच्छ्रूयते मदः स च मदस्तस्मैव निर्विद्यते ।

निर्विण्णस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वनन्त्रस्पृहा

स्वातन्त्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणानभिदुषति ॥ १८ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

इति दुर्मन्त्रिपद्धतिः ॥

८४. अथ बुद्धिप्रशंसापद्धतिः ।

एकं हन्यान्न वा हन्यादिपुर्मुक्तो धनुष्मता ।
 बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा हन्याद्राष्ट्रं सराजकम् ॥ १ ॥
 अपकृत्वा बुद्धिमतो दूरस्थोऽस्मीति नाश्वसेत् ।
 दीर्घां बुद्धिमतो बाहू याभ्यां हिंसति हिंसितः ॥ २ ॥
 न कश्चिन्नापनयते पुमानन्यत्र भार्गवात् ।
 शेषसम्प्रतिपत्तिस्तु बुद्धिमत्स्ववतिष्ठते ॥ ३ ॥

(महाभारते)

शक्याशक्यपरिच्छेदं कुर्याद् बुद्ध्या प्रसन्नया ।
 केवलं दन्तभङ्गाय दन्तिनः शैलताडनम् ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

प्रज्ञागुप्तशरीरस्य किं करिष्यन्ति सङ्गताः ।
 गृहीतच्छत्रहस्तस्य वारिधारा इवारयः ॥ ५ ॥

(प्रतापः)

कार्यमालोचितापायं मतिमद्भिर्विवेचितम् ।
 न केवलं हि सम्पत्तौ विपत्तावपि शोभते ॥ ६ ॥

(भोजस्य)

नागामिनमनर्थं हि प्रतिघातशतेरपि ।
 शक्यनुवन्ति प्रतिव्योढुमृते बुद्धिवलान्नरः ॥ ७ ॥
 प्रज्ञया निर्भितैर्धीरास्तारयन्त्यवुधान् प्लवः ।
 नावुधास्तारयन्त्यन्यानात्मानं वा कथञ्चन ॥ ८ ॥

शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा ।
 ऊहापोहार्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीशुणाः ॥ ९ ॥

(कामन्दकीये)

श्रियः प्रसूते विपदो रुणाद्धि यशांसि दुग्धे मलिनं प्रमार्ष्टि ।
 संस्कारशौचेन परं पुनीते शुद्धा हि बुद्धिः किल कामधेनुः ॥ १० ॥

(विद्वसाद्यभक्तिज्ञप्तायाम्)

अथा नागाः स्यन्दनानां च सङ्घा
 मन्त्राः सिद्धा दैवतं चानुकूलम् ।

एतान्याहुः साधनानि स्म राहां
येभ्यभेयं बुद्धिरत्कृप्यते मे ॥ ११ ॥

शस्त्रैर्हता न रिपवोऽभिहता भवन्ति
प्रह्लाहवास्तु पुरुषाः सुहता भवन्ति ।

शस्त्रं विहन्ति पुरुषस्य शरीरमेकं
प्रह्ला कुलं च विभवं च यद्यश्च हन्ति ॥ १२ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

यदपसरति ज्ञेयः कारणं तत् प्रहर्तुं
मृगपातिरतिरोपात् सङ्कुचत्युत्पतिप्यन् ।

हृदयनिहितवैरा गूढमन्त्रप्रचाराः
किमिव हि गणयन्तो बुद्धिमन्तः क्षमन्ते ॥ १३ ॥

(वसुदेवस्य)

इति बुद्धिमन्तसापद्धतिः ॥

८५. अथ मन्त्रपद्धतिः ।

मन्त्रयेतेह मन्त्रघ्नो मन्त्रघ्नैः सह मन्त्रिभिः ।

मन्त्रार्थकुशलो राजा सुखं त्रिजयमश्नुते ॥ १ ॥

(कानन्दकीये)

अपश्चात्तापकृत् सम्यगनुबन्धिफलप्रदः ।

अद्रीर्षिकालाभीष्टश्च प्रशस्तो मन्त्र इष्यते ॥ २ ॥

(कौटिल्ये)

आवर्त्य यो मुहुर्मन्त्रं धारयेच्च प्रयत्नतः ।

अप्रयत्नभृष्टोऽमन्त्रः प्रचरन्नाभिचद् दहेत् ॥ ३ ॥

आप्ताप्तसन्ततेर्मन्त्रं संरक्षेन् तत्परस्तु सः ।

अरक्ष्यमाणं मन्त्रं हि मिनत्याप्तपरम्पराम् ॥ ४ ॥

अम्भसा मिद्यते सेतुस्तथा मन्त्रोऽप्यरक्षितः ।

पैशुन्याद्विद्यते स्नेहो चाग्निभिद्येत फातरः ॥ ५ ॥

नैतद्रेकान्ततः सिद्धं गृहजावाधिरन्तनाः ।

भृत्याः श्रेयस्कृता (रा)ज्ञी न सन्त्यवहिता इति ॥ ६ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

असंहताकारतया भिन्नमन्त्रस्य भूषतेः ।

सकृच्छिद्रघटस्येव न तिष्ठत्युदयोदकम् ॥ ७ ॥

(महाभारते)

किंस्विच्छिद्रं भवेद् दोषः किंस्विद्धि विनिपातनम् ।

भूतो मम सवेद् दोष इति नित्यं विचिन्तयेत् ॥ ८ ॥

(राजग)

सततं गुप्तवाक्यस्य नित्यं गुप्तेऽङ्गिताकृतेः ।

फलैर्ज्ञेयाः समारम्भाः पुण्यं पूर्वकृतं यथा ॥ ९ ॥

आत्मानं मन्त्रिणं दूतममात्यवचनं क्रमम् ।

भाकारं मुरते पृष्ठमेतावान् मन्त्रनिश्चयः ॥ १० ॥

एकं विपरसो हन्ति शस्त्रेणैकश्च बध्यते ।

सराष्ट्रं सप्रजं हन्ति समागम्य पृथग्जनः ॥ ११ ॥

स कृत्स्नां पृथिवीं सुदृक्ते कोशहीनोऽपि पार्थिवः ।

नासुहृत् परमं मन्त्रं भरतार्हति वेदितुम् ॥ १२ ॥

अपण्डितो वापि सुहृत् पण्डितो वाप्यनात्मवान् ।

मन्त्रमूलं यतो राज्यमतो मन्त्रं सुरक्षितम् ॥ १३ ॥

कुर्याद्यथास्य न विदुः कर्मणामाफलोदयात् ।

पद्वर्णश्लिष्टघते मन्त्रधतुष्कर्णश्च धार्यते ॥ १४ ॥

विकर्णस्य तु मन्त्रस्य ब्रह्माप्यन्तं न गच्छति ।

(महाभारते)

निर्मन्त्रमेनं रिपवो यातुधाना इव क्रतुम् ।

समन्ततो बिलुम्पन्ति तस्मान्मन्त्रपरो भवेत् ॥ १५ ॥

(कामन्दकीये)

समाज्ञायव्ययौ यत्र व्ययो यत्राधिको भवेत् ।

असाध्यं च श्वतोपायैः कथञ्चित्तन्न मन्त्रयेत् ॥ १६ ॥

(कौटिल्ये)

किं स्यात् परत्रेत्याशङ्का कार्ये यस्मिन्न विद्यते ।

न चार्थमं सुखं चेति शिष्टास्तस्मिन्नवस्थिताः ॥ १७ ॥

(महाभारते)

निष्कलं क्लेशबहुलं सन्दिग्धफलमेव च ।

न कर्म कुर्यान्मतिमान् महावैरानुबन्धि च ॥ १८ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।

वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव मन्त्रदः ॥ १९ ॥

मतिमेदतमस्तिरोहिते गहने कृत्यविषी विवेकिनाम् ।

सुकृतः परियुद्ध आगमः कृत्वे दीप इवार्थदर्शनम् ॥ २० ॥

(भारवेः)

सर्वस्य कार्यस्य मष्टुद्रवार्थमागामिनोऽर्थस्य च महद्द्वार्यम् ।

अनर्थकार्यप्रतिषेधनार्थं यन्मन्त्र्यतेऽर्मा परमो हि मन्त्रः ॥ २१ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

किं व ण आणह एअं कज्जं परिपेअवं वि जह परिणामे ।

देह परं सम्मोहं इत्थुमं विपसाअवस्स व मज्जिज्जन्तम् ॥ २२ ॥

(संस्कृतं)

इति मन्त्रपद्धतिः ॥

८६. अथ मन्त्रकालपद्धतिः ।

मध्यन्दिनेऽर्षरात्रे च विश्रान्तो विगतकृमः ।

चिन्तयेद् धर्मसामर्थ्यान् सार्धं तैरेक एव वा ॥ १ ॥

(चानुसंधे)

इति मन्त्रकालपद्धतिः ॥

८७. अथ मन्त्रदेशपद्धतिः ।

नद्यान्ध्रपिरान् मूकांस्तैर्यग्योन्वान् त्रयोयिज्ञान् ।

स्त्रीम्लेच्छन्याधितृष्यद्रान् मन्त्रकालेऽप्य(सौ)यवेत् ॥ १ ॥

निस्तम्भे निर्गवाक्षे च निर्मित्यन्तरसंश्रये ।

प्रासादाग्रे पुरण्ये वा मन्त्रयेदितिमावितः ॥ २ ॥

(सौख्ये)

इति मन्त्रदेशपद्धतिः ॥

* हि वा न जन्तुः तैरेकैरेव तैरेकैरेव तैरेकैरेव तैरेकैरेव ।

इति वा सम्मोहं इत्थुमं विपसाअवस्स व मज्जिज्जन्तम् ॥

८८. अथ मित्रपद्धतिः ।

त्यागविज्ञानसत्त्वाढ्यं महापक्षं प्रियंवदम् ।

आयत्तिक्षममद्वैध्यं मित्रं कुर्वीत सत्कुलम् ॥ १ ॥

(कामन्दकीये)

ददाति प्रतिगृह्णाति कार्यमाख्याति पृच्छति ।

शुद्धे भोजयते चैव पद्विधं बन्धुलक्षणम् ॥ २ ॥

(महाभारते)

न तत्र तिष्ठति भ्राता न पितान्योऽपि वा जनः ।

पुंसामापत्प्रतीकारे सन्मित्रं यत्र तिष्ठति ॥ ३ ॥

(कामन्दकीये)

गुरुवन्मित्रनाशेन यन्मित्रमुपलभ्यते ।

शालिस्तम्बा(हि ? भि)भवनं श्यामाकमिव तत् त्यजेत् ॥ ४ ॥

न मातरि न दारेषु न सोदर्ये न चात्मजे ।

विस्रम्भस्तादृशः पुंसां यादृङ् मित्रे निरन्तरे ॥ ५ ॥

शोकारातिभयत्राणं प्रीतिविस्रम्भभाजनम् ।

केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयम् ॥ ६ ॥

मित्रस्वजनबन्धूनां बुद्धेर्धैर्यस्य चात्मनः ।

आपन्निकपपाषाणे नरो जानाति सारताम् ॥ ७ ॥

सर्वः पदस्थस्य सुहृद् बन्धुरापदि दुर्लभः ।

ये यान्त्यापदि बन्धुत्वं सुहृदो बान्धवाश्च ते ॥ ८ ॥

स सुहृद् यो विपन्नार्थे दीनमस्युपपद्यते ।

न तु दुश्चरिताभीतकर्षोपालम्भपण्डिता ॥ ९ ॥

(पद्यतन्त्रे)

मित्रे निवेदिते दुःखं दुःखिनो जायते लघु ।

भारं भारवहस्येष स्कन्धयोः परिवर्तनम् ॥ १० ॥

(कनक)

धयोश्चितेन वा चित्तं नैभृत्येन च नैभृतम् ।

समेति प्रद्यया प्रज्ञा तस्य मैत्री न जीर्यति ॥ ११ ॥

(बृहत्कथायाम्)

आतुरे व्यमने प्राप्ते दुर्भिक्षे शत्रुपीडने ।
 राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति न चान्धनः ॥ १२ ॥
 आकेशग्रहणान्मिथमहितेभ्यो निगारयेत् ।
 अवाच्यः कस्यचिद् भवति कृतयत्नो यथायत्नम् ॥ १३ ॥
 महायवानिव नरो मारं वहति दुर्वहम् ।
 असहायः समर्थोऽपि तेजस्वी किं करिष्यति ॥ १४ ॥

(महाभारते)

उपकार्योपकारित्वं दूरे चेत् मा हि मित्रता ।
 पुष्प(व)न्तां किमासन्नौ (श्रुति) केशवपद्मयोः ॥ १५ ॥
 अमहायः समर्थोऽपि तेजस्वी किं करिष्यति ।
 नि(पा ? वा)तपतितो गृह्णिः स्वयमेव प्रशाम्यति ॥ १६ ॥

(भोजस्य)

उच्चारकमतिस्निग्धं भ्रूक्षेपवश्यासि च ।
 सदा मुखस्थं मित्रं चेन्नेत्रेण चपलेन किम् ॥ १७ ॥

(कविवचनस्य)

यदप्यल्पतरं कर्म तदप्येकेन दुष्करम् ।
 पुरुषेणासहायेन किमु राज्यं महोदयम् ॥ १८ ॥

(चाणक्यस्य)

प्रार्थयेत्तत्र मित्राणि सति वासति वा धने ।
 नानर्ययन् विजानाति मित्राणां सारफल्गुताम् ॥ १९ ॥

(महाभारते)

दर्शितानि कलत्राणि शृहे धुत्तमशङ्कितम् ।
 कथितानि रहस्यानि सौहृदं किमतः परम् ॥ २० ॥
 अचेतना अपि प्रायो मेत्रीमेवानुपच्यते (?) ।
 स्वदृष्ट्वाद् क्षीयते क्षीरात् क्षीरात् प्रागेव नारिणा ॥ २१ ॥

(पद्मवज्र)

अकिञ्चिदपि वृत्तान्तः सौख्ये दुःखान्यपोहति ।
 तत्तस्य किमपि द्रव्यं यो हि यम्य प्रियो जनः ॥ २२ ॥

(भगवते)

मृदु व्यथहितं तेजो भोक्तुमर्थान् प्रकल्पते ।

प्रदीप स्नेहमादत्ते दशयाभ्यन्तरस्थया ॥ २३ ॥

शून्यमाकीर्णतामेति तुल्यं व्यसनमुत्सवैः ।

विप्रलम्भोऽपि लाभाय सति प्रियतमागमे ॥ २४ ॥

तदा रम्याण्यरम्याणि प्रियाः शल्यं तदासवः ।

तदैकाकी सबन्धुः सन्निष्टेन रहितो यदा ॥ २५ ॥

(भारवे.)

व्यसनानलसन्तापे विरहच्छेदे प्रयोगनिकपे वा ।

अविकारकरं मित्रं तत् काश्चनवत् कचिद्भवति ॥ २६ ॥

(पद्यतन्त्रे)

उपचारः कर्तव्यो यावदनुत्पन्नसौहृदो भवति ।

उत्पन्नसौहृदानामुपचारः कैतवं भवति ॥ २७ ॥

न तन्मित्रं यस्य कोपाद् विभेति यद्वा मित्रं कोपनेनोपशक्यम् ।

यस्मिन् मित्रे पितरीवाश्वसीत तद्वै मित्रं सङ्गतानीतराणि ॥ २८ ॥

(महाभारते)

सुहृद्गुः कार्यकरः समीपे महाप्रभावो न तु विप्रकृष्टः ।

करोति किं नाम भिषग्विपन्नः सर्वे शिरःस्थे शतयोजनस्थः ॥ २९ ॥

(राजग)

लभ्यमेकसुकृतेन दुस्त्यजा रक्षितारमसुरक्षभूतयः ।

स्वन्तमन्तविरसा जिगीषतां मित्रलाभमनु लाभसम्पदः ॥ ३० ॥

(भारवेः)

*हिअअण्णएहि समअ असमत्ताइं पि जह सुहावेन्ति ।

कज्जाइ मणे ण तहा इअरेहि समाइआइं पि ॥ ३१ ॥

अविइण्णपेच्छणिज्जं समसुहदुक्खं विइण्णसम्भावम् ।

अण्णोण्णहिअअळ्ळगं पुण्णेण ण्णो जणं लहइ ॥ ३२ ॥

* हृदयज्ञैः समसमाप्तान्यपि यथा सुखवन्ति
कार्याणि मन्ये न तथा इतरैः समाप्तान्यपि ॥

अवितृष्णप्रेक्षणीय समसुहदु.स वितीर्णसद्भावम् ।

अभ्योग्यहृदयलभ पुण्यैर्जनो जन लभते ॥

*तं मित्रं काएवं जं किर वसणम्मि देसआळम्मि ।

आळिहिअभित्तिवाउळ्ळअं व ण परम्मुईं ठाइ ॥ ३३ ॥

(गायासप्तशत्याम्)

मुहराओ चिअ वहेडेइ जो जस्स वळ्ळहो किमण्णेण ।

सावेइ अंकणो चिअ घरस्स अबन्तरळ्ळच्छी ॥ ३४ ॥

(गाथाकोशे)

इति मित्रपद्धतिः ॥

८९. अधासन्मित्रपद्धतिः ।

वसेत् सह सपत्रेण क्रुद्धेनाशीविषेण वा ।

न तु मित्रप्रवादेन संवसेच्छत्रुसेविना ॥ १ ॥

(श्रीरामायणे)

शत्रुसेविनि मित्रे च गूढैर्युक्ततरो भवेत् ।

गतप्रत्यागते चैव स हि कष्टतरो रिपुः ॥ २ ॥

(महाभारते)

दुर्बुद्धिमकृतप्रज्ञं छत्रं कूपं तृणैरिव ।

विवर्जयेत मेघावी तस्मिन् मैत्री प्रणश्यति ॥ ३ ॥

(श्रीरामायणे)

अवलितेषु मूढेषु रौद्रसाहसिकेषु च ।

तथैनापेतघर्षेषु न मैत्रीमाचरेद् बुधः ॥ ४ ॥

(महाभारते)

लोकयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं धर्मशीलता ।

पञ्च यत्र न विद्यन्ते न कुर्यात् तेन सङ्गतिम् ॥ ५ ॥

परोक्षे गुणहन्तारं प्रत्यक्षे मियवादिनम् ।

वर्जयेत् तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥ ६ ॥

(दौष्टिक्ये)

दुःखेन श्लिष्यते मित्रं श्लिष्टं दुःखेन भिद्यते ।

मित्रा श्लिष्टा तु या प्रीतिर्न सा स्नेहेन युज्यते ॥ ७ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

* तमित्रं कर्तव्यं यत् किल वरुणे देवाकालेषु ।

आग्निर्भवति तिसृषुषुः कर्मिणो न पराद्गुरुं निश्चति ॥

मुशराग एव प्रकटयति यो दक्ष्य यद्भव किमन्येन ।

सूचयन्त्यङ्गनेन गृहस्थान्यन्तारमन्मीम् ॥

मित्रमपि याति रिपुतां स्वस्थानात् प्रच्युतस्य पुरुषस्य ।

कमलं जलादपेतं शोषयति रविर्न तापयति ॥ ८ ॥

म(हति) विनष्टा प्रीतिर्यद्यपि चारेण बहुगुणा भवति ।

छिन्नविरूढैव लता पूर्वच्छायां न पूरयति ॥ ९ ॥

नर्भान्तः परिहासो यावत् क्रियमाणमभद्रकत्वं च ।

स्मरणं च दुष्कृतानां त्रीणि कुमित्रस्य चिह्नानि ॥ १० ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

आपाभमेत्तगरूपं माकमभोसरन्तळहुएहि ।

घण्टाणिणाअसरिएहि ङ्गिजमो ङोअपम्मेहि ॥ ११ ॥

अवडव्वतच्छण्णं परिहरतज्जइणइपच्छिहिविपत्ति ।

अपवत्तिअसग्गावे जाम्मिणिमित्तत्थिरा-होइ ॥ १२ ॥

* एको द्विअ दोसो कारिसंस (१) चन्दणदुमस्स विधडिओ ।

जर्सिं दुइभुज्जा खणं पि वासं ण मुञ्चेइ ॥ १३ ॥

पेम्मस्स विहडिअसपिठअस्स पच्चक्खदिट्ठविळअस्स ।

उअअस्स व ताविअसी भळस्स विरसो रसो होइ ॥ १४ ॥

(गाथासप्तशत्याम्)

इत्यसन्मित्रपद्धतिः ॥

९०. अथ कोशापद्धतिः ।

न कोशः शुद्धभावेन नानृशंस्येन जायते ।

मध्यमं पदमास्थाय कोशसद्वहणं शरेत् ॥ १ ॥

यथा क्रमेण गुण्येभ्यश्चिनोति मधु पदपदः ।

तथा द्रव्येषु (व्याप्यु)पादाय राजा कुर्वीत सञ्चयम् ॥ २ ॥

कोशस्तु सततं रक्ष्यो यत्नमास्थाय राजभिः ।

कोशमूला हि राजानः कोशवृद्धिपरो भव ॥ ३ ॥

* एक एव दोषोऽकारि चन्दनदुमस्वापि घटितः ।

यार्सिन् दुइभुज्जा क्षणमपि वासं न मुञ्चन्ति ॥

प्रेम्णो विपतितसन्धितस्य प्रत्यक्षदृष्टव्यलीकस्य ।

उदकस्यैव तापितघीतरस्य विरघो रसो भवति ॥

धर्महेतोस्तथार्थाय भृत्यानां मरणाय च ।

आपदर्थं च संरक्ष्यः कोशः कोशवता सदा ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

आकारप्रभवः कोशः कोशाद् दण्डः प्रनायते ।

पृथिवी कोशदण्डाभ्यां प्राप्यते कोशभूषणा ॥ ५ ॥

अर्थानामार्जनं कार्यमार्जितानां च रक्षणम् ।

भुज्यमानो निरावापः क्षीयते हिमवानपि ॥ ६ ॥

(महाभारते)

शोकं क्रोधं भयं कामं व्यसनं देशविभ्रमम् ।

निग्रहानुग्रहौ राजा सर्वं तरति कोशवान् ॥ ७ ॥

(चाक्षुषीये)

कोशादाश्रयणीयत्वमिति तस्यार्थसङ्ग्रहः ।

अम्बुगर्भो हि जीमूतश्चातंकरभिनन्दते ॥ ८ ॥

(कालिदासस्य)

स्वसैन्यपोषः क्रियते धनेन धनेन धन्या धनमाप्नुवन्ति ।

धनं विना कामकथैव नास्ति राज्यस्य मूलं धनमेव नान्यत् ॥ ९ ॥

अग्निः स्तोत्रो वर्धते चाजपसिक्तो चीमं चैकं बहुसाहस्रमेति ।

क्षयोदर्यो विपुलौ सन्नियम्य तस्मादल्पं नाधुमन्येत वित्तम् ॥ १० ॥

(कामन्दकीये)

इति कोशपद्धतिः ॥

११. अथ कोशहानिदोषपद्धतिः ।

दुर्गस्य संस्कारकथैव नास्ति वृत्तेर्विलोपादपयाति सैन्यम् ।

पलायते शून्यकरस्य मित्रं राज्येन किं कोशविधर्जितस्य ॥ १ ॥

कोशे वितीर्णे जनता नृपस्य वृद्धस्य नारीव भवत्यवस्था ।

दरिद्रगेहे दरदीपदीप्तिरिव प्रयात्यल्पतरत्नमाज्ञा ॥ २ ॥

विपत्यनैश्छन्दगृहीतचित्तै-

र्विद्विदग्धैः पिशुनैः सडम्भैः ।

कायस्थसेनापतिगायनाद्यैः

कोशाः प्रणाळीरिव निःस्रन्ते(१) ॥ ३ ॥

(फलाविहासे)

इति कोशहानिदोषपद्धतिः ॥

९२. अथ राष्ट्रगुणपद्धतिः ।

भूगुणैर्वर्धते राष्ट्रं तद्वृद्धिर्नृपवृद्धये ।

ससाधु गुणवती भूमिं भूत्यै भूपतिरावसेत् ॥ १ ॥

रभ्या सकुञ्जरवना वारिस्थलपथान्विता ।

अदेवमातृका चेति शस्यते भूर्विभूतये ॥ २ ॥

शूद्रकारुवणिक्रमायो महारम्भकृषीवलः ।

सानुरागो रिपुद्वेषी पीडाकरसहः पृथुः ॥ ३ ॥

नानादेश्यैः समाकीर्णो धार्मिकः पशुमान् धनी ।

ईदृग् जनपदः शस्तोऽमूर्खव्यसनिनायकः ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

जाङ्गलं सख्यसम्पन्नमार्यप्रायमनाविलम् ।

रभ्यमानतसामन्तं स्वाजीवं देशमावसेत् ॥ ५ ॥

(मनोः)

यस्य भूमिस्तस्य सर्वं जगत् स्थावरजङ्गमम् ।

यस्यां हि गृध्रा राजानो निविघ्नन्तीतरेतरम् ॥ ६ ॥

(महाभारते)

सशर्करा सपापाणा साटवी नित्यतस्करा ।

रूक्षा सकण्टकवना सव्याळा चेति भूरभूः ॥ ७ ॥

शरीरकर्शनात् प्राणाः क्षीयन्ते प्राणिनां यथा ।

तथा राज्ञामपि प्राणाः क्षीयन्ते राष्ट्रकर्शनात् ॥ ८ ॥

(मनोः)

भूमौ तु जायते सर्वं भूमौ सर्वं विनश्यति ।

भूमिः प्रतिष्ठा भूतानां भूमिरेव परायणम् ॥ ९ ॥

(महाभारते)

इति राष्ट्रगुणपद्धतिः ॥

९३. अथ दुर्गपद्धतिः ।

पृथुसीमं महाखातमुच्चमाकारगोपुरम् ।
 समावसेत् पुरं शैलसरिन्मरुवनाथयम् ॥ १ ॥
 घन्वदुर्गं महीदुर्गमन्दुर्गं वार्क्षमेव च ।
 नृदुर्गं गिरिदुर्गं च समाश्रित्यावसेत् पुरम् ॥ २ ॥
 सापसाराणि दुर्गाणि भुवः सानूपजाङ्गलाः ।
 निवासाय प्रशस्यन्ते भूमिजां भूतिमिच्छताम् ॥ ३ ॥
 (मनोः)

इष्टाः पशुमृगव्याला मत्स्याश्चामयचारिणः ।
 अन्यत्र गुप्तिस्थानेभ्यो वषवन्धमवाप्नुयुः ॥ ४ ॥
 (कौटिल्ये)

दुर्गाणि दुर्ग्रहाण्यासंस्तस्य रोद्धुरपि द्वियाम् ।
 नहि सिंहो गजास्कन्दी भयाद् गिरिगुहाशयः ॥ ५ ॥
 (काण्डिदासस्य)

दुर्गेषु वै महाराज ! पट्सु वै शास्त्रनिधिताः ।
 सर्वदुर्गेषु मन्यन्ते नरदुर्गं सुदुर्गमम् ॥ ६ ॥
 यत्पुरं दुर्गसम्पन्नं धान्यायुधसमन्वितम् ।
 वश्यामात्यवलो राजा तत्पुरं स्वयमाविशेत् ॥ ७ ॥
 (महाभारते)

दुर्गेण रक्ष्यते राष्ट्रं तस्मात् फोद्यस्त्वतो बलम् ।
 तस्माद् दुर्गप्रधाना वै जयलक्ष्मीर्महीभृताम् ॥ ८ ॥
 (राजग)

जलवद् धान्यधनवद् दुर्गं काञ्चसहं महत् ।
 दुर्गहीनो नरपतिर्वाताभ्रावयर्बः समः ॥ ९ ॥
 (श्यामन्दकीये)

इति दुर्गपद्धतिः ॥

९४. अथ सेनापतिपद्धतिः ।

हन्तारं परसैन्यानां दुःसाध्याहितनिश्चयम् ।
 इत्यादिलक्षणोपेनं कुर्वीत घ्राजिनीपतिम् ॥ १ ॥

सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञं सहिष्णुं देशजं तथा ।
 अलुब्धं लब्धसन्तुष्टं स्वामिमित्रं बुभूषकम् ॥ २ ॥
 सेनापतिं यः कुरुते न चैनमवमन्यते ।
 तस्य विस्तीर्यते राष्ट्रं ज्योत्स्ना ग्रहपतेरिव ॥ ३ ॥

(महाभारते)

ऋते सेनामणेतारं पृथना सुमहस्यपि ।
 दीर्यते युद्धमासाद्य पिपीलिकपटं यथा ॥ ४ ॥
 यथाप्यकर्णधारा नौ रथश्चासारभिर्यथा ।
 द्रवेद् यथेष्टं बहत् स्यादृते सेनापतेर्वरम् ॥ ५ ॥
 नद्यद्रिवनदुर्गेषु यत्र यत्र भयं भवेत् ।
 सेनापतिस्तत्र तत्र गच्छेद् व्यूहीकृते बले ॥ ६ ॥
 दाता प्रियंवदो दान्तो मतिमान् दृढनिश्चयः ।
 राज्ञा सेनापतिः कार्यः शूरो युद्धविशेषवित् ॥ ७ ॥

अभिप्रायं यो विदित्वा तु भर्तुः सर्वाणि कार्याणि करोत्यवक्रः ।
 वक्ता हितानामनुरक्त आर्यः शक्तिज्ञ आत्मैव हि सोऽनुकम्प्यः ॥ ८ ॥

शूरं व्यसनिनं स्तब्धमप्रगल्भमनायकम् ।
 मूर्खमन्यायकर्तारं नाधिपत्ये नियोजयेत् ॥ ९ ॥

(महाभारते)

इति सेनापतिपद्धतिः ॥

९७. अथ बलपद्धतिः ।

मौलं बलं भूतं चाथ भ्रै(ष्णि ? णि)काटभिकं तथा ।
 मैत्रं शात्रवमित्येवं पद्विधं बलमुच्यते ॥ १ ॥
 अति धर्माद् बलं मन्ये बलाद्धर्मः प्रवर्तते ।
 बलात् मतिष्ठितो धर्मो धरण्यामिव जङ्गमः ॥ २ ॥
 यभूयेद् बलमेवेह सर्वं बलवतो वशे ।
 श्रियं बलममात्याश्च बलवानिह विन्दति ॥ ३ ॥
 धूमो वायोरेव वशं बलं धर्मोऽनुवर्तते ।
 धनश्रेर बले धर्मो द्रुमे बह्नीव संश्रितः ॥ ४ ॥

वदयो बलवतां धर्मः सुखं भोगवतामिव ।
नास्त्यसाध्यं बलवता सर्वं बलवता जितम् ॥ ५ ॥
(महाभारते)

सैन्येन ज्ञम्यते राज्यं सेनाधीना जयधियः ।
सैन्येन शासनं राज्ञां न ह्यचित् प्रतिहन्यते ॥ ६ ॥
गण्यः सैन्येन नृपतिः सैन्येनायाति मान्यताम् ।
निर्दन्यः सैन्यवानेव सैन्यादन्यत्र विद्यते ॥ ७ ॥
(कामन्दकीये)

*विसमम्भि वि अविसण्णो धारेह धुरं धुरन्धरो चिथ पवरम् ।
किं दिणअरोव राए दिणस्स होइ अवहुप्पणं ससिचिम्बम् ॥ ८ ॥
(गाथासप्तशत्याम्)

इति बलपद्धतिः ॥

९६. अथ गजप्रशंसापद्धतिः ।

वारणा यत्र तत्राहं यत्राहं तत्र वारणा ।
न ते यत्र न तत्राहं नाहं यत्र न तत्र ते ॥ १ ॥
ततः पाप्प्यङ्कुशाहुष्टैः कृतिना चोदितो द्विपः ।
प्रसादितकरः पायात् स्तब्धकर्णेश्चणो द्रुतम् ॥ २ ॥
(महाभारते)

मुगन्धिदानघ्युतन्नीकरेषु दन्ताभिषातस्फुटितोपलेषु ।
गजेषु नीलाभ्रसमप्रमेषु राज्यं निरद्वं पृथिवीपतीनाम् ॥ ३ ॥
(कामन्दकीये)

जले स्थले च हुमसङ्घटे च चलेऽचले साधु ममेऽस्रमे च ।
प्राकारहर्म्याट्टिन्द्रिदारणे च जयो ध्रुवं नागवतां वक्ष्यानाम् ॥ ४ ॥
सुकल्पितः संयति दृष्टमार्गः स्वधिष्ठितो वीरतमेन पुंसा ।
तुरङ्गमानामपि कल्पितानामेको गजः पष्टिशतानि हन्ति ॥ ५ ॥
भयेषु दुर्गाणि नदीषु सेतवो

गृहाणि मार्गेषु रणेषु राक्षसाः ।

*विपनेऽप्यपिपन्ने धायति धुर धुरन्धर एव केवलम् ।
किं दिवद्वारोदराणे दिवस्व भगवत्कल्पेन सतिचिम्बम् ॥

मनःप्रसादेषु विनोदहेतवो

गजा इवान्यत् किमिवास्ति वाहनम् ॥ ६ ॥

(भोजस्य)

एको हि वारण्यपतिर्द्विपतामनीकं

घ्यक्तं निहन्ति मदसत्त्वगुणोपपन्नः ।

नागेषु हि क्षितिभृतां विजयो निबद्ध-

स्तस्माद् गजाधिकबलो नृपतिः सदा स्यात् ॥ ७ ॥

(कामन्दकीये)

इति गजमशंसापद्धतिः ॥

९७. अथ तुरगप्रशंसापद्धतिः ।

यस्याश्वा विजयस्तस्य यस्याश्वास्तस्य मेदिनी ।

यस्याश्वाः सम्पदस्तस्य यस्याश्वास्तस्य कीर्त्तयः ॥ १ ॥

(शालिहोत्रे)

निवसत्यश्वसङ्घातैः सङ्कीर्णा यस्य वाहिनी ।

तस्य सागरपर्यन्ता हस्ते तिष्ठति मेदिनी ॥ २ ॥

(गणकहृतेः)

त्यागभोगविलासेषु राज्ञां मित्रपरम्परा ।

असिसङ्घट्टसङ्घाते मिश्रमेकं तुरङ्गमः ॥ ३ ॥

(अथहृदये)

श्रान्तं युद्धेषु निर्भिन्नं शस्त्रैः संज्ञाविपर्य(ते ? ये) ।

अतिवाहयते भूपमेक एव तुरङ्गमः ॥ ४ ॥

(अथशास्त्रे)

राजारूढो हयो भाति हयस्थः शोभते नृपः ।

अभयोरविशेषत्वाद्वाष्ट्र(मा ? स्या)त्मसमा हयाः ॥ ५ ॥

(अथहृदये)

गन्धं च माल्यं च विलेपनं च स्वादुं हितं खादनभोजनं च ।

आहारकाले स्मरणं च सर्वं सङ्ग्रामकाले तुरगाः स्मरन्ति ॥ ६ ॥

(अथहृदये)

बलाभिपूर्णाः स्थिरसत्त्वबन्धुरहंस्विनो लक्षणयोगमृत्युः(१) ।

तुरङ्गमा यत्र वसन्ति देहे तत्र स्थिरा सङ्गमुपैति लक्ष्मीः ॥ ७ ॥

किं स्पन्दनैः केतनदीर्णमेघैः किं वा गजैर्गण्डविदीर्णदानैः ।

किं षत्तिभिर्वा तुरगो यदि स्वात् स एव सङ्ख्येषु जयं प्रसूते ॥ ८ ॥

कृच्छ्रेषु सन्मित्रमुद्धभारं भूषा च हृद्या विहृतिष्वमेया ।

रणाभ्युराशिष्वपि यानपात्रं तत् किं न यस्मान् नृपतेस्तुरङ्गः ॥ ९ ॥

(राजपुत्रीये)

रात्रिश्रन्द्रविवर्जितेव नळिनीवात्सन्नपङ्केरुहा

योपित् प्रोपितभर्तृकेव जलदच्छन्ना दिनश्रीरिव ।

लील्लोद्यानमहीरुहां ततिरिबानुद्भिन्नचूतद्रुमा

गर्जत्कुञ्जरवीरवत्यपि चमूर्न आजतेऽश्वैर्विना । १० ॥

(शृङ्गारप्रकाशे)

इति तुरगप्रशंसापद्धतिः ॥

९८. अथ पदातिपद्धतिः ।

पितृपैतामहो वंश्यः संहतो दत्तवेतनः ।

विरुपातपौरुषो जन्यः कुशलः कुश्लैर्वृतः ॥ १ ॥

प्रवासायासदुःखेषु युद्धेषु च कृतभ्रमः ।

अद्वैध्यः क्षत्रियमायो दण्डो दण्डविदां मतः ॥ २ ॥

योधाः समरशौण्डीराः कृतज्ञाः शस्त्रकोविदाः ।

इष्वस्त्रकुशला यस्य तस्येयं नृपतेर्मही ॥ ३ ॥

(महाभारते)

पित्रा संवर्धितो नित्यं कृतास्त्रः साम्परायिकः ।

तस्य दण्डवतो रण्डं स्वदेहान्न विशिष्यते ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

इति पदातिपद्धतिः ॥

९९. अथ वीरपद्धतिः ।

असमर्थं परित्यज्य समर्थाः परिभुञ्जते ।

नृपाणां नास्ति दायाद्यं वीरभोग्या वसुन्धरा ॥ १ ॥

(महाभारते)

योपिन्मध्ये सभामध्ये सुलभाः खड्गपाणयः ।

असिसङ्घातसङ्घट्टविष्फुल्लिङ्गेषु दुर्लभाः ॥ २ ॥

(वल्लभदेवस्य)

जयेन लभ्यते लक्ष्मीर्मृतेनापि सुराङ्गना ।

भणविश्वंसिभिः कायैः का चिन्ता मरणे रणे ॥ ३ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

शातयत्येव तेजांसि द्रस्थोऽप्युभतो रिपुः ।

सायुधोऽपि निकृष्टात्मा किमासन्नः करिष्यति ॥ ४ ॥

नात्युच्चशिखरो मेरुर्नातिनीचं रसातलम् ।

व्यवसायद्वितीपानां नास्त्यपारो महोदधिः ॥ ५ ॥

(वल्लभदेवस्य)

विद्याविक्रमजं योऽस्ति सायुधोऽस्तीह मानवः ।

श्वापि नाम स्वलाङ्गूलपालनात् फलमश्नुते ॥ ६ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

यश्चः पद्मवोऽपीह नराः शास्त्राण्यधीयते ।

विरला रिपुखड्गोप्रधारापातसहिष्यवः ॥ ७ ॥

सर्वैर्गुणैर्विहीनोऽपि वीर्यवान् हि तरेद् रिपून् ।

सर्वैरपि गुणैर्युक्तो निर्वीर्यः किं करिष्यति ॥ ८ ॥

(पद्मदेवस्य)

स्वर्गे हतः पूज्यते वै हन्ता त्वत्रैव पूज्यते ।

द्वावेव सुखमेवेते हन्ता यश्चैव हन्यते ॥ ९ ॥

साधयत्यसहायोऽपि कार्यमुद्धतपौरुषः ।

सिंहः पातयते मत्तानेक एव मतङ्गजान् ॥ १० ॥

यथा चराणामचरा हृदंष्ट्रा दंष्ट्रिणामपि ।

अपाणयः पाणिमतामन्नं शूरस्य कातराः ॥ ११ ॥

(महाभारते)

क्षमया हि समायुक्तं मामयं मकरालयः ।

असमर्थं विजानाति धिक् क्षमामीदृशे जने ॥ १२ ॥

विल्लवो वीर्यहीनो यः स देवमनुवर्त्तते ।

वीराः सम्भावितात्मानो न दैवं पर्युपासते ॥ १३ ॥

(श्रीरामायणे)

उदायुधो यावदहं तावदन्यैः किमायुधैः ।

यद्वा न सिद्धमस्त्रेण मम तत् केन सेत्स्यति ॥ १४ ॥

(वेणीसंहारे)

अजन्मा पुरुषस्तावद् गतासुस्तृणमेवं वा ।

यावन्नेपुभिरादत्ते विलुप्तमरिभिर्यशः ॥ १५ ॥

ग्रसमानमिवाजांसि सदसा गौरवेरितम् ।

नाम यस्याभिनन्दन्ति द्विपोऽपि स पुमान् पुमान् ॥ १६ ॥

(भारवेः)

छिन्नेन पतता व(ह्नां) यन्मुखेन हरेत् कृते (?) ।

स्वेति हेति हरेणोक्ते स्वाहासीत् सैप रावणः ॥ १७ ॥

(महाभारते)

अकृत्वा हेलया पादमुच्चैर्मूर्धसु विद्विषाम् ।

कथङ्कारमनालम्बा कीर्त्तिर्धामधिरोहति ॥ १८ ॥

(माघे)

गाण्डीवेनाभिधास्यामि क्लीवा हि भुवनोत्तराः ।

कर्त्तव्यमेव सर्वेण चरमं पूर्वमेव वा ॥ १९ ॥

(महाभारते)

तावद् गर्जति मातङ्गो वने मदकलालसः ।

शिरोवलग्रलाङ्गूलो यावन्नायाति केसरी ॥ २० ॥

(ब्रह्मभदेवस्य)

नाभिपेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते वने ।

विक्रमार्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥ २१ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

पृथुर(लभभयं ? यमहं) ऋशीयान् गम्यो नास्याहमित्यनास्थैषा ।
किमचलशिरोऽतिमहदिति वज्रमणीयो न दारयति ॥ २२ ॥

(रथिपुस्तस्य)

अङ्गणवेदी वसुधा कुल्या जलधिः स्थली च पाताळम् ।

वल्मीकश्च सुमेरुः कृतप्रतिज्ञस्य पुरुषस्य ॥ २३ ॥

(भट्टवाणस्य)

यदि स्राण्डवमेष्यति प्रभादात् सगणो वा परिरक्षितु महेन्द्रः ।
शरताडितस्रण्डकुण्डलानां कदनं द्रक्ष्यति देववाहिनीनाम् ॥ २४ ॥

(महाभारते)

को धीरस्य मनस्विनः स्वपिपयः को वा निदेशः स्मृतो

यं देशं श्रयते तमेव कुरुते चाहुप्रतापार्जितम् ।

यद् दंप्रानखराङ्गुलिप्रहरणः सिहो वनं गाहते

तस्मिन्नेव हतद्विपेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां छिनत्वात्मनः ॥ २५ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

गरुण् विसमरकञ्जे विअसन्तो चिअ फळं लभन्ति समत्या ।

नत्थप्फळम्मि कुमुपे गळिणो होइ महुअराण असरे ॥ २६ ॥

*प्रयसाअसप्पिवासा कह ते हत्थट्ठिअं ण पावेन्ति जसम् ।

जे जीविअसन्नेहे विसं भुअङ्गो व्व उच्चमन्ति अमरिसम् ॥ २७ ॥

अरुअत्थपडिणिअत्ता कह सँणुहालोअभेत्तपडिसंकन्तम् ।

दप्पणअट्टेसु व ठिअं णिअअं पेच्छह पिआमुट्टेसु विसाअम् ॥ २८ ॥

गरुअम्मि वि पडिअस्से होन्नि भटा अहिभवारिअप्पडिअळा ।

पडिअअगन्थाइद्दा उदंअसुरुद्धमत्थए व्व गइन्दा ॥ २९ ॥

* ध्यवसायसपिपासा कथं ते हस्तक्षिप्तं न पावन्ति यथा ।

ये जीवितगन्धेहे विष भुञ्जन्त इत्येवमन्तमप्यम् ॥

अङ्गणार्थेऽतीनिवृत्ताः कथं सम्मुत्ताणोऽमात्रप्रतिपञ्चात्तम् ।

एतन्नास्तेऽपि च स्थितं निजस्य द्रक्ष्यस्य श्रियामुखेषु विपादम् ॥

पुण्यवर्षि प्रीतिपथे भवन्ति भया क्षयिष्वस्तितप्रतिपत्त्या ।

प्रहेतात्पन्नविद्या कर्मात्कृतकर्ममत्तका इव गच्छेत्ताः ॥

*का अरपटिमुकधुर जयन्ति पत्याणळ्द्विअगगखन्त्या ।

पुढमं ता णिअभन्नळं पच्छा पहरेहि सुपुरिसा पडिवत्तम् ॥ ३० ॥

वचन्ता अद्भूमिं कट्टिअसुभडापिपत्तपथापडिआ ।

णवर ण चळन्ति वीअं लुअपक्खा महिहरो व्व रेरावन्धा ॥ ३१ ॥

समुहमिळिएकमेक्रे सो इर आमण्णमंमअम्मि महाओ ।

जाय ण टिज्जइ टिठ्ठी काएअं दाव होद चिराणिवृत्तम् ॥ ३२ ॥

अण्णेन्ति मङ्गळाई अळ्ळिअइ सिरी जसो पवड्डुड पुरओ ।

पडिवण्णरणुच्छाहे पडिपम्सुद्धरणपरियअम्मि सुवरित्ते ॥ ३३ ॥

(मेतुवन्त्वे)

इत्तो रहरिं इह मोत्तिआड इह करिणाळ्ळद्दाइ ।

पुच्छद्दु अण्णं पञ्चाणणस्स मग्गो वि दुव्विसहो ॥ ३४ ॥

अच्छत्तु ताव महो गन्तो पिहुअस्स जसु मरुन्तो ।

ते णिवणन्ता टीमन्ति वज्जइत्तागळं देडि ॥ ३५ ॥

अच्छन्तु गआ किम्मएहि गणिआहि रुत्तव वणमहिस्सा ।

घणगत्तिजं पि ण महइ अहिमाणी केसरिकिमोरो ॥ ३६ ॥

त्तसअवहेण विकोमो पि सारमेअस्स होइ परिओमो ।

सीहस्स उणो मत्तेअद्दुम्मदळणे वि अगगहणा ॥ ३७ ॥

णिसिअरुणहपहरणवित्तिण्णरिक्कुम्मभासुरकरेण ।

हरिणा ण सो विरोहो का मेत्ती सह उइन्द्रेण ॥ ३८ ॥

*कातरप्रतिमुकधुर जयन्ति प्रत्यानवेदिताप्रहरन्त्या ।

प्रथमं तावन्निपकवत्त पक्षत् प्रहरीं सुपुरिसा प्रविशन् ॥

वचन्तो प्रतिभूमिं कृत्स्नमुमदाधिपत्रपथापदिता ।

देवत्तं न चरन्ति द्वितीयं धृत्यन्त्या महोपसां द्वयवगन्त्या ॥

इत्युग्रमैलिनैकेकस्मिन् क्व क्लिषायप्रसंगे सहाय ।

पावसं दीपते इष्टिं कर्तव्यं तावत्प्रति विगनिवृत्तम् ॥

अनुगतं त महत्वायात्पत्ने ध्याय प्रथमं पुनः ।

पतिपन्नरगो साहे प्रविशोद्धरणस्थने सुपुरी ॥

पहरसि जे हिअ अगइन्दे करा उणहपञ्जरेहि हत्थेहि ।
तेहिअ पहरन्तो कज्जसि ण उइन्दहरिणम्मि ॥ ३९ ॥

सोकेण णिज्जविज्जइ धीरपआवाण कोविअंभन्तो ।
उप्पत्तिकारणं जस्स खग्गधाराजकच्चेअ ॥ ४० ॥

मरणभअं ण भअं विअजाआ मरइ त्ति णत्थि सन्देहो ।
जं माणखण्डणं सु(प ? पु)रिसाण मरणादु(तं ? तं) अहिअम् ॥ ४१ ॥

(गाथाकोशे)

इति वीरपद्धतिः ॥

१००. अथ भीरुपद्धतिः ।

असन्तो ये निवर्त्तन्ते वेदेभ्य इव नास्तिकाः ।
नरकं भजमानास्ते प्रतिपद्यन्ति किल्बिषम् ॥ १ ॥
पलायन्ते ये त्वहतास्तांश्च वैवस्वतो यमः ।
दण्डयन् भर्त्सयन् नित्यं निरयेभ्यो न मुञ्चति ॥ २ ॥
मनुष्यापशदा ह्येते ये भवन्ति पराङ्मुखाः ।
रागवद्भनमात्रास्ते नैव ते प्रेत्य नो इह ॥ ३ ॥
शत्रुभिश्चापहसितो मानी पौरुषवर्जितः ।
चेतयानो हि को जीवेत् कृच्छ्राच्छत्रुभिरुज्जितः ॥ ४ ॥
नैष पूर्वैः कृतो धर्मः क्षत्रियस्य पलायनम् ।
श्रेयो हि मरणं युद्धे क्षत्रियस्य पलायनात् ॥ ५ ॥
आत्मानं च परं चैव पलायन् हन्ति संयुगे ।
द्रव्यनाशो ध्ययोऽकीर्त्तिरयश्च पलायने ॥ ६ ॥
यो हि तेजो यथाशक्ति न दर्शयति विक्रमात् ।
क्षत्रियो विजिताकाङ्क्षी स्तेन इत्येव तं विदुः ॥ ७ ॥
यद्यास्य सुकृतं किञ्चिदमुत्रार्थमृषार्जितम् ।
भर्त्ता तत् सर्वमादत्ते परावृत्तिपरस्य तु ॥ ८ ॥

त्यागेन यः स्वनाथानां स्वान् प्राणांश्चातुमिच्छति ।
तं हन्युः काष्ठलोष्टैर्वा दग्धव्यः शकटाग्निना ॥ ९ ॥

यस्तु यौघः परावृत्तः स व्रसो हन्यते परैः ।

अप्रतिष्ठं स नरकं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ १० ॥

यस्तु भीतः परावृत्तः सङ्घामे हन्यते परैः ।

भर्तुर्यद् दुष्कृतं किञ्चित् तत् सर्वं प्रतिपद्यते ॥ ११ ॥

निरामयं निहत्साहं निर्वीर्यमरिनन्दनम् ।

मा सः सीमन्तिनी काचिज्जनयेत् पुत्रमीदृशम् ॥ १२ ॥

(महाभारते)

मात्सिज्जसुभयस्स धीरमत्तेभमाणगरुण ।

सीहेण विहस विव्वत्ति सोहइ तुजुज्जमाणस्स ॥ १३ ॥

कुञ्जरमइन्ददंसणविमुक्कदुव्वोरमयपसंगेण ।

णहुणवरतुए अप्पा वीरो वि अहुत्तणं णीओ ॥ १४ ॥

सअळजणपेच्छणिज्जो सोव्वि अगहओ गउन्द तुवे ।

धप्पा केत्तरिभएण जंमन्त अज्ज लघुत्तणं णीओ ॥ १५ ॥

मुक्खत्तणेण सहसीहं पडिऊण पासुत्तम् ।

अत्तरणमए किं सरणं एण्हि तुह वाहवच्छिहीमि ॥ १६ ॥

(गणधकोसे)

इति भीरुपद्धतिः ॥

१०१. अध धैर्यपद्धतिः ।

न सन्त्याज्यं च ते धैर्यं कदाचिदपि पाण्डव ! ।

धीरस्य स्पष्टदण्डस्य नास्याज्ञा प्रतिहन्यते ॥ १ ॥

धैर्येण युक्तस्य सतः शरीरं नापि क्षीर्यते ।

भारोग्यात् तु शरीरस्य स पुनर्विन्दते श्रियम् ॥ २ ॥

अथ राज्ञा दरः कार्यो न तु कस्यांचिदापदि ।
अपि चेतसि दीर्णः स्यान्नैव वर्तेत दीर्णवत् ॥ ३ ॥
(महाभारते)

भीतवत् संविधातव्यं यावद् भयमनागतम् ।
आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ ४ ॥
दीर्णं हि दृष्ट्वा राजानं सर्वमेवानुदीर्यते ।
राष्ट्रं बलममात्याश्च पृथक्कुर्यन्ति तन्मतिम् ॥ ५ ॥
पुत्रैर्दारैः सुखैश्चैव विपुक्तस्य धनेन च ।
भग्नस्य व्यसने घोरे पुंसः श्रेयस्करी घृतिः ॥ ६ ॥

(महाभारते)

कदर्थितस्यापि च धैर्यघृत्तेर्न शक्यते धैर्यगुणः प्रमार्ष्टुम् ।
अधोगुरुस्यापि कृतस्य बह्वेर्नाथः शिरसा याति कदाचिदेव ॥ ७ ॥
(पद्मचतन्त्रे)

इति धैर्यपद्धतिः ॥

१०२. अथ मानपद्धतिः ।

न कदाचिद् बहिर्यान्ति मानिनां प्रार्थनागिरः ।
यदि निर्यातुमिच्छन्ति तदा प्राणपुरःसराः ॥ १ ॥
(१२द्वारशतके)

कुसुमस्तवकस्येव द्वयी घृत्तिर्मनस्विनः ।
मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य शीर्यते वन एव वा ॥ २ ॥
म्रियते मानमापन्नो न याति च पराभवम् ।
शिलास्तम्भोऽतिभारेण भिद्यते नैव नम्यते ॥ ३ ॥
(६वाशतके)

परान्नं प्राप्य दुर्बुद्धे ! मा प्राणेषु दयां कृथाः ।
दुर्लभानि पराक्षानि प्राणा जन्मनि जन्मनि ॥ ४ ॥
(बृहत्संथायाम्)

पस्मिन् जीवति जीवन्ति नरवः स तु जीवति ।
यकोऽपि किं न दुरुते चञ्च्वा स्योदरपूरणम् ॥ ५ ॥

एक एव स्वर्गो मानी चिरं जीवति चातकः ।
त्रियते मानमापन्नो याचते वा पुरन्दरम् ॥ ६ ॥

(पञ्चम्ये)

तुङ्गत्वमितरा नाद्रो नेदं सिन्धावगाधता ।
अलङ्घनीयताहेतुरुभयं तन्मनस्विनि ॥ ७ ॥
नीतिरापदि यद् गम्यः परस्तन्मानिनो हिये ।
विधुर्विधुन्तुदस्यैव पूर्णस्तस्योत्सवाय सः ॥ ८ ॥

(माघे)

तावदाश्रीयते लक्ष्म्या तावदस्य स्थिरं यशः ।
पुरुपस्तात्रदेवासौ यावन्मानान्न हीयते ॥ ९ ॥
दुरासद्वनज्यायान् गम्यस्तुद्गोऽपि भूधरः ।
न जहाति महौजस्कं मानप्रांशुमलङ्घयता ॥ १० ॥

(भारवेः)

वरमश्रीकता लोके नासमानसमानता ।
इतीव कुमुदोज्जे(दः ? दात्) कमलं मुकुलायते ॥ ११ ॥
वरसुभ्रतलाङ्गूलात् सटाधूननधूसरात् ।
सिंहात् पादप्रहारोऽपि न सृगालाधिरोहणम् ॥ १२ ॥

(बृहन्न्यायाम्)

दातुः शत्रोश्च गूहन्ते लुठन्तोऽपि मुमूर्षया ।
उत्तानप्रसृतं हस्तमपराङ्गं च मानिनः ॥ १३ ॥

अभिमानधनस्य गत्वै-

रसुभिः स्थास्तु यशश्चिर्चापन्नः ।

अचिरांशुविलासचञ्चला

ननु लक्ष्मीः फलमानुपहितम् ॥ १४ ॥

ज्वलितं न हिरण्यरेतसं

चयमास्कन्दति भस्मनां जनः ।

अभिभूतिभयादमूनतः

मुखमुज्जन्ति न धाम मानिनः ॥ १५ ॥

अभिमानवतो मनस्विनः मियमुच्चैः पदमारुरुक्षतः ।
 विनिपातनिर्गतनक्षमं मतमालम्बनमात्मपौरुषम् ॥ १६ ॥
 असमापितकृत्यसम्पदां हतवेगं विनयेन तावता ।
 प्रभवन्त्यभिमानशालिनां मदमुत्तम्भयितुं विभूतयः ॥ १७ ॥
 (भारवेः)

अत्युन्नतिव्यसनिनः शिरसोऽधुनैव
 स्वस्यैव चातकशिशुः प्रणयं विधत्ताम् ।
 अस्वैतदिच्छति यदि मततासु दिक्षु
 ताः स्वच्छशीतमधुराः क्षनु नाम नापः ॥ १८ ॥
 (अलटे)

स्व(ल्यो ? ल्ये)ऽप्यामिपवस्तुनि प्रपतितो नीचः करोत्य(ञ्ज ? र्थ)ना-
 (मा)कारैरपि चार्थितां कथयति प्राज्ञस्तु भावोन्नातेम् ।
 श्वा तु श्रोपितपिण्डमप्यभिलषंछाङ्गूलमुल्लासय-
 त्यालानार्पितकन्धरोऽपि च करी यत्नेन सम्भोज्यते ॥ १९ ॥

पुण्ये ग्रामे वने वा महति सितपटच्छन्नपालीं कपाली-
 मादायान्नायगर्भं द्विजहुतहुतभुग्धूमधूम्रोपकण्ठम् ।
 द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वस्मुदरदरीपूरणाय क्षुधातो
 मानी प्राणी सनाथो न पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु दीनः ॥ २० ॥

लज्जे ! लज्जे ! निमज्ज क्वचिदपि परतस्तिष्ठ तिष्ठ प्रतिष्ठे !
 याहि द्रेणी(?) हिमाद्रंः पुनरपि तपसे भारति ! स्वस्ति तुभ्यम् ।
 सोऽयं प्रक्षीणपुण्यः मञ्चुरपरिभयातङ्कनिर्हृष्टशङ्कः
 सेवापङ्के पतामि द्रविणकणाधियां निष्कृपाणां नृपाणाम् ॥ २१ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)

ण अ तह तवेइ हिअअं दोग्गोच्चहुआसणो कुळीणाण ।
 अणुकम्पासअगरुओ णूणं जह लद्धुसम्माणो ॥ २२ ॥
 इच्छापडिवण्णसुहं काले थोअं पि होइ मरणिज्जम् ।
 दरमिअळिअमाणभङ्गे पच्छा पुटुवीए वि ण कज्जम् ॥ २३ ॥

सन्तोमामअळाळमेहि घण्णेहि तग्ग विष्णाअम् ।
 जं होइ दिअअट्टवत्तं देहि त्ति परं भणन्वत्तम् ॥ २४ ॥
 वत्तपम्मिणवरगरुआ ण होन्नि गळ्ळाविपदळ्ळसइवा ।
 अवळ्ळम्यणं गअच्चिअ आणखगपक्कवत्तुत्ताण ॥ २५ ॥
 अणुळन्ता दीणत्तणदर्गसु कअमाणळ्ळट्टिविट्टम्भा ।
 रोरत्तणव्यआरेभमिडं जाणन्ति सण्णुरित्ता ॥ २६ ॥
 चेमग्गा भुवणअळे माणिणि माणं ण आग पुरिसाण ।
 अहवा पावेन्नि मिरिं अ बहमन्ता ममुप्पेन्नि ॥ २७ ॥
 एकोच्चिअ जीअ(अ?)मुहं चाअअमउणो घराइ जं माणि ।
 तण्णं कत्तो मरइ (वा?या)चइ अहवा सुराहिवळ्ळम् ॥ २८ ॥
 (साधकोत्ते)

इति मानपद्धति ॥

१०४. अध्वान्तरङ्गनिन्दापद्धतिः ।

यं यं गुणानुरागेण राजा नयति मुख्यताम् ।
 तस्य तस्योपघाताय यतन्ते राजवल्लभाः ॥ १ ॥
 आयुक्तकेम्पश्रोत्रेभ्यः परेभ्यो राजवल्लभात् ।
 पृथिवीपतिलोभाच्च नराणां पञ्चधा भयम् ॥ २ ॥
 अन्तरङ्गा हि ये राज्ञः परस्त्रादायिनः शठाः ।
 भृत्या भवन्ति प्रायेण तेभ्यो रक्षेदिमाः प्रजाः ॥ ३ ॥
 राज्योपघातं कुर्यन्ति ये पापा राजवल्लभाः ।
 एकैकशः समेता वा तान् दूष्यान् सम्प्रचक्षते ॥ ४ ॥
 दूष्यानुपांशुदण्डेन हन्याद् राजानिलम्बितम् ।
 प्रदूष्यं वा प्रकाश वा लोकादिद्वेषमागतान् ॥ ५ ॥
 न बालिशा न च क्षुद्रा नामाज्ञा नाजितेन्द्रियाः ।
 नाकुलीना जनाः पार्श्वे स्थाप्या राज्ञा हितैपिणा ॥ ६ ॥

(कामन्दके)

द्वेष्योऽपि सम्मत शिष्टस्तस्यार्तस्य यथौषधम् ।
 त्याज्यो दुष्टः प्रियोऽप्यासीदङ्गुलीवोरगक्षता ॥ ७ ॥

(कालिदासस्य)

ये कर्षकेभ्योऽर्थमेव गृह्णीयुः पापचेतसः ।
 तेषा सर्वस्वमादाय राजा कुर्यात् प्रवासनम् ॥ ८ ॥
 दौष्कुलेयाश्च लुब्धाश्च नृशंसा निरपन्नपाः ।
 न त्वा जातु निपेवेयुर्पाविदार्षकपाणयः ॥ ९ ॥
 अकुलीनस्तु पुरुषः प्रकृतः साधुमंक्षयात् ।
 दुर्लभैश्वर्यसम्प्राप्तो गर्वितः शत्रुतां प्रजेत् ॥ १० ॥
 काकः श्वा च विटालश्च नकुलः सर्प एव च ।
 अकुलीना च या नारी तुल्यास्ते परिकीर्तिताः ॥ ११ ॥
 असन्तुष्टाश्च्युताः स्यान्नाम्मानात् प्रत्यवरोपिताः ।
 स्वयं चोपहता भृत्या ये चाप्युपहताः परैः ॥ १२ ॥

परिक्षीणाश्च लुब्धाश्च क्रुद्धा भाराभितापिताः ।

हृतस्वा मानिनो ये च त्यक्तोपात्ता महेप्सवः ॥ १३ ॥

संलालिताश्च ये केचिद् व्यसनौघप्रतीक्षिणः ।

अन्तर्हितास्तूपहिताः सर्वे ते परसाधनाः ॥ १४ ॥

इन्द्रियाप्यन्तरङ्गाणि पातयन्ति यथा जनान् ।

अभ्यन्तरास्तथा राष्ट्रे भृत्याः स्वार्थपरायणाः ॥ १५ ॥

रिक्ताः कर्मणि पटवस्त्वृणास्त्वलसा भवन्ति ये भृत्याः ।

तेषां जळौकसामिव पूर्णानां रिक्तता कार्या ॥ १६ ॥

धनं प्राज्यं पुत्रदारं समृद्धिं सर्वं लुब्धाः प्रार्थयन्ते परेषाम् ।

लुब्धे दोषाः सम्भवन्तीह सर्वे तस्माद् राजा न प्रगृहीत लुब्धान् ॥ १७ ॥

(महाभारते)

इत्यन्तरङ्गनिन्दापद्धतिः ॥

१०५. अथ सद्भृत्यपद्धतिः ।

प्रख्यातवंशमकूरं लोकसद्भाहिणं शुचिम् ।

कुर्वीतात्महिताकाङ्क्षी परिवारं महीपतिः ॥ १ ॥

कूरोऽपि भोग्यतामेति परिवारगुणैर्नृपः ।

न क्रूरपरिवारस्तु व्याकाक्रान्त इव हुमः ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

क्षमी दाता गुणग्राही स्वामी दुःखेन लभ्यते ।

अनुकूलः शुचिर्दक्षो राजन् ! भृत्योऽपि दुर्लभः ॥ ३ ॥

(महाभारते)

स्वभूमौ च वसेत् सर्वः परभूमौ न सञ्चरेत् ।

न च याह्येन संसर्गं कश्चिद्भ्यन्तरो व्रजेत् ॥ ४ ॥

(कौटिल्ये)

अशुरप्यपहन्ति विग्रहः प्रभुमन्तः प्रकृतिमकोपजः ।

असिलं हि दिनस्ति भूषरं तरुशाखान्तरघर्षजोऽनलः ॥ ५ ॥

महौजसो मानधना धनार्चिता
धनुर्भूतः संयति लब्धकीर्तयः ।

नसंहतास्तस्य नभेदवृत्तयः

प्रियाणि वाञ्छन्त्यसुभिः समीहितम् ॥ ६ ॥

(भारवेः) -

अप्राज्ञेन च कातरेण च गुणः स्यात् सानुरागेण किं
; प्रज्ञाविक्रमशालिनोऽपि न भवेत् किं भक्तिहीनात् फलम् ।
प्रज्ञाविक्रमभक्तयः समुदिता येषां गुणा भूतये

ते भृत्या नृपतेः कळत्रमितरे सम्पत्सु चापत्सु च ॥ ७ ॥

(मुद्राराक्षसे)

णिज्जन्ति चिरपअत्ता समुदगि(हि)आ वि पडिपहं णइसोत्ता ।
त्तीरीति विपत्तेउ असमाणिअपेमणा ण उण सप्पुरिसा ॥ ८ ॥

(सेतुयन्धे)

इति सदभृत्यपद्धतिः ॥

१०६. अथ असदभृत्यपद्धतिः ।

कुभृत्यो दुरुपानञ्च प्राप्यापि स्नेहसत्क्रियाम् ।

स्वामिनः पदभङ्गाय स्वकाठिन्येन कल्पते ॥ १ ॥

(कविराक्षसस्य)

अळसं दुर्मुखं स्तब्धं क्रूरं व्यमनिनं शठम् ।

असन्तुष्टमभक्तं च त्यजेद् भृत्यं नराधिपः ॥ २ ॥

लघून्यपि न सिध्यन्ति भृत्यैः कार्याणि दुर्भृतैः ।

न च सिक्ताः फलं वृक्षा दधते छिन्नपल्लवाः ॥ ३ ॥

(महाभारते)

गुरुर्ज्योतिषिको वाणः क्रिमिकः स्तम्भमूलकः ।

। प्रेषितप्रेपरुश्चैव पडेते सेवकाग्रमाः ॥ ४ ॥

स वंशस्यावदातस्य शशाङ्कस्येव लाञ्छनम् ।

कुच्छ्रेषु व्यर्थया यत्र भूयते भर्तुराज्ञया ॥ ५ ॥

(भारवेः)

असद्भिः सेवितो राजा स्वयं सन्नपि दूष्यते ।
 किं सेव्यो भोगिसंवीतो गन्धयानपि चन्दनः ॥ ६ ॥
 वाक्यं तु यो नाद्रियतेऽनुशिष्टः
 प्राप्याभयं चापि नियुज्यमानः ।
 आत्माभिमानी प्रतिहूलवादी
 त्याज्यः स तादृक् त्वर्यैव भृत्यः ॥ ७ ॥
 (बहुभवेवस्य)
 इत्यसद्भृत्यपद्धतिः ॥

१०७. अथ विश्वासपद्धतिः ।

प्रजाशौर्यविवृद्धेषु वृद्धेषु शठयुक्तिषु ।
 स्वामी विश्वामनिद्रालुः पाताय न चिरायते ॥ १ ॥
 गुणयुक्तेऽपि चैकस्मिन् विश्वसीत विचक्षणः ।
 सर्वार्थत्यागिनं राजा कुले जातं बहुश्रुतम् ॥ २ ॥
 पूजयेत् तादृशं दृष्ट्वा शयनासनभोजने ।
 तस्मिन् कुर्वीत विश्वामं राजा वस्त्राञ्चिदापदि ॥ ३ ॥
 (महाभारते)
 इति विश्वासपद्धतिः ॥

१०८. अथाविश्वासपद्धतिः ।

कृतवैरे न विश्वासः कार्यस्त्विह सुहृद्यपि ।
 प्रच्छन्नं तिष्ठते वैरं गुडोऽग्निग्निव दारुषु ॥ १ ॥
 नास्ति वैरमतिक्रान्तं सान्त्वितोऽस्मीति नाश्वसेत् ।
 विश्वासाद्वन्यते लोकस्तस्माच्छ्रेयो ह्यदर्शनम् ॥ २ ॥
 शत्रुसाधारणे कृत्ये कृत्वा सन्धिं वलीयमा ।
 समाहितश्चरोन्नित्यं कृतार्थं + न विश्वसेत् ॥ ३ ॥
 बध्यन्ते न ह्यविश्वस्ताः शत्रुभिर्दुर्बला अपि ।
 विश्वस्तास्त इव + न्ते(?) बलवन्तो हि शत्रुभिः ॥ ४ ॥

सपत्नसहितो राज्ये कृत्वा सन्धिं न विश्वसेत् ।
 अपक्रामेत् ततः क्षिप्रं कृतकार्यो विचक्षणः ॥ ५ ॥
 अरिश्च मित्रं भवति मित्रं चापि प्रदुष्यति ।
 अनित्यचिन्तः पुरुषस्तस्मिन् को नाम विश्वसेत् ॥ ६ ॥
 न जातु बलवान् भूत्वा दुर्बलान् विश्वसेद् बुधः ।
 भारुण्डसदृशा ह्येते निपतन्ति प्रमाद्यतः ॥ ७ ॥
 अकालमृत्युर्विश्वासो विश्वसन् हि विपद्यते ।
 यस्मिन् करोति विश्वासं स जीवत्यपरो मृतः ॥ ८ ॥
 विश्वासयेत् परांश्चैव विश्वग्नेच्च न कस्यचित् ।
 पुत्रेष्वपि च राजेन्द्र ! विश्वासो न प्रगस्यते ॥ ९ ॥

(महाभारते)

अशङ्क्यमपि शङ्केत न त्वशङ्केत शङ्किता(१) ।
 भयं ह्यशङ्किताज्जातं समूलमपि कुन्तति ॥ १० ॥

(पञ्चतन्त्रे)

स्त्रीषु राजसु सर्पेषु स्वाध्याये शत्रुसेविषु ।
 भोगे चायुषि विश्वासं कः पुमान् कर्तुमर्हति । ११ ॥
 योऽरिणा सह सन्धाय विश्वस्तः स्यातामिच्छति ।
 स सुप्त इव वृक्षाग्रात् पतितः-प्रतिबुध्यते ॥ १२ ॥

(चाक्षुषीये)

न जातु गच्छेद्विश्वासं संहितोऽपि हि बुद्धिमान् ।
 अद्रोहसमयं कृत्वा वृत्रमिन्द्रः पुरावधीत् ॥ १३ ॥

(महाभारते)

संयोगं हेतुना गत्या पितर्यपि न विश्वसेत् ।
 विश्वासादागतं सन्तं प्रायो द्रुहन्ति साधवः ॥ १४ ॥

(भोजः)

न विश्वसेद्विश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत् ।
 यस्मिन् विश्वासमायाति विभूतेः पात्रमेव सः ॥ १५ ॥

(नीतिशास्त्रे)

न विद्वसेद् दुष्टभावमामन्नं शत्रुमेविनम् ।
स्त्रियं बालं च मूर्खं च नीचं चासत्प्रज्ञापिनम् ॥ १६ ॥

(चाञ्चुपीये)

अपराधो न मेऽस्तीति नैतद् विश्वामकारणम् ।
विद्यते हि नृशंभ्यो भयं गुणवतामपि ॥ १७ ॥

(पद्यतन्त्रे)

नखिनां च नदीनां च शृङ्गिणां जन्त्रपाणिनाम् ।
विश्वामो नोपगन्नच्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ १८ ॥

(दण्डनीत्याम्)

स्त्रियां धूर्त्तैः पण्डे परुषवादिनि ।
चोरे न कार्यो विश्वामः कृतज्ञे न च नगस्तिके ॥ १९ ॥

एतच्छास्त्रार्थतत्त्वं तु मयाख्यातं तवानघ ! ।
अविश्वासो नरेन्द्राणामपरं गुह्यमुच्यते ॥ २० ॥

इत्यविश्वासपद्धतिः ॥

१०९. अथ वैद्यप्रशंसापद्धतिः ।

राजा राजगृहामन्त्रे प्राणाचार्यं निवेशयेत् ।
सर्वथा न भवत्येव सर्वत्र मतिजागृहिः ॥ १ ॥
अभेद्योऽनुद्व(तः ? तोऽ)स्तब्धः मूढतः प्रियदर्शनः ।
बहुश्रुतः कालवेदी जितग्रन्थोऽर्थकर्मविद् ॥ २ ॥
हेतौ लिङ्गे प्रशमने रोगाणामपुनर्मत्रे ।
ज्ञानं चतुर्विधं यस्य स राजार्हो भिषक्तमः ॥ ३ ॥
अनाथान् रोगिणो यश्च पुत्रम् परिपालयेत् ।
गुरुणा गमनुज्ञातः स भिषक उच्यते ॥ ४ ॥
यथा कञ्चुकमामुञ्चन् वीरो हन्ति रणे त्विषू ।
भिषकञ्चुकितो राजा तथा हन्त्यखिला रुजः ॥ ५ ॥
व्याधेस्तस्य परिज्ञानं वेदनायाश्च निग्रहः ।
एतद्द्वयस्य वैद्यत्वं न वैद्यः प्रभुरायुषः ॥ ६ ॥

आयुर्वेदकृताभ्यासः सर्वज्ञः प्रियदर्शनः ।

आर्यशीलगुणोपेत एष वैद्यो विधीयते ॥ ७ ॥

(सङ्गठे)

सर्वस्वमेव परमं प्राणा येषां कृते प्रयत्नोऽयम् ।

वैद्या वैद्याः सततं येषां हस्ते स्थितास्तेऽपि ॥ ८ ॥

(मानमोहार्थं)

इति वैद्यपशसापद्धति ॥

११०. अथासद्यैद्यपद्धतिः ।

अज्ञातशास्त्रमद्भानाञ्छास्त्रमात्रपरायणान् ।

त्यजेद् दूराद् भिषक्पाशान् पाशान् वैवस्वतानिव ॥ १ ॥

यस्तु केवलशास्त्रज्ञः कर्मस्वपरिनिष्ठितः ।

स मुह्यत्यातुरं प्राप्य प्राप्य भीरुरिवाहवम् ॥ २ ॥

यः पुनः कुरुते कर्म धाष्टर्याच्छास्त्रार्थवर्जितः ।

सत्सु गर्हामयाप्नोति व(स ? ध)मिच्छति राजतः ॥ ३ ॥

यमः क्रूरो भिषक् क्रूरो यमात् क्रूरतरो भिषक् ।

यमस्तु हरते प्राणान् वैद्यस्तु सपमूनसन् ॥ ४ ॥

चिकित्सका वै दुष्टा ये लोभमोहसमन्विताः ।

अ + ते व्रणकुष्ठैश्च श्वित्ररोगार्शसंयुताः ॥ ५ ॥

आतुराद्चित्तहरणं मृताच्च प्रपलायनम् ।

एतद्वैद्यस्य वैद्यत्वं न वैद्यः प्रभुरायुषः ॥ ६ ॥

वैद्यनाथ ! नमस्तुभ्यं मारिताशेषमानव ! ।

त्वयि विन्यस्तभारो यत् कृतान्तः सुखमेधते ॥ ७ ॥

शृधी शृधं पृच्छति पितृवनमध्ये न दृश्यते धूमः ।

मन्थे सम्प्रति वैद्योऽप्यन्यग्रामं गतो नूनम् ॥ ८ ॥

शास्त्राप्यधीत्यापि मयन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् ।

सञ्चिन्त्यतामौषधमातुरं च किं नाम मन्त्रेण करोत्यरोगम् ॥ ९ ॥

दोऽपि दद्याद् गणिका च दद्याद्भ्यर्थितः पाशुपतोऽपि दद्यात् ।
घः कथं दास्यति याचकेभ्यो यो मर्तुकामादपि हर्तुकामः ॥ १० ॥

कृषीवलानां भुवि कालवर्षादकालवर्षाद् भिषजां प्रमोदः ।
यत् सस्यवृद्धिं कुरुते हि पूर्वं प्रजासु रोगप्रचयं द्वितीयम् ॥ ११ ॥

दृष्टे रवौ सरसिजं कुमुदं हिमांशौ
नीलाम्बुवाहनविण्डे गगने शिखी च ।

प्रायस्तथा नहि भजन्ति विकासलक्ष्मीं
व्याधौ यथा धनवतां भिषजां मुखानि ॥ १२ ॥

मूर्धानं प्रथमं विधूय तदनु ध्यात्वा चिरं मौनवा-
नाहारं प्रथमं निरुष्य रुचिरानन्यान् विशेषानपि ।

काथैः कश्चित्कायमातुरनरं तैलं घृतं पाचयन्
हत्वा दक्षिणया वसु व्यसुममुं त्यक्त्वा भिषग् धावति ॥ १३ ॥

(मानसोहासे)

इति असद्वैद्यपद्धतिः ॥

१११. अथ कविप्रशंसापद्धतिः ।

कविः स्रयति काव्यानि हृदा दधति सज्जनाः ।
स्रते मुक्ताः पयोराशिर्वहन्ति तरुणीस्तनाः ॥ १ ॥

सन्ति श्वान इवासह्यथा जातिभाजो गृहे गृहे ।
उत्पादका न बहवः कवयः शरभा इव ॥ २ ॥

(सुबन्धोः)

ते वन्द्यास्ते महात्मानस्तेषां लोके स्थिरं यशः ।
यैर्निबद्धानि काव्यानि ये वा काव्येषु कीर्तिताः ॥ ३ ॥

निरूप्यमेव न क्षेप्यं सूरिभिः सुकवेर्वचः ।
रत्नाकरमपादाय काचः स्यान्न कदाचन ॥ ४ ॥

इति कविप्रशंसापद्धतिः ॥

११२. अथ कुकविपद्धतिः ।

नाकवित्त्वमधर्माय मृतये दण्डनाय वा ।

कुकवित्वं पुनः साक्षान्मृतिमाहुर्मनीषिणः ॥ १ ॥

(भामहस्य)

कुकवेः कविचोरस्तु वरं यः सज्जनान् स्वया ।

नोद्वेजयेद् दुरुक्त्या च सूक्त्या चास्य ग्रहर्षयेत् ॥ २ ॥

फान्तं खलगिरा काव्यं लभते भूयसीं रुचिम् ।

घृष्टं श्वदंष्ट्रया ह्यं यथा हेमविभूषणम् ॥ ३ ॥

खलैर्हि योज्यते दोषैरपदोपापि भारती ।

(अव)मर्शपदे क्षिप्ता वह्निशुद्धापि मैथिली ॥ ४ ॥

गणयन्ति नापशब्दं न वृत्तभङ्गं क्षयं च नार्थस्य ।

रसिकत्वेनाकुलिता वेश्यापतयश्च कवयश्च ॥ ५ ॥

(कविबलभस्य)

इति कुकविपद्धतिः ॥

११३. अथ वेश्याप्रशंसापद्धतिः ।

दृशा दग्धं मनसिजं जीवयन्ति दृशैव-याः ।

विरूपाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुवै वामलोचनाः ॥ १ ॥

कलाभिरुच्छ्रिता वेश्या रूपशीलगुणान्विता ।

लभते गणिकाशब्दं स्यान्नं च जनसंसदि ॥ २ ॥

पूजिता सा सदा राज्ञा गुणवाद्भिश्च संस्तुता ।

प्रार्थनीया च गम्या च लक्षभूता च जायते ॥ ३ ॥

(वात्स्यायने)

कलानां प्रहणादेव सौभाग्यमुपजायते ।

देशकालावपेक्षयामां प्रयोगः सम्भवेन्न वा ॥ ४ ॥

योगज्ञा राजपुत्री तु महामात्रसुता तथा ।

सहस्रान्तःपुरमपि स्वयंशे कुरुते पतिम् ॥ ५ ॥

वत्सः प्रस्रवने, मेध्यः श्वा मृगग्रहणे भुविः ।
शकुनिः फलशातेषु स्त्रीमुखं रतिसङ्गमे ॥ ६ ॥

(मानसोहासे)

इति वेद्याप्रशंसापद्धतिः ॥

११४. अथ वेद्यानिन्दापद्धतिः ।

अभ्यासवर्जिता विद्या निरुद्योगा नृपश्रियः ।
वेशमोग्याश्च रागिण्यो हास्यायतनमङ्गनाः ॥ १ ॥
स्मितं नृत्तं प्ररुदितं रागो रूढिरुदारता ।
स्वप्नदृष्टमिवाशेषमसत्यं वारयोपितः ॥ २ ॥
अप्य(भी)ष्टान् लभ्यन्ते सन्त्यक्ता न त्यजन्ति च ।
वसाना इव संसारे मोहनैकपराः स्त्रियः ॥ ३ ॥
निष्कामाः कामहारिण्यो भोगिन्यो न कुलादराः ।
नित्यापहारह्रीरिण्यो जृम्भन्ते वारयोपितः ॥ ४ ॥
प्रहसन्ति विपादिन्यो हृष्टाः शोचन्ति हेलया ।
रागिण्य इव निश्चिन्ति कश्चित् वेत्ति योपिताम् ॥ ५ ॥
काण्डके नूतनासङ्गादालिङ्गनकारे ।
गणिका ग्रहगणनां करोति ध्यानमास्थिता ॥ ६ ॥

(बृहत्कथायाम्)

अर्थप्रियतयात्मानमप्रियाय ददाति या ।
ऋषाणाम्नापि त्तिस्नेहं कोऽजुस्तेति नान्यते ॥ ७ ॥
नासां कश्चिदगम्योऽस्ति नासां वयसि निश्चयः ।
विरूपं वा सुरूपं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥ ८ ॥
साधारणस्त्री गणिका सा वित्तं परमिच्छति ।
निर्गुणेऽपि न विद्वेषो न रागोऽस्या गुणिन्यपि ॥ ९ ॥
किन्तु तासां फलाकैलीकुशलानां मनोहरम् ।
विस्मारितापरस्त्रीकं कुशलं जायते नृणाम् ॥ १० ॥

(बलभद्रवत्)

संसारादपि साश्वर्थं स्वप्नादप्युन्नतभ्रमम् ।

(श्व)पुच्छादपि निःशेषकुटिलं स्त्रीविचेष्टितम् ॥ ११ ॥

(राज)

रक्ताकर्षणसक्ता मायाभिर्मोहतिभिररजनीषु ।

गणिकाः पिशाचिका इव हरन्ति हृदयानि मृग्धानाम् ॥ १२ ॥

श्वपुच्छकुटिलहृदयाः कपटतराः कुटिलरागहृतलोकाः ।

कपटचरितेन यासां वैश्रवणः श्रमणतामेति ॥ १३ ॥

स्त्रीपरिचयाञ्जटा अपि भवन्त्यभिज्ञा विदग्धचरितानाम् ।

उपदिशति कामिनीनां यौवनमद एव ललितानि ॥ १४ ॥

(काव्यप्रकाशे)

प्रथमसमागमसुखदा मध्ये च्यसनप्रवासकारिण्यः ।

पर्यन्ते दुःखफलाः पुंसामाशाश्च वेद्याश्च ॥ १५ ॥

अद्यापि हरिहरादिभिस्मरैरपि तत्त्वतो न विज्ञाताः ।

भ्रमविभ्रमबहुलोभा वेद्याः संसारमाद्याश्च ॥ १६ ॥

अज्ञातनामवर्णेष्व्वात्मापि ययाप्यते धनार्थेन ।

तस्यामपि सद्भावं मृगयन्ते भेषसद्भाशाः ॥ १७ ॥

(कलाविलासे)

इति वेद्यानिन्दापद्धतिः ॥

११५. अध कायस्थनिन्दापद्धतिः ।

काकाह्यौल्यं यमात् क्रौर्यं स्थपतेर्दृढकारिताम् ।

आद्यक्षराणि सद्गृह्य कायस्थः केन निर्मितः ॥ १ ॥

(मानसोह्लासे)

लेखन्या गणकः पत्रे योरः कुञ्चिकया गृहे ।

चित्रं वितनुतो रन्ध्रं ग्रहीतुं धनिनां धनम् ॥ २ ॥

(गोविन्दकथेः)

कायस्थेनोदरस्थेन मातुरामिपशङ्कया ।

अन्त्राणि यन्न भुक्तानि तस्य हेतुरदन्तता ॥ ३ ॥

(ध्यासशतके)

कायस्थस्य च शल्यस्य कायस्थस्य च सा गतिः ।
याभ्यामनुप्रविष्टाभ्यां दूष्यन्ते सर्वभातवः ॥ ४ ॥

(गोविन्दकवः)

परस्परोग्रकलहैः क्रूरैः श्वभिरिव प्रजाः ।
नीयन्ते भूपतेर्लक्ष्मीः कायस्थैरस्थिशेषताम् ॥ ५ ॥

विलेखनदशोद्गीर्णैः कटुभिः शब्दगुम्फनैः ।
तीक्ष्णा गणकलेखन्योऽप्यभ्यस्यन्तीव पैशुनम् ॥ ६ ॥

कठिनास्तीक्ष्णवक्त्राश्च तीक्ष्णोदकास्तथैव च ।
गणकैः किन्तु लेखन्यस्ता वा किं ते विनिर्मिताः ॥ ७ ॥

अङ्गन्यासैर्विपमैर्मायावनितालकावलीकुटिलैः ।
को नाम कामचारैः कायस्थैर्मोहितो न जनः ॥ ८ ॥

मायाप्रपञ्चसञ्चयवञ्चितविश्वैर्विनाशितः सततम् ।
विषयग्रामग्रासैः कायस्थैरिन्द्रियैर्लोकः ॥ ९ ॥

ज्ञाताः संसारकला योगिभिरपयातसम्प्लोहैः ।
न ज्ञाता दिविरकला (?) केनापि कृतप्रयत्नेन ॥ १० ॥

कूटकलागतशिविरैर्जनधनविवरैः क्षयक्षपातिमिरैः ।
बधिरैरेव समस्तैर्ग्रस्ता जनता न कालेन ॥ ११ ॥

छेदकजातिरदुष्टा शीतो वह्निर्निरामयः कायः ।
भिषगपि च पथ्यकारी स्त्री च न दुष्टेत्यसम्भाव्यम् ॥ १२ ॥

कल्पत्रनिर्गतमपीचिन्दुव्याजेन सन्तता करणैः ।
कायस्थलुण्टमाना रोदिति खिन्नेव राजश्रीः ॥ १३ ॥

(कलाविलासे)

नरेश्वराणां नवरत्नमुक्ताश्चक्षुषाळस्थितिमाननन्तः ।
कायस्थनाम्ना बडवानलेन निपीयते कोशमयः समुद्रः ॥ १४ ॥

(राज)

इति कायस्थनिन्दापद्धतिः ॥

११६. अथ राजलेखकपद्धतिः ।

सर्वदेशलिपिज्ञातो लेखने कुशलः परः ।

अन्वितो वाचको धीमान् ज्ञेयो राज्ञः स लेखकः ॥ १ ॥

सकृदुक्तगृहीतार्थो लघुहस्तो जिताक्षरः ।

मेधावी वाक्पटुः प्राज्ञ एव शासनलेखकः ॥ २ ॥

(मानसोद्धासे)

इति राजलेखकपद्धतिः ॥

११७. अथ सारथिपद्धतिः ।

चिकित्सां वेत्ति वाहानां निमित्तशकुनादिवित् ।

कृतविद्यश्च शूरश्च सारथिः पार्थिवोचितः ॥ १ ॥

इति सारथिपद्धतिः ॥

११८. अथ सान्धिविग्रहिकपद्धतिः ।

अर्थरक्षापरो मृत्युः कृत्याकृत्यविवेकवित् ।

सान्धिविग्रहिकः कार्यो राज्ञा नयविशारदः ॥ १ ॥

(मानसोद्धासे)

इति सान्धिविग्रहिकपद्धतिः ॥

११९. अथ सूदाध्यक्षपद्धतिः ।

असम्भेद्यः शुचिर्दृढः कृतान्नस्य परीक्षकः ।

सूदानां च विशेषज्ञः सूदाध्यसो विधीयते ॥ १ ॥

इति सूदाध्यक्षपद्धतिः ॥

१२०. अथाधिकारिपद्धतिः ।

योऽयद्वस्तु विजानाति तत्र तं विनियोजयेत् ।

अशेषविषयप्राप्ताविन्द्रियार्थेऽग्निवेन्द्रियम् ॥ १ ॥

कुलशीलगुणोपेतः सत्यधर्मपरायणः ।

प्रवीणः प्रेक्षणे दक्षो राजाध्यक्षो विधीयते ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

त्रिविधाः पुरुषा राजन्नुत्तमाधममध्यमाः ।

नियोजयेद् यथावत् तांस्त्रिविधेष्वेव कर्मसु ॥ ३ ॥

न भक्षयन्ति ये स्वर्थान् न्यायतो वर्धयन्ति च ।

नित्याधिकाराः कार्यास्ते राज्ञः प्रियहिते रताः ॥ ४ ॥

(कौटिल्ये)

धार्मिकं धर्मकार्येषु ह्यर्थकार्येषु पण्डितान् ।

स्त्रीषु स्त्रीवान् नियुञ्जीत क्रूरान् क्रूरेषु कर्मसु ॥ ५ ॥

(मानसोऽहसे)

इति अधिकारिपद्धतिः ॥

१२१. अथ दुष्टाधिकारिपद्धतिः ।

मूर्खो ह्यधिकृतोऽर्थेषु कार्याणामविशारदः ।

प्रजाः क्लिश्नात्ययोगेन रागद्वेषसमन्वितः ॥ १ ॥

(महाभारतेः-

जिघांसयः पापकामाः परस्वादायिनः शठाः ।

रसांस्यधिकृता नाम तेभ्यो रक्षेदिमाः प्रजाः ॥ २ ॥

निर्दोषाः शुचयो यस्य लुब्धैरधिकृतैर्नराः ।

धनार्थं विमलभ्यन्ते किं पापमधिकं ततः ॥ ३ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

सन्ततकुटिलकराळः परुषाक्रोशी हटामिघातपरः ।

अधिकारमदः पुंसां सर्वाशी राक्षसः क्रूरः ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

इति दुष्टाधिकारिपद्धतिः ॥

१२२. अथ दौवारिकपद्धतिः ।

कोटिसारोऽपि सन् द्वाःस्थस्ताम्बूलमपि लिप्सते ।

अन्यत्र राज्ञः सर्वस्माद् राज्ञो हि न गृहं बहिः ॥ १ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

इति दौवारिकपद्धतिः ॥

१२३. अथ राजसेवापद्धतिः ।

वृत्तस्थं वृत्तसम्पन्नाः कल्पवृक्षोपमं नृपम् ।
अधिगम्य गुणैर्युक्तं सेवेरन्ननुजीविनः ॥ १ ॥

(कामन्दके)

त्यागशीलः प्रभुः सेव्यस्त्यागशीलात् प्रियंवदः ।
प्रियंवदाद् विशेषज्ञो विशेषज्ञात् क्षमापरः ॥ २ ॥

(राज)

सेवकः स्वामिनं द्वेष्टि पुंसां वेत्तीति नान्तरम् ।
आत्मानं न सकृद् द्वेष्टि सेव्यासेव्यौ न वेत्ति यः ॥ ३ ॥

(प्रतापः)

आशीविपमिव कुर्द्धं प्रभुं प्राणधनेश्वरम् ।
यत्नेनोपचरेन्नित्यं नाहमस्मीति मानवः ॥ ४ ॥

(महाभारते)

चित्तज्ञः कुरुते यद्यत् तत्तत् सम्पद्यते गृणः ।
विभोक्षित्तमजानानः फलभाङ् नैव सेवकः ॥ ५ ॥

(बलभद्रस्य)

अविसृष्टोऽपि सन् प्राप्तः स्वर्गेण+समं व्रजेत् ।
प्रविशेदप्यनाहूतस्त्वन्यदा भर्तुराज्ञया ॥ ६ ॥

(कविबलभस्य)

न नर्मसच्चिवैः सार्धं किञ्चिद(प्य)प्रियं वदेत् ।
ते हि मर्माभ्यभिच्छन्ति प्रहासेनैव संसृदि ॥ ७ ॥
कोऽत्रेत्पहमिति ब्रूयात् सम्यगाज्ञापयेति च ।
आह्नां चापि तथा कुर्याद् यथाशक्त्यविलम्बितम् ॥ ८ ॥

(कामन्दके)

नैव लाभाद्धर्ममिषाप्त व्यथेच विमानितः ।
समः पूर्णतुलेव स्याद् यो राजवसतिं वसेत् ॥ ९ ॥

(महाभारते)

गच्छन्नपि परां भूतिं भूमिपालनियोजितः ।
जात्यग्ध इव मन्येत मर्यादामनुचिन्तयन् ॥ १० ॥

न मिथो मापितं राज्ञो मनुष्येषु प्रकाशयेत् ।
यं चाक्षयन्ति राजानः परुषं न वदेच्च तद् ॥ ११ ॥
(महाभारते)

उच्यमानोऽञ्जलम्भेत परमर्मणि मूकताम् ।
स्वकर्मणि तु वाधिर्यस्थैर्यमाधुर्यसोऽप्यवान् ॥ १२ ॥
आसन्नसेवां नृपतेः क्रीडाशस्त्राहिपावकैः ।
कौशलेनातिमहत्त्वा विनीतः सानुरुच्यते (?) ॥ १३ ॥
परार्थं देशकालज्ञो देशकाले च साधयेत् ।
स्वार्थं च स्वार्थकुशलः कुशलनात्कारिणा ॥ १४ ॥
अत्यायासेन नात्मानं कुर्यादतिममुच्छ्रयम् ।
पातो यथा हि दुःस्वाय नोच्छ्रायः सुखकृत् तथा ॥ १५ ॥
(सङ्ग्रहे)

निर्धृतोऽप्यवधृतोऽपि यो राजानं न मुञ्चति ।
स वै तस्य श्रियं धुङ्क्ते नावमन्येत कर्हिचित् ॥ १६ ॥
(दण्डनीत्याम्)

मानावमानावुत्सृज्य यो नृपदारि विद्यति ।
सोऽचिरेणैव कालेन शत्रूणां मूर्ध्नि तिष्ठति ॥ १७ ॥
(महाभारते)

अहीनकालं राजार्थं स्वार्थं विपहितैः सह ।
परार्थं देशकाले च वदेद् धर्मार्थसंहिताम् ॥ १८ ॥
नानुशिष्यादपृच्छन्तं महदेतद्धि साहसम् ।
नाचरेदहितेनैनं मूलच्छेदकरं हि तत् ॥ १९ ॥
विपश्चिदप्यचित्तज्ञो बालियोऽपि तु भावयित् ।
अतिप्रियोऽपि द्वेष्योऽपि याल्याशु विपरीतताम् ॥ २० ॥
मिथः कथनमन्येन कौलीनद्वन्द्ववादिताम् ।
वस्त्रादि राज्ञः सदृशीं राजलीलां च वर्जयेत् ॥ २१ ॥
(सङ्ग्रहे)

न यायान्न चिरं तिष्ठेन् कोशस्थानावरोधयोः ।
 निवेद्य राज्ञे कुर्वीत कार्याणि सुबहून्यपि ॥ २२ ॥
 औरसानपि पुत्रान् हि त्यजन्त्यहितकारिणः ।
 समर्थान् प्रतिगृह्णन्ति जनानपि जनाधिपाः ॥ २३ ॥
 देवतेव हि सर्वार्थान् कुर्याद् राजा प्रसादितः ।
 वैश्वानर इव क्रुद्धः समूलमपि निर्देहेत् ॥ २४ ॥
 अप्येव दहनं स्पृष्ट्वा चने तिष्ठन्ति पादपाः ।
 राजदोषपरामृष्टास्तिष्ठन्ते नापराधिनः ॥ २५ ॥

(श्रीरामायणे)

एकमेव दहत्यग्निर्नरं दुरूपसर्पिणम् ।
 कुलं दहति राजाग्निः सपशुद्रष्यसश्वयम् ॥ २६ ॥

(महाभारते)

धर्मार्थसहितं वाक्यं प्रियं वा यदि वाप्रियम् ।
 अपृष्टस्तत् तु न ब्रूयाद् यस्तु नेच्छेत् पराभवम् ॥ २७ ॥
 (बृहभेदवस्य)

शिरोरुहसधर्माणो नरा राजकुलाश्रयाः ।
 पतिताः परिभूयन्ते सत्क्रियन्ते पदे स्थिताः ॥ २८ ॥
 आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च ।
 नेत्रवक्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ २९ ॥
 इङ्गितज्ञास्तु मगधाः प्रेक्षितज्ञास्तु कौसलाः ।
 अर्धोक्ताः बुरुपाञ्चालाः सर्वोक्ता दक्षिणापथाः ॥ ३० ॥
 उच्चैः प्रकथनं हासः ष्ठीवनं कुत्सनं तथा ।
 जम्भणं गान्धर्वं च सर्वस्फोटं च वर्चयेत् ॥ ३१ ॥
 मानकृत् फटमात्यानां मान्यानामनमानकृत् ।
 पथ्यद्वेषीय वैश्यानां त्याज्यो राजानुजीविना ॥ ३२ ॥
 अप्राप्तकालं रचनं वृद्धस्पतिरपि ब्रुवन् ।
 लभते शुद्धपवज्ञानमनमानं च वेधलम् ॥ ३३ ॥

(महाभारते)

वाक्मयमो+नृपतेः सुदुष्करतमो मरुः ।

अर्थवक्ष विचित्रं च न शक्यं बहु भाषितुम् ॥ ३४ ॥

अहन्यहनि योद्धव्यं किमद्य मुकृतं कृतम् ।

दत्तं वा दापितं वापि वारुसाह्यमपि वारुकृतम् ॥ ३५ ॥

तुष्टे सरुषि मध्यस्थे स्वामिनि त्रिविधा गुणाः ।

दोषा गुणा गुणा दोषा दोषा दोषा गुणा गुणाः ॥ ३६ ॥

यस्य यस्य हि यो भावस्तेन तेन हि तं नरम् ।

अनुप्रविश्य भेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥ ३७ ॥

त्यजेत् स्वामिनमत्युग्रमत्युग्रान् कृपणं त्यजेत् ।

कृपणादविशेषज्ञं तस्मात् कृतप्रिनाशिनम् ॥ ३८ ॥

स्वामिनमविशेषज्ञं लुब्धं यः सेवते धनार्था सन् ।

स हि खलु शैत्याभिहतः खद्योतं पात्रकेच्छया धमति ॥ ३९ ॥

सेवामलध्वीं न च दीर्घदीर्घां न चाङ्गलगां न च दूरमंस्यः ।

कुर्वीत भर्तुर्जलनो हि तेषां श्लिष्टाङ्गदाही विफलो विकृष्टः ॥४०॥

विमानना दुश्चरितानुकीर्त्तनं कथाप्रसङ्गे वचनेष्वनादरः ।

न दृष्टिदानं कृतपर्वनाशो विरक्तभावस्य जनस्य लक्षणम् ॥ ४१ ॥

लुब्धे भूध्वजि (लो)भभूः स तु सदाचारे सदाचारवान्

पापे पापरतिर्गुणी गुणवति क्लीबे परं कातरः ।

दाता दावरि दुर्जने खलतरः शूरे रणोत्साहवान्

दर्शान्धे मदमूढ एव भवति क्षमापालतुल्यो जनः ॥ ४२ ॥

इति राजसेवापद्धतिः ॥

१२४. अथ राजसेवानिन्दापद्धतिः ।

अपि स्थाणुवदासीत शुष्यन् परिगतः ध्रुवा ।

न त्वेवानात्मसम्पन्नाद् (नि ? दृ)त्तिमीहेत पण्डितः ॥ १ ॥

- (वामन्दकीये)

द्रव्य + रिश्वरद्वारि दधिचन्द्रार्धचन्द्रजाम् ।

घेदनां भावयन् राज्ञः कः सेवासु प्रसज्यते ॥ २ ॥

सेवादुःखाभिभूतस्य याञ्जा दुःखाय भूयसे ।

दीर्घाध्वपरिखिन्नस्य श्रेलारूढिरिवाभसः ॥ ३ ॥

(हरिभद्रस्य)

गन्धैकसारो विफलः सेव्यश्चन्दनपादपः ।

भुजङ्गाः पवनाहाराः सेवकाः सदृशो विधिः ॥ ४ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

सेवा श्रद्धित्तियैरुक्ता तैरसम्पगुदाहृतम् ।

स्वच्छन्दचरितः कश्चा विक्रीतात्मा कश्च सेवकः ॥ ५ ॥

सेवा दुरामयः पुंसां मरणं फलतुच्छता ।

नरकः सत्क्रियाहानिर्नीचसाम्यं तु यातना ॥ ६ ॥

नृपेणाहूयमानस्य यद् भयं हृदि तिष्ठति ।

न तत् तिष्ठति शिष्टानां चने मूलफलाशिनाम् ॥ ७ ॥

रत्नग(र्भि)तमप्यन्तं मा गाः स्त्रीभिः समाकुलम् ।

जातु राजभुजङ्गानां वल्मीकमिव मन्दिरम् ॥ ८ ॥

(बह्मभराजस्य)

स्त्रीषु कुर्वन्ति विश्वासं क्रीडन्ति फणिभिः सह ।

राजानमपि सेवन्ते भद्रो ! साहसिका नराः ॥ ९ ॥

प्रभूतं धनमालोक्य यो राज्ञां द्वारि तिष्ठति ।

स यद्दः सौनिकश्चैव संशुष्यति न दुष्यति ॥ १० ॥

(शुद्धकथायाम्)

चलेषु स्वामिचित्तेषु सुलभे पिशुने जने ।

यदि जीवन्त्यहो चित्रं क्षणमप्यनुजीविनः ॥ ११ ॥

द्वयं जहाति सेवकः सुखं च मानमेव च ।

यदर्थमर्थमीहते तदैव तस्य हीयते ॥ १२ ॥

अतिपरिचयादवज्ञा भवति विशिष्टेऽपि वस्तुनि प्रायः ।

लोकः प्रयागवासी कृपस्नानं समाचरति ॥ १३ ॥

तत्क्षणमपि निष्क्रान्ताः कृतदोषा इव विनापि दारेण ।
 प्रविशन्ति शङ्कमाना राजकुलं प्रायशो भृत्याः ॥ १४ ॥
 प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवनहेतोर्विमुञ्चति प्राणान् ।
 दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवकादपरः ॥ १५ ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

आराध्यमानो बहुभिः प्रकारेण तोष्यते नाम किमत्र चित्रम्
 अयं त्वपूर्वः प्रतिमाविशेषो यः सेव्यमानो रिपुतामुर्षति ॥ १६ ॥

वधमचतुराः कर्णोपान्ते निवेशयितुं मुहुः

कृतकचरितैर्भर्तुश्चेतो न वञ्चयितुं क्षमाः ।

प्रियमपि बचो मिथ्या बक्तुं जनैर्नतु शिक्षिताः

फ इव हि गुणो योऽस्मान् कुर्यान्नरेश्वरवल्लभान् ॥ १७ ॥

अलक्ष्मीर्न क्षीणा क्षणमपि न दैन्यं व्यपगतं

न वा भोगा भुक्ताः शममपि गता ना.... रतु वा ।

न बन्धूनामाशा भवति सफला सम्प्रति यत-

स्तदप्येव श्लोकेः वृषणमजुधः स्तौति सुकविः ॥ १८ ॥

मुग्धो मौनी मधुरवचनो वन्दितुल्यः प्रभूणां

कृत्वाकृत्यमवचनपरः स्यान्नरो दुर्विदग्धः ।

मन्दप्रे(मा) विरलगमनो नित्यसेवी विमान्यः

सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १९ ॥

अरण्यरुदितं कृतं शवशरीरमुद्धतितं

स्थलेऽञ्जमवरोपितं सुचिरमूपरे वर्णितम् ।

श्वपुच्छमवनामितं वधिरकर्णजापः कृतः

कृतान्धमुखमण्डना यदबुधो जनः सेवितः ॥ २० ॥

भेतव्यं वृषतेस्ततः सचिउतो राजस्ततो बहूमा-

दन्येभ्यश्च भवन्ति येऽस्य भवने लब्धप्रसादा विटाः ।

दैन्यादुत्तमदर्शनेन बलनैः पिण्डार्थमायस्यतः

सेवां साधवकारिणां कृतधियः स्थाने श्वपुच्छं विदुः ॥ २१ ॥

(सुदाराक्षणे)

न च्छिन्नौ चरणौ न वा निगलितौ नैवोद्धृते चक्षुषी
 जिह्वा दुर्नृपतिस्तुतिव्यसनिनी नैव त्वया दारिता ।
 षच्छामस्तव भद्रमस्तु (न) ++ न्यङ्गानि हीनानि मे
 लाभोऽयं नृपमन्दिरे (नि)वसतामङ्गैर्निजैर्निर्ममः ॥ २२ ॥
 हस्तावज्जलिकुड्मकं रचयितुं पादौ पुरो धावितुं
 जिह्वाग्रं स्तुतये शिरः प्रणतये वक्त्रेक्षणायेक्षणम् ।
 सोढुं पश्य कृतं हुताशपरुषां खड्गाग्रधारामुरः
 कष्टं विभ्रति धिक् परोपकरणान्पङ्क्तानि सेवाकृतः ॥ २३ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)

इति राजसेवानिन्दापद्धतिः ॥

१२५. अथ गायननिन्दापद्धतिः ।

वर्जितसाधुद्विजवरविबुधायाः सकलकुटिलचरितायाः ।
 शापोऽयमेव लक्ष्म्या गायनभोग्यैव यत् सततम् ॥ १ ॥
 नष्टस्वरपदगीतैः क्षणेन लक्ष्मिणा गायनो लब्ध्वा ।
 दासीसुतेन दत्तं किमिति वदन् दुःखितो याति ॥ २ ॥
 (कलाविलासे)

इति गायननिन्दापद्धतिः ॥

१२६. अथ स्वर्णकारनिन्दापद्धतिः ।

सहस्रैव दूषयन्ति स्पर्शेन सुवर्णमुपहतच्छायम् ।
 नित्याशुचयः पापाश्चण्डाला हेमकाराश्च ॥ १ ॥
 मेरुः स्थितोऽतिदूरं मनुष्यभूमिं धिया परित्यज्य ।
 भीतोऽवश्यं चौर्याचोराणां हेमकाराणाम् ॥ २ ॥
 (कलाविलासे)

अपि पञ्चशतं दण्ड्यान् दण्डयेत् पृथिवीपतिः ।
 अभावे पञ्च फायस्थानिकं वा स्वर्णकारकम् ॥ ३ ॥

(मनोः)

इति स्वर्णकारनिन्दापद्धतिः ॥

१२७. अथ उपायपद्धतिः ।

दारुणं विग्रहं विद्वानुपायैः प्रशमं नयेत् ।
 विजयस्य हानित्यत्वाद् रभमेन न सम्पतेत् ॥ १ ॥
 उपायपूर्वं लिप्सेत कालं वीक्ष्य समुत्पतेत् ।
 पश्चात्तापाय भवति विरुमैकरमङ्गता ॥ २ ॥
 न किञ्चित् क्वचिदस्तीह वस्त्वसाध्यं विपश्चिनाम् ।
 अयोऽभेद्यमुपायेन द्रवतामुपनीयते ॥ ३ ॥
 स(ह)स्रोत्पत्य दुष्टेभ्यो दुष्करं सम्पदार्जनम् ।
 उपायेन पदं मूर्ध्नि न्यस्यते मत्तहस्तिनः ॥ ४ ॥
 बाह्यमानमयःपिण्डं महद्यापि न कृन्तति ।
 तदल्पमपि धारायद् भवतीप्सितसिद्धये ॥ ५ ॥
 लोकप्रसिद्धमेवैतद्वारि बह्वेर्नियामकम् ।
 उपायोपगृहीतेन तत् तेनैव विशोष्यते ॥ ६ ॥

(बाणस्यस्य)

साम्ना भेदेन दानेन समस्तैरुत वा पृथक् ।
 विजेतुं मयतेतारीन् न युष्येत कदाचन ॥ ७ ॥
 साम्ना प्रसाध्यते कश्चिद् दानेन च तथापरः ।
 पौरुषं प्रकृतिं ज्ञात्वा द्वयोरेकतरं भजेत् ॥ ८ ॥

(महाभारते)

इति उपायपद्धतिः ॥

१२८. अथ सामपद्धतिः ।

कुलीनेषु कृतज्ञेषु सार्द्रचित्तेषु संयतः ।
 कार्यार्थकुशलो विद्वान् पूर्वं माम् प्रयोजयेत् ॥ १ ॥
 साम्नैव सिद्धये विद्वान् यतेत् यतमानसः ।
 सामसिद्धिं प्रशंसन्ति सर्वसिद्धिषु पण्डिताः ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

प्रलिम्पन्निव चेतांसि दृष्ट्या साधु पिबन्निव ।
स्रवान्निवामृतं साधु प्रयुञ्जीत प्रियं वचः ॥ ३ ॥

(चाणक्यस्य)

साम्नेय यत्र सिद्धिर्न तत्र दण्डो युधेन विनियोज्यः ।
पितृं यदि शर्करया शाम्यति कौड्यः पटोलैः ॥ ४ ॥

(बलभद्रस्य)

इति सामपद्धतिः ॥

१२९. अथ भेदपद्धतिः ।

भेदं कुर्वीत यत्नेन मन्त्र्यमात्यपुरोधसाम् ।
तेषु भिन्नेषु भिन्नं हि युवराजे तयोजिते ॥ १ ॥
भयेन भेदयेद्भीरुं शूरमञ्जलिकर्मणा ।
लुब्धमर्थप्रदानेन सख्याच्चैव समौजसम् ॥ २ ॥
अमात्यो युवराजश्च भुजावेतौ महीपतेः ।
मन्त्रनेत्रं हि तद्भिन्नमेकस्मिन्नपि तद्विधः ॥ ३ ॥
सर्वावस्थासु मेधावी तत्कुलीनं विकारयेत् ।
विकृतस्तत्कुलीनस्तु स्वयोनिं दहतेऽग्निवत् ॥ ४ ॥
तत्कुलेन च तुल्यस्तु पुमानभ्यन्तरोचितः ।
तस्मादेतौ परे भिन्द्याच्छन्नमात्मवशं नयेत् ॥ ५ ॥
मत्स्यो मत्स्यमुपादत्ते ज्ञातिर्ज्ञातिमसंशयम् ।
शवणोच्छिद्ये रामो विभीषणमपूजयत् ॥ ६ ॥

(कामन्दकीये)

इति भेदपद्धतिः ॥

१३०. अथ दानपद्धतिः ।

दारुणं विग्रहं विद्वान् दानेन प्रशमं नयेत् ।
इन्द्रापचारे शुक(श्च) दानेन वशमेयिवान् ॥ १ ॥

उपच्छन्धापि दातव्यं बलिने शान्तिमिच्छता ।
समूलमेव गान्धारिरग्रयच्छ(न्) गतः क्षयम् ॥ २ ॥
इति दानपद्धतिः ॥

१३१. अथ दण्डपद्धतिः ।

सामादीनामुपायानां त्रयाणां विफले नये ।
विनयेन्नयसम्पन्नो दण्डं द्(ण्डे ? ण्ड्ये)षु दण्डविन् ॥ १ ॥
इति दण्डपद्धतिः ॥

१३२. अथ सन्धिपद्धतिः ।

बलिना विगृहीतः सन् नृपोऽनन्यप्रतिक्रियः ।
आपन्नः सन्धिमन्विच्छेत् कुर्वाणः कालयापनम् ॥ १ ॥
प्रवृत्तचक्रेणाक्रान्तो राजा बलवतावलः ।
सन्धिं नोपक्रमेत् तूर्णं कोशदण्डात्मभूमिभिः ॥ २ ॥
(पञ्चतन्त्रे)
सन्धिमिच्छेत् समेनापि सन्दिग्धो विजयो युधि ।
नहि सांशयिकं कुर्यादित्युवाच बृहस्पतिः ॥ ३ ॥
स्वगुप्तिमाधाय सुसंहितेन बलेन धीरो विचरन्नरातिम् ।
सन्तापयेद् येन सुसम्प्रतप्तस्तप्तेन सन्धानमृषीति तप्तम् ॥ ४ ॥
आसम्प्रवृद्धेरपि वृद्धिकामः समेन सन्धानमिहोपगच्छेत् ।
अपक्रयोर्वा घटयोरवश्यमन्योन्यभेदी सप्तसन्धिपातः ॥ ५ ॥

इति सन्धिपद्धतिः ॥

१३३. अथ सन्धेयपद्धतिः ।

सत्यार्यीं धार्मिकानार्यीं भ्रातृसहातवान् बली ।
अनेकविजयी चेति सन्धेयाः सप्त कीर्तिताः ॥ १ ॥
(धामन्दकीये)

सत्त्ववन्तो जितक्रोधा बलवन्तो रणक्रियाः ।
क्षान्तिशीलगुणोपेताः सन्धेयाः पुरुषोत्तमाः ॥ २ ॥

(महाभारते)

इति सन्धेयपद्धतिः ॥

१३४. अथासन्धेयपद्धतिः ।

पालो वृद्धो दीर्घरोगी तथा ज्ञातिवहिष्कृतः ।
भीरुको भीरुजनको लुब्धो लुब्धजनस्तथा ॥ १ ॥

विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वतिसक्तिमान् ।
अनेकचित्तमन्त्रश्च देवब्राह्मणनिन्दकः ॥ २ ॥

दैवोपहतकश्चैव दैवचिन्तक एव च ।
दुर्भिक्षव्यसनोपेतो बलव्यसनसङ्कुलः ॥ ३ ॥

अदेशस्थो बहुरिपुर्गुक्तोऽकालेन सत्त्वयः ।
सत्यधर्मव्यपेतश्च विंशतिः पुरुषा अमी ॥ ४ ॥

एतैः सन्धिं न कुर्वीत (वि)गृहीयात् तु(त्त?)केवलम् ।
एते विगृह्यमाणा (भिः? हि) क्षिप्रं यान्ति रिपोर्वशम् ॥ ५ ॥

(कामन्दकीये)

शत्रुिणा न तु सन्दध्यात् संक्लिष्टेना(पि) सन्धिना ।
प्रतप्तमपि पानीर्यं शमयत्येव पावकम् ॥ ६ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

इत्थसन्धेयपद्धतिः ॥

१३५. अथ सन्धिदूषणपद्धतिः । ॥

वैरमादौ समासज्य यः कश्चित् सन्धिमिच्छति ।
मृन्मयस्येव भग्नस्य तस्य सन्धिर्न विद्यते ॥ १ ॥

(बृहन्नदेवस्य)

शपथेनाप्यरीन् हन्यान्न दोष इति भार्गवः ।

उभौ यदि शपेयातां श्रद्धधानस्तु बाध्यते ॥ २ ॥

(महाभारते)

सकृद् द्विष्टं तु यो मित्रं पुनः सन्धातुमिच्छति ।

स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ ३ ॥

(कामन्दकीये)

न समयपरिरक्षणं क्षमं ते

निष्कृतिपरेषु परेषु भूरिधाम्नः ।

भरिषु हि विजयार्थिनः श्रितीशा

विदधति सोपधि सन्धिदूषणानि ॥ ४ ॥

(भारवेः)

इति सन्धिदूषणपद्धतिः ॥

१३६. अथ वैरपद्धतिः ।

नास्ति वैजातिकः शत्रुः पुरुषस्य विद्यांपते ! ।

येन साधारणी वृत्तिः स शत्रुर्नेतरो जनः ॥ १ ॥

वैरं पञ्चसमुत्था(नां?नं) धुध्यन्ते तच्च पण्डिताः ।

स्त्रीकृतं वास्तुजं चागजं स्वसपत्नापराधनम् ॥ २ ॥

न विचेन न पारुष्यान्न सान्त्वेन न च श्रुतात् ।

वैराम्निः शाम्यते राजन् ! निमग्नोऽग्निरिवार्णवे ॥ ३ ॥

नहि वैरामिरुद्भूतः कर्म वाप्यपराजितम् ।

अदग्ध्वा शाम्यते नृणां विना होक्तरक्षयात् ॥ ४ ॥

जातवैरश्च पुरुषो दुःखं स्वपिति सर्वदा ।

अनिर्घृतेन मनसा ससर्प इव वेदमनि ॥ ५ ॥

(यज्ञभद्रेश्वर)

अभ्योन्यकृतवैराणां वैरस्यान्तं विधित्सताम् ।

पुत्रपौत्रे विनष्टे तत् परलोकं च गच्छति ॥ ६ ॥

(महाभारते)

दुःशासनामर्परजोविकीर्णैरेभिर्विनाथैरिव भाग्यनाथैः ।

केशैः कदर्यांकृतवीर्यसारः कञ्चित् स एवासि धनञ्जयस्त्वम् ॥ ७ ॥
(किराते)

इति वैरपद्धतिः ॥

१३७. अध विग्रहपद्धतिः ।

यदा मन्येत मतिमान् हृष्टं पुष्टं स्वकं बलम् ।

परस्य विपरीतं च तदा विग्रहमाचरेत् ॥ १ ॥

आत्मनोऽभ्युदयाकाङ्क्षी पीड्यमानः परेण वा ।

देशकालबलोपेतः प्रारभेतैव विग्रहम् ॥ २ ॥

भूमिमित्रं हिरण्यं च विग्रहस्य त्रयं फलम् ।

यदैतन्नियतं भावि तदा विग्रहमाचरेत् ॥ ३ ॥

(कामन्दकीये)

इति विग्रहपद्धतिः ॥

१३८. अध दूतपद्धतिः ।

कृतमन्त्रस्तु मन्त्रज्ञो मन्त्रिणं मन्त्रसम्मतम् ।

यातव्याय प्रहिणुयाद् दूतं दूत्याभिमानिनम् ॥ १ ॥

प्रगल्भः स्मृतिमान् वाग्मी शास्त्रे शस्त्रे च निष्ठितः ।

अभ्यस्तकर्मा नृपतेर्दूतो भवितुमर्हति ॥ २ ॥

रागापरागौ जानीयाद् दृष्टिवक्त्रविचेष्टितैः ।

सहेतानिष्टवचनं कामफोधं च वर्जयेत् ॥ ३ ॥

वध्यमानोऽपि न द्रूयात् स्वस्वामिप्रकृतिच्युतिम् ।

द्रूयात् प्रश्रितया वाचा सर्वं वेद भवानिति ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

इङ्गिताकारचैष्टाभि परचित्तप्रवेदिनः ।

आप्ताः सुशीघ्रगा दूता वाग्मिनो मितभाषिणः ॥ ५ ॥

कुलीनः शीलसम्पन्नो वाग्मी दक्षः प्रियंवदः ।

यथोक्तवादी स्मृतिमान् दूतः स्यात् सप्तभिर्गुणैः ॥ ६ ॥

(महाभारते)

कार्ये कर्मणि निर्दिष्टे यो बहून्यपि साधयेत् ।

पूर्वकार्याविरोधेन स कार्यं कर्तुमर्हति ॥ ७ ॥

मत्तः प्रत्यवरः कश्चिन्नास्ति सुग्रीवसन्निधौ ।

नहि प्रकृष्टाः प्रेष्यन्ते प्रेष्यन्ते हीतरे जनाः ॥ ८ ॥

(श्रीरामायणे)

अस्तन्ममह्नीयमदीर्घघ्नं सानुकूलं यत्कमहार्यमन्यैः ।

अरोगजातीयमुदारवाक्यं दूतं चदन्त्यष्टगुणोपपन्नम् ॥ ९ ॥

(बलमदेवस्य)

रामो नाम स एव येन भगिनीनासावसापङ्किलः

खद्गस्ते खरदूषणाग्निशिरसां घातः क्षिरःशोणितैः ।

वद्घ्वा त्वां चतुरम्बुराशिषु परिभ्राम्यन् सुहूर्तेन यः

सन्ध्यामर्चयति स्म निम्नप ! कथं तातस्त्वया विस्मृतः ॥ १० ॥

(महानादके)

इति दूतपद्धतिः ॥

१३९. अथ दुष्टदूतपद्धतिः ।

भूताधार्या विपद्यन्ते देशकालविरोधिताः ।

विह्वलं दूतमासाद्य तमः सूर्योदये यथा ॥ १ ॥

अर्थानर्थान्तरे बुद्धिनिधितापि न शोभते ।

घातयन्ति हि कार्याणि दूताः पण्डितमानिनः ॥ २ ॥

(श्रीरामायणे)

इति दुष्टदूतपद्धतिः ॥

१४०. अथ चारपद्धतिः ।

तर्केङ्गितज्ञः स्मृतिमान् मृदुर्लघुपरिक्रमः ।

क्लेशायाससहो दक्षधारः स्यान् प्रतिपत्तिमान् ॥ १ ॥

तपस्त्रिलिङ्गिनो धूर्ताः शिरपपण्योपजीविनः ।

चाराधरेयुः परितः पिबन्तो जगतां मतम् ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

चारेण विदितः शत्रुः पण्डितैर्वसुधाधिपैः ।
युद्धेष्वल्पेन यत्नेन समासाद्य निरस्यते ॥ ३ ॥

(महाभारते)

सूक्ष्मसूत्रप्रचारेण पश्येद् वैरिविचेष्टितम् ।
स्वपन्नपि हि जागर्ति चारचक्षुर्महीपतिः ॥ ४ ॥

सर्वसम्पत्समुदयं मर्वावस्थाविचेष्टितम् ।
चारेण द्विपतां विद्यात् तद्देशप्रार्थनादिव ॥ ५ ॥

चारेण प्रचरेद् राजा स्वरेणर्त्विगिवाध्वरे ।
दूते सन्धानमायत्तं चारे चर्या प्रतिष्ठिता ॥ ६ ॥

(कामन्दकीये)

परेषु स्वेषु चाक्षिप्तैरभिज्ञातपरस्परैः ।
सोपसर्पैर्जजागार यथाकालं स्वपन्नपि ॥ ७ ॥

(कालिदासस्य)

इति चारपद्धतिः ॥

१४१. अथ पानपद्धतिः ।

उत्साहप्रभुशक्तिभ्यां मन्त्रशक्त्या च भारत ! ।
उपपन्नो नृपो यावाद् विपरीतमतोऽन्यथा ॥ १ ॥

(महाभारते)

उत्कृष्टबलवीर्यस्य विजिगीषोर्जयैषिणः ।
शुणानुरक्तप्रकृतेर्यात्रा यानामिति स्मृतम् ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

उत्थानेनामृतं लब्धमुत्थानेनासुरा हताः ।
उत्थानेन महेन्द्रेण श्रैष्ठ्यं प्राप्तं दिवीह च ॥ ३ ॥

(महाभारते)

आत्मानं च परं चैव वीक्ष्य धीरः समुत्पतेत् ।
एतदेव हि विज्ञानं यदात्मपरवेदनम् ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

शरत्काले वसन्ते वा रिपोर्नाशे व्युपस्थिते ।
निमित्तं शकृन् लब्ध्वा यात्रां कुर्वीत भूपतिः ॥ ५ ॥
(मानवे)
पक्षसस्या हि पृथिवी भवत्यम्बुमती तदा ।
नैवातिशीतो नात्युष्णः कालो भवति भारतम् ॥ ६ ॥
तस्मात् तदाभियोगः स्यात् परेषां व्यसने तथा ।
यतो भवेद् भयाशङ्का ततो विस्तारयेद् बलम् ॥ ७ ॥
राष्ट्रं च पीडयेच्छत्रोः शस्त्रामिविषमूर्च्छनैः ।
उदर्यास्तृणवान् मार्गः समो गम्यः प्रशस्यते ॥ ८ ॥
संशोध्य त्रिविधं मार्गं पद्द्विधं च स्वकं बलम् ।
साम्परायिककल्पेन यायादरिपुर प्रति ॥ ९ ॥
अग्रतः शकटानीकमसि (च भ्रात ?) चर्मभरं भवेत् ।
पृष्ठतः शकटानीकं खनित्रं मध्यतस्तथा ॥ १० ॥
वधेन च मनुष्याणां मार्गाणां दूषणेन च ।
आकराणां विनाशैश्च परराष्ट्रं विनाशयेत् ॥ ११ ॥
उत्थानहीनः पुरुषो बलवानपि नित्यशः ।
सुधर्षणीयः शत्रूणां भुजङ्ग इव निर्दिपः ॥ १२ ॥
अनुत्थानाद् भवेन्नाशः प्राप्तस्यानागतस्य च ।
प्राप्यते फलमुत्थानाच्छभते चार्थसम्पदम् ॥ १३ ॥
(महाभारते)

रात्राबुल्लकोऽपि निहन्ति काकं
काकोऽप्युल्लकं रजनिव्यपाये ।
इति स्म कालं समुदीक्ष्य यायात्
काले फलन्तीह समीहितानि ॥ १४ ॥
(वामन्दकीये)

इति यानपद्धतिः ॥

१४२. अध सुनिमित्तपद्धतिः ।

निमित्तान्येव शंसन्ति शुभाशुभफलोदयम् ।
तस्मादेतेषु शास्त्रज्ञो राजा समुपलक्षयेत् ॥ १ ॥

(मानवे)

उदीर्णमनसो यो(द्वा ? धा) वाहनानि च भारत ! ।
यस्यां भवन्ति सेनायां ध्रुवं तस्या जयो भवेत् ॥ २ ॥
हृष्टा वाचस्तथा सत्त्वं योधानां यत्र भारत ! ।
न म्लायन्ते स्रजश्चैव ते तरन्ति रणे रिपून् ॥ ३ ॥

(महाभारते)

प्रशस्तेन निमित्तेन विशुद्धेनान्तरात्मना ।
व्यक्तमारभ्यमाणानि सिद्धिं यान्ति महीक्षिताम् ॥ ४ ॥

निमित्तं लक्षणज्ञानं शकुनिस्वनदर्शनम् ।
अत्रय्यं सुसद्गुःखेषु नराणां प्रतिदृश्यते ॥ ५ ॥

(श्रीरामायणे)

वामेतरविपाणायप्रेष्टेन करस्य च ।
वृद्धितेन गजानां च जानीयाज्जयमञ्जसा ॥ ६ ॥

(महाभारते)

इति सुनिमित्तपद्धतिः ॥

१४३. अधानिमित्तपद्धतिः ।

कयन्धः परिधाभासो दृश्यते भास्करान्तिके ।
जग्रास सूर्यं स्वर्भानुरपर्याणि महाग्रहः ॥ १ ॥

छत्रं तु नृपतेर्यस्य निपतेत् पृथिवीतले ।
म सराष्ट्रो नरपतिः क्षिप्रमेव विनश्यति ॥ २ ॥

(महाभारते)

इत्यनिमित्तपद्धतिः ॥

१४४. अथासनपद्धतिः ।

परस्परविरोधेन क्षीयमाणेषु शत्रुषु ।
तद्विनाशो भवेद् यावत् तावत् तिष्ठेत् बुद्धिमान् ॥ १ ॥
(मानसोद्धाते)

इत्यासनपद्धतिः ॥

१४५. अधाभियुक्तप्रतिक्रियापद्धतिः ।

यदा तु पीडितो राजा भवेद् राज्ञा बलीयसा ।
तदा स्वाकृप्य मित्राणि विधानगुणकल्पयेत् ॥ १ ॥
(कामन्दकीये)
घोषान् न्यसेत् मार्गेषु ग्रामानुत्थापयेदपि ।
प्रवेशयेच्च तान् सर्वांश्छाखानगरकेषु च ॥ २ ॥
क्षेत्रस्थेषु च सस्येषु वत्रोरुपजपेक्षरान् ।
विनाशयेद्वा तत् सर्वं बल(ले)नाथ स्वकेन वै ॥ ३ ॥
नदीमार्गेषु च तथा सङ्क्रमानवमादयेत् ।
जलं निःस्रावयेत् सर्वमनिस्राव्यं च दूषयेत् ॥ ४ ॥
कुलिङ्गद्वारकाणि स्युरुत्सवार्थं कुलस्य ह ।
तेषां च द्वारवद् गुप्तिः कार्यो सर्वात्मना भवेत् ॥ ५ ॥
द्वारेषु च गुरुण्येव यन्त्राणि स्थापयेत् सदा ।
आरोपयेच्छतग्रीश्व स्वाधीनांश्चाधिकारयेत् ॥ ६ ॥
काष्ठाग्निं निर्दरेच्चैव तथा कृपांश्च सातयेत् ।
संशोधयेत् तथा कृपान् कृतान् पूर्वं पयोर्धिभिः ॥ ७ ॥
तृणच्छन्नानि येश्मानि पङ्केनाथ प्रलेपयेत् ।
नक्तमेव च भक्तानि पाचयेत् नराधिपः ॥ ८ ॥
न दिवाग्निं ज्वलेद् गेहे वर्जयित्वाग्निहोत्रिणम् ।
भिक्षुकांश्च यतींश्चैव ह्रीमोन्मत्तान् कुशीलवान् ॥ ९ ॥
वाह्यान् कुर्यान्नृपश्रेष्ठ ! दोषाय स्युर्हि ते शठाः ।
सुमन्त्रितं सुविक्रान्तं सुयुद्धं सुपलायितम् ॥ १० ॥

आपदामथ काले तु कुर्वीत न विचालयेत् ।

॥ अशक्नुवंश्च युद्धाय निष्पतेत् सह मान्त्रिभिः ॥ ११ ॥

कोशेन पौरैर्दण्डेन ये चान्ये सहकारिणः ।

असम्भवे तु सर्वस्य यथामुख्येन निष्पतेत् ॥ १२ ॥

अपचिक्रमिषुः पूर्वं सेनां स्वां परिसान्त्वयन् ।

विलङ्घयित्वा सत्रेण ततः स्वयमुपक्रमेत् ॥ १३ ॥

(महाभारते)

इत्यभियुक्तप्रतिक्रियापद्धति ॥

१४६. अथ परराष्ट्रदूषणपद्धतिः ।

उपरुध्वारिमासीत राष्ट्रं चास्योपरोधयेत् ।

दूषयेच्चास्य सततं यवसेनोदकेऽन्ग्रहम् ॥ १ ॥

भिन्द्याच्चैव तटाकानि प्राकारपरिस्रांस्तथा ।

समवस्कन्दयेच्चैनं रात्रौ वित्रासनेन च ॥ २ ॥

उपजप्यानुपजपेद् बुध्येदेव च तत्कृतम् ।

(महाभारते,

इति परराष्ट्रदूषणपद्धति ॥

१४७. अथ द्वैधीभावपद्धतिः ।

बलिनोर्द्विपतोर्मध्ये वाचात्मानं समर्पयन् ।

द्वैधीभावेन वर्त्तत काकाक्षिवदलक्षितः ॥ १ ॥

(कामन्दकीये)

इति द्वैधीभावपद्धतिः ॥

१४८. अथ आश्रयपद्धतिः ।

यापयेद् यत्नमास्थाय सन्निष्टमरिं द्वयोः ।

उभयोरपि सम्पाते सेनेत वञ्चवत्तरम् ॥ १ ॥

स्वयं हीनप्रत्यो राजा जयहेतुं न पश्यति ।

बलिना पीट्यमानो यः क्षमं स्थान समाश्रयेत् ॥ २ ॥

महता बलिना यस्तु पीडितोऽल्पबलो नृपः ।
 सत्यसन्धं परिज्ञाय तमेवाश्रयते बुधः ॥ ३ ॥
 तत्संश्रयोऽन्यसंसर्गो दुर्गसंश्रयणं तथा ।
 इति भेदास्त्रयः प्रोक्ताश्चतुर्थो नौपपद्यते ॥ ४ ॥
 दधद् बलं वा कोशं वा भूमिं वा भू + सम्भवाः ।
 युधिष्ठिर इवाप्नोति पुनर्जावन् वसुन्धराम् ॥ ५ ॥

(कामन्दकीये)

इति आश्रयपद्धतिः ॥

१४९. अथ युद्धपद्धतिः ।

भनुपां द्वे शते गत्वा तत्र स्थित्वा नृपोत्तमः ।
 मेलयित्वा बलं सर्वमेवमाधोपयेत् ततः ॥ १ ॥
 तस्मै दास्यामि अयुतं राजानं हन्ति यो रणे ।
 तत्कुमारनिहन्तृणां दास्यामि त्वयुतार्धकम् ॥ २ ॥
 सामन्तमण्डलाधीशहन्तृणां तु तद्वर्धकम् ।
 सचिवामाल्यहन्तृणां तथा म्यात् पारितोषिकम् ॥ ३ ॥
 प्रधानयोधहन्तृणां दास्ये पञ्चसहस्रकम् ।
 द्विसाहस्रं प्रदास्यामि रणेऽस्मिन् गजघातिनाम् ॥ ४ ॥
 सहस्रं प्रतिदास्यामि स्यन्दनस्य निघातिनाम् ।
 अश्वसादिनिहन्तृणां प्रदास्ये पञ्चकं शतम् ॥ ५ ॥
 शतमस्मै प्रदास्यामि समानयति यः गिरः ।
 एवं प्रलोभ्य तान् सर्वान् प्रयायाद् युद्धसम्प्लुप्तः ॥ ६ ॥
 द्विशतं वा तद्वर्धं वा तद्वर्धं ह्यसादिनः ।
 पुरः प्रस्थापयेद् राजा युद्धभूमिपरीक्षणे ॥ ७ ॥
 शूरं महाबलं दान्तं धीरं सूचनवेदिनम् ।
 ईदृग्गुणयुतं नागमारोहेद् विजयोद्यतः ॥ ८ ॥
 यतः फल्गु यतो भिन्नं यतो भिन्नैरधिष्ठितम् ।
 तद्वबलं प्रथमं हन्यादात्मानं चोपभृंहयेत् ॥ ९ ॥

संहतं तु गजानीकैः प्रचण्डैरपदारयेत् ।
 प्रचण्डैर्वीरमुख्यैश्च फल्गु सैन्यं विदारयेत् ॥ १० ॥
 अश्वव्यूहैर्भटानीकं वाजिव्यूहं तु दान्तिभिः ।
 निपतैलाञ्जितैर्वाणैर्विभिन्द्याद् गजयूथपान् ॥ ११ ॥
 विमृश्य राजचिह्नानि निश्चित्य नृपतेः पदम् ।
 सर्वसैन्येन संयुक्तस्तत्र चायाञ्जयोन्मुखः ॥ १२ ॥
 एवं निहत्य सङ्ग्रामे दुष्टशत्रुं मदोद्धतम् ।
 जयतूर्यनिनादेन हर्षयेत् सुभटान् स्वकान् ॥ १३ ॥
 (मानसोद्धारो)

पुत्रो भ्राता पिता चैव स्वस्त्रीयो मातुलस्तथा ।
 सम्बन्धिव्रान्धवाश्चैव योद्धव्याः क्षत्रजीविना ॥ १४ ॥
 (महाभारते)

नाच्छिन्वा परमर्माणि नाकृत्वा कर्म दुष्करम् ।
 नाहत्वा मत्स्यघातीव गामोति महतीं श्रियम् ॥ १५ ॥
 इदं हि प्राणयशसां क्रयविक्रयपत्तनम् ।
 स्वाभिसत्कारशल्यानामर्ध्रैवोद्धरणी क्रिया ॥ १६ ॥
 आह्वेषु यदन्योन्यं जिघांसन्तो महीक्षितः ।
 युध्यमानाः परं शक्त्या स्वर्गं यान्त्यपराद्मुखाः ॥ १७ ॥
 न वा हन्यात् प्रधावन्तं न छीनं न कृताञ्जलिम् ।
 न मुक्तकेशं नासीनं न तवास्मीति वादिनम् ॥ १८ ॥
 न सुप्तं न विसन्नाहं न नम्रं न निरायुधम् ।
 नायुधव्यसनं पश्यन्तं न परेण समागतम् ॥ १९ ॥
 नायुधव्यसनं प्राप्तं नार्चं नातिपरिश्रितम् ।
 न भीतं न परावृत्तं सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ २० ॥

(मनोः)

आकर्णपलितश्यामो वयसाशीतिकात् परः ।
 रणे पर्यचरद् द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ २१ ॥

अधर्मः क्षत्रियस्यैतद् यद् व्याधिमर्गं गृहे ।

युद्धे तु मरणं यत् स्यात् सोऽस्य धर्मः सनातनः ॥ २२ ॥

न ध्रुवं सुखमस्तीह कुतो राज्यं कृतो यमः ।

इह कीर्त्तिर्निघातव्या सा च युद्धेन नान्यथा ॥ २३ ॥

गजानां रथिनो मध्ये रथिनामपि सादिनः ।

सादिनामन्तरे स्त्राप्यं पादात्मपि दंसितम् ॥ २४ ॥

अमित्रं नैव मुञ्चेत् श्रुवन्तं करुणान्यपि ।

दुःखतन्त्रं न कुर्वीत हन्यात् पूर्वापकारिणम् ॥ २५ ॥

एतद् धनञ्जयो वाच्यो नित्योऽुक्तो वृक्रोदरः ।

यदर्थं क्षत्रिया ह्यते तस्य कालोऽयमागतः ॥ २६ ॥

अर्थास्त्यजत पात्रेषु सुखमाप्नुत कामजम् ।

प्रियं प्रियेभ्यः कुरुत राजा हि त्वरते जये ॥ २७ ॥

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।

सुरिनः क्षत्रियाः पार्य ! लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥ २८ ॥

(महाभारते)

राष्ट्रं च हस्तिनं छत्रं धनं धान्यं परस्त्रियः ।

सर्वद्रव्याणि (कु)प्यं च यो यज्जयति तस्य तत् ॥ २९ ॥

राज्ञे तु दद्यादुद्धारमित्येषा वैदिकी श्रुतिः ।

राज्ञा तु सर्वयोधेभ्यो दातव्यमपृथग्जिते ॥ ३० ॥

(कामन्दकीये)

* चिरकालकालित ना धुतावनाननिगलोप्रमन्मुखानाम् ।

एसो णवर अवसरो अमरिसमममसिबन्धणविमोक्खणाम् ॥ ३१ ॥

(सेती)

इति युद्धपद्धतिः ॥

१५०. अथ कूटयुद्धपद्धतिः ।

शक्तित्रयविहीनेन नृपेण रिपुघातिना ।
 प्रयोज्याः स्युस्त्रयो दण्डा विपघाताभिचारजाः ॥ १ ॥
 शात्रवाणां विरक्ता ये विकृता अन्तरं गताः ।
 तान् विनोद्य प्रदानेन रस तैस्तु प्रयोजयेत् ॥ २ ॥
 तटाककूपनापीषु तथा लुब्धसरस्तु च ।
 विषं विषे नियोक्तव्यं द्विपतां माणघातकम् ॥ ३ ॥
 अन्ने पाने च ताम्बूले फले पुष्पे विभूषणे ।
 वस्त्रे विलेपने धूपे शय्यायामासनेषु च ॥ ४ ॥
 स्नानोदके तथा तैलपादाभ्यङ्गे सपादुके ।
 क्रीडापुष्करिणीनद्योः प्रयुञ्जीत विषं द्विषाम् ॥ ५ ॥
 कुमारसचिवापात्यमन्त्रिसेनाधिपेषु च ।
 महाधारणमुख्येषु तुरगेपृत्तमेषु च ॥ ६ ॥
 एवं विषप्रयोगेण शत्रूणां क्षुद्रघातनम् ।
 क्षीणे तत् क्रियते यस्तु विषदण्डः स उच्यते ॥ ७ ॥
 शरश्च दृढभक्तश्च त्पत्तप्राणभयश्च यः ।
 धीरश्च समयज्ञश्च वर्षोपायविचक्षणः ॥ ८ ॥
 वधुपुत्रविरक्तस्तु गृहीतबहुवेतनः ।
 तेन सार्धं प्रयुञ्जीत प्रमत्तारिषु मायया ॥ ९ ॥
 गीतवाद्यप्रसक्तेषु घृतक्रीडारसेषु च ।
 मृगव्यासक्तचित्तेषु घृतयात्राप्रसङ्गेषु ॥ १० ॥
 अङ्गमहाविनोदेषु तथान्येषूत्सवादिषु ।
 अन्तःपुरप्रचारेषु देवपूजापरेषु च ॥ ११ ॥
 धीरक्रीडानिषण्णेषु भांजनस्थानवर्तिषु ।
 ध्यप्रेष्वन्येषु कार्येषु कुर्याद् वैरिषु घातनम् ॥ १२ ॥
 पूर्वोदितगुणैस्तीक्ष्णैः सुमर्त्यैस्तु घातनम् ।
 मायया क्रियते गूढं घातदण्डः स कीर्तितः ॥ १३ ॥

अथर्वविधितत्त्वत्रैर्ब्राह्मणैर्विजितेन्द्रियैः ।

मन्त्रतन्त्रविधानत्रैर्दूरादुन्मूलयेद् रिपून् ॥ १४ ॥

(अ?आ)भिचारिकर्होमैश्च मन्त्रैः पद्कर्मसाधनैः ।

संहरेज्जीवितं यस्तु स दण्डो (ह्या)भिचारिकः ॥ १५ ॥

(मानमोक्षाय)

इति कृतयुद्धपद्धतिः ॥

१५१. अथ वीरपत्नीप्रलापपद्धतिः ।

अतीव खलु ते कान्ता वसुधा वसुधाधिप ! ।

गतामुरपि यां गर्भमां विद्याय निषेवने ॥ १ ॥

हा स्वप्तः (स्वप्त?सत्य)मेवेदं त्वं रामेण कथं हतः ।

त्वं मृत्योरपि मृत्युः म्याः कथं पृन्मुत्रगं गतः ॥ २ ॥

शयनेषु महार्हेषु शयित्वा राक्षसेश्वर ! ।

इह कस्मात् प्रसुप्तस्त्वं शरणां रेणुधूसरः ॥ ३ ॥

इन्द्रियाणि पुरा जित्वा जितं त्रिभुवनं त्वया ।

स्मरद्वेराप वैदरमिन्द्रियैरेव तिजितः ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा न खल्वपि क्रोधो मामिहानवगुण्ठिताम् !

निर्गतां नगरद्वारात् पद्भ्यामेवागतां प्रभो ! ॥ ५ ॥

शूराय न प्रदातव्या कन्या खलु विपश्चिता ।

शूरमार्यां हतां पश्य सद्यो मां विधवाकृताम् ॥ ६ ॥

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ किं शेषे प्राप्तेपरिमवे नवे ।

अथ वै निर्मवा लङ्कां प्रविष्टाः सूर्यरश्मयः ॥ ७ ॥

इष्ट्वा सङ्क्षामयज्ञेन नानाप्रहरणान्ममा ।

अस्मिन्नभ्युये स्नातः कथं पन्न्या मया विना ॥ ८ ॥

(श्रीरामायणे)

अयं स रश्मनोऽक्षर्या पीनस्तननिमर्दनः ।

नाभ्युरुजयनस्पर्शा नीवीविसंसनः करः ॥ ९ ॥

येनैव बाणेन हतः प्रियो मे तेनैव मां त्वं जहि सायकेन ।
हता गमिष्यामि समीपमस्य न मामृते राम ! रमेत वाली ॥ १० ॥
(श्रीरामायणे),

हृदये वससीति मत्प्रियं यदवोचस्तदवैमि कैतवम् ।
उपचारपदं न चेदिदं त्वमनङ्गः कथमक्षता रतिः ॥ ११ ॥
(कालिदासस्य)

*पुह(वीथ) होहिइ पई बहुपुरिसविसेसचञ्चळा राअसिरी ।
किह ता महञ्चिअ इमं णीसामण्णं उवट्ठिअं वेहव्वम् ॥ १२ ॥
(सेती)

इति वीरपत्नीप्रलापपद्धतिः ॥

१५०. अथाभयप्रदानपद्धतिः ।

एरुतः क्रतवः सर्वे समग्रवरदक्षिणाः ।
एकतो भयभीतस्य प्राणिनः प्राणरक्षणम् ॥ १ ॥
(इतिहाससमुच्चये)

बद्धाञ्जलिपुटं दीनं याचकं शरणागतम् ।
न हन्यादानृशंस्यार्थमपि शत्रुं परन्तप ! ॥ २ ॥
आर्त्तो वा यदि वा अस्तः परेषां शरणागतः ।
अरिः प्राणान् परित्यज्य रक्षितव्यः कृतात्मना ॥ ३ ॥

विनष्टः पश्यतस्त्वस्य रक्षणे शरणागतः ।
आदाय सुहृतं तस्य सर्वं गच्छेदरक्षितः ॥ ४ ॥
(महाभारते)

विभीषणो वा सुग्रीव ! यदि वा रावणः स्वयम् ।
आनयैनं हरिश्रेष्ठ ! दत्तमस्याभयं मया ॥ ५ ॥
अमित्रमपि चेद् दीनं शरणापिणमागतम् ।
व्यसने योऽनुगृह्णाति स वै पुरुष उच्यते ॥ ६ ॥

धूयते हि कपोतेन शत्रुः शरणागतः ।
अर्चितश्च यथान्याय स्वैश्च मांसैर्निमन्त्रितः ॥ ७ ॥

* पृथिव्या भ दिव्यनि पतिर्बहुपुराविशे चञ्चला राअसिरीः ।

यथ ताव-मर्मवेद निरगामा-यगुपस्थित वैषम्यम् ॥

सकृदेव प्रमत्नाय तवास्मीति च याचते ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद् व्रतं मम ॥ ८ ॥

(धृतराजायने)

नृगप्रभृतयो राजन् ! राजानः शरणागताः ।

परिवार्य महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥ ९ ॥

(महाभारते)

इत्यभयप्रदानपद्धतिः ॥

१५३. अथ राजचाटुपद्धतिः ।

सरस्वती स्थिता वक्त्रे लक्ष्मीर्वक्षसि ते स्थिता ।

कीर्तिः किं कोपिता राजन् ! येन देशान्तरं गता ॥ १ ॥

यदस्ति तद्ददासीति नैतच्चित्रमर्वम्यहम् ।

भयं स्वप्नेऽपि ते नास्ति दत्तं तद् द्विषतां कथम् ॥ २ ॥

किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र न्यं किमर्षा कलिः ।

कर्ला चेद् भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ ३ ॥

(बल्लमः)

वित्तः परिभवास्वादमर्थित्वमुल्लभं न तौ ।

देहीति येन वा नोक्तशुक्तं त्वय्येव येन वा ॥ ४ ॥

अर्थिनां कृपणा दृष्टिस्तन्मुखे पतिता सकृत् ।

तदवस्था पुनर्देव ! नान्यस्य मुखमीक्षते ॥ ५ ॥

(दृष्टिनः)

सर्वज्ञ इति लोकोऽयं भवन्तं भाषते मृषा ।

पदमेकं न जानीषे वक्तुं नास्तीति याचते ॥ ६ ॥

(भोजस्य)

नाक्षराणि पठता किमपाठि

(प्र १ वि)स्मृतः किमयथा पठितोऽपि ।

इत्यमर्थिजनमंत्रयदौळा-

खेळनं सल्ल चकार नकारः ॥ ७ ॥

(सगरनकारस्य)

द्रविणमापदि भूषणमुत्सवे

शरणमात्मभये निशि दीपकः ।

बहुविधाप्युपकारभरक्षमो

भवति कोऽपि भवानिव सन्मणिः ॥ ८ ॥

(भल्लटे)

अत्युच्चाः परितः स्फुरन्ति गिरयः स्फारस्तथाम्भोधय-

स्तानेतानपि विभ्रती किमपि न क्लान्तासि तुभ्यं नमः ।

आश्चर्येण मुहुर्मुहुः स्तुतिमिति प्रस्तौमि यावद् भुव-

स्तावद् विभ्रदिमां स्मृतस्तव भुजो वाचस्ततो मुद्रिताः ॥ ९ ॥

(सरस्वतीकण्ठाभरणे)

कुरुममलिनं भद्रा मूर्तिर्मतिः श्रुतिशालिनी

भुजबलपलं स्फीता लक्ष्मीः प्रभुत्वमखण्डितम् ।

प्रकृतिसुभगास्ते ते भावा मदस्तुतिहेतवो

व्रजति पुरुषो यैरुन्मादं त एव तवाङ्कुशाः ॥ १० ॥

(मुद्राराक्षसे)

नियमयसि कुमार्गप्रस्थितानात्तद्रण्डः

प्रशमयसि विवादं कल्पसे रक्षणाय ।

अतनुषु विभवेषु ज्ञातयः सन्तु नाम

त्वयि तु परिसमाप्तं बन्धुकृत्यं प्रजानाम् ॥ ११ ॥

स्वसुखनिरभिलाषः खिद्यसे लोकहेतोः

प्रतिदिनमथवा ते सृष्टिरेवंविधैव ।

अनुभवति हि मूर्धा पादपस्तीव्रगुणं

शमयति परितापं छायाया संश्रितानाम् ॥ १२ ॥

(कालिदासस्य)

इति राजचाण्डपद्धतिः ॥

१५४. अथ कीर्त्तिपद्धतिः ।

कीर्त्तिरक्षणमातिष्ठ कीर्त्तिर्हि परमं बलम् ।

नष्टकीर्त्तेर्मनुष्यस्य जीवितं विफलं स्मृतम् ॥ १ ॥

यावत् कीर्त्तिर्मनुष्यस्य लोके तिष्ठति शाश्वती ।

तावज्जीवति राजेन्द्र ! नष्टकीर्त्तिर्विनश्यति ॥ २ ॥

कीर्त्तिर्हि पुरुषं लोके सञ्जीवयति मातृवत् ।
 अकीर्त्तिर्जीवितं हन्ति जीवतोऽपि शरीरिणः ॥ ३ ॥
 कीर्त्तिमानश्नुते स्वर्गं नष्टकीर्त्तिस्तु नश्यति ।
 यावत्कीर्त्तिर्मनुष्यस्य लोके भाति यज्ञस्करी ॥ ४ ॥
 तावत् पुण्यकृताँल्लोकानानन्त्यान् पुरुषोऽश्नुते ॥
 (महाभारते)

इति कीर्त्तिपद्धतिः ॥

१५५. अध्याकीर्त्तिपद्धतिः ।

यस्य कीर्त्तिं न जल्पन्ति मानवा महदद्भुतम् ।
 राशिवर्धनमात्रः स नैव स्त्री न पुनः पुमान् ॥ १ ॥
 अकीर्त्तिः कीर्त्यते यम्य लोके भूतस्य कस्यचित् ।
 पतत्येवाधर्मल्लोकान् यावच्छब्दः स कीर्त्यते ॥ २ ॥
 (महाभारते)

किर्त्तीकरण जीवन्ति णव्य मुञ्चन्ति दन्तिसव्यस्सम् ।
 तह वि द्दआसा म्रुपुरुमा णणिअडेण सण्ठाइ ॥ ३ ॥
 उव...तरि ऊणआ गरुआ विगुणातहणतुञ्ज ।
 -अधुरा विपुरालच्छी धीरावि भमरी तुए कीर्त्ति ॥ ४ ॥
 (गाथाकोशे)

इत्यकीर्त्तिपद्धतिः ॥

१५६. अध राजवृत्तपद्धतिः ।

यथा हि रश्मयोऽश्वस्य द्विरदस्याद्कृशा यथा ।
 नरेन्द्रधर्मो लोकस्य तथा प्रग्रहणं स्मृतम् ॥ १ ॥
 (महाभारते)

न्योयेनार्जनमर्थस्य वर्धनं रक्षणं तथा ।
 सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च राजवृत्तं चतुर्विधम् ॥ २ ॥
 संवर्धयेत् तथा कोशमाप्तैस्तर्ज्जरधिष्ठितम् ।
 काले चास्य व्ययं कुर्यात् त्रिवर्गपरिवृद्धये ॥ ३ ॥

धर्मार्थं क्षीणकोशस्य कृश(ता? त्व)मपि शोभते ।
सुरैः पीतावशेषस्य शरद्विमरुचैरिव ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

अर्थत्यागो हि कार्यः स्यादर्थं श्रेयांसमिच्छता ।
घीजौपम्येन कौन्तेय ! मा ते भूदत्र संशयः ॥ ५ ॥
नाममात्रेण सन्तुष्येच्छत्रेण च महीपतिः ।
भृत्येभ्यो विसृजेदर्थात् नैरुः सह(च)रो भवेत् ॥ ६ ॥
न चास्य लभ्यं लिप्सेत मूले नास्तिदृढे सति ।
न हि दुर्बलमूलस्य राष्ट्रलाभोऽपि विद्यते ॥ ७ ॥

(महाभारते)

सिद्धिं वञ्चनयोपैति परस्परवधेन वा ।
निरपायं सुरां तत्र द्वयोः त्रिमपि चिन्त्यताम् ॥ ८ ॥
वने प्रज्वलितो वह्निर्दहन् मूलानि रक्षति ।
समूलमुन्मूलयति वार्यलं मृदु शीतलम् ॥ ९ ॥
यस्य सिद्ध्यत्ययत्नेन शत्रुः स विजयी नृपः ।
य एकतरतां गत्वा जयी विजित एव सः ॥ १० ॥
जडोऽयमिति नात्यन्तं हानिमप्युपपातयेत् ।
निर्दयं वि(हि? ह)तोऽश्मापि व(न? म)ति ज्योतिषः (क्ष? क)
[गान् ॥ ११ ॥

सामन्तानां परा सिद्धिः प्रभोर्निस्तलवर्गता ।
प्रभोरपि परा (सिद्धिः) ससामन्तं महीतलम् ॥ १२ ॥
आयद्वारेषु सर्वेषु कुर्यादाप्तान् परीक्षितान् ।
आददीत धनं तैस्तु भास्वानुसैरिबोदकम् ॥ १३ ॥
कोष्ठा(का? शू)रेऽभियुक्तः स्यात् तदायत्तं हि जीवितम् ।
नात्यायश्च व्ययं कुर्यात् प्रत्यवेक्षेत चान्वहम् ॥ १४ ॥

(कामन्दकीये)

समानान्वयजातानां परस्परविरोधिनाम् ।
परैः प्रत्यभियुक्तानां प्रसृते संहतिः श्रियम् ॥ १५ ॥

(दण्डनीत्याम्)

यथा च योगपुरुषैरन्यान् राजाधितिष्ठति ।

तथायमर्थशास्त्रेभ्यो रक्षेदात्मानमात्मना ॥ १६ ॥

(महामारते)

न दूषणमदुष्टस्य विपेणैवाम्भसश्चरेत् ।

फदाचिद्विप्रदुष्टस्य नाधिगम्येत भेषजम् ॥ १७ ॥

सर्वमात्ययिकं कार्यं शृणुयान्नातिपातयेत् ।

कृच्छ्रसाध्यमतिक्रान्तमसाध्यमपि वा भवेत् ॥ १८ ॥

(आ ? अ)पूर्वदेशा(भि ? वि)गमे पुत्रराजाभिषेचने ।

पुत्रजन्मानि वा मोक्षो बन्धनस्य विधीयते ॥ १९ ॥

अमंघृतस्य कार्याणि प्राप्नान्यपि त्रिशेपतः ।

निस्तंशयं विपद्यन्ते भिन्नः पुत्र इवोदधी ॥ २० ॥

अपकुर्यात् समस्तं वा नोपकुर्यात् यद्रापदि ।

उपच्छिन्द्यादेव (तत् ? मित्रं) विश्वास्वाङ्गमुपागतम् ॥ २१ ॥

यतो निमित्तं व्यसनं प्रकृतीनामवाप्नुयात् ।

प्रागेव मतिकूर्वात तन्निमित्तमतन्द्रितः ॥ २२ ॥

नक्षत्रम(पि ? ति)पृच्छन्तं बालमर्थोऽतिवर्त्तते ।

अर्थो ह्यर्थस्य नक्षत्रं किं करिष्यन्ति तारकाः ॥ २३ ॥

पुनरावर्त्तमानस्य निराशस्य च जीविते ।

अधार्यो जायते वेगस्तस्माद्भ्रमं न पीडयेत् ॥ २४ ॥

(कौशिल्ये)

आस्त्रावयेदुपचितान् साधुदुष्टप्रणानि च ।

आयुक्तास्ते च वर्त्तेरन्नशावित्र महीपतौ ॥ २५ ॥

(कामन्दकीये)

जातवैरस्तु पुरुषो युक्तः स्वपिति मर्वटा ।

अनिर्वृतेन मनसा स सर्प इव वेदमनि ॥ २६ ॥

परीक्ष्य दुर्जनान् राजा स राष्ट्राद्विप्रयासयेत् ।

क्षोभयिष्यन्ति ते राष्ट्रं सनृपं समग्रस्थिताः ॥ २७ ॥

तेजस्विनि क्षमोपेते नातिकर्त्तव्यमाचरेत् ।

अतिनिर्मथनादग्निश्चन्दनादपि जायते ॥ २८ ॥

(बृहन्नदेवस्य)

एकया द्वौ विनिश्चित्य त्रींश्चतुर्भिर्वशे कुरु ।
 पञ्च जित्वा विदित्वा पद् सप्त हित्वा सुखी भव ॥ २९ ॥
 वलीयसि प्रणमतां काले विप्रकृतामपि ।
 सम्पदो नापगन्तन्ति प्रतीपमिदं निम्नगाः ॥ ३० ॥
 बलिना सह योद्धव्यामिति नास्ति(रु ? नि)दर्शनम् ।
 (मतित्रातं) नहि घनः कदाचिदुपमर्षति ॥ ३१ ॥
 भीरुः पलायमानोऽपि नान्वेष्टव्यो वलीयसा ।
 कदाचिच्छरतामेति मरणे कृतनिश्चयः ॥ ३२ ॥
 अणुनापि प्रविशयारिच्छिद्रेण बलनक्षरम् ।
 निशेषे मज्जयेद्राज्ये यानपात्रमिवोदरम् ॥ ३३ ॥
 प्रहरिष्यन् प्रियं ब्रूयात् प्रहरन्नपि भारत ! ।
 प्रहृत्य च प्रियं ब्रूयाच्छोचन्निव रुदन्निव ॥ ३४ ॥
 बलिनं साधयेत् साम्ना लुब्धमर्थप्रदानतः ।
 शूरं भेदेन च तथा हन्याद् दण्डेन दुर्बलम् ॥ ३५ ॥
 यस्य चाप्रियमन्विच्छेत् ब्रूयात् तस्य सदा प्रियम् ।
 व्याधा मृगवधं कर्तुं रम्यं गायन्ति सस्वनम् ॥ ३६ ॥
 (महाभारते)
 नोपेक्षितव्यो विद्वद्भिः शत्रुरल्पोऽप्यवज्ञया ।
 बहिरल्पोऽपि सङ्कुट्रो भस्मसात्कुरुते वनम् ॥ ३७ ॥
 (गलभदेवस्य)
 प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां सम्प्रदानेन केनचित् ।
 प्रतिपुष्कलघाती स्यात् तीक्ष्णदण्ड इव द्विजः ॥ ३८ ॥
 (महाभारते)
 गृध्रदृष्टिर्विकारिणः श्वचेष्टः सिंहविक्रमः ।
 अनुद्विग्नः काकशङ्की भुजङ्गचरितं चरेत् ॥ ३९ ॥
 वक्रवचिन्तयेदर्थान् सिंहवच्च पराक्रमेत् ।
 वृकवच्च विलुम्पेत् शशवच्च विनिष्पतेत् ॥ ४० ॥
 (चाक्षुषीये)

विपाकदारुणो राज्ञां रिपुरल्पोऽप्यरुन्तुदः ।

उद्वेजयति सूक्ष्मोऽपि चरणं कण्टकाङ्कुरः ॥ ४१ ॥

(प्रथोपचन्द्रोदये)

वहेदमित्रं स्कन्धेन यावत् कालस्य पर्ययः ।

अथैनमागते काले भिन्द्याद् घटमिवाश्मनि ॥ ४२ ॥

आदातव्यं न दातव्यं मियं ब्रूयान्निर्गन्धकम् ।

आशां कालवतीं कुर्यात् कालं विज्ञेन योजयेत् ॥ ४३ ॥

(महाभारते)

कौर्मसङ्कोचमास्थाय प्रहारानपि मर्षयेत् ।

काले प्राप्ते तु मतिमानुत्तिष्ठेत् कुड्मसर्पवत् ॥ ४४ ॥

(कामन्दकीये)

सुषुप्तिः स्यादफलो दुरागेहः फलान्वितः ।

आमः स्यात् पक्ष्मङ्गाशो न च शीर्येत कस्यचित् ॥ ४५ ॥

न हि कश्चित् कृते कार्ये कर्त्तारं समवेक्षते ।

ततः सर्वाणि कार्याणि सावशेषाणि कारयेत् ॥ ४६ ॥

सम्भाष्य बुद्धिं जानीयात् शीलं च सह संवदन् ।

शौचं संव्यवहारेण परमावत्सु पौरुषम् ॥ ४७ ॥

कार्यस्य हि गरीयस्त्वानीचानामपि कालवित् ।

सतोऽपि दोषान् प्रच्छाद्य गुणानप्यसतो वदेत् ॥ ४८ ॥

कः कालः कानि मित्राणि को देशः कौ व्ययागमौ ।

कथाहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं शुद्धमूर्धुः ॥ ४९ ॥

भूत् प्रसवा हरेदन्यस्तत् प्रयच्छेदुपायतः ।

रक्षेत् स्वदेहं यत्नेन का क्षानित्यधने दया ॥ ५० ॥

(महाभारते)

मन्यभैपज्यसंयुक्ता योगमायाकृताश्च ये ।

उपहन्वाद्मित्रांस्तैः स्वजनं चाभिपानयेत् ॥ ५१ ॥

(कौटिल्ये)

वाचा भृशं विनीतः स्याद्भृदयेन तथा क्षुरः ।

शुक्लः पूर्वाभिभाषी स्यात् सृष्टो रौद्राय कर्मणे ॥ ५२ ॥

अश्मना साधयेद्योहं लोहेनाश्मानमेव च ।

विल्वानिव करे वि(ल्वे ? ल्वैः) म्लेच्छान् म्लेच्छैः प्रसाधयेत् ॥ ५३ ॥

आत्मना सदृशहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् ।

पदलग्नं करस्थेन कण्टकेनैव कण्टकम् ॥ ५४ ॥

कर्मणा मनसा वाचा चक्षुषा च चतुर्विधम् ।

प्रसीदयति लोकं यस्तं लोकोऽनुप्रसीदति ॥ ५५ ॥

(महाभारते)

समूलघातमघ्नन्तः परान्नोद्यन्ति मानिनः ।

मध्वंसितान्धतमसस्तत्रोदाहरणं रविः ॥ ५६ ॥

(माघे)

ऋणशेषोऽग्निशेषश्च शत्रुशेषस्तथैव च ।

अल्पोऽपि वर्धतेऽत्यर्थे तच्छेषं नैव कारयेत् ॥ ५७ ॥

(दण्डनीत्याम्)

न स क्षयो महाराज ! यः क्षयो वृद्धिमाचहेत् ।

क्षयः स त्विह ॥ गन्धो यं लब्ध्वा बहु नाशयेत् ॥ ५८ ॥

प्रजासुखे सुखं राज्ञः प्रजानां वा हिते हितम् ।

नात्मप्रियं हितं राज्ञः प्रजानां तु प्रियं हितम् ॥ ५९ ॥

(महाभारते)

सुसंरक्षेत निपुणः सस्यं कण्टकशाखया ।

फलाय लघुदः कार्यो दस्युभोग्यमिदं जगत् ॥ ६० ॥

अहापयन्नृपः कालं भृत्यानामनुवर्तिनाम् ।

कर्मणामानुरूप्येण वृत्तिं समनुकल्पयेत् ॥ ६१ ॥

(कामन्दकीये)

एवं वृत्तस्य राज्ञस्तु सिलोऽङ्गेनोपजीवतः ।

वि(जी ? शी)र्यते यशो लोके तैलविन्दुरिवाम्भसि ॥ ६२ ॥

अतस्तु विपरीतस्य नृपतेरकृतात्मनः ।

संसिप्यते यशो लोके घृतविन्दुरिवाम्भसि ॥ ६३ ॥

(महाभारते)

आभ्यन्तराद् भयं रक्षन् सुरवेद् गद्यतो भयम् ।
 आभ्यन्तराद् भयं जातं मद्यो मलं निवृन्तति ॥ ६४ ॥
 सुमन्त्रितं सुविज्ञान्तं सुबुद्धं सुपलायितम् ।
 आपदागमफाले तु कुर्यात् न विचारयेत् ॥ ६५ ॥
 अनुरक्तेन हृष्टेन तुष्टेन जगतीपतिः ।
 भल्पेनापि स्वमन्येन भूमिं जयति भूमिपः ॥ ६६ ॥
 अहङ्कृतं तच्चटुद्रीक्ष्य यद्यदुर्ध्वमहीभृताम् ।
 प्रियतां व्यायमीं मा गान्महता केन तुङ्गता ॥ ६७ ॥

(भारवं)

कामवृत्तस्त्वयं लोकः कृन्स्नो लोकं प्रवर्तत ।
 यद्वृत्ताः सन्ति राजानस्तद्वृत्ताः नन्ति हि प्रजाः ॥ ६८ ॥

(भारमयम्)

विनयोपग्रहान् भूत्यै कुर्यात् नृपतिः सुतान् ।
 अपिनीतवृमारं हि ब्रुलमाथुं विनश्यति ॥ ६९ ॥
 विनीतमौरसं पुत्रं यौवराज्येऽभिपेक्षयेत् ।
 दुष्टं राजमित्रोन्मत्तं कुर्यात् सुखमन्धनम् ॥ ७० ॥
 पुत्रो भ्राता पिता चैव गुरुर्वा यदि वा मुहूर्त् ।
 अर्थस्य मित्रं कुर्यात्प्राः कर्त्तव्या भूमिपानां(?) ॥ ७१ ॥
 अनुपुक्तो दस्युमथे रणे कुर्यात् पराक्रमम् ।
 नास्य कृत्यमतः किञ्चिदन्यद् दस्युनिर्हणात् ॥ ७२ ॥
 जात्या न क्षत्रियः प्रोक्तः क्षतात् प्राणं करोति यः ।
 चातुर्वर्ण्यमहिष्टोऽपि स चेह क्षत्रियः स्मृतः ॥ ७३ ॥
 प्रोधं कुर्यान्न चान्मान्मृदुः म्यान्नापरात्रिषु ।
 जयान् प्रयान्न चानत्सु गुणान् नूयान्न चात्मनः ॥ ७४ ॥
 यतो हि निम्नं भवति नमस्तीह ततो जन्मम् ।
 यतश्छिद्रं ततश्चापि नीयते पण्डितैर्वल्गम् ॥ ७५ ॥
 य(धा?दा) नहुमिधामृद्धिं मन्यते प्रतियोगतः ।
 तदा निवृत्त्यं प्रहरेदरीणामविचारयन् ॥ ७६ ॥

अपशास्त्रधनो राजा सञ्चयं नाधिगच्छति ।

अस्थाने चास्य तद्विचं सर्वमेव विनश्यति ॥ ७७ ॥

(महाभारते)

धनेनाधर्मलब्धेन यच्छिद्रमपिधीयते ।

असंवृतं तद् भवति ततोऽन्यदपि दीर्यते ॥ ७८ ॥

इन्द्रस्यार्कस्य वायोश्च यमस्य वरुणस्य च ।

चन्द्रस्य च पृथिव्याश्च नृपः सप्तगुणो भवेत् ॥ ७९ ॥

यथेन्द्रश्चतुरी मासान् वार्षिकानभिवर्षति ।

एवं राष्ट्रं परीहारैरभिवर्षेज्जनाधिपः ॥ ८० ॥

अष्टौ मासान् यथादित्यस्तोर्यं हरति रश्मिभिः ।

एवं राष्ट्रात् करान् राजा हरेदादित्यसन्निभः ॥ ८१ ॥

प्रविश्य सर्वभूतानि यथा चरति मारुतः ।

चारैरेवं चरेद्राजा वृत्तमेतत्तु मारुतम् ॥ ८२ ॥

यथा प्रियं वा द्वेष्यं वा प्राप्तकालं नियच्छति ।

यथाहं दण्डयेद् राजा वृत्तं वैवस्वतं हि तत् ॥ ८३ ॥

यथा धावन्ति नद्यस्तु सिन्धुमाकाङ्क्षया विना ।

तथा नाकाक्षते राजा वृत्तमेतत्तु वारुणम् ॥ ८४ ॥

परिपूर्णं यथा चन्द्रं दृष्ट्वा हृष्यन्ति मानवाः ।

तथा प्रकृतयो नित्यं हृष्यन्ति नृपतेर्गुणैः ॥ ८५ ॥

यथा सर्वाणि भूतानि धरा धारयते समम् ।

पौरजानपदान् सर्वास्तथा राजापि धारयेत् ॥ ८६ ॥

लक्ष्मीपरिपूर्णोऽहं न भयं मेऽस्तीति मोहनिद्रैषा ।

परिपूर्णस्यैवेन्दोर्भवति भयं सिंहिकास्रनोः ॥ ८७ ॥

सखीनिव प्रीतियुजोऽनुजीविनः समानमानान् सुहृदथ बन्धुभिः ।

स जन्तवं दर्शयते गतस्मयः कृताधिपत्यामिव साधुबन्धुताम् ॥ ८८ ॥

निरत्ययं साम न दानवर्जितं
 न भूरि दानं विरह्य सत्क्रियाम् ।
 प्रवर्तते तस्य विशेषशालिनी
 गुणानुरोधेन विना न सत्क्रिया ॥ ८९ ॥

वसूनि वाञ्छन्न वशी न मन्युना
 स्वधर्म इत्येव निवृत्तकारणः ।
 गुरुपदिष्टेन रिषां सुतेऽपि वा
 निवृन्ति दण्डेन स धर्मसंग्रहम् ॥ ९० ॥

विभज्य रक्षां परितः परेतरा-
 नशङ्कितारारमुपैति शङ्कितः ।
 क्रियापवर्गेऽप्यनुजीविसात्कृताः
 कृतज्ञतामस्य वदन्ति सम्पदः ॥ ९१ ॥

अनारतं तेन पदेषु लम्बिता
 विभज्य सम्यग्निनियोगसात्क्रियाः ।
 फलन्त्युपायाः परिवृंहितायनी-
 रूपेत्य सत्स्वर्षमिवाथसम्पदः ॥ ९२ ॥

व्रजन्ति ते मूढधियः पराभवं
 भवन्ति मायाविषु ये न मायिनः ।
 प्रविश्य हि घ्नन्ति गठात्मधाविधा-
 नसंवृताद्गान् निशिता इवेवः ॥ ९३ ॥

बलोपपन्नोऽपि हि बुद्धिमान् नरः
 परं नयेन्न स्वयमेव वैरिताम् ।
 भिषङ् ममास्तीति विचिन्त्य नक्तये-
 दकारणं को नु रिपं विचक्षणः ॥ ९४ ॥

द्विपतामुदयः मुमेधना शुक्रस्वन्ततरन्तु मृष्यते ।
 न महानपि भूतिमिच्छता फलमभ्यन्वयणः परिक्षयः ॥ ९५ ॥
 आचिरेण परस्य भूयर्मा विपरीतां विगणस्य चात्मनः ।
 घपयुक्तिमुपैक्षते कृती कुरुते तत्प्रतिकारमन्यथा ॥ ९६ ॥

शुचि भूपयति श्रुतं वपुः प्रशमस्तस्य भवत्यलंक्रिया ।
 प्रशमाभरणं पराक्रमः स नयापादितसिद्धिभूषणः ॥ ९७ ॥
 क्षययुक्तमपि स्वभावजं दधतं धाम शिवं समृद्धये ।
 प्रणमन्त्यनपायमुत्थितं प्रतिपञ्चन्द्रमिव प्रजा नृपम् ॥ ९८ ॥
 प्रभवः खलु कोशदण्डयोः कृतपञ्चाङ्गविनिर्णयो नयः ।
 स विधेयपदेषु दक्षतां नियतिं लोक इवानुरुध्यते ॥ ९९ ॥

(भारतेः)

यदैव राज्ये क्रियतेऽभिलाषस्तदैव (दे ? हे)या व्यसनेषु बुद्धिः ।
 घटा हि राज्ञामभिषेककाले सहाम्भसा व्यापदमुद्गिरन्ति ॥ १०० ॥

(पञ्चतन्त्रस्य)

उत्साहसम्भ्रममदीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वनक्तम् ।
 शूरं कृतज्ञं दृढनिश्चयं च लक्ष्मीः स्वयं वाञ्छति वासहेतोः ॥
 [१०१ ॥

कार्याधिपः क्षीणतरस्य नैव निःशेषकार्यं कुटिलस्य कुर्यात् ।
 दोषाकरः प्राप्तविवृद्धदर्पः पलायते दूरतरं हि मित्रात् ॥ १०२ ॥

(राजशेखरस्य)

सर्वे धर्मा राजधर्मप्रधानाः सर्वे वर्णाः पाल्यमाना भवन्ति ।
 सर्वोद्योगा राजधर्मे निषिष्टाः स्थानं चाद्र्यं राजधर्मे पुराणम् ॥
 [१०३ ॥

औत्सुक्यमाश्रमयसाययति प्रतिष्ठा

लिभ्राति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव ।

नातिश्रमापनयनाय न च श्रमाय

राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम् ॥ १०४ ॥

(कालिदासस्य)

इति राजवृत्तपद्धतिः ॥

१५७. अथ करादानपद्धतिः ।

यथा फलेन युज्येत राजा कर्त्ता च कर्मणाम् ।

तथापेक्ष्य नृपो राष्ट्रे कल्पयेत् सततं करान् ॥ १ ॥

मातरुत्थाय नृपतिः कुर्याद् दन्तस्य धावनम् ।

स्नानशालां समागम्य स्नात्वा पूतेन धारिणा ॥ २ ॥

अर्घ्यं दत्त्वाथ देवाय भास्कराय समाहितः ।

ततोऽलङ्कृतगात्रः सन् वृत्तमालोक्य मन्त्रवत् ॥ ३ ॥

घृतपात्रं तु विप्राय दद्यात् सकनकं नृपः ।

वारं पुरस्ताद् घुनिशां विभज्य तारं परस्तात् तिथिमेव पश्चात् ।

सूर्येन्दुयोगात् करणानि भूपं सम्भूय देवकाले ॥ ४ ॥

तत्र स्थिताः प्रजाः सर्वाः प्रतिनन्द्य विसर्जयेत् ।

विसृज्य च प्रजाः सर्वा मन्त्रयेत् सह मन्त्रिभिः ॥ ५ ॥

एवं सर्वमिदं राजा सम्मन्त्र्य सह मन्त्रिभिः ।

व्यायम्याप्लुत्य मध्याह्ने भोक्तुमन्तःपुरं व्रजेत् ॥ ६ ॥

तत्रात्मभृत्यैः फाल्गुनैराचार्यैः परिचारकैः ।

सुपरीक्षितमन्त्राद्यमद्यान्मन्त्रैर्विपापहैः ॥ ७ ॥

विपघ्नैरगदैश्चास्य सर्वद्रव्याणि योजयेत् ।

विपघ्नानि च रत्नानि नियतो धारयेत् सदा ॥ ८ ॥

अन्नपानं विपादयेत् विशेषेण महीपतेः ।

योगक्षेमौ तदायत्तौ धर्माद्या यन्निवन्भनाः ॥ ९ ॥

परीक्षिताः स्त्रियश्चैनं व्यजनोदकधूपनैः ।

वेपाभरणसंशुद्धाः संस्पृशेयुः समाहिताः ॥ १० ॥

एवं प्रयत्नं कुर्वीत यानशय्यासनाशने ।

स्थाने मसाधने चैव सर्वालङ्कारकेषु च ॥ ११ ॥

नाप्रेक्षितं नाविदितं भिषजा नानवेक्षितम् ।

नाप्याशितं च सदाद्यैः किञ्चिदप्याहरेन्नृपः ॥ १२ ॥

(सद्गद्ये)

इतिहासपुराणानि शृणुयात् तदनन्तरम् ।

भुक्तवान् विहरंचैव स्त्रीभिरन्तःपुरे सह ॥ १३ ॥

विद्वत्स्य च यथाकालं पुनः कार्याणि चिन्तयेत् ।
 अलङ्कृतश्च सम्पश्येदाद्युधीय पृथग्जनम् ॥ १४ ॥
 वाहनानि च सर्वाणि शस्त्राण्याभरणानि च ।
 सन्ध्या चोपास्य शृणुयादन्तर्देश्मनि गच्छभृत् ॥ १५ ॥
 रहस्याख्यायिना चैव प्रणिधीना च चेष्टितम् ।
 गत्वा रुक्ष्यान्तरं सम्यक् समनुज्ञाप्य तं जनम् ॥ १६ ॥
 प्रविशेद् भोजनायैव स्त्रीवृतोऽन्तःपुरं पुनः ॥
 तत्र भुक्त्वा पुनः किञ्चित् तूर्यघोषैः प्रहर्षितः ॥ १७ ॥
 सविशेषं यथाकालमुत्तिष्ठेद्विगतकृमः ।
 एतद् वृत्तं समातिष्ठेदरोगः पृथिवीपतिः ॥ १८ ॥
 अस्वस्थः सर्वमेवेदं भृत्येषु विनियोजयेत् ॥ १९ ॥

(सप्तमो)

इति दिनचर्यापद्धति ॥

१५९. अथात्मरक्षापद्धतिः ।

आत्मानं सर्वथा रक्षेद्राजा रक्षेच्च मेदिनीम् ।
 आत्ममूलमिदं सर्वमाहुर्हि विद्वदो जनाः ॥ १ ॥
 ऐश्वर्यधनरत्नानां प्रत्यामिषेषु वर्तिनाम् ।
 दृष्ट्वा हि पुनरावृत्तिर्जावितामिह नः श्रुतम् ॥ २ ॥
 जीवतैव परो लोकः साध्यते यश्च सर्वदा ।
 अजीवतस्तथैवास्ति न राज्यं न परा गतिः ॥ ३ ॥
 रक्ष सर्वान्मात्मानमात्मा सर्वस्य भाजनम् ।
 जीविते यत्नमातिष्ठ जीवन् भद्राणि पश्यति ॥ ४ ॥
 राज्यं श्रीश्चैव भद्रं ते जीवमानस्य कल्पते ।
 मृतस्य सलुः कोन्तेय ! नैव राज्यं कुतः सुरम् ॥ ५ ॥
 मृतः कीर्त्तिं न जानाति जीवन् कीर्त्तिं समश्नुते ।
 मृतस्य कीर्त्तिर्मर्त्यस्य यथा माला गतायुषः ॥ ६ ॥

त्यजेदेकं कुलस्यार्यं ग्रामस्यार्यं कुल त्यजेत् ।
 ग्रामं जनपदस्यार्यं आत्मार्यं पृथिवीं त्यजेत् ॥ ७ ॥
 आत्मार्यं सन्ततिस्त्याज्या राज्यं रत्नं धनानि च ।
 अपि सर्वं समुत्सृज्य रत्नेदात्मानमात्मना ॥ ८ ॥
 न च कन्यामपिजिता संस्पृशेद्दपरीक्षिताम् ।
 विप्रिधान् कुर्यते योगान् कुशलाः खलु मानवाः ॥ ९ ॥
 आजन्मविपसम्भोगात् कन्या विपमयी कृता ।
 स्पर्शोच्छ्वासादिभिर्हन्ति तम्यास्त्रेतत् परीक्षणम् ॥ १० ॥
 तद्वस्तकेशसस्पर्शान्म्लायते पुष्पपङ्क्तयः ।
 शय्याया मत्कुणैर्त्रैस्त्रैर्युक्ताभिः (स्तन ? स्त्रेद) पारिणा ॥ ११ ॥
 जन्तुभिः श्रीयते ज्ञात्वा तामेवं दूरतस्त्यजेत् ॥ ११ १/२ ॥

(समह)

इत्यात्मरक्षापद्धति ॥

१६०. अथ राज्यरक्षापद्धतिः ।

रक्षितात्मा तु यो राजा रक्षार्थं चाभिरक्षति ।
 गुणाश्च तस्य वर्धन्ते सुखं च महदश्नुते ॥ १ ॥
 मित्रामात्यं पुर राष्ट्र दण्डः कोशो महीपतिः ।
 सप्ताना पञ्चसद्घातो राज्यमित्युच्यते नृप ! ॥ २ ॥
 राज्यं हि सुमहत्तन्त्र दुर्धर द्यकृतात्मभिः ।
 न शक्यमृजुना बोद्धुमाघातस्थानमुल्बणम् ॥ ३ ॥
 अमात्यः शूर एव स्याद् युद्धसम्पन्न एव च ।
 तस्मादपि भय राज्ञः पश्य राज्यस्य योजनाम् ॥ ४ ॥
 आन्तरेभ्यः परान् रक्षेत् परेभ्यः पुनरान्तरान् ।
 परान् परेभ्यः स्वान् स्वैभ्यः सर्वान् रक्षेत् सर्वदा ॥ ५ ॥
 जिघांसवः पापक्रामाः परस्वादायिनः शठाः ।
 रक्षांस्यधिकृता नाम तेभ्यो रक्षेदिमाः प्रजाः ॥ ६ ॥

राज्ञो यदा जनपदे बहवो राजपूरुषाः ।
 अनेयेनोपवर्तन्ते तद्राज्ञः किल्विषं भवेत् ॥ ७ ॥
 प्रत्याहर्तुमशक्यं स्याद् धनं चौरैर्हृतं यदि ।
 स्वात् कोशात् तत् मदातव्यमशक्तेनोपजीविनाम् ॥ ८ ॥
 स्त्रियः सपुरुषा मार्गं सर्वालङ्कारसंयुताः ।
 निर्भयाः प्रतिपद्यन्ते यदा रक्षति भूमिपः ॥ ९ ॥
 विष्टृत्य हि यथाकामं गृहद्वाराणि शेरते ।
 मनुष्या रक्षिता राज्ञा सामन्तादकृतोभयाः ॥ १० ॥
 यमह्ना कुरुते धर्मं प्रजा घर्मेण पालयन् ।
 हस्तो हस्तं परिमुपेद् भिद्येरन् सर्वसेतवः ॥ ११ ॥
 भयार्ते विद्रवेत् सर्वं यदि राजा न पालयेत् ॥ ११½ ॥
 (महामारते)

इति राज्यरक्षापद्धतिः ॥

१६१. अथ कण्टकशोधनपद्धतिः ।

राज्योपघातं कुर्वीरन् ये पापा राजवल्लभाः ।
 एकैकशः समेतान् वा तान् दूष्यान् सम्प्रचक्षते ॥ १ ॥
 दूष्यानुपांशुदण्डेन हन्याद्राजाविलम्बितम् ।
 अदृश्यं वा प्रकाशं वा लोकविद्वेषमागतान् ॥ २ ॥
 (कामन्दके)

दण्ड्ये यः पातयेद् दण्डं दण्ड्यो यश्चाभिदण्ड्यते ।
 कार्यकारणसिद्धार्यावुभौ तौ नावसीदतः ॥ ३ ॥

(भारतमाप्ते)

राजभिर्घृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः ।
 निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥ ४ ॥
 वापीष्विव स्रवन्तीषु बनेषूपवनेषु वा ।
 सार्थाः स्वरं तदीयेषु चैरुर्वेदमस्त्रिवाद्रिषु ॥ ५ ॥

राजा रहसि दूप्यं हि दर्शनायोपमन्त्रयेत् ।
 गूढशस्त्रा विशेयुस्तं पश्चादासज्जिता नराः ॥ ६ ॥
 विश्वस्ता हि विचिन्वीयुर्द्राःस्थाः कक्ष्यान्तरागतान् ।
 ते शस्त्रग्राहिणो द्यूः प्रयुक्ताः स्म इति स्फुटम् ॥ ७ ॥
 इत्यादि दूप्यान् सन्दूप्य मजानामभिवृद्धये ।
 निनीयुः श्रियमृत्कर्ष राजा शल्यं समुद्धरेत् ॥ ८ ॥

(कामन्दकीये)

निस्सर्पे यद्भसर्पे वा वस्तुं हि भवने सुखम् ।
 दृष्टनष्टभुजङ्गे तु निद्रा दुःखेन जायते ॥ ९ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

द्वेष्योऽपि सम्मतः शिष्टस्तस्यार्त्तस्य यथोपधम् ।
 त्याज्यो दुष्टः प्रियोऽप्यासीदङ्गुलीषोरगक्षता ॥ १० ॥

यस्मिन् महीं शासति कामिनीनां
 निद्रां विहारार्धपथे गतानाम् ।

यातोऽपि नास्त्रंसयदंशुकानि
 को लम्बयेदाभरणाय हस्तम् ॥ ११ ॥

(कौटिल्यास्य)

इति कण्टकशोधनपद्धतिः ॥

१६२. अथ लोकरञ्जनपद्धतिः ।

लोकरञ्जनमेवात्र राज्ञां धर्मः सनातनः ।
 सत्यस्य रक्षणं चैव व्यवहारस्य चार्जवम् ॥ १ ॥
 यथा हि सर्षिणी रित्वा स्वं प्रियं मन्त्रसोऽनुगम् ।
 गर्भस्य हितमाधत्ते तथा राज्ञाप्यसंशयम् ॥ २ ॥
 वर्त्तिनत्वं कुरुश्रेष्ठ ! तथा धर्मानुवर्त्तिना ।
 स्वं प्रियं सम्परित्यज्य यद्यल्लोकहितं भवेत् ॥ ३ ॥
 अप्रियं यथा कुर्वति भूयस्तस्य प्रियं घरेत् ।
 अचिरेण प्रियः स स्यात् योऽप्रिये प्रियमाचरेत् ॥ ४ ॥

गुप्तात्मा स्वाद्दुःखदुराचर्यः स्मितपूर्वाभिमापिता ।
 आभाषितं च मधुरं प्रीत्या भाषेत मानवः ॥ ५ ॥
 राज्ञो न याचितुर्दातुः शक्यस्य (?) रमवेदिनः ।
 व्यसनित्वमिरोत्पन्नं विजिर्गमन्ति मानवाः ॥ ६ ॥
 एकान्तेन हि सर्वेषां न शक्यं वात । रोचितुम् ।
 मित्रामित्रमथो मध्यं सर्वभूतेषु भारत ॥ ७ ॥
 गोपायितारं दातारं यमनित्यमतन्द्रितम् ।
 अकामद्वेषमयुक्तमनुरज्यन्ति मानवाः ॥ ८ ॥
 पर्जन्यमिव भूतानि महाद्रुमपिचाण्डजाः ।
 नराः समुपनीवन्ति नृपं सर्वार्थमाधकम् ॥ ९ ॥

महाभारते)

इति लोकरञ्जनपद्धतिः ॥

नोदन्वानर्थितामेति न चाम्भोभिर्न पूर्यते ।
 आत्मा तु पात्रतां नेयः पात्रमायान्ति सम्पदः ॥ ६ ॥
 राजानं चैव सर्पं च ब्राह्मणं च बहुश्रुतम् ।
 नावमन्येत मेधावी कृशानपि कदाचन ॥ ७ ॥
 ते धन्या ये न पश्यन्ति देशभङ्गं कुळक्षयम् ।
 परहस्तगतान् दारान् मित्रं च व्यसनातुरम् ॥ ८ ॥
 असिधाराक्रमक्रीता वरमेकापि का(रु?कि)णी ।
 न परभ्रूचिनिर्दिष्टा सागरान्तापि मेदिनी ॥ ९ ॥
 परदारा न गन्तव्याः सर्ववर्णेषु कर्हिचित् ।
 न हीदृशमनायुष्यं यदन्यस्त्रीनिषेचणम् ॥ १० ॥
 मञ्जया मानमं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः ।
 एतद्विज्ञानसामर्थ्यं न बालैः समतामियात् ॥ ११ ॥
 पुत्रैर्दारैर्नृपैर्वापि त्रिभुक्तस्य धनेन वा ।
 मग्नस्य व्यसने घोरे शुंगः श्रेयस्करी घृतिः ॥ १२ ॥
 (महाभारते)
 दुःखे दुःखाधिकान् पश्येत् सुखे पश्येत् सुखाधिकान् ।
 आत्मानं शोकरुपाभ्यां शत्रुभ्यामिव नार्पयेत् ॥ १३ ॥
 (इतिशतसमुच्चये)
 सभा वा न प्रवेष्टव्या वक्तव्यं वा समञ्जसम् ।
 भयान् विद्युपन वापि नरो भवति किल्बिषी ॥ १४ ॥
 (विज्ञानेपरे)
 परनिन्दागु पाण्डित्यं स्त्रेषु कार्येष्वनुद्यमः ।
 प्रद्वेषश्च गुणश्रेषु पन्थानो ज्यापदो श्रयः ॥ १५ ॥
 ये तु शिष्टाः एनियनाः सत्याचारपरायणाः ।
 धन्यं पन्थानमारूढास्नेहां घृतां समाचरेत् ॥ १६ ॥
 अज्ञानेनाज्ञानं लोकं मान्यमानं प्रकाशते ।
 शोभान् स्वर्गानि मियाणि गद्गान् स्वर्गं न गच्छति ॥ १७ ॥
 (महाभारते)

शक्यत्वा च दानं सततं तितिक्षा दम आर्जनम् ।
 यथाहं प्रतिपूजा च शास्त्रमेतदनाकूलम् ॥ १८ ॥
 यच्छक्ता अप्युपेक्षन्ते रुदाचिदपकारिणम् ।
 समूलकार्पं कपितुमुपायोत्साहमूढता ॥ १९ ॥

(दण्डमदेवस्य)

दुःस्तिने बन्धुवर्गाय सुखिने संश्रिताय च ।
 या नहि दुद्रतां वृत्तिः सा कृश्यापि गरीयसी ॥ २० ॥
 दानं क्षमा घृतिः मञ्जा सन्तोषो वागनिष्टुरा ।
 ह्रीरहिंसा व्यसन्नितो व्रानं चेति सुखावहाः ॥ २१ ॥
 आयुषः क्षण एकोऽपि सर्वरत्नैर्न लभ्यते ।
 स वृथा नीयते येन प्रमादः सुमहानयम् ॥ २२ ॥
 महानहमिति न्यूनं नो महासत्त्वं न लह्येत् ।
 निष्पिनष्टि गजं चापि पाणिना किं नु केमरी ॥ २३ ॥
 अप्युन्मत्तान् प्रलपतो बालाञ्च परिगर्धनः ।
 मर्तः मारमादद्याद् अश्मभ्य इव काञ्चनम् ॥ २४ ॥

(महाभारते)

दैवयोगादुपात्ता हि प्रज्ञाहीनस्य सम्पदः ।
 अकस्मादेव नश्यन्ति खलानामिव सद्गतम् ॥ २५ ॥

(बहुमदेवस्य)

अनादरहतां सेवां दाम्पत्यं प्रेमवर्जितम् ।
 मैत्री च हेतुसापेक्षां चेतना नाधिकृते ॥ २६ ॥

(शान्त्यमकारे)

न्यायार्जितस्य द्रव्यस्य योद्धव्यां द्वारतिरुमौ ।
 अपात्रे प्रतिपत्तिश्च पात्रे चाप्रतिपादनम् ॥ २७ ॥
 अनृतं च समुत्सर्पे राजगामि च पैशुनम् ।
 शुरोष्वाठीरुनिर्वन्धः ममानि ब्रह्महन्वया ॥ २८ ॥
 आत्मानं नावमन्येन पूराभिरसमृद्धिभिः ।
 ध्यामृतयोः धियमन्विच्छेदेना मन्येत दुर्लभाम् ॥ २९ ॥

(मनोः)

प्रयोजनेषु ये सक्ता न विशेषेषु भारत ! ।

तानहं पण्डितान् मन्ये विशेषा विघ्नकारकाः ॥ ३० ॥

(महाभारते)

मा तात ! वृद्धान् परिभूः शिक्षस्वागमयस्य च ।

अहेरिव हि धर्मस्य घृक्ष्मा दुरधिगा गतिः ॥ ३१ ॥

(भ्यासशतके)

मा त्वं तात ! बले स्थित्वा बाधिग्रा दुर्बलं जनम् ।

नहि दुर्बलदग्धानां कुले किञ्चित् प्ररोहति ॥ ३२ ॥

या तात ! सम्पदां मध्यमारूढोऽस्मीति विश्वसीः ।

द्वारारूढपरिभ्रंशविनिपातो हि दारुणः ॥ ३३ ॥

(महाभारते)

यं प्रशंसन्ति गणिका यं मशंसन्ति गायकाः ।

यं प्रशंसन्ति कितवास्तमाहुः पुरुषाधमम् ॥ ३४ ॥

आपत्सु मित्रं जानीयाद्रणे शूरं रहः शुचिम् ।

भार्यां च विभवे क्षीणे दुर्भिक्षे च प्रियातिथिम् ॥ ३५ ॥

(चाण्डोपीये)

अभियुक्तं बलवता दुर्बलं हीनसाधनम् ।

हृतस्वं कामिनं चोरमाविशन्ति प्रजागराः ॥ ३६ ॥

अपहृत्य परस्यार्थं यः परेभ्यः प्रयच्छति ।

स दाता नरकं याति यस्यार्थस्तस्य तत् फलम् ॥ ३७ ॥

पूर्वं वयसि यः शान्तः स शान्त इति मे मतिः ।

धातुषु क्षीयमाणेषु शमः कस्य न विद्यते ॥ ३८ ॥

आरोप्यते शिला शैलं क्लेशेन महता यथा ।

निपात्यते क्षणेनाधस्तथात्मा पुण्यपापयोः ॥ ३९ ॥

क्षत्रिये सङ्गतिर्नास्ति न मीतिर्न च सौहृदम् ।

कारणे सान्त्वयन्त्येते कृतार्थाः सन्त्यजन्ति च ॥ ४० ॥

(महाभारते)

सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं विशिष्यते ।

योऽर्थे शुचिः स हि शुचिर्न दृढारिभुचिः युचिः ॥ ४१ ॥

(मन्वोः)

सृष्टिकानां सहस्रैस्तु जलकुम्भगतैरपि ।

प्राणोपहतचित्तास्तु शृध्यन्ति न कदाचन ॥ ४२ ॥

कृतस्य करणं नास्ति प्रागेवातः परीक्ष्यताम् ।

अविश्विन्त्य कृतं सर्वं पश्चात्तापाय कल्पते ॥ ४३ ॥

राजाभिषेके शत्रुघ्ने कन्वादाने घनार्जने ।

विधाया ग्रहणे रोगे कालक्षेपं न काग्येन् ॥ ४४ ॥

(महान्वाग्ने)

शत्रोरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या गुणोऽपि ।

पक्षपादाद् भवेत् पापं दोषा दोषा गुणा गुणाः ॥ ४५ ॥

बह्वनन्वय

मूर्खशिष्योपदेशेन दुष्टस्त्रीभरणेन च ।

द्विपतां सम्प्रयोगेण पण्डितोऽप्यवसीदति ॥ ४६ ॥

(नीतिशास्त्रे)

यस्य पुत्रो वध्रे मर्तुर्भार्या छन्दानुवर्तिनी ।

विभवे सति सन्तोषः स्वर्गस्तस्य ईदृशं हि ॥ ४७ ॥

(शास्त्रपर्ये)

अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च ।

वञ्चनं चावमानं च मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥ ४८ ॥

जानीयात् प्रेषणे भृत्यं बान्धवं व्यननागमे ।

मित्रं धापादि काले तु भार्या च विभवेऽप्ये ॥ ४९ ॥

ब्राह्मणा गणका वैयाः मारमेवाथ कुम्भुदाः ।

दृष्टमत्रिणं क्षुप्यन्ति न जाने तत्र कारणम् ॥ ५० ॥

(एते नीतिशास्त्रे)

मूपिका गृहजातापि हन्तव्याप्युपकारिणी ।

षपत्रदानैर्मानारो हितकृद् प्रार्थ्येऽन्यतः ॥ ५१ ॥

अतिरागाद् दशग्रीवो हतिलोभाद् नुयौधनः ।

अतिदानाद्गतः कर्णो हतिः सर्वत्र गर्हितः ॥ ५२ ॥

(महान्वाग्ने)

आपदर्थं धनं रक्षेच्छ्रीमतामापदः कृतः ।

सा वेदपगता लक्ष्मीः सञ्चितं तु विनश्यति ॥ ५३ ॥

(निरुत्तरीकृत्य)

परोऽपि हितवान् बन्धुर्वन्धुरप्यहितः परः ।

अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ ५४ ॥

(महाभारते)

धासने शयने याने भावा लक्ष्या विशेषतः ।

पुरुपाणां प्रदुष्टानां स्वभावो बलवत्तरः ॥ ५५ ॥

(भोजस्य)

अनायका विनश्यन्ति नश्यन्ति बहुनायकाः ।

स्त्रीनायका विनश्यन्ति नश्यन्ति शिशुनायकाः ॥ ५६ ॥

राजवत् पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि दासवत् ।

प्राप्तं षोडश वर्षाणि पुत्रं मित्रवदाचरेत् ॥ ५७ ॥

दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्याश्चान्तरसायकाः ।

ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ ५८ ॥

(नीतिशास्त्रे)

राजसत्काररहिता विद्या नातिप्रकाशते ।

प्रियोपभोगश्चन्येव नारी सर्वाङ्गमुन्दरी ॥ ५९ ॥

अभ्यावहति कल्याणं विविधा वाक् प्रपूजिता ।

सैव दुर्भाषिता राजन्ननर्थायैव कल्पते ॥ ६० ॥

(महाभारते)

तदेतत् काफतालीयं तदेतद्वै घुणाक्षरम् ।

यदपथ्यभुजामायुर्यदनीतिमतां श्रियः ॥ ६१ ॥

(पद्मदेवस्य)

शकटाः शाकिनी गावः कृपिरस्पन्दनं वनम् ।

समुद्रः पर्वतो राजा न च दुर्भिक्षशत्रवः ॥ ६२ ॥

महूनामप्यमित्राणां य इच्छेत् फर्त्तुमप्रियम् ।

आत्मा तेन गुणैर्योज्यस्तत्तेषां महदप्रियम् ॥ ६३ ॥

(महाभारते)

नक्तंदिनानि मे यान्ति कथंभूतस्य सम्प्रति ।

दुःखमाह न भवत्येव नित्यं सान्निहितस्मृतिः ॥ ६४ ॥

त्रयः स्थानं विमुञ्चन्ति काकाश्च पुरुषा मृगाः ।

न मुञ्चन्ति त्रयः स्थानं सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ॥ ६५ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

अनेकदोषदुष्टस्य कायस्यैको महान् गुणः ।

यो यथा वर्तयत्येनं तं तथैवानुवर्त्तते ॥ ६६ ॥

अपकारिषु मा पापं चिन्तयस्व कदाचन ।

स्वयमेव पतिष्यन्ति कूलजाता इव द्रुमाः ॥ ६७ ॥

न द्विपन्तः क्षयं यान्ति यावज्जीवमपि घ्नतः ।

क्रोधमेव तु यो हन्ति तेन सर्वेऽरयो हताः ॥ ६८ ॥

(महाभारते)

उपकारप्रधानः स्यादपकारपरेऽप्यरौ ।

सम्पद्विपत्स्वेकमना हेतावीर्ष्येत् फले न तु ॥ ६९ ॥

(सद्गद्गे)

येन वान्धनमन्विच्छेत् तेन त्रीणि न कारयेत् ।

विवाहमर्थसम्बन्धं सहवासं च वेश्मनि ॥ ७० ॥

(नीतिशास्त्रे)

शैत्यमध्वा कदन्नं च त्रयोतृतीयाश्च योषितः ।

मनसः प्रातिकूल्यं च जरायाः पञ्च हेतवः ॥ ७१ ॥

(नीतिशास्त्रके)

घहूनाभल्पसाराणां समवायो हि दारुणः ।

तृणैरावेष्टयते रज्जुर्यया नागोऽपि बध्यते ॥ ७२ ॥

(कोटिल्ये)

पल्लवग्राहि पाण्डित्यं क्रयक्रीतं च मैथुनम् ।

भोजनं च पगयत्तं तिस्रः पुसां विडम्बनाः ॥ ७३ ॥

(बृहत्कथायाम्)

अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयङ्करः ।

व्यवस्थित. प्रसन्नात्मा कुपितोऽप्यभयङ्करः ॥ ७४ ॥

(महाभारते)

इहैव नरकव्याधेश्चिकित्सां न करोति यः ।

गत्वा निरौपध देशं स रुज. किं करिष्यति ॥ ७५ ॥

आत्मैव यदि नात्मानमहितेभ्यो निवारयेत् ।
कोऽन्यो हितकरस्तस्मादात्मानं वारयिष्यति ॥ ७६ ॥

(महाभारते)

अधोऽधो दर्शने कस्य महिमा नोपजायते ।
उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥ ७७ ॥
स्त्रियन्ते जन्मनोऽर्थाय जायन्ते मरणाय च ।
न धर्मार्थं न कामार्थं तृणानीवेतरे जनाः ॥ ७८ ॥

(क्षेमेन्द्रे)

क्लातमश्वं गजं मत्तं वृषभं काममोहितम् ।
शूद्रमक्षरसंयुक्तं दूरतः परिचर्जयेत् ॥ ७९ ॥
यो ध्रुवाणि परित्यज्य ह्यध्रुवाणि च सेवते ।
ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति ह्यध्रुवं नष्टमेव च ॥ ८० ॥

(भीतिसारे)

प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः परोक्षे मित्रबान्धवाः ।
पर्मान्ते दासभृत्याश्च पुत्रा नैव मृताः स्त्रियः ॥ ८१ ॥

(दण्डनीत्याम्)

वपसः कर्मणोऽर्थस्य श्रुतस्याभिजनस्य च ।
वेपवाग्वृत्तिसारूप्यमाचरन् निचरेदिह ॥ ८२ ॥
येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः ।
तेन यायात् सतां मार्गं तेन गच्छंस्तरिष्यति ॥ ८३ ॥

(मनो)

गुप्त्या साक्षान्महानल्प. स्वयमन्येन वा पुनः ।
फरोति महतीं प्रीतिमपकारोऽपकारिषु ॥ ८४ ॥

(वेणीसहारे)

उपकारे कृतज्ञत्वमपकारे कृतप्रता ।
विषयस्य गुणावेर्ता कर्तुः स्यातां निपर्ययौ ॥ ८५ ॥

(बप्पणकाव्ये)

मय्येव जीर्णतां यातु यत्त्वयोपकृतं मम ।
नरः मत्युपकारार्थी विपविमभिकाङ्क्षति ॥ ८६ ॥

(यासिष्टे)

गणाद् गृह्णन् विवर्धेत गणस्यापि न हीयते ।

गणस्य दाता हीयेत गणस्यापि न किञ्चन ॥ ८७ ॥

(बृहस्पतिवचस्य)

सकृदंशो निपतति सकृत् कन्या प्रदीयते ।

सकृदाह ददानीति त्रीण्येतानि सकृत् सकृत् ॥ ८८ ॥

(मनो)

अन्यथा वर्त्तमानानामर्थो भूतोऽयमन्यथा ।

अस्माभिर्यदनुष्ठेयं गन्धर्वैस्तदनुष्ठितम् ॥ ८९ ॥

एकस्मिन्नेव जायेते कुले ह्येवमहारथा ।

फलाफलवती शाखे यथैकस्मिन् वनस्पता ॥ ९० ॥

(महानारते)

स्त्रीषु राजसु सर्पेषु स्वाध्यायेष्वहतेषु च ।

आयुधात्रेषु विश्वासो न कर्त्तव्यः कदाचन ॥ ९१ ॥

(नीतिमारे)

यद् ग्रस्यं ग्रसितुं शक्यं ग्रस्तं परिणमेच्च यत् ।

परिणामे च यत् स्वाद् तदन्यद्यं भुक्तिमिच्छता ॥ ९२ ॥

(महामारतः)

स्वादुं गुर्वपि भोक्तव्यं रसिकेन मनीषिणा ।

पश्चात्तज्जरणे शक्तं हस्ते यद्यस्ति भेषजम् ॥ ९३ ॥

(सकृद्विद्याधरस्य)

सत्येन रक्षयते धर्मो विद्या योगेन रक्षयते ।

श्रुत्या रक्षयते रूपं कुलं धृत्तेन रक्षयते ॥ ९४ ॥

(मनो.)

नखिनां च नदीनां च शृङ्गिणां शस्त्रपाणिनाम् ।

विश्वासो नोपगन्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ ९५ ॥

देहीति वचनं कष्टं नास्तीति वचनं ततः ।

देहि नास्तीति वचनं मा भूज्जन्मानि जन्मानि ॥ ९६ ॥

(व्यासस्य)

सम्प्रीतिभोज्यान्यन्नानि आपद्भोज्यानि वा पुनः ।
 न च सम्प्रीयसे राजन् ! न चाप्यापद्रुता वयम् ॥ ९७ ॥
 नहि जानपदं दुःखमेकः शोचितुमर्हति ।
 अप्यभावेन वुज्येत तत्रास्य विनिवर्त्तते ॥ ९८ ॥
 आक्रुश्यमानो नाक्रोशन् मनुरेव तितिक्षतः ।
 आक्रोष्टारं निदहति सुकृतं चास्य बिन्दति ॥ ९९ ॥
 नहीदृशं संघननं त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
 मैत्री च सर्वभूतेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥ १०० ॥
 सहायबन्धना ह्यर्थाः सहायाश्चार्थबन्धनाः ।
 अन्योन्यबन्धनावैतौ विनान्योन्यं न सिध्यतः ॥ १०१ ॥
 नास्ति वैजातितः शत्रुः पुरुषस्य विशंपते ! ।
 येन साधारणी वृत्तिः स शत्रुर्नेतरो जनः ॥ १०२ ॥
 पुत्रं हि मातापितरौ त्यजतः पतितं प्रियम् ।
 आत्मानं रक्षते लोकाः पश्य स्वार्थस्य सारताम् ॥ १०३ ॥
 यत्र स्त्री यत्र कितवो यत्र बालोऽनुशास्ति च ।
 (मार्ज ! मज्ज)यन्त्यवशादेव नद्यामश्मप्लवो यथा ॥ १०४ ॥
 (महाभारते)

किं काकणिकः पुरुषः सहस्रं नाधिगच्छति ।
 तथैव किं मुहूर्त्तोऽपि त्रिद्यापारं न गच्छति ॥ १०५ ॥
 आपत्तुला सहायानामात्मनः पौरुषस्य च ।
 अनापदि सुहृत् सर्वः स्वयं च पुरुषायते ॥ १०६ ॥
 आक्रोशपरिवादाभ्यां हिंसयन्त्यबुधा बुधम् ।
 यक्ता पापमुपादत्ते क्षममाणो विमुच्यते ॥ १०७ ॥
 (महाभारते)

बहवो यत्र नेतारः सर्वे पण्डितमानिनः ।
 सर्वे महत्त्वमिच्छन्ति तद् वृन्दमवसीदति ॥ १०८ ॥
 अतिक्रान्तं तु यः कार्यं पदचाचिन्तयते नरः ।
 तदास्य न भवेद् कार्यं चिन्तया तु विनश्यति ॥ १०९ ॥

कल्याणी वत ! गाथेयं लौकिकी प्रतिभाति मे ।
एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षगतादपि ॥ ११० ॥

(श्रिरामायणे)

न कुलं वृत्तर्हिनस्य प्रमाणमिति मे मतिः ।
अन्त्येऽपि च जातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥ १११ ॥
मृदुव्यवहितं तेजो भोक्तुमर्थान् प्रकल्पते ।
प्रदीपः स्नेहमादत्ते दशयाभ्यन्तरस्थया ॥ ११२ ॥
नालम्ब्यते दैष्टिकतां न निषीदति पौरुषे ।
शब्दार्थौ सत्कविरिव द्वयं विद्वानपेक्षते ॥ ११३ ॥

(माघे)

अभिद्रोहेण भृतानामार्जयन् गत्वगीः श्रियः ।
उदन्वानिव सिन्धूनामापदामेति पात्रताम् ॥ ११४ ॥

(भारवेः)

यत् कृत्वा न भवेद् धर्मो न कीर्त्तिर्न यशो भुवि ।
शरीरस्य भवेत् खेदः करतत् कर्म समाचरेत् ॥ ११५ ॥
अनभ्यासेन वेदानामगंद्गर्गेण धीमताम् ।
अनिग्रहेण चाक्षाणां व्यसनं जायते नृणाम् ॥ ११६ ॥
नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति ।
स एव प्रच्युतः स्थानाच्छुनापि परिभूयते ॥ ११७ ॥
विपादप्यमृतं ग्राह्यमेध्यादपि काञ्चनम् ।
नीचादप्युत्तमा विद्या स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ११८ ॥
गुणवान् वा परजनः स्वजनो निर्गुणोऽपि वा ।
निर्गुणः स्वजनः श्रेयान् यः परः (पा १५) एव सः ॥ ११९ ॥

(महाभारते)

तीक्ष्णादुद्विजते लोको मृदुहिं परिभूयते ।
तीक्ष्णो मा भूर्मृदुर्मा भूर्स्तीक्ष्णो भव मृदुर्मव ॥ १२० ॥
न किञ्चिद्वचमन्येत सर्वस्य शृणुयान्मतम् ।
पालस्याप्यर्थवद्वाक्यमुपयुञ्जीत पण्डितः ॥ १२१ ॥

(गङ्गारमकाते)

प्रयोजनेषु ये यक्ता न विशेषेषु भारत ! ।

तानहं पण्डितान् मन्थे विशेषा विघ्नकारकाः ॥ १२२ ॥
(महाभारते)

गुणेषु यत्नः क्रियतां किमाटोपैः प्रयोजनम् ।

विक्रीयन्ते न घण्टाभिर्गावः क्षीरविनिर्जिताः ॥ १२३ ॥

अग्रच्छाया तृणाग्निश्च नीचसेवा पटे जलम् ।

वेश्यारागः खलप्रेम सर्वं बुद्बुदसन्निभम् ॥ १२४ ॥

(वल्लभस्य)

अतस्करकरग्राह्यमराजाज्ञावशंवदम् ।

अदायादविभागार्हं धनमार्जयत स्थिरम् ॥ १२५ ॥

(सकलविद्याधरस्य)

या गोष्ठी लोकविदिष्टा या च स्वैरविमर्षिणी ।

पराहंसोत्तिकका या च न तत्रावतरेद् बुधः ॥ १२६ ॥

(वात्स्यायनीये)

न शास्त्रमस्तीत्येतावन् प्रयोगे कारणं भवेन् ।

शास्त्रार्थव्यापिनो विद्यात् प्रयोगांस्त्वेतदेशिकान् ॥ १२७ ॥

रसवीर्यविपाकाद्याः श्रमांसस्यापि वैद्यके ।

षीचिंता इति किं तत् स्याद् भक्षणीयं विचक्षणैः ॥ १२८ ॥

समास्यायाः सहक्रीडा विवाहः सङ्गतानि च ।

सदृशैरेव कार्याणि नोत्तमैर्नापि चाधमैः ॥ १२९ ॥

(वल्लभस्य)

कार्यगतेर्व्यचिन्त्यान्नीचोऽपि क्वचिदलं न जातु महान् ।

कांस्येनैवादर्शः क्रियते राज्ञामपि न हेम्ना ॥ १३० ॥

(पञ्चतन्त्रे)

अप्रियमुक्ताः पुरुषाः प्रयतन्ते द्विगुणमप्रियं वक्तुम् ।

तस्मान्न वान्यमप्रियमप्रियमथोत्तुक्तामेव ॥ १३१ ॥

गन्तव्यं राजगृहं द्रष्टव्या राजमम्मताः पुरुषाः ।

यद्यपि न भवन्त्यर्था भवन्त्यनर्थमतीकागाः ॥ १३२ ॥

मुद्दि निगन्तरचित्ते गुणवति भृत्ये प्रियासु नारीषु ।

स्यामिनि शक्तिसमेते निवेद्य दुःखं सुखीभवति ॥ १३३ ॥

(गुन्दरपाण्ड्यस्य)

भ्रातरि विपरीतमतिर्मातरि शौर्यं पितर्यवृत्तवादः ।

राजनि रहस्यभेदो मरणाय महात्मनां भवति ॥ १३४ ॥

(बल्लभस्य)

प्राप्य चलानधिकारान् शत्रुषु मित्रेषु बन्धुबन्धुषु ।

नापकृतं नोपकृतं न सत्कृतं किं कृतं तेन ॥ १३५ ॥

अविधेयो भृत्यजनः गठानि मित्राप्यदायकः स्वामी ।

विनयरहिता च भार्या मस्तकशूलानि चत्वारि ॥ १३६ ॥

क्रुञ्जोऽयं गुणवानिति विश्वासो न ऋषः खलप्रकृतौ ।

न तु ? मलयचन्दनादपि ममृत्स्थितोऽग्निर्द्रहस्ये ॥ १३७ ॥

अप्रतिषुद्धे श्रोतरि वक्त्रत्वमनर्थकं भवति पुंसाम् ।

नेत्रविहीने कामिनि लाषण्यमनर्थकं स्त्रीणाम् ॥ १३८ ॥

विगतज्वरमिव हृदयं गात्रं लघुतरमिषामितभारम् ।

तीर्णार्णवस्य च सुखं मनो भवत्ययमितपतिज्ञस्य ॥ १३९ ॥

(सुन्दरनाण्ड्यस्य)

एकेनैव हि कश्चिद् गुणेन जगति प्रमिद्धिसुपयाति ।

एकेन करेण गजः करी न सूर्यः महाम्रेण ॥ १४० ॥

(प्रकाशवर्षस्य)

गुण एव नालमृजुता कौटिल्यं दोष एव न च जन्तोः ।

ऋजुरपि मारयाति शरो बक्रोऽपि धनुस्तनुं पाति ॥ १४१ ॥

गुणवानस्मि विशेषः क इव ममेन्येष दुरभिमानलयः ।

अञ्जनमक्षिण प्रिराजति विन्यस्त न पुनरधरपणौ ॥ १४२ ॥

भाकारदारुणोऽयं भयमस्मादित्यनिद्रो भवति ।

प्रकृतिमहाभैरवमपि शिरम्बरूप शिष्याये ॥ १४३ ॥

असतोऽपि भवति गुणवान् सद्भ्योऽपि परं भवन्त्यसद्ब्रुवाः ।

पङ्कादुदेति कमलं कुमयः कमलादपि भवन्ति ॥ १४४ ॥

(रविशुभस्य)

मद्यान्नपानं कलहं पूग्वरं जायापत्योरन्तरं ज्ञातिभेदम् ।

राजदिष्टं स्त्रीषुमांसोर्विवादं वज्र्यानाहुयश्च पन्थाः प्रदुष्टः ॥ १४५ ॥

(महाभारते)

वश्याः सुता वृत्तिकरी च विद्या नीरोगता सज्जनसङ्गतिश्च ।
इष्टा च भार्या वशवर्तिनी च दुःखरय मूलोद्धरणानि पञ्च ॥ १४६ ॥
(दण्डनाथस्य)

द्वे एव ऋके शुचिमग्रमत्तं बलादकार्ये विनियोजयेते ।
नीचावमानग्रभवो हि मन्युः क्षुधावसन्नं च गृहे कलत्रम् ॥ १४७ ॥
देशं बलं कायमृपायमार्यं सञ्चिन्त्य यः प्रारभते तु कृत्यम् ।
महोदधिं नद्य इवातिपूर्णं तं सम्पदः सत्पुरुषं व्रजन्ति ॥ १४८ ॥
बालेषु जीर्णातुरदुर्बलेषु भ्रष्टाधिकारेषु निराश्रयेषु ।
राजाभियुक्तेष्वपरायणेषु येषां कृपा नास्ति न ते मनुष्याः ॥ १४९ ॥
धर्मार्थकामाः सममेव सेव्यास्तेष्वेकसक्तः स नरो जघन्यः ।
द्वयोस्तु दक्षं प्रवदन्ति मर्ध्यं स उत्तमो यो निरतस्त्रिवर्गे ॥ १५० ॥
(महाभारते)

तर्कोऽप्रतिष्ठः श्रुतयो विभिन्ना न चानृपेर्दर्शनमस्ति किञ्चित् ।
धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ १५१ ॥
न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा न ते वृद्धा ये न वदन्ति धर्मम् ।
नासौ धर्मो यत्र न सत्यमस्ति न तत् सत्यं यच्छलेनानुविद्धम्
[॥ १५२ ॥

सत्यं च धर्मश्च पराक्रमश्च भूतानुकम्पा प्रियवादिता च ।
द्विजादिदेवातिथिपूजनं च पन्थानमाहुस्त्रिदिवस्य सन्तः ॥ १५३ ॥
एतान् गुणांस्तात ! महानुभाव एको गुणः संश्रयते प्रसृष्ट ।
राजा यदा सत्कुरुते मनुष्यं सर्वान् गुणानेप गुणोऽतिभाति ॥ १५४ ॥
निम्नेन तोयं हरितेन गावः सान्त्वेन शाला विनयेन सन्तः ।
अर्थेन नारी तपसा हि देवाः समो हि लोके ह्रियते प्रियेण ॥ १५५ ॥
(महाभारते)

शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च (बन्ध ? बोधः)

प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी ।

फाळानुरोधः प्रतिभानवत्त-

मेते गुणाः कामदुघाः क्रियासु ॥ १५६ ॥

(भयभूते.)

यशस्करे कर्मणि मित्रसङ्घे
 प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु ।
 क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये
 धनधयोऽष्टासु न गण्यते बुधैः ॥ १५७ ॥

(महाभारते)

कुचेलिनं दन्तपलप्रधारिणं
 बह्वाशिनं निष्ठुरभाषिणं नरम् ।
 सूर्पोदये चास्तमये च शायिनं
 विमुञ्चति श्रीरपि चक्रपाणिनम् ॥ १५८ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

शिरः सुपृष्पं चरणौ सुपूजितौ
 वराङ्गनासेवनमल्पभोजनम् ।
 अग्नशायित्वमपर्वमैधुनं
 श्रियः प्रनष्टाः पुनराश्रयन्ति ॥ १५९ ॥

तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं यत्
 प्रीणाति यः सुचरितैः पितरं स पुत्रः ।
 यद् भर्तुरेव सुखमिच्छति तत् कलत्र-
 मेतत् त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥ १६० ॥

(बृहत्सप्त)

पुंसः स्वरूपविनिरूपणमेव युक्तं
 तज्जन्मभूमिविनिरूपकथा वृथैव ।
 कः कालकूटमभिनन्दति सागरोत्थं
 को वारविन्दमपि निन्दति पङ्कजात्तम् ॥ १६१ ॥

माधुर्यं प्रमदात्रनेषु ललितं दाक्षिण्यमार्ये जने
 शौर्यं शत्रुषु मार्दवं गुरुजने धर्मिष्ठता साधुषु ।
 धर्मज्ञेष्वनुवर्तनं बहुविधं मानं जने गर्विते
 शाठ्यं पापजने नरस्य कथिताः पर्याप्तमर्ष्टौ गुणाः ॥ १६२ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

जंस्ता हन्ति समयथा समसारपरक्रमाणतष्णिचाडिआ ।

एकोन्व अविज्जदिठं मिळिआ उणदिणअराखवेन्तिवि भुणवम्
[॥ १६३ ॥

*जेण विणा णजिविजइ अणुणिज्जइ सो कआवराहो वि ।
पचे वि णअरदाहे भण कस्स ण वळ्ळहो अग्गी ॥ १६४ ॥
(सप्तशायाम्)

पहुमिं तत्थेजीअं ळाअण्णजोव्वणीअ तरुणीए ।
विहल्लद्धरणम्मि थणं जस्स गअं किं गअं तस्स ॥ १६५ ॥
(गाथाकोशे)

इति सामान्यनीतिपद्धतिः ॥

१६४: अधार्थप्रशोसापद्धतिः ।

यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य चान्धवाः ।
यस्यार्थाः स पुमाँल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ १ ॥
(श्रीरामायणे)

ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धा वयोवृद्धाश्च ये नराः ।
सर्वे ते धनवृद्धस्य द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ २ ॥
(व्यासस्य)

अर्थस्य पुरुषो दासो दासस्त्वर्थो न कस्यचित् ।
इति सत्यं महाराज ! यद्वोऽस्म्यर्थेन कौरवैः ॥ ३ ॥
(महाभारते)

अर्थार्था जीवलोकोऽयं ज्वलन्तमृपसर्पति ।
धीणक्षीरां निरालम्बां वत्सस्त्यजति मातरम् ॥ ४ ॥
(कामन्दकीये)

अर्थवान् दुष्कूलिनोऽपि लोके सम्पूज्यते नरः ।
शशिना तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ ५ ॥
(व्यासस्य)

धनात् कुलं प्रभवति धनाद् धर्मः प्रवर्तते ।
धनान्निस्त्राँति कामश्च शैलाद् गिरिनदी यथा ॥ ६ ॥

* येन विना न जीव्यतेऽनुनीयते स कृतापराधोऽपि ।
प्रतेऽपि नगरदाहे भण कस्स न वळ्ळोऽपि ॥

अर्थोपचयविद्वानमास्ति यस्य स पण्डितः ।
 सरः सलिलसम्पूर्णमाश्रयन्ति विहङ्गमाः ॥ ७ ॥
 अधनेनार्थकापेन नार्थः शक्यो विवित्सता ।
 अर्थरथा निवध्यन्ते गर्जति महागजाः ॥ ८ ॥

(महामारुते)

विरूपा वा सुरूपा वा पण्डिता वाप्यपण्डिताः ।
 अर्थवन्तो हि पूज्यन्ते सर्वलोकेषु मानवाः ॥ ९ ॥
 (श्यामस्त्य)
 कार्यार्थं बन्धुजनः कार्यैर्बहुमिर्भवन्ति मित्राणि ।
 दाराः सुताश्च सुलभा धनमेकं दुर्लभं लोके ॥ १० ॥
 (श्यामिषासे)

वित्तेन हीनं पुरुषं त्यजन्ति
 दाराश्च पुत्राश्च सहोदराश्च ।
 तं वित्तवन्तं पुनरेव यान्ति
 वित्तं हि लोके पुरुषस्य बन्धुः ॥ ११ ॥

धनैर्निष्कलीनाः कुलीनीक्रियन्ते
 धनैरेव पापं नरा निस्तरन्ति ।
 धनेभ्यो न लोके सुदृत् कश्चिदस्ति
 धनान्यार्जयध्वं धनान्यार्जयध्वम् ॥ १२ ॥

(मरुस्वतीकण्ठामरुत्)

इत्यर्थप्रशंसानपद्धतिः ॥

१६५. अधार्थनिन्दापद्धतिः ।

अर्थानामार्जने दुःखम् आर्जितानां तु रक्षणे ।
 नाशे दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थं दुःखभाजनम् ॥ १ ॥
 राजतः सलिलाद्(वे)श्वोरतः स्वजनादपि ।
 भयमर्थवतो निन्यं मृत्योः प्राणभुतामिव ॥ २ ॥

(महामारुते)

यथा ह्यामिपमाकाशे पाक्षिभिः श्वापदैर्भुवि ।

भक्ष्यते सैलिले मत्स्यैस्तथा सर्वेण वित्तवान् ॥ ३ ॥

(इतिहाससमुच्चये)

यस्य धर्मार्थमर्थेहा तस्यानीहैव शोभना ।

महालनाद्धि पद्मस्य दूरदस्पर्शनं वरम् ॥ ४ ॥

(महाभारते)

नमोऽर्थेभ्यो विघातं ये भ्रातृणामपि कुर्वते ।

आधीरधारैक(भु)जामागर्भैरनिवासिनाम् ॥ ५ ॥

(महाभारते)

कुमुमानीव फलानामर्थानां हेतवो गुणाः प्रायः ।

अत एव कृतार्था इव धनवत्सु गुणा न दृश्यन्ते ॥ ६ ॥

(कथिवक्त्रभरस्य)

एकामिपप्रभवेन सहोदराणा-

मुञ्जृम्भते जगति पैरमिति प्रसिद्धम् ।

पृथ्वीनिमिषमभवत् गुरुपाण्डवानां

तीत्रस्तथा(पि ? हि) धुवनक्षयवृद्धिरोधः ॥ ७ ॥

(मिषोपपन्नोदये)

इत्यर्षेनिन्द्रापद्यति. ॥

वश्येन्द्रियं जितात्मानं धृतदण्डं विकारिषु ।
 परीक्ष्यकारिणं दान्तमत्यन्तं श्रीर्निपेवते ॥ ५ ॥
 अद्वैधमानसंयुक्तं शूरं धीरं विपश्चितम् ।
 न श्रीः सन्त्यजते नित्यमादित्यमिव रश्मयः ॥ ६ ॥
 सन्तोऽपि न विराजन्ते लुप्तार्थस्येतराः (रे) गुणाः ।
 आदित्य इव भूतानां श्रीर्गुणानां प्रकाशिका ॥ ७ ॥
 धृतिः क्षमा दमः शौचं सन्तोषः प्रियवादिता ।
 मित्रत्वं च (तथा)द्रोहः सप्तैताः समिधः श्रियः ॥ ८ ॥
 (महाभारते)

गुणवद्भिः सह सङ्गममुच्चैः पदमाप्तुमुत्सुका लक्ष्मीः ।
 वीरकरवाळवसतिर्ध्रुवमसिधाराग्रतं चरति ॥ ९ ॥
 (मुरारेः)

इति लक्ष्मीप्रशंसापद्धतिः ॥

१६७. अथ लक्ष्मीविहङ्गनापद्धतिः ।

पेश्वर्यतिमिरं चक्षुः पश्यन्चापि न पश्यति ।
 पथाद्विमलतां याति दारिद्र्यगुलिकाञ्जनैः ॥ १ ॥
 (श्यासरथ)

अत्यार्पमतिदातारमतिशूरमतिव्रतम् ।
 प्रज्ञाभियानिनं चैव श्रीर्भयान्नोपसर्षति ॥ २ ॥
 (बल्लभदेवस्य)

नैषा गुणेषु रमते निर्गुणाश्चातिवर्तते ।
 लन्मत्ता गौरिवान्धा श्रीः कचिदेवावतिष्ठते ॥ ३ ॥
 (प्रतापचक्रवर्तिनः)

सम्पदेशा जनस्यास्य ह्यसनेन समान्विता ।
 आशीराशीभिपस्येव विषेण सह जायते ॥ ४ ॥
 (महाभारते)

या गम्याः सत्सहायानां यास्तु खेदो भयं यतः ।
 तासां किं यन्न दुःखाय द्विपदामिव सम्पदाम् ॥ ५ ॥

नान्तरङ्गाः श्रियो जातु प्रियैरासां न भूयते ।

आसक्तास्तास्वमी मूढा वामशीला हि जन्तवः ॥ ६ ॥

(भारवेः)

प्रक्षेप्तुमुदधौ लक्ष्मीं भूयोऽपि बलते मनः ।

किन्तु प्रक्षिप्त एवार्यं पुनरायाति चन्द्रमाः ॥ ७ ॥

(सुरगेः)

रजोभिरासवैर्भङ्गैः श्रीः किं रागैश्च वासजैः ।

कुरुषे धूसरं मत्त ! लोलं रागी च यं जनान् ॥ ८ ॥

वक्रत्वं सहजादिन्दोः कालकूटाच्च मूर्च्छना ।

मदिराया मदो लक्ष्म्याः काठिन्यं कौस्तुभात् परम् ॥ ९ ॥

न शृण्वन्ति न जल्पन्ति नोत्पश्यन्ति हिताहितम् ।

न विद्मः किं विचेष्टन्ते कष्टं श्रीविप्लुता जनाः ॥ १० ॥

पुष्पात्पथिकमूर्च्छमाणं हिनस्ति व्यक्तवादिताम् ।

करोति भक्तविद्वेषं विपमः श्रीकृतो ज्वरः ॥ ११ ॥

(कावम्बरीकथासारे)

ऐश्वर्यमत्तः पापिष्ठो मधुपानमदादपि ।

ऐश्वर्यमदमत्तानां गतिरूर्ध्वा न विद्यते ॥ १२ ॥

(महाभारते)

चलितानेकपुरुषा सुबहूच्छायकारिणी ।

श्रीः पिशाचीव संरक्ष्या गुणबन्धेन नित्यशः ॥ १३ ॥

काकत्तालीमयोगेन यदनात्मवति क्षणम् ।

करोति प्रणयं लक्ष्मीस्तदस्याः स्त्रीत्वचापलम् ॥ १४ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

सम्पदो हि मनुष्याणां गन्धर्वनगरोपमाः ।

दृश्यमानाः क्षणेनैव भवन्ति न भवन्ति च ॥ १५ ॥

(महाभारते)

आकिङ्किताः परैर्यान्ति प्रस्रलन्ति समेष्वपि ।

अव्यक्तानि च भाषन्ते धनिनो मद्यपा इव ॥ १६ ॥

उच्चैः पदमधितिष्ठंल्लोकस्तत्त्वेपु मुह्यति प्रायः ।

विपममपि पश्यति समं पर्वतशिखराग्रमारूढः ॥ १७ ॥

(बल्लभदेवरथ)

शौर्यमदो भुजदर्शी रूपमदो दर्पणादिदर्शी च ।
 काममदः स्त्रीदर्शी विभवमदस्त्वेव जात्यन्धः ॥ १८ ॥
 दीपकमृगीव लक्ष्मीर्गर्षे पातयति नाशयति मोहयते ।
 यातयति पुरुषहरिणं वृष्णाव्याधेन नीतचहुगहना ॥ १९ ॥
 (कलाविकासे)

श्रीर्विशृङ्खलखलाभिसारिणी
 वर्त्मभिर्घनतमोमलीमसैः ।
 शब्दमात्रमपि सोढुमक्षमा
 भूषणस्य गुणिनः समुत्थितम् ॥ २० ॥
 (भुवने)

मोहं मजन्ते न कृतं स्मरन्ति
 त्यजन्ति भक्तं मलपन्ति यत्तत् ।
 ध्वणं न मुञ्चन्ति निजाभिलाषं
 राज्यज्वरोष्मग्लपिताः क्षितीन्द्राः ॥ २१ ॥

विपुलद्वयैः कैश्चिद्द्वयैर्जगज्जनितं पुरा
 विधृतमपरैर्दत्तं चान्यैर्विजित्य तृणं यथा ।
 इह हि भुवनान्यन्ये धीराश्चतुर्दश भुज्जते
 कतिपयपुरस्वाम्ये पुंसां क एष मदज्वरः ॥ २२ ॥

तीक्ष्णाद्द्विजते मृदौ परिभवत्रासान्न सन्तिष्ठते
 मूर्खं द्वेष्टि न गच्छति प्रणयितामत्यन्तविद्वत्स्वपि ।
 शूरेभ्योऽभ्यधिकं त्रिभेत्यपहसत्येकान्तमीरूनहो
 श्रीर्लब्धमसरेव वेद्यवनिता दुःखोपचर्या भृशम् ॥ २३ ॥
 (सुदाराक्षसे)

कस्मैचित् कपटाय कैटभरिपूरःपीठदीर्घालयां
 देवि ! त्वामभिवाद्य कुप्यसि न चेद्यत् किञ्चिदाचक्षमहे ।
 यन्मे मन्दिरमम्बुजन्म किमिदं विद्यागृहं यच्च ते
 नीचास्त्रीचतरोपसर्पणमपामेतत् किमाचार्यकम् ॥ २४ ॥
 तत्तादृक्फणिराजरज्जुकपर्णं संरूढपक्षच्छिदा-
 पातारुन्तुदमप्यहो ! कथमयं मूढाचलः सोढवान् ।

एतेनैव दुरात्मना जलनिधेरुत्थाप्य पापामिमां

लक्ष्मीमीश्वरदुर्गतिव्यवहृतिन्यस्तं जगन्निर्मितम् ॥ २५ ॥

शूरं वैधव्यभीता विबुधमातिरूपा विद्ययोत्पादितेष्यार्था

मा मां स्प्राक्षीज्जनोऽन्यः क्वचिदिति सततं मुक्तहस्तं विहाय ।

झीवं मूर्खं कदर्यं यदि जगति जनं संभिता श्रीर्विराकी

तत् किं सा गर्हणीया भवति भुवि सदा कस्य न स्वार्थ इष्टः ॥ २६ ॥

लक्ष्मीर्नाम परं पुंसामन्यथाभावकारणम् ।

विरलास्ते विकाराय न येषां तत्परिग्रहः ॥ २७ ॥

क्रमागतेति नैतस्यामाश्वासः कोऽपि विद्यते ।

या हि यत्रोपिता लक्ष्मीस्तत्राद्येव न दृश्यते ॥ २८ ॥

वातरोगाभिभूतेव भिन्नपादेव कण्ठकैः ।

लक्ष्मीर्निधातुं शक्नोति न क्वचिन्निर्भरं वपुः ॥ २९ ॥

धूर्त्तप्रतारिताश्चेते विषयासक्तमानसाः ।

अकस्मात् प्रलयं यान्ति गीतरक्ता मृगा इव ॥ ३० ॥

(कादम्बरीकथासारे)

* बहुधुधुणरिद्धिनिशागममअणिदासुसिअचेअणो लोओ ।

अवसागतविषमदसादिअहारब्भम्मि पडिबुद्धौ ॥ ३१ ॥

(चिन्तामणौ)

उत्पहगमणा लच्छी पीचं विअ मग्गामिणो सुअणा ।

जळते हि समं तिस्सा सख्घडणीतामहं चरिअम् ॥ ३२ ॥

अत्थो इमेण हअविहिवादिणा उवणकोनुजोद्धि ।

कीरइ सहसत्तिजणो अन्धो मूअं व वहिरव्व ॥ ३३ ॥

पूणसहोदर विथता कूटसङ्गदूसिआ लच्छी ।

ण अणाइ जेण मिळत्तितिकं खणन्ताअजे गहिआ ॥ ३४ ॥

सोणद्धी चिअ समओ जर्सि जाअन्ति सुन्दरा विहवा ।

मोहन्ति विपत्तिओ सम्पात्तिओ विमोहन्ति ॥ ३५ ॥

(गाथाकोशे)

इति लक्ष्मीविडम्बनापद्धतिः ॥

* बहुधुधुणरिद्धिनिशागममअनिदासुसिअचेअणो लोकः ।

अवसागतविषमदशादिनारम्भे प्रतिबुद्धः ॥

१६८. अथ महत्पद्धतिः ।

स पुमानर्थवज्जन्मा यस्य नाम्नि पुरः स्थिते ।

नान्यामहुलिमभ्येति संख्यायामुच्यताहुलिः ॥ १ ॥

(भारवे)

महद्भिर्वद्वैरस्य विपत्तिरापि शोभते ।

दन्तमङ्गोऽपि नागानां श्लाघ्यो गिरिविदारणे ॥ २ ॥

पदेति रक्तः सविता रक्त एवास्तमेति च ।

सम्पत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ॥ ३ ॥

(बहुभत्य)

अधमा धनमिच्छन्ति धनमानौ हि मध्यमाः ।

उत्तमा मानमिच्छन्ति मानो हि महतां धनम् ॥ ४ ॥

(प्रतापचन्द्रवर्तिनः)

स्थित्यतिक्रान्तिभीरूणि स्वच्छान्याकुलितान्यपि ।

तौयानि तौयराशीनां मनांसीव मनस्विनाम् ॥ ५ ॥

(भारवेः)

अयं बन्धुः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।

उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ६ ॥

(उदात्तः)

छायावन्तो गतव्यालाः स्वारोहाः फलदायिनः ।

मार्गद्रुमा महान्तश्च परेषामेव भूतये ॥ ७ ॥

(बहुभत्य)

पयोमूत्रः परीतापं हरन्त्येते शरीरिणाम् ।

नन्वात्मलाभो महतां परदुःखोपशान्तये ॥ ८ ॥

सम्पत्सु महतां चेतो भवत्युत्पलकोमलम् ।

आपत्सु च महार्थैलशिलासङ्घातकर्कशम् ॥ ९ ॥

(शङ्करे,

स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ।

परिवर्त्तिनि संसारे मृतः कोऽपि वा न जायते ॥ १० ॥

प्राह्मणार्थं धनं दत्तं स्वदारे यौवनं गतम् ।

स्वामिकार्ये गताः प्राणा अन्ते दृष्टोऽसि माधव ! ॥ ११ ॥

रवेरेवोदयः श्लाघ्यो नान्येषामुदयग्रहः ।
न तर्मासि न तेजांसि यस्मिन्नभ्युदिते सति ॥ १२ ॥

(भरुलदे)

यो न कामान्न च क्रोधान्न द्रोहादभिवर्चते ।

अमित्रं वा सुमित्रं वा स एव पुरुषोत्तमः ॥ १३ ॥

सर्वाविस्थास्वकार्षण्यमर्दयः सति कारणे ।

उपकारः सपत्नेऽपि महापुरुषलक्षणम् ॥ १४ ॥

(महाभारते)

यदि सन्ति गुणाः पुंसां विकसन्त्येव ते स्वयम् ।

नहि कस्तूरिकागन्धः शपथेन विभाच्यते ॥ १५ ॥

(वरुलभदेवस्य)

प्रासाद् गुलिकासिक्थस्य किं न्यूनं करिणो भवेत् ।

पिपीलिका तु तेनैव संविभक्तिं कुटुम्बकम् ॥ १६ ॥

सकुण्डलं सकवचं दिव्यलक्षणलक्षितम् ।

कथमादित्यसङ्क्रान्तं मृगी व्याघ्रं प्रव्यते ॥ १७ ॥

परैः परिभवे माप्ते वयं पञ्चोत्तरं शतम् ।

परस्परविरोधे तु वयं पञ्चैव ते शतम् ॥ १८ ॥

(महाभारते)

किं कुलेन विशिष्टेन विपुलेन महात्मनाम् ।

कृमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु ॥ १९ ॥

शुरून् कुर्वन्ति ते वंशयानन्वर्था तैर्वसुन्धरा ।

येषां यदांसि शुभ्राणि द्रूपयन्तीन्दुमण्डलम् ॥ २० ॥

(भारतेः)

पतति व्यसने दैवाद् दारुणादारुणात्मनि ।

संवर्णयति ब्रजेण धैर्येण महतां मनः ॥ २१ ॥

(शुरते)

उपकर्तुमनपकर्तुं प्रियाणि वक्तुं कृतान्यपि (सम? स्म)र्तुम् ।

विनिपतितारश्चोद्धर्तुं कुलान्वितानामुचितमेवत् ॥ २२ ॥

असदृशजनेषु याञ्जा महतां नहि लाघवाय सुहृदर्थे ।

हरिरपि पाण्डुसुतैर्भ्यः स्वयमर्थी धार्तराष्ट्रेषु ॥ २३ ॥

(पुनरुपकात्)

उपकृत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्युपकारशुद्धया ।
 इयमेव हि सत्त्वशालिनां महतां कापि कठोराचितता ॥ २४ ॥
 मदसिक्तमुखैर्मृगाधिपः करिभिर्वर्तयति स्वयं हतैः ।
 लघयन् खलु तेजसा जगन्न महानिच्छति भूतिमन्यतः ॥ २५ ॥
 किमवेक्ष्य फलं पयोधरान् ध्वनतः पार्थयते मृगाधिपः ।
 प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहवे नान्यसमुन्नतिं यया ॥ २६ ॥
 स्पृहणीयगुणैर्महात्मभिश्चरिते वर्त्मनि पच्छतां मनः ।
 विधिहेतुरेहेतुरागसां विनिपातोऽपि समः समुन्नतः ॥ २७ ॥
 सावलेपमुपलिप्सिते परैरभ्युपैति विकृतिं रजस्यपि ।
 अर्थितस्तु न महान् समीहिते जीवितं किमु धनं घनायितुम्

[॥ २८ ॥

करोति योऽप्येपजनातिरिक्तां सम्भावनामर्थवतीं क्रियाभिः ।
 संसत्सु जाते पुरुषाधिकारे न पूरणी तं समुपैति संख्या

[॥ २९ ॥

(किराते)

विपदि धैर्यमथाम्बुदये क्षमा सदसि चाक्पटुता युधि विक्रमः ।
 यश्चासि चाभिरतिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धामिदं हि महात्मनाम्

[॥ ३० ॥

(भर्तृहरेः)

पततु वारिणि यातु दिगन्तरं
 विशतु वह्निमपो व्रजतु क्षितिम् ।
 रविरसावियतास्य गुणेषु का
 सकललोकचमत्कृतिषु क्षतिः ॥ ३१ ॥

(भक्कटे)

प्रारभ्यते न खलु विघ्नमयेन नीचैः
 प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः ।
 विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः
 प्रारब्धमुत्तमगुणा न परित्यजन्ति ॥ ३२ ॥

(मुद्राराक्षसे)

तवावदेव शशिनः स्फुरितं गरीयो
 यावन्न तिग्मरुचिरम्बरमभ्युदेति ।
 अभ्युद्यते सकलधामनिधौ च तस्मि-
 न्निन्दोः सिताभ्रशकलस्य च को विशेषः ॥ ३३ ॥
 (भल्लटस्य)

लोकोत्तरं (चरित)मर्षयति प्रतिष्ठां
 पुंसां कुलं नहि निमित्तमुदात्ततायाः ।
 वातापितापनमुनेः कलशात् प्रसूति-
 लीलायितं पुनरमुष्य समुद्रपानम् ॥ ३४ ॥
 (सरस्वतीकण्ठाभरणे)

पुंसः पुमान् मलिनजीवितलुब्धवृत्ति-
 दैन्यात् प्रणाममपि कः शिरसा करोति ।
 कोपाधिकस्फुरितचूर्णितलोचनान्तं
 कान्ताजनं किमनुनेष्यति कार्मुकेण ॥ ३५ ॥
 पङ्क्तौ विशन्तु गणिताः प्रतिलोमवृत्त्या
 पूर्वाभवेयुरियताप्यथवा त्रपेरन् ।
 सन्तोऽप्यसन्त इव चेत् प्रति(भान्तु) भानो-
 भांसावृते नभसि शीतमयूखमुख्याः ॥ ३६ ॥
 (भल्लटे)

सम्पूर्णस्य समग्रसत्त्ववसतेर्गम्भीरधीरस्थिते-
 र्वैलां पालयतः समस्तभ्रुवनाधारस्य वारांनिधेः ।
 कालुष्यं नहि विद्यते यदि भवेद्धोकोपकाराय तत्
 (यस्त ? यत्)स्मादभवन् सुधाकरसुधाश्रीपारिजातादयः
 ॥ ३७ ॥

मुधांशोर्जातेयं कथमपि कलङ्कस्य कणिका
 विधातुर्दोषोऽयं न च गुणनिधेस्तस्य किमपि ।
 स किं नात्रेः पुत्रो न किमु हरचूडामणिरसौ
 न वा हन्ति ध्वान्तं जगदुपरि किं वा न च पतिः
 [॥ ३८ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते सम्भ्रमविधि-

स्त्वनुत्सेको लक्ष्म्यामनभिभयनीयाः परकथाः ।

मियं कृत्वा मौनं मद्रमि कथितं चाप्युपकृतेः

श्रुतेऽत्यन्तामक्तिः पुरुषमभिजातं कथयति ॥ ३९ ॥

क्वचिद् भूमौ शायी क्वचिदपि च पर्यङ्कशयनः

क्वचिच्छाकाहारः क्वचिदपि च शाल्योदनरुचिः ।

क्वचित् कन्थामाली क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरो

मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ ४० ॥

इतः स्वपिति केशवः कुलमितस्तदीयद्विपा-

मितोऽपि शरणार्थिनः शिखरिपत्रिणः शेरते ।

इतोऽपि बडवानलः सह समस्तसंवर्त्तकै-

रहो ! विततमूर्जितं भरसहं च मिन्योर्षुः ॥ ४१ ॥

(भर्तृहरे)

किं तेण जेण कीरइ जाएण णरेण णामपेत्तेण ।

जस्त ण पसरन्ति गुणा रइणो व्व करा दिअन्तेसु ॥ ४२ ॥

सो चिअ जीअइ विपण्णो जस्म अ भुयणमिवाअडं णाम ।

इअरीसजीविअं चिअ ण वरमरं णेण सारिच्चम् ॥ ४३ ॥

सणम्मि विअणुच्चिमावि भवेविअ गच्चिआ भए विअ घीरा ।

होन्ति अहिण्णसाहा वा सपेसु विसमेसु विसमत्था ॥ ४४ ॥

एके ळहु असहा वा गुणेहि ळहिइप्पहीति घणरित्थी ।

अण्णे विसुद्धचरिआ विभवे वि गुणाइ मग्गन्ति ॥ ४५ ॥

खळपवराहा दीसन्ति दारुणा जइ वि तह व घीराण ।

दिअअचअस्म वहुमआ णहु ववसाआ विमुज्झन्ति ॥ ४६ ॥

जइ जइ उळ्ळसइ जो तह तइ धीराणमेत्ति सविसेसम् ।

नइ जइ णमन्ति तइ तइ जसो वि दूरं समुळ्ळमइ ॥ ४७ ॥

भामरणं णिव्वाळंति सुपुरिमा जहव तहव पडिवण्णम् ।

एणुदिअइवविज्जन्तो विमइरडवाणळं ववही ॥ ४८ ॥

किसिअं ताणं वि सोहइ एत्तिअमेत्तेण णवइचन्दस्स ।
 जीसोमहेरसं सविसिसणिवाससणं पत्तो ॥ ४९ ॥
 णिअणाममेत्तपअधणकाएकापुरं तुवएज्जो ।
 आजइ विहुगअणच्छंगे तइ विहुते कीढअच्चेण ॥ ५० ॥
 विअढन्ति महारम्भा जइ जइ णोव्वइइ चञ्चळा क्कळी ।
 धीरा ण होइ तइ तइ अहिअम्माणुण्णाअं वि हिअअम् ॥ ५१ ॥
 धीरा मआ विकज्जीणिअअं साहेन्ति पेच्छइ ।
 हर सन्दग्घेण विदेइत्थं अइइरिअं कुमुमवाणेण ॥ ५२ ॥
 तण्णन्धिज्जि णिमज्जइ ववसाअममुत्थिअस्स धीरस्स ।
 जसि समेत्तोसिसो राइ ससिदिणअरो गळइ ॥ ५३ ॥
 आआसो च्चिअ नेण कओ जेण णिमिमअं गअणअळम् ।
 धीरहिअआण सरिसो ण घटइ अण्णस्म वित्थारो ॥ ५४ ॥
 (गथात्तो)

इति महत्सवतिः ॥

नह जह विह विहरेहि विहिक जग्गुरूअं पिअसंघडिज्जन्तं ।

तह तह धीरा णमणे उच्छाहो णहर पळ्ळवह ॥ ४ ॥

उच्छाहो भुअजुअळ्ळण्ठिठिचम्माण गणी हिअअम् ।

विधिविहसिआण ज्गह एसा धीरा ण समद्धी ॥ ५ ॥

(गामाकोत्ते)

इति लघुपद्धतिः ॥

१७०. अधोदारपद्धतिः ।

आकारमात्रविज्ञातसम्पादितमनोरथाः ।

धन्यास्ते ये न शृण्वन्ति दीनानां प्राणिनां गिरः ॥ १ ॥

(व्यासशतके)

त्वचं कर्णः शिबिर्मांसं जीवं जीमूतवाहनः ।

ददौ दधीचिरस्थीनि नास्त्यदेयं महात्मनाम् ॥ २ ॥

(इतिहाससमुच्चये)

प्रावृण्मेघस्य मालिन्ये दोषः को भूरिवर्षिणः ।

शारदाभ्रस्य शुद्धत्वं वद कुत्रोपयुज्यते ॥ ३ ॥

स एवैकधुरो नृणां यः कश्चित् त्यागवारिणा ।

निमार्ष्टि प्रार्थितः पांसुधूसरं मुखमर्थिनाम् ॥ ४ ॥

(व्यासस्य)

त्रियते याचमानो वै तदनु त्रियते ददत् ।

ददत् सञ्जीवयत्येनमात्मानं च युधिष्ठिर ! ॥ ५ ॥

(महाभारते)

शृणु पाणे ! त्वोप न्यस्तं कियत् कृणति कङ्कणम् ।

इदमेवार्थिहस्तस्थसारावयति रोदमी ॥ ६ ॥

(शुक्लरामकान्ते)

दृक्करं बत कुर्वन्ति सन्तोऽप्यर्थास्त्यजन्ति ये ।

भयं त्वेतान् परित्यक्तुमसतोऽपि न शक्नुमः ॥ ७ ॥

अदाता पुरुषस्त्वागी धनं सन्त्यज्य गच्छति ।

दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थात्त मुञ्चति ॥ ८ ॥

मूर्खो हि न ददात्यर्थं नरो दारिव्यशङ्कया ।

माज्ञो हि विसृजत्यर्थास्तयैव ननु शङ्कया ॥ ९ ॥

(भृङ्गारप्रकाशे)

दातृत्वमेव सर्वेभ्यो गुणेभ्यो भासतेतराम् ।

ज्ञातृत्वसहितं नञ्चेत् सुवर्णस्य हि सौरभम् ॥ १० ॥

पात्रे पुरोवर्तिनि विश्वनाथे क्षोदीयसि क्षमावलये प्रदेये ।

ग्रीळास्मितं तस्य तदा तदासीञ्चमत्कृतो येन स एव देवः ॥ ११ ॥

(सरस्वतीकण्ठाभरणे)

मणिः शान्णोल्लीढः समरविजयी हेतिदलितो

मदक्षीणो नागः शरदि सरिदाश्यानपुलिना ।

कलाशेषश्चन्द्रः सुरतमृदिता बालबनिता

तनिम्ना शोभन्ते गलितविभवाश्चार्थिषु नराः ॥ १२ ॥

(भर्तृहरेः)

किं जातोऽसि चतुष्पथे घनततच्छायोऽसि किं जायया

संयुक्तः फलितोऽसि किं फलवरैः पूर्णोऽसि किं सन्ततम् ।

हे सद्वृक्ष ! सहस्र सम्प्रति सखे ! शाखाशिखाकर्षण-

क्षोभामोटनभङ्गनानि जनितः स्वैरेव दुश्चेष्टितैः ॥ १३ ॥

(भङ्गटे)

तह कञ्जरपभणा गहिआ दाणेण भमरणिउरुम्भा ।

सो विक्कमळाणुराओ दूरं जहतान पम्मुट्ठो ॥ १४ ॥

पळमुक्कळकुसुमवकळ पत्ता एआहिपणहुणो णिच्चम् ।

विमुहा ण होन्ति जाणं धण्णं जम्मं तरुवराणम् ॥ १५ ॥

तरुवर धण्णो सि तुभं जह एत्थ मरुत्थळे सुजाओ सि ।

एको च्चिअ वीसामो निम्मुहमा तत्तपहिआणम् ॥ १६ ॥

(गाथाकोशे)

इत्युदारपद्धतिः ॥

१७१. अथ कृपणपद्धतिः ।

कृपणेन समो दाता न भूतो न भविष्यति ।

असृष्ट्यत्रेव विज्ञानि यः परेभ्यः प्रयच्छति ॥ १ ॥

(मानसोऽगमे)

द्वरणं किं मपन्नानि विषवन्मारयन्ति किम् ।

न त्वज्यन्ते न धृज्यन्ते कृपणेन धनानि यत् ॥ २ ॥

अद्वरद्वयमभ्यर्त्सं नास्ति नान्तीति (यत्) पुरा ।

तदिदं देदि देहीति विपरीतमुपस्थितम् ॥ ३ ॥

(बह्वन्देश्य)

आयुर्द्विद्वयार्त्सर्पहेतुं कालत्रिनिर्गतम् ।

षाञ्छवां धनिनामिष्टे जीवितान् परमं धनम् ॥ ४ ॥

त्यागो गुणो वित्तवतां वित्तं त्यागवतां गुणः ।

परस्परवियुक्तां तु वित्तत्यागी विदम्बना ॥ ५ ॥

सभयार्त्तं स्वभोगेच्छा परार्थं धनसञ्चयम् ।

कृपणोदारयोः पथ्य तयापि महदन्तरम् ॥ ६ ॥

(महद्विद्यापरस्पर)

प्रणामः स्नागत्तं प्रश्नो गन्तुं हस्तानुकूलता ।

अप्रदानस्य विद्वानि प्रभूणां दुग्धघेतसाम् ॥ ७ ॥

(पदद्वयवत्)

गृहमभ्यनिष्ठातेन धनेन रमते यदि ।

स तु तेनानुमानेन मेरुणा किं न जीष्यते ॥ ८ ॥

(व्यासस्य)

किञ्चुके किं शुकः कुर्यात् फालितेऽपि बुद्धवितः ।

अदातरि समृद्धेऽपि किं कुर्युरूपजीविनः ॥ ९ ॥

दानोपभोगव(द्वया ? न्या) या मुहूर्त्त्रियां न मुज्यते ।

पुंसः स्याद् यदि सा लक्ष्मीरलक्ष्मीः कतमा भवेत् ॥ १० ॥

(बह्वन्देश्य)

उपकर्तुः स्थिरं द्रव्यं यत्नस्तत्कालसम्भवः ।

किमस्ति तादृशन्तस्य मन्दमारुतसङ्ग्रहः ॥ ११ ॥

अतिसञ्चयलुब्धानां वित्त(मन्यैश्च ? मन्यस्य) कारणात् ।
अन्यैः सञ्चीयते यत्नादन्यैश्च मधु पीयते ॥ १२ ॥
(बहामरेवस्य)

मृतो दरिद्रः पुरुष इत्येतद् वचनं मृषा ।
मृता अपि किमीक्षन्ते नृशंसं धनिनां मुखम् ॥ १३ ॥
(सकराविद्याधरस्य)

यान्ति स्वदेहेषु जरामसम्प्राप्तोपभोषतृकाः ।
फलपुष्पद्विभाजोऽपि दुर्गदेशवनश्रियः ॥ १४ ॥
(श्वहारमकारो)

मरौ नास्त्येव सलिलं छुच्छ्राद्यदि (न ? तु) लभ्यते ।
तत् कटु स्तोकमुष्णं च न करोति वितृष्णात्ताम् ॥ १५ ॥
(भद्रटे)

धनिनोऽप्यदाननिरता गण्यन्ते धुरि महादरिद्राणाम् ।
हन्ति न यतः पिपासामतः समुद्रोऽपि मरुदेव ॥ १६ ॥
(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

अभ्युपभुक्ताः सद्भिर्गतागतैरहरहश्च निर्विण्णाः ।
कृपणजनसन्निकाशं सम्प्राप्त्यार्थाः स्वपन्तीव ॥ १७ ॥
(पञ्चतन्त्रे)

सञ्चितं क्रतुषु नोपयुज्यते याचितं गुणवते न दीयते ।
तत् कदर्यपरिरक्षितं धनं चोरपार्यिवगृहेषु दृश्यते ॥ १८ ॥
चन्दने विपधरान् सहामहे षस्तु सुन्दरमगुप्तिमत् कुतः ।

रक्षितुं वत ! फिमात्मसौष्ठवं सञ्चिताः खदिर ! कण्टकास्त्वया
[॥ १९ ॥
(भद्रटे)

विनाप्यर्थैरर्थी स्पृशति च महानुन्नतिपदं
परिष्वक्तोऽप्यर्थैः परिभवपदं याति कृपणः ।
स्वभावादुद्भूतां गुणसमुदयावाप्तिविपुलां
मतिं सैर्ही किं श्वा कृतकनकमालोऽपि लभते ॥ २० ॥

विशालं शाल्मल्या नयनमुभयं वीक्ष्य कुसुमं
समुत्पन्ना बुद्धिः फलमपि भवेदस्य सदृशम् ।

इति ध्यातोऽपास्तं फलमपि च दैवात् परिणतं
विपाके तूलोऽन्तः सपदि मरुता सोऽप्यपहृतः ॥ २१ ॥

स्वन्मूले पुरुपायुषं गतमिदं देहेन संशुष्यता
क्षोदीयांसमपि क्षणं परमितः शक्तिः क्लृप्तः प्राणितुम् ।
तत् स्वस्त्यस्तु विष्टद्विमेहि महतीमद्यापि का नस्त्वेरा
कल्याणैः फलितोऽसि तालविटपिन् ! शुत्रेषु पौत्रेषु वा
[॥ २२ ॥

अद्यैव श्वः परश्वस्त्रिचतुरदिवसानन्तरं सायमहि
प्रातः प्राह्णे पराह्णे क्षणमिह निवस प्रस्थितोऽभ्येहि भूयः ।
इत्थं रेकातिरेकानविदितकपटप्रक्रियानर्धिसार्था
नत्यर्थं व्यर्थयन्ति प्रतिदिवसमहो ! राजधान्यां वदान्याः
[॥ २३ ॥

(अह्णे)

*शोन्ती वि णिप्पळच्चिअ धणरिद्धी होइ किविणपुरिसस्स ।
गिह्माअवसंतत्तस्स णिअअच्छाहि व्व पहिअस्स ॥ २४ ॥
(सन्तसल्लाम्)

इइइ गरुअत्तणच्चिअ दन्ताण करोविमुकदविणोवि ।
अच्चरिअळ्हु आइकणअभरिओ विल्लहाण ॥ २५ ॥
दारिइ अणफरभरं परिवत्तणखे अवसपरिसन्तम् ।
अत्था किवणघरत्था अत्थापत्था सुवन्तीव ॥ २६ ॥
ण उणो अत्थिजणाणं परिओसं देइ फळसमिद्धा वि ।
किवणाणं धणरिवयी सरिसी आळेखरूवेण ॥ २७ ॥
अपभोअकादराणं पुरिसाणं अत्थसञ्जअपराणम् ।
कण्णारण्णव्व अणं घरम्मि चिइइ परस्स कए ॥ २८ ॥
रक्खिअजसि सासङ्गं पण्डिअजइणेअणित्थळोअम्मि ।
परिवट्ठिअं वि तापेइ जारगम्भं व किवणधणम् ॥ २९ ॥

* भवन्त्यपि निष्कलैव धनकृद्धिर्भवति कृपणपुरस्य ।

गोप्यमातृपसन्तसल्लस्य निअकच्छायेव पविस्स्य ॥

चाअअसासापअई सरअं समुभाण किं विम्वरअसि ।
जगज्जिअनण सुईरं ईरिसं पि गुणे अ परिसन्ति ॥ ३० ॥
वेळविओवि....पिवळगज्जिअण तह कहविसरअजळेण ।
जहवासिअ मोहाण विपत्तिअइण चाअयो एहिम् ॥ ३१ ॥
(गाथाकोशे)

इति कृपणपद्धतिः ॥

१७२. अथ कृतज्ञपद्धतिः ।

अयं स कालः सम्प्राप्तो धार्तराष्ट्रोपजीविनाम् ।
निवेष्टव्यं मया तत्र माणानपरिरक्षवा ॥ १ ॥
(महाभारते)

स ब्रह्मचर्यं चरति स सत्यां भापते गिरम् ।
तस्म लोकादयं पाणौ यः कृतं नावमन्यते ॥ २ ॥
यो हि मित्रेषु कालज्ञः सततं साधु वर्तते ।
तस्य स्यात् सफलं जन्म किं पुनः पूर्वकारिणः ॥ ३ ॥
(श्रीरामायणे)

संस्मरेद् भर्तृपिण्डानां दूरविस्मृतवन्धनः ।
व्याघ्रमभ्येति कृपणः श्वापि श्वगणिकेरितः ॥ ४ ॥
(अङ्गायल्याम्)

*बन्धवणेहृन्मरिओ होइ परो वि पणएण सेविज्जन्तो ।
किं उण कओवआरो णिकारणाणिद्धबन्धवो दासाही ॥ ५ ॥
(सेतौ)

खण्डं खंडमि कअं कळैवरं अत्तणो कळोळाण ।
असमत्तसामिकज्जो जूरइ सुमटो वि माणत्थो ॥ ६ ॥
(गाथाकोशे)

इति कृतज्ञपद्धतिः ॥

* वाग्धवस्नेह भ्यधिके भवति परोऽपि प्रगयेन सेव्यमानः ।
किं पुन कृतोपकारो सिध्वारणास्त्रिध्वान्धवो दाधारथिः ॥

१७३. अथ कृतघ्नपद्धतिः ।

सत्कृताश्च कृतार्थाश्च मित्राणां न भवन्ति ये ।
तान् मृतानपि क्रव्यादाः कृतघ्ना नोपभुञ्जते ॥ १ ॥

(भीरमायणे)

सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यः कृतघ्नोऽपि विशुष्यति ॥ २ ॥

(स्यासस्य)

मित्रद्रुहं कृतघ्नं च नृशंसं च नराधमम् ।
क्रव्यादाः कृमयश्चैव नोपभुञ्जीत वै मदा ॥ ३ ॥

मित्रद्रुहः कृतघ्नस्य स्त्रीघ्नस्य पिशुनस्य च ।
चतुर्णां वयमेतेषां निष्कृतिं नानुशुभुमः ॥ ४ ॥

कृतघ्नं पापकर्माणं न भक्षयितुमुत्सहे ।
दासेभ्यो दीयतामेप मित्रद्रुद् पुरुपाधमः ॥ ५ ॥

कृतार्थाः सुकृता ये हि कृत्यकाल उपस्थिते ।
अनवेक्ष्य कृतं पापाः कुर्वन्ति प्रियमात्मनः ॥ ६ ॥

राजकिल्बिषिणां तेषां मर्तृपिण्डापहाग्निगाम् ।
नैवायं न परो लोको विद्यते पापकर्मणाम् ॥ ७ ॥

कुतः कृतघ्नस्य यज्ञः कुतः स्थानं कुतः सुखम् ।
कुतः श्रेयः कृतघ्ने हि कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ ८ ॥

(महाभारते)

न तं पश्यामि लोकेऽसिन् कृते प्रतिकरोति यः ।
सर्वस्य हि कृतार्थस्य मतिरन्या प्रवर्तते ॥ ९ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

ब्रह्मस्वहरणे चोरे ब्रह्मघ्ने गुरुतल्पगे ।
निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ १० ॥

(भीरमायणे)

मृगत्वं च मृगारित्वं(च?)सिंहत्वं च मया कृतम् ।
अकृतज्ञो दुराचारः पुनः श्वानो भविष्यति ॥ ११ ॥

(उग्रगुराख्यायाम्)

उपकर्तुः कृतघ्नस्याप्युभयोरियती भिदा ।

सद्यो हि विस्मरत्याद्यः (१) कृतं पश्चात्तु पश्चिमः ॥ १२ ॥

(भोजराजस्य)

स्वामिनं यः परित्यज्य स्वस्तिमान् गन्तुमिच्छति ।

किं तेन न कृतं पापं चोरेणात्मापहारिणा ॥ १३ ॥

कृतप्रत्युपकारो हि वणिग्धर्मो न साधुता ।

तत्रापि ये न कुर्वन्ति पशवस्ते न मानुषाः ॥ १४ ॥

आशायास्तनया माया क्रोधोऽसूयासुतः स्मृतः ।

हिंसायास्तनयः पापः कृतघ्नो नार्हति प्रजाम् ॥ १५ ॥

छिन्नस्तप्तसुहृत् स चन्दनतरुर्युयं पलाय्यागता

भोगाभ्याससुखासिकाः प्रतिदिनं ता विस्मृतास्तत्र वः ।

दंष्ट्राकोटिविपोरकया प्रतिकृतिस्तस्य महर्षुर्न चेत्

किं तेनैव सह स्वयं न दलशो याताः स्थ मो भोगिनः

[॥ १६ ॥

(मछटे)

जं साहसं ण कीरइ तं दअमाणेण जीविअं किरदइअम् ।

जो अ पडिमुक्कसकळो सो वि गणिजइ जअम्मिजीअं तमओ

[॥ १७ ॥

(गायाकोशे)

इति कृतघ्नपद्धतिः ॥

१७४. अध याञ्जानिन्दापद्धतिः ।

धट्टमुखभङ्गस्य युक्तमन्धस्य याचितुम् ।

अहो वत महत् कष्टं चक्षुष्मानपि याचते ॥ १ ॥

(सुवर्णदेवस्य)

मरणाद्यापरं दुःखमुक्तमस्तीति पण्डितैः ।

नूनं परगृहद्वारे न मे व ..नास्थिताः ॥ २ ॥

(ध्यातस्य)

गौरवं किंलु मृतके जानेऽहं तत्र कारणम् ।

लाघवस्यार्थिता मूलं सा मृतस्य न विद्यते ॥ ३ ॥

(श्रृंगारनकातो)

सदृशात् पुरुषं सद्यः पातयन्तीमघस्तराम् ।

कथयन्ति कथं प्राज्ञा याच्यां लाघवकारिणीम् ॥ ४ ॥

अहन्यहनि भूतानि सृजत्येव प्रजापतिः ।

अद्यापि न सृजत्येकं योऽर्थिनं नावमन्यते ॥ ५ ॥

७

(स्यामशाब्दे)

कण्ठगद्गदता स्वेदो मूत्रवैवर्ण्यवेपथु ।

त्रियमाणस्य लिङ्गानि तानि यान्येव याचतः ॥ ६ ॥

(बह्वर्धेवस्य)

तावद् यत्तस्वी मेघाघी प्राज्ञः शूरः कुलोद्भवः ।

पुमानित्युच्यते तावद् याचदर्यां न कस्यचित् ॥ ७ ॥

वृणालघुतरस्तूलस्तूलादपि च याचकः ।

वायुना किं न नीतोऽसौ मामयं प्रार्थयेदिति ॥ ८ ॥

(चिन्मार्गितस्य)

विद्रचां समरे शौर्यमाभिजात्यं सुरुपताम् ।

(लिखी ? खली) करोति चान्दिका दुग्शीष्टेवाङ्गना

[कुळम् ॥ ९ ॥

अन्तःसारोऽपि निर्याति नूनमार्थितया सह ।

अन्यथा तदवस्थस्य महिमा केन देहिनाम् ॥ १० ॥

मया निवार्यमाणोऽपि भजते प्रार्थनामयम् ।

इति लज्जितया मन्ये लज्जयार्थी निराकृतः ॥ ११ ॥

सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेव तमो जरेय लाघव्यम् ।

हरिहरकयेव दुरितं गुणशतमप्यार्थिता हरति ॥ १२ ॥

(मुन्दरपाण्ड्यस्य)

रोगी चिरप्रवासी परानभोजी परावमथशायी ।

(सन् ? च) ज्जीवति तन्मरणं यन्म्रियते सोऽप्य ? स्व) विश्रामः ॥

(१७२२२)

याचनां हि पुरुषस्य महत्त्वं
 नाक्षयत्यखिलमेव तथाहि ।
 सद्य एव भगवानपि विष्णु-
 र्धामनो भवति याचितुमिच्छन् ॥ १४ ॥
 (वृष्णभदेवस्य)
 इति याज्ञानिन्दापद्धतिः ॥

१७५. अथ वृष्णानिन्दापद्धतिः ।

आशाखनिरगाधेयं दुष्पूरा केन पूर्यते ।
 या महद्भिरपि शिषैः पूर्यैरेव खन्यते ॥ १ ॥
 (वृष्णभदेवस्य)
 जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।
 चक्षुः भोत्रे च जीर्यन्ति वृष्णैका तरुणायवे ॥ २ ॥
 (भरुंहरेः)
 व्याधीनामाकरस्तोयं पापानामाकरः स्त्रियः ।
 दुःखानामाकरः क्रोध आद्या परिभवाकरः ॥ ३ ॥
 (मत्तापरुद्धीने)
 यौवनं जरया अस्तमारोग्यं व्याधीभिः क्षतम् ।
 जीवितं मृत्युरभ्येति वृष्णैका निरुपद्रवा ॥ ४ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)
 न जातु कामः कामानामुपमोगेन शाम्यति ।
 हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ॥ ५ ॥
 हते भीष्मे हते द्रोणे कर्णे च निधनं गते ।
 आशा बलवती राजन् ! शल्यो जेष्यति पाण्डवान् ॥ ६ ॥
 (महाभारते)
 आशापिशाचिकाविष्टः पुरतो यस्य कस्यचित् ।
 घन्दते निन्दति स्तौति रोदिति प्रहसत्यपि ॥ ७ ॥
 (बृहत्कथ्यायाम्)
 एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर ।
 एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति घनिनोऽर्थिभिः ॥ ८ ॥

मनोरथरथारुढं युक्तमिन्द्रियवाजिभिः ।

भ्राम्यते हि जगत् सर्वं तृष्णासारविचोदितम् ॥ ९ ॥

(बृहमदेवस्य)

यथा हि शृङ्गं गोः काले वर्धमानस्य वर्धते ।

एवं हि तृष्णा चित्तेन वर्धमानेन वर्धते ॥ १० ॥

नास्त्यन्या तृष्णया काचिच्चुलया स्त्री सुभगा क्वचित् ।

या प्राणानपि मुष्णाति भवत्येवाथ च प्रिया ॥ ११ ॥

तृष्णे ! त्वमसि तृष्णान्धा त्रिषु स्थानेषु रज्यसि ।

व्याधितेष्वनपत्येषु जरापरिणतेषु च ॥ १२ ॥

(महाभारते)

अकर्तव्येष्वसाध्वीव तृष्णां प्रेरयते जनम् ।

तमेव सर्वपापेभ्यो लज्जा मातेव रक्षति ॥ १३ ॥

(प्रतापद्रे)

तृष्णा चेत् संपरित्यक्ता को दमिद्रः प्रतापवान् ।

तस्यां चेत् प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितम्

[॥ १४ ॥

(इतिहासमनुष्ये)

तृष्णे ! लोकरत्रयस्यास्य निर्वेदपरिपन्थिनी ।

(यस् ? ये) त्वन्निर्माल्यवत् त्यक्ता तेऽत्यन्तसुखिनो नराः

[॥ १५ ॥

(बृहमदेवस्य)

आसन्नान् पुरतो भोगान् दर्शयित्वा पुनः पुनः ।

छागो हरितमुष्ट्येषु दूरं नीतोऽसि तृष्णया ॥ १६ ॥

(बृहमदेवस्य)

आद्या नाम मनुष्याणां काचिदार्यमृह्वला ।

यया बद्धाः प्रधावन्ति मुक्तास्तिष्ठन्ति कुत्रचित् ॥ १७ ॥

वर्तते येन न विना नरो वाञ्छन्तु नाम तत् ।

सतोऽधिकार्यप्रणयी पृष्टो दद्यात् किमुत्तम् ॥ १८ ॥

आशागर्तः प्रतिप्राणि यस्मिन् विश्वमणूपमम् ।
कस्य किं कियदायाति वृथा या विपयैपिता ॥ १९ ॥
(भोजराजस्य)

आशाखनिरगाभेयमधःकृतजगत्त्रया ।
उद्धृत्योद्धृत्य तत्रस्थानहो ! सद्भिः समीकृता ॥ २० ॥
(सरस्वतीकण्ठाभरणे)

गिरिर्महान् गिरेरन्धिर्महानब्धेर्नभो महत् ।
नभसोऽपि मही ब्रह्मन्नतोऽप्याशा गरीयसी ॥ २१ ॥
कार्याकार्ये तुलयति सर्वं दत्तो न जातु तृष्णार्तः ।
सर्वाश्वाचि वापितोर्यं मरुपथिकः को विचारयति ॥ २२ ॥
(पञ्चतन्त्रे)

मायाविनियमविश्रमनिमित्तवैचित्र्यकूटकपटानाम् ।
सञ्चयदुर्गपिशाचो धर्महरो मूलकारणं लोभः ॥ २३ ॥
(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

दानं न दत्तं न तपश्च तप्तं नाराधितौ शङ्करवासुदेवौ ।
अग्नौ रणे वा न हुतश्च कायः शरीर ! किं प्रार्थयसे सुखानि ॥
[॥ २४ ॥

स्वरुञ्जपाः सोढाः कथमपि तदारोधनपरै-
निगृह्यान्तर्बाष्पं हसितमपि शून्येन मनसा ।
कृतो वित्तस्तम्भप्रतिहतधियामञ्जलिरपि
किमाशे ! मोघाशे ! किमपरमतो नर्त्तयसि माम् ॥ २५ ॥
(भर्तृहरेः)

निरानन्दा दारा व्यसनविमुखो बान्धवजनो
जडीभूतं मित्रं धनविरहशीर्णः परिजनः ।
असन्तुष्टं चेतः कुलिशकठिनं जीवितमिदं
विधिर्वामारम्भस्तदपि च मनो वाञ्छति सुखम् ॥ २६ ॥
भाराध्य भूपतिमवाप्य ततो धनानि
भोक्ष्यामहे किल वयं सततं सुखानि ।
इत्याशया यत ! विमोहितमानसानां
कालः प्रयाति मरणावधिरेव पुंसाम् ॥ २७ ॥
(प्रतापद्वये)

वत्खातं निधिशङ्कया क्षितितलं घ्माता गिरेर्घातवो
निस्तीर्णः सरितां पतिर्नृपतयो यत्नेन सन्तोपिताः ।

मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः

प्राप्तः काणवराटकोऽपि न मया तृष्णे । सकामा भव ॥ २८ ॥
(मर्तुहरेः)

उन्नत्यै नमति प्रभ्रं प्रभ्रुगृहं द्रष्टुं बहिस्तिष्ठति

स्वद्रव्यव्ययमातनोति हतर्षीरागामिवि(न्ता ? ता)शया ।

प्राणान् प्राणित्तुमेव मुञ्चति रणे क्लिश्नाति भोगेच्छया

सर्वं तद्विपरीतमेव कुरुते तृष्णान्घटक् सेवकः ॥ २९ ॥

(गोविन्दभट्टस्य)

पाने नेच्छति वारयत्युपशमे क्षमामालिखन्त्यां हियां

स्वातन्त्र्ये परिषृत्य तिष्ठति करी व्याधूय धैर्ये गते ।

तृष्णे । त्वामनुवचनता फलमियच्छब्धं जनेनामुना

यः स्पृष्टो न पदा स एव चरणौ स्पृष्टुं न सम्मन्यते ॥ ३० ॥

(मङ्गटे)

धान्तं देशमनेकदुर्गविपमं प्राप्तं न किञ्चित् फलं

त्यक्त्वा जातिकुलाभिमानमुचितं सेवा कृता निष्फला ।

शुक्तं भानविवर्जितं परशुहेष्वाशङ्कया काकवत्

तृष्णे ! जृम्भसि पापकर्मपिशुने ! नाद्यापि सन्तुष्यसि ॥ ३१ ॥

(मर्तुहरेः)

दृष्टा बन्धुविपत्तयः परिजने सीदत्यपि प्राणितं

घातं मग्नमनोरथैः प्रणयिभिर्याञ्जागिरः शिक्षिताः ।

पथद्यापि न तोपमेपि भगवन् + तस्तथादिश्यतां

शक्तोऽयं प्रिय ! जीवति स्वजनतः सोढुं विकारानपि ॥ ३२ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

तृष्णास्थि जृष्ण कीरह तद्वाप जेण भमरअणोम्मा ।

माअङ्गस्स विवच्छा अमिधा च गुदाण लोमेण ॥ ३३ ॥

(याथाकोशे)

इति तृष्णानिन्दापद्धतिः ॥

देहीति वक्तुकामस्य यद् दुःखमपजायते ।

दाता चेत् तद्विजानीयात् स्वमांसान्यपि चार्पयेत् ॥ १२ ॥

हे दारिद्र्य ! नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं तत्प्रसादतः ।

अहं तु सर्वान् पश्यामि मां च कोऽपि न पश्यति ॥ १३ ॥

शून्यमपुत्रस्य गृहं स हि शून्यो नास्ति यस्य (तस्य) निमग्नम् ।

सूर्यस्य दिशः शून्याः सर्वे शून्यं दरिद्रस्य ॥ १४ ॥

(बल्लभदेवस्य)

मानोऽभिजनो विनयः शौर्यं प्रज्ञा श्रुतं शुचित्तं च ।

न चकास्ति निश्चमेतद्विचिहीनस्य पुरुषस्य ॥ १५ ॥

(मोजस्य)

अम्ना कुप्यति न मया न स्तुपया सापि नाम्बया न मया ।

अहमपि न तथा न तथा वद राजन् ! कस्य दोषोऽयम् ॥ १६ ॥

पोतानेतानयि ! गुणवति ! ग्रीष्मकालावसान

यावत् तावत् समग्र रुदतो येन केनाशनेन ।

पश्चादम्भोधररसपरीपाकमामाद्य तुम्बी

कूटमाण्डी च प्रभवति ततो भृशुजः के वयं के ॥ १७ ॥

न भिक्षा दुर्भिक्षे पतति दुरवस्थाः कथमृणं

लभन्ते कर्माणि द्विजपरिवृढान् कारयति कः ।

अदन्नापि ग्रासं गृहपतिरसाग्रस्तमयते

न विश्वः किं कुर्मो गृहिणि ! गहनो जीवनविधिः ॥ १८ ॥

लूतातन्तुवितानप्रद्वयदना चुल्ली समौल्लसले

फेलन्तो विलसन्ति सन्ततमभी पोतैः समं दर्दुरतः ।

मूषी मूर्च्छति मन्दिरोदरगता काकोऽपि मत्प्राङ्गणं

विस्मृत्यापि न गच्छति क्षणमपि ह्मापालचूडामणे ॥ १९ ॥

पृथुकार्चस्वरपात्रं भूषितनिशेषपरिजनं देव ।।

विलसत्करेणुगहनं सम्प्रति सममात्रयोः सदनम् ॥ २० ॥

एको हि दोषो गुणसन्निपोत निमज्जतीन्द्रोरिति यौ वभापे ।

नूनं तर्दतव् कविना न दृष्टं दारिद्र्यमेकं गुणराशिहारि ॥ २१ ॥

विश्वासं न करोति कश्चिदधने नाभाप्यते सादरं
 सम्प्राप्ते गृहमुत्सवेषु निधनः सावज्ञमालोक्यते ।
 दूरादेव महाजनः परिहरत्यभ्यर्थनाशङ्कया
 मन्ये निर्धनता प्रकाममपरं पष्टं महापातकम् ॥ २२ ॥
 (पुते गृहकारप्रकारे)

इति दारिद्र्यनि-दापद्धतिः ॥

१७७. अथ संसर्गगुणपद्धतिः ।

स्यज्यते यदि दोषेण गुणेन परिगृह्यते ।
 गुणागुणफलं ह्येतदाश्रयस्य कुतः फलम् ॥ १ ॥
 (धीरामायणे)

गुणैः स शर्वकल्पोऽपि सीदत्येव निराश्रयः ।
 अनर्धमपि भाणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते ॥ २ ॥
 (बृहत्समस)

समाश्रयवलादेव गरुडं यान्तमध्वनि ।
 पिनाकपाणिपाणिस्थः कुशलं पृष्टवानहिः ॥ ३ ॥

गुणवत्सु गुणाल्पोऽपि याति विस्तीर्णतां नरः ।
 पतितः स्वादुविमले तैलविन्दुरिचाम्भसि ॥ ४ ॥

विद्वन्निरभिसम्बन्धादधमो भाजनं भवेत् ।
 पापाणोऽपि मणिस्पर्शाज्जायते भूषणं परम् ॥ ५ ॥
 (व्यासशतके)

प्रसिद्धिहेतुर्भावानां प्रायः श्रेष्ठपरिग्रहः ।
 सहस्रं जन्धौ शृङ्गाः पाञ्चजन्यस्तु विश्रुतः ॥ ६ ॥
 (भभिनवगुप्तस्य)

महानुभावसम्पर्कः कस्य नौचतिकारणम् ।
 इन्दोः शिवशिरःसङ्गात् कलापि भाभिनन्वते ॥ ७ ॥
 सम्पर्केण सतां प्रायः पात्रतां यात्यसन्नपि ।
 रथ्यातोयमपि शार्धं गङ्गां याति पवित्रताम् ॥ ८ ॥
 (प्रतापक्षेत्रे)

गुणः कुशोऽपि मथते पृथुरप्यपचीयते ।

प्राप्य साधुखलौ चन्द्रः पक्षाविव सितासितौ ॥ ९ ॥

(कादम्बरीकथासारे)

अतिमात्रभासुरत्वं पुष्यति मानोः परिग्रहादनलः ।

अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिपृहीतः ॥ १० ॥

(कालिदासस्य)

यस्मिन् जीवति (जीवति) महाजनस्तस्य जीवितं नाम ।

जीवन्नपि स (न) जीवति न जीवति यमाश्रितः पुरुषः ॥ ११ ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

विभ्रति पतन्ति सह पातैरेव न (न्दि ? दी) तटेपु रूढानि ।

अवलम्बितानि भीर्तैस्तृणानि किमु चेतनावन्तः ॥ १२ ॥

(बहुमस्य)

ख्याता नराधिपतयः कविसंश्रयेण

राजाश्रयेण च गताः कवयः प्रसिद्धिम् ।

राज्ञा समोऽस्ति न कवेः परमोपकारी

राज्ञो न चास्ति कविना सदृशः सहायः ॥ १३ ॥

(रुद्रदेवस्य)

वासपरिसण्डिणए विगुणपरिहीणो करेइ किं गुणिणो ।

जशं अद्वस्त वरं वो हत्थिठिओ णिप्पळं चेअम् ॥ १४ ॥

ईसा ण सरेहि विणा सराण सोढा विणा ण इंसेहि ।

अण्णोण्णाधि अए ए अप्पाणण्णवर गरूअन्ति ॥ १५ ॥

(भाषाकोशे)

इति संसर्गगुणपद्धतिः ॥

१७८. अथ संसर्गदोषपद्धतिः ।

असत्सम्पर्कदोषेण सज्जनोऽपि विगर्ह्यते ।

मार्गस्तिभिरसम्पर्कात् समोऽपि विपमायते ॥ १ ॥

असज्जनेन सम्पर्कादनयं यान्ति साधवः ।
मधुरं शीतलं तोयं पाचकं प्राप्य निर्गुणम् ॥ २ ॥

(व्यासशतके)

तिलाथम्पकसंश्लेषात् प्राप्तुवन्त्यधिवासनाम् ।
रसोनभक्षास्तद्गन्धाः सर्वे साङ्गमिणो गुणाः ॥ ३ ॥
अपा भवाहो गाङ्गोऽपि समुद्रं प्राप्य तद्रसः ।
भवत्यवश्य तद्विद्वान्नाश्रयेदशुभात्मकम् ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

यादृशे संविवदते यादृशांश्रोपसेवते ।
यादृगिच्छेच्च भवितुं तादृग् भवति पूरुषः ॥ ५ ॥

(महाभारते)

संशयस्थानसम्बन्धाद् गुणवानपि दूष्यते ।
रात्रौ बल्मीकसम्बन्धाद्रज्जुः सर्पायते किल ॥ ६ ॥

(प्रतापरुद्रे)

क्वचिदपि वस्तुविशेषे (पो ? पे) दोषोऽपि गुणेन तुल्यतामेति ।
खण्डतमेव हि मण्डतमधरदले भवति रमणीनाम् ॥ ७ ॥

(बह्वभस्य)

असत्त्यागात् पापकृतामपापा-
स्तुल्यो दण्डः स्पृशते मित्रभावात् ।
शुष्केणार्द्रं दह्यते मित्रभावात्
तस्मात् पापैः सह सन्धिं न कुर्यात् ॥ ८ ॥

यदि सन्तं सेवते यद्यसन्तं
तपस्विनं यदि वा स्तेनमेव ।
वासो यथा रागवशं प्रयाति
तथा स तेषां वशमभ्युपैति ॥ ९ ॥

(महाभारते)

अहं मुनीनां वचनं शृणोमि
गवाशनानां स वचः शृणोति ।

प्रस्यक्षमेतद् भवता हि दृष्टं

संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ १० ॥

(तन्त्रोपाख्याने)

आसअवसेण गरुअं ताइ अमडहत्तणाइएमेअ ।

विं वीं सि समावद्वेष तणिह आगभा लहुआ ॥ ११ ॥

(गाथाकोशे)

इति संसर्गदोषपद्धतिः ॥

१७९. अथ क्षमापद्धतिः ।

क्षमावतामयं लोकः परलोकः क्षमावताम् ।

इह सन्मानमिच्छन्ति परत्र च परां गतिम् ॥ १ ॥

यदि न स्युर्मनुष्येषु क्षमिणः पृथिवीसमाः ।

न स्यात् सन्धिर्मनुष्याणां क्रोधमूलो हि विग्रहः ॥ २ ॥

यः समुत्पतितं क्रोधं दैन्यं वा न नियच्छति ।

स नश्यति श्रियं प्राप्य पात्रमाममिवाग्भसि ॥ ३ ॥

(महाभारते)

यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयैव निरस्यति ।

यथोरगस्त्वचं जीर्णां स वै पुरुष उच्यते ॥ ४ ॥

(भरिमायणे)

आजन्मसिद्धं कौटिल्यं हलस्य च खलस्य च ।

सोढुं ययोर्मुखाक्षेपमलमेकैव सा क्षमा ॥ ५ ॥

(कविवलभस्य)

न दुष्करतमं पुत्र! यत् प्रभुर्घातयेत् प्रजाः ।

श्लाघनीया यशस्या च लोके प्रभवतां क्षमा ॥ ६ ॥

एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।

यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ ७ ॥

आत्मानं च परं चैव त्रायते महतो भयात् ।

क्रुध्यन्तमप्रतिकुध्यन् द्वयोरेकश्चित्सकः ॥ ८ ॥

(महाभारते)

क्षेत्रं तदेव पुण्यस्य भाजनं यशमां च ते ।
 प्ररूढा हृदये येषां धान्तिवल्ली महाफला ॥ ९ ॥
 पुण्यतीर्थमनायासः क्रतुरद्रव्यडम्बरः ।
 अशोषणं शरीरस्य क्षमा नाम परं तपः ॥ १० ॥

(बृहत्कथायाम्)

धन्यास्ते पुरुषश्रेष्ठा ये बुद्ध्या कोपमुत्थितम् ।
 निरुन्धन्ति महात्मानो दीप्तमग्निमिवाम्भसा ॥ ११ ॥
 क्षमा धृतिः क्षमा सत्यं क्षमा धर्मः क्षमा गुरुः ।
 क्षमावतामयं लोकः परलोकः क्षमावताम् ॥ १२ ॥

(भीतमायणे)

उपकारकमायतेभृशं

प्रसवः कर्मफलस्य भूरिणः ।

अनपायि निर्वहणं द्विषां

न तितिक्षासममस्ति साधनम् ॥ १३ ॥

अपरागसमीरणेरितः

क्रमशीर्णाकुलमूलसन्ततिः ।

मुकरस्तरुन् सदिष्णुना

रिपुस्त्रमूलयितुं महानपि ॥ १४ ॥

(भारवे)

न तद्रूपं यन्मृदुना विरुभ्यते

येत्रो धर्मस्तरसा सेवितव्यः ।

प्रध्वंगिनी धूसमाश्रिता श्री-

मृदुः प्रौढान् गच्छति पुत्रपीत्रान् ॥ १५ ॥

(महाभारते)

इति क्षमापद्धतिः ॥

१८०. अथ क्षमापद्धतिः ।

अत्रोदः मरुभूतेषु कर्मणा मनसा गिरा ।

अनुग्रहश्च दानं च शीलमेतद्विदुर्विधाः ॥ १ ॥

सर्वेऽपि हार)केयूरकुण्डलप्रतिमा गुणाः ।

शील (च ? चा)कृत्रिमं लोके लावण्यमिव भूषणम् ॥ २ ॥

धर्मं शीलं तथा वित्तं बलं हीश्वैव पञ्चमी ।

शीलमूला महाराज ! सदा नास्त्यत्र संशयः ॥ ३ ॥

सभा जिता वस्त्ररता ममाशा गोमता जिता ।

अध्वा जितो यानवर्ता सर्वं शीलवता जितम् ॥ ४ ॥

शीलं प्रधानं पुरुषे तद्यस्येह प्रणश्यति ।

न तस्य जीवितेनार्थो न धनेन न वन्धुभिः ॥ ५ ॥

ज्यायांसमपि शीलेन विहीनं नैव पूजयेत् ।

अपि शूद्रं तु सद्भूतं धर्मस्थमिह पूजयेत् ॥ ६ ॥

(महाभारते)

विद्या श्रुतं तपो वाप्यैश्वर्यं वा यशः प्रकाशो वा ।

शीलरहितस्य सर्वं द्विरदस्नानोपमं भवति ॥ ७ ॥

(कुन्दरपाण्ड्यस्य)

शुष्कोऽपि चन्दनतरुर्न जहाति गन्धं

बद्धोऽपि वारणपतिर्न जहाति लीलाम् ।

यन्त्रार्दितोऽपि च रसं न जहाति चक्षुः

क्षीणोऽपि न त्यजति शीलगुणं सुशीलः ॥ ८ ॥

यो भ्रष्टशीलविनयः स पिनाशकाले

त्रासं समाविशति शीलवतो न सोऽस्ति ।

तस्मात् प्रहृष्टहृदयः परलोकमन्ते

यो गन्तुमिच्छति न रक्षति शीलमेव ॥ ९ ॥

वरं भ्रान्तावर्त्ते सभयजलमव्येऽवतरणं

वरं सर्पाकीर्णं तुणगहनकूपे प्रपतनम् ।

वरं विन्ध्यादव्यामनशनतृपार्त्तस्य मरणं

न शीलाद्विभ्रंशो भवति कुलजस्य श्रुतवतः ॥ १० ॥

पाण्डित्यस्य विभूषणं मधुरता शौर्यस्य वाक्ययमो

ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे ज्ययः ।

अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभावितुर्धर्मस्य निर्व्याजता

सर्वस्यास्य पुनस्तथैव जगतः शीलं परं भूषणम् ॥ ११ ॥

(सरस्वतीकण्ठाभरणे)

इति शीलपद्धतिः ॥

१८१. अथ सङ्कीर्णपद्धतिः ।

नास्ति विद्यासमं मित्रं नास्ति व्याधिसमो रिपुः ।

न चापत्यसमः स्नेहो न च दैवात् परं बलम् ॥ १ ॥

(बल्लभदेवस्य)

असन्तुष्टो द्विजो नष्टः सन्तुष्टः क्षत्रियस्तथा ।

सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जा च कुलाङ्गना ॥ २ ॥

अत्यल्पमपि साधूनां शिलालेखेव तिष्ठति ।

जललेखेव नीचानां यत् कृतं तद्विनश्यति ॥ ३ ॥

(श्यासशतके)

अनभ्यासे विषं शास्त्रमजीर्णं भोजनं विषम् ।

दरिद्रस्य विषं गोष्ठी वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ ४ ॥

(दण्डनीत्याम्)

नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान् न शठा न च मानिनः ।

न च लोकरवाद् भीता न च शश्वत् प्रतीक्षिणः ॥ ५ ॥

उत्साहो रिपुवन्मित्रमालस्यं मित्रवद्रिपुः ।

अमृतं विषवद् विद्या(मृत)वद् विषमङ्गना ॥ ६ ॥

(भृतापहरे)

जीवन्मृतो दरिद्राख्यस्त्यज्यते पतितो यथा ।

श्रीमानाश्रीयते सर्वैः पुष्पवृक्ष इवालिभिः ॥ ७ ॥

एकः स्वादु न भुञ्जीत चरुश्चार्थं न चिन्तयेत् ।

एको न गच्छेद्दधानं नैकः सुप्तेषु जागृयात् ॥ ८ ॥

गन्धेन गावः पश्यन्ति वेदैः पश्यन्ति ब्राह्मणाः ।

चारैः पश्यन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जनाः ॥ ९ ॥

(महामारुते)

ब्राह्मणो ब्राह्मणं वेद भर्ता वेद स्त्रियं तथा ।

अमात्यं नृपतिर्वेद राजा राजानमेव च ॥ १० ॥

(पञ्चतन्त्रे)

पानीयस्य रसं शैत्यं भोजनस्यादरो रसः ।

आनुकूल्यरसा भार्या मित्रस्यावञ्चनं रसः ॥ ११ ॥

आपत्यु मित्रं जानीयाद् रणे शूरं रहः शुचिम् ।

भार्या च विभवे क्षीणे व्यसनेषु भियातिथिम् ॥ १२ ॥

(महाभारते)

मरणान्तानि वैराणि प्रसवान्तं च र्यौवनम् ।

कुपितं प्रणतान्तं च याचितान्तं च गौरवम् ॥ १३ ॥

(नीत्याम्)

राजपुत्र ! चिरं जीव मा जीव + + पुत्रकम् ।

जीव वा मर वा साधो ! व्याध मा जीव मा मरम् ॥ १४ ॥

शास्त्रकाव्यविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् ।

व्यसनेनैव मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥ १५ ॥

माता यदि विषं दद्याद्विक्रीणीतेऽपि वा सुतम् ।

राजा हरति सर्वस्यं का तत्र परिदेवना ॥ १६ ॥

सुवर्णपुष्पां पृथिवीं चिन्वन्ति पुरुषास्त्रयः ।

कृतविद्यश्च शूरश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥ १७ ॥

को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ।

कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ॥ १८ ॥

अविद्यः पुरुषः शोच्यः शोच्यं मिथुनमप्रजम् ।

निराहाराः प्रजाः शोच्याः शोच्यं राष्ट्रमराजकम् ॥ १९ ॥

धद्धानुसारिणी विद्या कीर्त्तिस्त्यागानुसारिणी ।

उत्साहसारिणी सम्पद् बुद्धिर्धर्मानुसारिणी ॥ २० ॥

अग्निहोत्रफला वेदाः शीलवृत्तफलं श्रुतम् ।

रतिपुत्रफला दारा दत्तवृत्तफलं धनम् ॥ २१ ॥

(महाभारते)

अ(लं)रुरोति हि जरा वृषविप्रचिकित्सकान् ।
 विडम्बयति वेशस्त्रीमल्लचारणनर्त्तकान् ॥ २२ ॥
 ना(हु? कुः) सम्पन्नमश्नाति नाकुमारः प्रमोदते ।
 न श्रीरकृपमाणस्य नाभ्रातुर्वर्धते बलम् ॥ २३ ॥
 स्पृशन्नैव गजो हन्ति जिघन्नैव भुजङ्गमः ।
 हसन्नैव नृपो हन्ति मानयन्नैव दुर्जनः ॥ २४ ॥
 देहीति वचनं कष्ट नास्तीति वचनं तथा ।
 देहि नास्तीति वचनं मा भूजन्मनि जन्मनि ॥ २५ ॥
 भुक्त्वा निमिश्रतः (व्यं? स्थौल्यं) तिष्ठतो बलवर्धनम् ।
 आयुश्च क्रमतो नित्यं मृत्युर्धावति धावतः ॥ २६ ॥
 सा भार्या या प्रियं व्रूते स पुत्रो यत्र निर्द्विषतिः ।
 तन्मित्रं यत्र विश्वासः स देशो यत्र वान्धवः ॥ २७ ॥
 अध्वा जरा मनुष्याणामध्वा दन्तिनां जरा ।
 अमैथुनं जरा स्त्रीणामश्वानां मैथुनं जरा ॥ २८ ॥
 नास्ति विद्यासमं चक्षुर्नास्ति विद्यासमं बलम् ।
 नास्ति रोगसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं सुखम् ॥ २९ ॥
 (एते महाभारते)

विद्या प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः ।
 आतुरस्यौषधं मित्र मित्रं दानं मरिष्यतः ॥ ३० ॥
 मृतो दरिद्रः पुरुषो मृतं राष्ट्रपराजकम् ।
 मृतमश्रोत्रिये दानं मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ ३१ ॥
 हिंसा (फ? व)लमसाधूनां राज्ञां दण्डविधिर्बलम् ।
 शूद्रपा तु बलं स्त्रीणां क्षमा गुणवतां बलम् ॥ ३२ ॥
 पक्षिणां बलमाकाशं मत्स्यानामुदकं बलम् ।
 दुर्बलस्य बल राजा बालानां रुदितं बलम् ॥ ३३ ॥
 (नीत्याम्)

शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।

देशे देशे न विद्वांसश्चन्दनं न वने वने ॥ ३४ ॥

विनयेन पिना का श्रीः का निशा शशिना विना ।

रहिता सुकवित्त्वेन कीदृशी वाग्निदग्धता ॥ ३५ ॥

पूरितः पाणिमुत्तानं जिनः कुण्डलितं धनुः ।

पुनः करोति चेदग्रे विग् टानं विक् च पौरुषम् ॥ ३६ ॥

अपात्रे रमते नारी गिरौ वर्षति वासवः ।

लुब्धमाश्रयते वित्तं प्राज्ञाः प्रायेण निर्धनाः ॥ ३७ ॥

भक्षिका व्रणमिच्छन्ति धनमिच्छन्ति पार्थिवाः ।

नीचाः कलहमिच्छन्ति सन्धिमिच्छन्ति साधनः ॥ ३८ ॥

स्वगृहे पूज्यते मूर्खः स्वग्रामे पूज्यते प्रभुः ।

स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ ३९ ॥

गर्जति शरदि न वर्षति वर्षति वर्षासु निःस्वनो मेघः ।

नीचो वदति न कुरुते न वदति सुजनः करोत्येव ॥ ४० ॥

अपि सहवसतामसतां जलरुहजञ्जवद् भवत्यसंश्लेषः ।

दूरेऽपि सतां वसतां प्रीतिः कुमुदेन्दुवद् भवति ॥ ४१ ॥

अनुकुरुतः सलसुजनाधर्मिमपाश्चात्त्यभागयोः सूच्याः ।

विदधाति रन्ध्रमेको गुणवानन्यस्तु पिदधाति ॥ ४२ ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्थ)

जलधिजलान्ता नद्यः स्त्रीभेदान्तानि घन्धुहृदयानि ।

पिशुनजनान्तं गूढं दुष्पुत्रान्तानि च कुलानि ॥ ४३ ॥

(महाभारते)

हिमवति तिष्ठत्यौषधमुदर्धौ रत्नं विभावसौ तेजः ।

वैरममज्जनहृदये सज्जनहृदये सदा क्षान्तिः ॥ ४४ ॥

यस्य जना न वदन्ति महत्त्वं नो समरे विजयं मरणं वा ।

न श्रुतदानमहाधनतां वा तस्य भवः कृमिकीटसमानः ॥ ४५ ॥

(एते वराहमिहिरस्य)

त्यजति भयं कृतपापं मित्राणि शठं प्रमादिनं विद्या ।
 हीः कामिनमलसं श्रीः स्त्री कूरं दुर्जनं लोकः ॥ ४६ ॥
 दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कल्यतां सुखमरोगः ।
 उद्युक्तो विद्वान्तं धर्मार्थयशांसि च विनीतः ॥ ४७ ॥
 कोऽन्धो यो (ऽकार्यर)तः को बधिरो यः शृणोति न हितानि
 को मूढः काले यः प्रियातिथिं नैव जानाति ॥ ४८ ॥

(सुन्दरपाण्डवस्य)

दीनं पुत्रं ब्राह्मणी याचितारं गौर्वोढारं शीघ्रगन्तारमश्वः ।
 दीनं शूद्रा कर्मकारं तु वैश्या मृतं सूते क्षत्रिया राजपुत्री ॥ ४९ ॥
 तृणोत्कया ज्ञायते जातरूपं युगेन भद्रो व्यवहारेष्वसाधुः ।
 शूरो भवेष्वस्वतन्त्रेषु धीरः कृच्छ्राश्चापत् श्वारयश्च ॥ ५० ॥
 जरा रूपं हरति हि धैर्यमाशा मृत्युः प्राणान् ब्रह्मचर्यामसूया ।
 क्रोधः श्रियं शीलमनार्थसेवा लज्जा कामं सर्वमेवाभिमानः ॥ ५१ ॥
 राजाश्रयस्तस्करमश्वपण्यमाथर्वणं चापि समुद्रयानम् ।
 एतानि सिध्यन्ति महाफलानि विपर्यये प्राणहराणि पञ्च ॥ ५२ ॥

(महाभारते)

रिपुभावमपास्य यः सुहृतां गमयेच्छत्रुजनं स एव विद्वान् ।
 अरितामुपयान्ति यस्य मित्राण्यपचारेण दुरात्मनां स राजा ॥ ५३ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

स्तब्धस्य नश्यति यशो विपमस्य मित्रं
 नष्टक्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः ।

विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौरुष्यं

राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥ ५४ ॥

दौर्मेन्यान्वृषतिर्विनश्यति यतिः सङ्घात् सुतो लाजनाद्

विप्रोऽनध्ययनात् कुलं कुतनयाच्छीलं खलोपासनात् ।

दौर्मेद्यादनवेक्षणादपि कृपिः स्नेहः प्रवासाश्रया-

न्मैत्री चाप्रणयात् समृद्धिरनयात् त्यागात् प्रमादाद्धनम् ॥ ५५ ॥

(भर्तृहरेः)

आघातं मरणेन जन्म जरसा जात्युज्ज्वलं यौवनं
 सन्तोषो धनलिप्सया श्रमसुरं प्रौढाङ्गनाविभ्रमैः ।
 लोके मत्सरिभिर्गुणा वनभ्रुवो व्याल्लैर्दृष्या दुर्जनै-
 रस्यैर्येण विभूतिरित्युपहतं रम्यं न किं येन तत् ॥ ५६ ॥
 (प्रतापरुद्दीये)

क्षते प्रहारा निपतन्त्यभीक्ष्णं
 धनक्षये दीप्यति जाठराग्निः ।
 भापत्सु वैराणि समुद्भवन्ति
 च्छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ ५७ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)

स्वधर्मनाशो धनिकोपरोधः
 कन्यावहुत्वं च कुपुत्रता च ।
 मित्रं विरक्तं विमुखाश्च दाराः
 षड् जीवलोके व्यसनान्यमुष्मिन् ॥ ५८ ॥
 (भट्टे)

शशी दिवसधूसरो गलितयौवना कामिनी
 सरो विगतवारिज मुखम(न)क्षरं स्वाकृतेः ।
 प्रभुर्धनपरायणः सततदुर्गतः सज्जनो
 नृपाङ्गणगतः खलो मनसि सप्त शल्यानि मे ॥ ५९ ॥
 (भर्तृहरेः)

दातारो यदि कल्पशाखिभिरलं यद्यर्थिनः किं तृणैः
 सन्तश्चेदमृतं वृथा यदि खलाः किं कालकूटेन किम् ।
 किं कर्पूरशलाकया यदि दृशः पन्थानमेति प्रिया
 संसारेऽपि सतीन्द्रजालमपरं यद्यस्ति तेनापि किम् ॥ ६० ॥
 (कान्यदकाशे)

एको नेता क्षत्रियो वा द्विजो वा
 चैका विद्यान्वीक्षिणी वा त्रयी वा ।
 एका भार्या वंशजा वा प्रिया वा-
 प्येकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा ॥ ६१ ॥
 (महाभारते)

पद्मो ! वन्द्यस्तमसि न गृहं यासि योऽर्थी परेषां
 पन्योऽन्ध । त्व धनमदवतां नेक्षसे यो मुखानि ।
 स्नाध्यो मूक ! त्वमपि कृपण स्तीपि नार्थाशया यः
 स्तोतव्यस्त्वं षधिर । न गिरं यत् सखानां शृणोषि ॥६२॥
 (शुद्धारप्रकाशे)

किमासेव्यं पुंसां ? सविधमनत्रयं द्युसरितः
 किमेकान्ते ध्येय ? चरणपुगळ कौस्तुभभृता ।
 किमाराध्य पुण्यं किमभिलषणीयं च सुधियां
 यदासत्या चेतो निरवधिविमुक्तयै प्रभवति ॥ ६३ ॥
 (मलङ्कारसर्वस्वे)

धान्तिथेत् फयचेन किं किमरिभिः क्रोधोऽस्ति चेद् देहिनां
 ज्ञातिभेदनलेन किं यदि सुहृद् दिव्यीपथैः किं फलम् ।
 किं संपर्षदि दुर्जनाः किमु धनं रिचानवद्या यदि
 मीढा चेत् किमु भूपणेन कविता यद्यस्ति राज्येन किम् ॥ ६४ ॥
 (भयंकरे)

न क्रोधि नोऽर्थो न गृहस्य मित्रं
 भूरस्य न स्त्री सुखिनो न विद्या ।
 न कामिनो हीरलसस्य न श्री
 सर्वं तु न स्यादनवस्थितस्य ॥ ६५ ॥

स स्निग्धोऽशुशलाश्रियारयति यस्तत् कर्म यन्निर्मलं
 सा स्त्री यानुविधायिनी न च पुमान् यः सद्भिरभ्यर्च्यते ।
 सा श्रीया न मद करोति स मुग्धी यस्तृष्णया नोद्यते
 सन्मित्रं यदयन्त्रण स पुरषो यः खिद्यते नैन्द्रियैः ॥ ६६ ॥
 (शुद्धारप्रकाशे)

किमुऽङ्गफलेहि किं वा शुभमेहि चन्दणदुमस्त ।
 सुहसस्त की उणेहि भूगाए पी सुगीळस्त ॥ ६७ ॥
 • का विसमा दय्यगर्ह किं लब्ध्वर जणो गुणगाही ।
 किं लोक्यं सुख्यत्तं किं दुःख्यं जो स्वतो लोभो ॥ ६८ ॥

• वा विसमा दय्यगर्ह किं लब्ध्वर जणो गुणगाही ।

किं लोक्यं सुख्यत्तं किं दुःख्यं जो स्वतो लोभो ॥

तद् हस सजहण हसिज्जह तद् जीवट्टा परं पिअं होइ ।
तर जिअ जहळ ह्मिजस तद् गरजह ओइणवीम्भवो होहि ॥ ६९ ॥

* सो अत्यो जो इत्थे तं भित्तं जं गिरन्तरं वसणे ।
तं रूअं जत्य गुणा तं पिण्णाणं जहिं धम्पो ॥ ७० ॥

(सतचर्याम्)

† धीरं हरइ विसाओ विणअं जोव्वणमओ अणंगो लज्जम् ।
एकन्तगहिअपत्तो किं सीमउ जं ठवेइ वअपरिणामो ॥ ७१ ॥
(सेतो)

कस्त व जणंति ण सुहं सुजणा विसुणापरुणदूळमत्ति ।
आणन्देइ मिअहो धूमो कट्टुएइ णअणाइ ॥ ७२ ॥
‡ विओळिअघणा वि धीरा जाअन्नि महाघणव्व चरिएहि ।
इअरा सन्ते वि धणिणो विहळिणविभवे व्व दीमन्ति ॥ ७३ ॥
(गायाकोत्तो)

इति सङ्कीर्णपद्धतिः ॥

नर्धपर्व समाप्तम् ॥

१८२. अथ नायकप्रशंसापद्धतिः ।

उत्पत्तिर्जमदप्रितः स भगवान् देवः पिताकी गुरु-
वर्षिं यत्तु न तद् गिरां पयि ननु व्यक्तं हि तत् कर्मभिः ।
त्पागः सप्तसमुद्रमुद्रितमही निर्व्याजदानावाधिः
सत्यं ब्रह्म तपोनिधेर्भगवतः किं वा न लोकोत्तरम् ॥ १ ॥
(भवभूतेः)

* सोऽर्थो यो इस्ते तन्मित्रे यन्निरन्तरं व्यसने ।
सद्व्यं यत्र गुणास्तद्विशानं यत्र धमे ॥

† धैर्यं हरति विषादो विनयं यौवनमदोऽनहो लज्जाम् ।
एकान्तगृहीतपक्षः किं क्षिप्यनां वस्त्यायति वयःपरिणामः ॥

‡ विगलितघना अपि धीरा जायन्ते महाधना इव चरितैः ।

- इतरे सन्तोऽपि धिनो विगलितविनया इव इदमन्ते ॥

कपोले जानक्याः करिकलभदन्तद्युतिमुपि
स्मरस्मेरं गण्डोद्भ्रमरपुलकं वक्रकमलम् ।

सुदुः पश्यन् शृण्वन् रजनिचरसेनाकलकळं
जटाजूटग्रन्थि द्रढयति रघूणां परिवृढः ॥ २ ॥

(महानाटके)

मुञ्च कोपमनिमित्तकोपने ! सन्ध्यया प्रणमितोऽस्मि नान्यथा
किं न वेत्सि सहधर्मचारिणं चक्रवाकसमष्टिमात्मनः ॥ ३ ॥

(काञ्चिदासस्य)

इति नायकप्रशंसापद्धतिः ॥

१८३. अथ नायिकाप्रशंसापद्धतिः ।

नामापि स्त्रीति संह्लादि विकरोत्येव मानसम् ।
किं पुनर्दर्शनं तस्या विलासोल्लासितश्रुवः ॥ १ ॥

(कामन्दकीये)

प्राणानां च प्रियायाश्च मूढाः सादृश्यकारिणः ।
प्रियाः कण्ठगता रत्यै प्राणा मरणहेतवः ॥ २ ॥

(मत्तापद्धते)

स्मृता भवति तापाय दृष्टा चोन्मादकारिणी ।
स्पृष्टा भवति मोहाय सा नाम दयिता कथम् ॥ ३ ॥

(बह्मभस्य)

यद्यत् साधु न चित्रेऽस्याः क्रियते तत्तदन्यथा ।
तथापि तस्या लावण्यं रेखया किञ्चिदन्वितम् ॥ ४ ॥

चित्रे निवेश्य परिकल्पितसत्त्वयोगा
रूपोचयेन मनसा विधिना कृता नु ।

स्त्रीरत्नसृष्टिस्तरा प्रतिभाति सा मे
धातुर्विभ्रुत्वमनुचिन्त्य यपुश्च तस्याः ॥ ५ ॥

(काञ्चिदासस्य)

लावण्यद्रविणव्ययो न गणितः क्लेशो महान् स्वीकृतः
स्वच्छन्दं चरतो जनस्य हृदये चिन्ताज्वरो निर्मितः ।

एषा तु स्वगुणानुरूपरमणाभावाद्दराकी हता
कोऽर्धश्वेतसि वेधसा विनिहितस्तस्यास्तानुं तन्वता ॥ ६ ॥
(अलङ्कारसर्वस्वे)

अमृतममृतं चन्द्रश्चन्द्रस्तथाम्बुजमम्बुजं
रतिरपि रतिः कामः कामो मधूनि मधून्यपि ।
इति न भजते वस्तु प्रायः परस्परसङ्करं
तदियमबला धत्ते लक्ष्मीं कथं सरुलात्मिकाम् ॥ ७ ॥
(भरवतीकण्ठाभरणे)

अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तप्रभः
मृङ्गारैकरसः स्वयं नु मदनो मासो नु पुष्पाकरः ।
वेदाभ्यासजडः कथं स विषयव्यावृत्तकौतूहलो
निर्मातुं प्रभवेन्मनोहरमिदं रूपं पुराणो मृनिः ॥ ८ ॥
(काण्डिदासस्य)

*विरहे विसं व्व विसमा अयअयभा होइ सङ्गमे अहिअम् ।
किं विहिणा समअं चिअ दोहिं वि पिआ विणिम्मिआ ॥ ९ ॥
तुह मुहसारिच्छं ण लइइ ति संपुण्णमण्डलो विहिणा ।
अण्णमअं व्व घटइउं पुणो वि सण्डिज्जइ मिअङ्को ॥ १० ॥
एइहमेत्तम्मि जए सुन्दरमहिळासहस्सभरिए वि ।
अणुहरइ णवर तिस्सा वामइं दाहिणइस्स ॥ ११ ॥
चिअपसिअदेसु ककन्दुअं रमसु अण्ठहा किंपि ।
भञ्जिहिसिअन्धळट्टिव्व णवर एका अणंगस्स ॥ १२ ॥

- * विरहे विषमिव विषमामृतमया भवति सङ्गमेऽधिकम् ।
किं विधिना सममेव ह्याभ्यामपि त्रिधा विनिर्मिता ॥
तत्र मुखसारदृश्यं न लभत इति सम्पूर्णमण्डलो विधिना ।
अन्यमयामिव घटायितुं पुनरपि खण्डयते मृगाद् ॥
एतावन्मात्रे अस्ति सुन्दरमहिलासहस्रमृतेऽपि ।
अनुहरति केवलं तस्या वामार्धं दक्षिणार्धस्व ॥

*जस्त जर्हि विअ पढमं तिससा अंगम्मि, णिवडिआ, दिट्ठी ।
 , तस्त तर्हि, चेअ ठिआ सव्वंगं केण वि णःदिट्ठम् ॥ १३ ॥
 (गायुकोसे)

इति नायिकाप्रशंसापद्धतिः ॥

१८४. अथ वसन्तपद्धतिः ।

ॐ क्षीरक्षालितचन्द्रेव नीलधौताम्बरेव च ।
 टङ्कोल्लिखितसूर्येव वसन्तश्रीरदृश्यत ॥ १ ॥
 पतितैः पतमानैश्च पादपस्थैश्च मासतः ।
 क्लुप्तमैः पश्य सौमित्रे ! क्रीडतीव समन्ततः ॥ २ ॥
 पद्मकेसरसंस्पृष्टो वृक्षान्तरविनिस्सृतः ।
 निःश्वास इव सीताया वाति वायुर्मनोहरः ॥ ३ ॥
 पादपात् पादपं गच्छन् शैलाच्छैलं वनाद्वनम् ।
 वाति नैकरसास्वादः स मोदित इवानिलः ॥ ४ ॥
 (भीरामायणे)

पालेन्दुवक्त्राभ्यविकासभावाद् वञ्चुः पलाशान्यतिलोहितानि ।
 सद्यो वसन्तेन समागतानां नखशतानीव वनस्थलीनाम् ॥ ५ ॥
 चूतङ्कुरास्वादकपायकण्ठः पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुकूज ।
 मनस्विनीमानविघातदक्षस्तदेव जातं वचनं स्मरस्य ॥ ६ ॥
 अग्रे स्त्रीनखपाटलं कुरवकं त्रयामं द्वयोर्भागयो-
 र्वालाशोकमुपोदरागसुभगं भेदोन्मुखं तिष्ठति ।

ईपद्मद्वरजःकणाग्रकपिशा चूते नवा मञ्जरी
 मुग्धत्वस्य च यौवनस्य च सखे ! मध्ये मधुश्रीः स्थिता ॥ ७ ॥
 (कालिदासस्य)

* वरव यथैव प्रथमं तस्या भङ्गे निपतिता दृष्टिः ।
 तस्य सप्रैव स्थिता सर्वाङ्गं केनापि न दृश्यते ॥

* कुसुमाउहपिअदूअओ मुउलीकैदचहुचूभओ ।
 सिठिळिअमोणग्गहणओ वाअदि दाहिणपवणओ ॥ ८ ॥
 इह पढमं महुमासो जणस्स हिअआइं कुणइ मिउळाइं ।
 पञ्चा विद्धइ कामो ळद्धप्पसरेहिं कुसुमवाणेहिं ॥ ९ ॥

(रत्नावरूपाम्)

अभिणवराअक्खत्ता महुअरिआ वामएण कामेण ।
 उत्तम्मइ पत्थन्तं दट्ठं पिअदंसणं दउअम् ॥ १० ॥
 (प्रियदर्शिकायाम्)

इति वसन्तपद्धतिः ॥

१८५. अथ धर्मपद्धतिः ।

प्रविश्य तत्र मूलानि नीत्वा मध्यन्दिनात्तपम् ।
 अध्वनीना इव च्छाया निर्गच्छन्ति शनैः शनैः ॥ १ ॥
 किंशुकव्यपदेशेन तरुमारुह्य सर्वतः ।
 दग्धादग्धमरण्यानां पश्यतीव विभावसुः ॥ २ ॥

(सोमवत्तमहत्स्य)

सुभगसलिलावगाहाः पाटलसंसर्गिसुरभिवनवाताः ।
 प्रच्छायसुलंभनिद्रा दिवसाः परिणामरमणीयाः ॥ ३ ॥
 दिने दिने शैबलवन्त्यघस्तात् सोपानपर्वाणि विमुञ्चदम्भः ।
 उदण्डपद्मं गृह्णीदीर्घिकाणां नारीनितम्बद्वयसं बभूव ॥ ४ ॥
 नवेषु सायन्तनमल्लिकानां विजृम्भणोद्ग्रन्थिषु कुड्मलेषु ।
 प्रत्येकनिक्षिप्तपदः सशब्दं संख्यामिवैषां भ्रमरश्चकार ॥ ५ ॥

(काण्डिदासस्य)

* कुसुमायुधप्रियदूतको मुकुलीकैतबहुचूतक ।
 सिधिलितमानप्रहणको वाजति दक्षिणपवमरु ॥
 इह प्रथमं महुमासो जनस्य इदयानि कुइते मुकुलानि ।
 पञ्चाद्विष्यति कामो ळद्धप्रसरे कुसुमवाणे ॥

अश्वन्तवखविभदोसो परिवद्धिअमित्तमण्डणाळोओ ।
कस्त ण जणेइ दुःखं दिअहा असुणेव्व वाळत्तो ॥ ६ ॥

(गाथाकोशे)

इति धर्मपद्धतिः ॥

१८६. अथ चर्पापद्धतिः ।

मेघकृष्णाजिनधरा धारायज्ञोपवीचिनः ।

मारुतापूरितगुहाः प्राधीता इव पर्वताः ॥ १ ॥

कशाभिरिव हैमीभिर्विद्युद्भिरिव ताडितम् ।

अन्तःस्तनितनिर्घोषं सवेदनमिवाम्बरम् ॥ २ ॥

मन्दमारुतनिःश्वासं सन्ध्याचन्दनरञ्जितम् ।

आपाण्डुजलदं भाति कामातुरमिवाम्बरम् ॥ ३ ॥

सुरतामर्दविच्छिन्नाः स्वर्गस्त्रीहारमौक्तिकाः ।

पतन्तीवाकुला दिक्षु तोयधाराः समन्ततः ॥ ४ ॥

निलीयमानैर्विहगैश्चलद्भिरिव पङ्कजैः ।

विकसन्त्या च मालत्या गतोऽस्तं ज्ञायते रविः ॥ ५ ॥

सन्ध्यारागोत्थितैस्ताम्रैरन्तेष्वधिकपाण्डरैः ।

स्निग्धैरभ्रपटच्छेदैर्बद्धव्रणमिवाम्बरम् ॥ ६ ॥

निद्रा शनैः केशवमभ्युपैति द्रुतं नदी सागरमभ्युपैति ।

हृष्टा बलाका घनमभ्युपैति कान्ता सकामा प्रियमभ्युपैति ॥ ७ ॥

(श्रीरामायणे)

अणुदिअ इज्झिजिरीओ आळेए ऊण पहिअजाआओ ।

धारामोवखणिहेण न मेहाण गळन्ति अस्सूइ ॥ ८ ॥

(सप्तशत्याम्)

इति वर्षापद्धतिः ॥

१८७. अथ शरत्पद्धतिः ।

सञ्जहार शरत्कालः कदम्बकुसुमश्रियः ।

प्रेयोवियोगिनीनां च निःशेषाः सुखसम्पदः ॥ १ ॥

(वज्रदस्य)

अपीतक्षीवकादम्बमसम्पृष्टामलाम्बरम् ।

अप्रसादितसूक्ष्माम्बु जगदामीन्मनोहरम् ॥ २ ॥

ज्योत्स्नाम्बुनेन्दुकुम्भेन ताराकुसुमशारितम् ।

क्रमशो रात्रिकन्याभिव्योमोद्यानममिच्यत ॥ ३ ॥

मयूरा मौनमातस्थुः परित्यक्तमदा वने ।

असारतां परिहाय संसारस्येव योगिनः ॥ ४ ॥

सर्वत्रातिप्रमत्नानि सलिलानि तथाभवन् ।

ज्ञाते सर्वगते विष्णौ मनांमीव सुमेघसाम् ॥ ५ ॥

अवापुस्तापमत्यर्धे शफर्यः पन्वलोदके ।

पुत्रक्षेत्रादिसक्तेन ममत्वेन यथा गृही ॥ ६ ॥

शनकैः शनकैस्तीरं तत्यजुश्च जलाशयाः ।

ममत्वं क्षेत्रपुत्रादिरूढमुर्चैर्यथा बुधः ॥ ७ ॥

(श्रीशिवपुराणे)

स्नपिताः प्रावृषा पूर्वं दिशः परिदधुस्ततः ।

शरदोषहतं सूक्ष्ममम्बरं हंसलक्षणम् ॥ ८ ॥

(समलविष्णवचिकवर्तिनः)

शाखासु सप्तच्छदपादपानां प्रभासु तारार्कनिशाकराणाम् ।

लीलासु चैवोत्तमशारणानां श्रियं विभज्याद्य शरत् प्रवृत्ता ॥ ९ ॥

(श्रीरामायणे)

*अह मणहरचन्द्रमुही धन्धुज्जीवाहरा कुवलाञ्जली ।

विअसिअपङ्कअहत्था विअ प्पवुत्ता सरअञ्जली ॥ १० ॥

(गाथाकोशे)

* अथ मनोहरचन्द्रमुखी धन्धुजीवाहरा कुवलाञ्जली ।

विकसितपङ्कजहस्तेव प्रवृत्ता सारङ्गिणी ॥

* अहिणवचन्द्राळोआ उद्देसासारदीसमाणजळळवा ।
 पिम्माअमज्जणसुहा दरवमुभाअच्छविं वहन्ति व दिअहा ॥ ११ ॥
 सोद्द विमुद्धकिरणो गअणसमुद्धम्मि रअणिवेळाळगो ।
 तारामुत्तावअरो कुडविहडिअमेहसिप्पिसंपुडमुक्को ॥ १२ ॥
 पज्जत्तसळिळधोए दूराळो इन्तणिम्मणे गअणअळे ।
 अचात्तण्णं व ठिअं विमुद्धपरभागपाअडं ससिविम्बम् ॥ १३ ॥
 चन्दाअवधवळाओ पुरन्तदिअहरअणन्तरिजख्वाओ ।
 सोम्मे सरअस्स एरे सुत्तावळिविम्ममं वहन्ति णिसाओ ॥ १४ ॥
 (सेत्तौ)

सरए महद्दणं अन्ते सिसिराई वाहिरुह्हाई ।
 जाआइ कुविअसज्जणदिअअसरिच्छाइ सळिळाइ ॥ १५ ॥
 (सप्तशत्याम्)

विमलमिअद्दाहरणो केअइदळधुळिधूसरसरारो ।
 पमहाहि णेव्वविदिसइ उदीविअवम्महो सरओ ॥ १६ ॥
 उरसि णिवीसिअणळिणीदळाआ तणुईओ वद्धवेणीओ ।
 सरआ दइआ जाआ वाअसदळअस्स विरहम्मि ॥ १७ ॥
 (सायकोत्ते)

इति शरस्वद्धतिः ॥

* अभिनवचन्द्राळेका उद्देसासारदयमानजळळवाः ।
 निर्मनजज्जणसुहा दरवमुभाअच्छविं वहन्तीव दिवताः ॥
 सोमो विमुद्धकिरणो गगनसमुद्धे रज्जिवेलाळाः ।
 तारामुक्ताप्रसः कुट्टापिपित्तमेधुक्किसंपुटमुक्काः ॥
 पर्यासगळिळधोने दूरान्तेपयमानानिमले गगनले ।
 अजायमानिन दिअं विमुक्कपरभागप्रभट्ट शशिविम्बम् ॥
 चन्द्रावधवलाः पुरन्तदिवनरतनान्तरिजखाः ।
 सोम्मे शरद उरसि मुक्कानलिदिप्रमं वहन्ति निशाः ॥
 सर १ मट् १६ न मन्ना विधिराणि वाहिरुह्हाणि ।
 जायानि कुट्टापिपित्तमेधुक्किसंपुटमुक्काणि ॥

१८८. अथ हेमन्तपद्धतिः ।

नीहारपरुषो लोकाः पृथिवी सस्यमालिनी ।
 जलान्यनुपभोग्यानि सुभगो हव्यवाहनः ॥ १ ॥
 अत्यन्तसुखसञ्चारा मध्याह्ने स्पर्शतः सुखाः ।
 दिवसाः सुभगादित्याश्लयाः सलिलदुर्भगाः ॥ २ ॥
 एते हि समुपासीना विहगा जलचारिणः ।
 न विगाहन्ति सलिलमप्रगल्भा इवाह्वम् ॥ ३ ॥
 सेवमाने दिशं सूर्ये भृशमन्तकसेविताम् ।
 विहीनतिलकेव स्त्री नोत्तरा दिक् प्रकाशते ॥ ४ ॥
 खर्जूरपुष्पाकृतिभिः शिरोभिः पूर्णतण्डुलैः ।
 शोभन्ते किञ्चिदालम्बाः शालयः कनकप्रभाः ॥ ५ ॥

(धीरमायणे)

अवणको सन्तापं हेमन्तो सज्जणं च्व अञ्जिअइ (दु?) ।
 दुज्जणवअणेण व्व ताविआण ओआण साएण ॥ ६ ॥

(गाथाकोशे)

इति हेमन्तपद्धतिः ॥

१८९. अथास्तमयपद्धतिः ।

अभिनववधूरोपस्थादुः करीपतनूनपा-
 दसरलजनाश्लेषकूरस्तुपारसमीरणः ।
 गलितविभवस्याज्ञेवाद्य युतिर्मसृणा स्वे-
 विरहिवनितावकत्रौपय्यं विभक्तिं निशाकरः ॥ १ ॥
 पद्मकान्तिमरुणत्रिभागयोः सद्गमय्य तत्र नेत्रयोरिव ।
 संक्षेपे जगदिन प्रजेश्वरः संहरत्यहरमावहर्षतिः ॥ २ ॥
 सोऽयमानतगिरोधरैर्हयैः कर्णचामरविद्यदितेक्षणैः ।
 अरतमेति युगधुप्रकेसरैः मंनिप्राय दिवसं महोदर्या ॥ ३ ॥

दूरममपरिमैयरश्मिना वारुणी दिगरुणेन भानुना ।
 भाति केसरवतेव मण्डिता चन्धुर्जावतिलकेन कन्यका ॥ ४ ॥
 एष वृक्षशिखरे कृतास्पदो जातरूपरसगौरमण्डलः ।
 हीयमानमहरत्यघातपं पीवरोरु! पिवतीव बर्हिणः ॥ ५ ॥
 खं प्रसुप्तमिव संस्थिते रवौ तेजसो महत ईदृशी गतिः ।
 तत् प्रकाशयति यावदुत्थितं मीलनाय खलु तावतश्च्युतम् ॥
 [६ ॥

(एते कालिदासस्य)

ओल्लग्गपरिस्साणज्झिज्जं तपसारिआ अवणिराआणम् ।
 आआमिज्जीति णवजाअन्तळिअत्तणं दुच्छाआणम् ॥ ७ ॥
 (गाथाकोशे)

इत्यस्तमयपद्धतिः ॥

१९०. अथ सन्ध्यापद्धतिः ।

अनुरागवती सन्ध्या दिवसस्तत्पुरःसरः ।

अहो! दैवगतिश्चित्रा तथापि न समागमः ॥ १ ॥

सन्ध्ययाप्यनुपदं रवेः पदं धर्म्यमस्तशिखरे समर्पितम् ।

प्राक् तथेयमुदये पुरस्कृता नानुयास्यति कथं तमापदि ॥ २ ॥

सान्ध्यमस्तमितशेषमातपं रक्तेरखमपरा विभर्ति दिक् ।

साम्परायवसुधा सशोणितं मण्डलाग्रमिव तिर्यगुज्झितम् ॥ ३ ॥

(कालिदासस्य)

सन्ध्या निशावासरयोर्वभासे विभक्तयोरिन्दुदिवाकराभ्याम् ।

विश्लेषशङ्काचकितेन धात्रा सन्दंशदत्ता जतुवर्तिकेव ॥ ४ ॥

(वीरेश्वरस्य)

अत्थसिहरम्मि दीसइ मेरुअडुग्गुट्टकणअकहमकअम्बो ।

धळमाणतुळिअराविरहपळिअह्दिअथ अवदं व सज्झाराओ ॥ ५ ॥

सञ्ज्ञअवमुद्भन्तं जळिअपसम्मन्त उअवहट्टाणणिणम् ।

दूरत्यम्मिअदिणअरं जाअं संवत्थसरिसरूपं गअणम् ॥ ६ ॥
(सर्त)

इति सन्ध्यापद्धतिः ॥

१९१. अथ तमःपद्धतिः ।

लिम्पतीव तमोऽङ्गानि चर्षतीवाञ्जनं नभः ।

असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फलतां गता ॥ १ ॥

(शण्डिन)

यामिर्नादिवससन्धिसम्भवे तेजसि व्यवहिते मुमेरुणा ।

एतदन्धतमसं निरङ्कुशं दिक्षु दीर्घनयने । विजृम्भते ॥ २ ॥

नोर्ध्वमीक्षणगतिर्नचाप्यथो नाभितो न च पुरो न पृष्ठतः ।

लोक एष तिमिरौघवेष्टितो गर्भवास इव वर्त्तते निशि ॥ ३ ॥

शुद्धमाविलमवस्थितं चलं वक्रमार्जवगुणायितं च यत् ।

सर्वमेव तमसा समीकृतं धिक्प्रहृत्त्वमसतां हतान्तरम् ॥ ४ ॥

(कालिदास्य)

नाभीदक्षपुराणपङ्कवदलाभोगेव विश्वम्भग

नीलाद्वैतमयीं विभक्तिं विकृतिं भावेषु रूपान्तरम् ।

तत्तद्ब्राह्मणमपौह पञ्चकरणी मूकत्वमापद्यते

यत् सत्यं न तु खण्डिताड्यमधुना कल्पेत कृत्स्नं नभः ॥ ५ ॥

(भास्करराववे)

धेइ व महिअजळमरिओणोल्लेइ व पच्छओ धरेइ व पुरओ ।

पेळ्ळेइ व पासगभो गरुआइ व उवरि सण्डिओ तमणिवहो ॥ ६ ॥

(सेती)

इति तमःपद्धतिः ॥

१९२. अथ चन्द्रोदयपद्धतिः ।

उदयतटान्तरितामियं प्रार्ची सूचयति दिङ् निशानाथम् ।

परिपाण्डुना मुखेन प्रियमिव हृदयस्थितं रमणी ॥ १ ॥

कृष्टं दिवा भानुमतस्तुरङ्गैर्नक्तं वनैः कर्दमितं तमोभिः ।
धीजैर्विकीर्णैरिव चन्द्रिकायां तारागणैर्व्योमतलं विरेजे ॥ २ ॥

(जगदेकवीरचरिते)

नूनमुन्नमति यज्वनां पतिः शार्वरस्य तमसो निपिद्धये ।
पुण्डरीकमुसि ! दिङ्मुखं हरेः केतकैरिव रजोभिरावृतम् ॥ ३ ॥
रुद्धनिर्गमनमादिनक्षयात् पूर्वदृष्टतनुचन्द्रिकास्मितम् ।
एतदुद्गिरति रात्रिचोदिता दिग्रहस्यमिव चन्द्रगण्डलम् ॥ ४ ॥
पश्य भामिनि ! नवेन्दुरश्मिभिः सामिभिन्नतिमिरं नभःस्थलम् ।
लक्ष्यते द्विरद्भोगदूपितं सम्प्रसीददिव मानसं सरः ॥ ५ ॥

रक्तभावमपहाय चन्द्रमा जात एष परिशुद्धमण्डलः ।
विक्रिया न खलु कालदोषजा निर्मलप्रकृतिषु स्थिरोदया ॥ ६ ॥
उभतेषु शशिनः प्रभा स्थिता निम्नसंश्रयपरं निशातमः ।
नूनमात्मसदृशी प्रकल्पिता वेधसैव गुणदोषयोर्गतिः ॥ ७ ॥
पश्य पक्वफलिनीफलस्विपा विम्बलाञ्छितविद्यत्सरोम्भसा ।
विप्रकृष्टविवरं हिमांशुना चक्रवाकमिधुनं विडम्ब्यते ॥ ८ ॥

(कालिदासस्य)

तो उअअसिहरमिळिअं जाअं उप्पुसिअ तिमिरधनळच्छाअम् ।
इअहुत्ताडिअसुरगअदन्तच्छेअपरिमण्डलं ससिबिंबं ॥ ९ ॥
तह परिसिण्ठअसेळं विरिधणदिसं तउळ्ळिअणइप्पवहम् ।
धेत्तुणय उवरन्ती ससिणा तमसंचअं पुणो वि महिअळम् ॥ १० ॥
* ग्रहळग्नि तिमिरणिग्रहे णिव्वाळेऊण सच्चविअरूवाओ ।
अणुवज्जन्ति ससिअरा घेत्तुं ण चअन्ति पाअवच्छाआओ ॥ ११ ॥
दीसइ विइहुमअवं सिन्दूराह अगइन्दुरूहच्छाअम् ।
मन्दरधाउफळइअवासुइमण्डणळणिअकलं रामिबिंबं ॥ १२ ॥

(सैर्ता)

* वदते तिमिरनिर्गदे निर्वाच्य सत्तामित्युक्तम् ।

अनुरक्तसि शशिकरा प्रदीपुं न शरनुवन्ति पादपच्छायाः ॥

जाओ सि खन्दणिज्जो जीसासंगेण सुद्वपकाय ।
 तुइ सा वि होइ बीआ पढमा उण चन्दका तुज्जम् ॥ १३ ॥
 घणघडिअळोहपञ्जरन्धं घेचूण करणिहाएहि ।
 कमकरीतुळपडिकओ चन्दो सिहो च्च णिकन्तो ॥ १४ ॥
 सन्तापं विजणन्ति संज्झारुणमण्डणम्मि अङ्कस्स ।
 रविदिम्बत्तिस्सहमुसं सन्दिसइ च्चकाअमिहुणेहि ॥ १५ ॥

(गाथाकोशे)

इति चन्द्रोदयपद्धतिः ॥

१९३. अथ प्रभातपद्धतिः ।

यात्येकतोऽस्तशिखरं पतिरोपधीना-
 माविष्कृतोऽरुणपुरस्सर एकतोऽर्कः ।
 तेजोद्वयस्य युगपद्यसनोदयाम्यां
 लोको नियम्यत इवात्मदशान्तरेषु ॥ १ ॥

(कालिदासस्य)

ताव अ अत्यणिअम्पं णवसळिकापुण्णमअपअच्छविकळसो ।
 पत्तो अरुणुण्णामि अपासळ्ळन्तअगणोसरन्तो व्व ससी ॥ २ ॥

*संखोहिअकमळसरो सज्झाअवअंधाउकदमिअमुहो ।
 ठाणप्पिडिओ व्व गओ रत्ति ममिऊण पडिणिउत्तो दिणहो ॥ ३ ॥

(सैती)

इति प्रभातपद्धतिः ॥

१९४. अथ सम्भोगशृङ्गारपद्धतिः ।

किं शीतलैः क्लमविनोदिभिरार्द्रवातान्
 सञ्चारयामि नलिनीदलतालचून्तैः ।

*संखोभितकमलसराः सन्ध्यातपाताम्रघातुर्दमितमुखः ।

११ स्वान्तिकदित इव गजो रात्रिं भ्रमित्वा प्रविनिवृत्तो दिवसः ॥

अङ्के निधाय करभोरु । यथासुखं ते
संवाहयामि चरणायुत (पद्म)ताम्रौ ॥ १ ॥

(कालिदासस्य)

तेत्थण्णाजे समुहे तरुणीणं पेम्मळे हिअए ।
पेच्छन्ति दप्पणमिव सन्ततं अप्पणो ख्वम् ॥ २ ॥
अण्णण्णयाहिळापसङ्गं हा देव्वकरे सुअगमदइअस्स ।
पुरिसा एकन्तरसा णहु दोसगुणे विआणन्ति ॥ ३ ॥
तापच्छिअरूसमये महिळाणं विव्वमसा विराअन्ति ।
जाव ण कुवळअदळसच्छाहाइ मळउळन्ति णअणाइ ॥ ४ ॥
अग्गे पुळअं अदरं सर्वेविरं जं पिअर्थं ससिकारम् ।
सर्वं सिसिरेण कअं जं काअर्वं पिअअमेण ॥ ५ ॥
कळ्ळव्विअ ररहिअओ पवसिहिइं पिओ ति मुव्वइ जणादो ।
तह वड्डमअवदिणिसे जह से कळ्ळिचिण होइ ॥ ६ ॥
णअणाइ सामळेई णेळाविअमहुअरमन्ददाराइ ।
ईस ण हरन्ति हिअअं गेआ इव कण्डळग्गाइ ॥ ७ ॥

(गाथाकीर्त)

इति सुम्भोगशृङ्गारपद्धतिः ॥

१०५. अथ विप्रलम्भशृङ्गारपद्धतिः ।

गच्छ गच्छसि चेत् कान्त ! पन्थानः सन्तु ते शिवाः ।
ममापि जन्म तत्रैव भूयाद् यत्र गतो भवान् ॥ १ ॥

(दण्डिनः)

हस्तमाच्छिद्य निर्यासि वलादिति किमद्भुतम् ।
हृदयाद् यदि निर्यासि पौरुषं गणयामि ते ॥ २ ॥
अदृष्टे दर्शनोत्कण्ठा दृष्टे विश्लेषभीरुता ।
नादृष्टेन न दृष्टेन भवता विद्यते सुखम् ॥ ३ ॥

(सिंहवतीकृतम्)

हारोऽपि नार्पितः कण्ठे स्पर्शसंरोधभीरुणा ।
आचयोरन्तरे जाताः पर्वताः सरितो द्रुमाः ॥ ४ ॥

(वदात्तरागवे)

बद्धेतत् कामयानस्य शक्यमेकेन जीवितुम् ।
यदहं सा च वामोरुरेकां धरणिमाश्रितौ ॥ ५ ॥

वाहि वात! यतः कान्ता तां स्पृष्ट्वा मामपि स्पृश ।
त्वयि मे गात्रसंस्पर्शश्चन्द्रे दृष्टिसमागमः ॥ ६ ॥

(श्रीरामागणे)

दह्यमानेऽपि हृदये मृगाक्ष्या मन्मथाग्निना ।
स्नेहस्तथैव यत्तस्थौ तदाश्चर्यमिवाभवत् ॥ ७ ॥

मूढाः संयोगमिच्छन्ति वियोगस्तु मयेष्यते ।
एकैव सङ्गमे बाला वियोगे तन्मयं जगत् ॥ ८ ॥

(शृङ्गारप्रकाशे)

गच्छति पुरः शरीरं धावति पश्चात्संस्तुतं चेतः ।
चीनांशुकमिव केतोः प्रतिवातं नीयमानस्य ॥ ९ ॥

(कालिदासस्य)

सङ्गविरहविकल्पे धरमिह विरहो न सङ्गमस्तस्याः ।
सङ्गे चैव तथैका त्रिभुवनमपि तन्मयं विरहे ॥ १० ॥

बाणस्यैकस्यामिपीकृत्य रक्षो

मारीचाख्यं संनिवृत्यानुजेन ।

सीताशून्यां पश्यतः पर्णशाला-

मन्तर्घृत्तं किं कथा राघवस्य ॥ ११ ॥

अङ्गुलीकेमलयाग्रतर्जने भ्रूविभङ्गकुटिले च वीक्षितम् ।
भेललाभिरसकृच्च चन्धनं चञ्चयन् प्रणयिनीरवाप सः ॥ १२ ॥

(कालिदासस्य)

प्रसीदेति ब्रूयापिदमसति दोषे न घटते

करिष्याम्येवं नो पुनरिति भवेदभ्युपगमः ।

न मे दोषोऽस्तीति त्वमिदमपि हि ज्ञास्यसि मृषा

किमेतस्मिन् वक्तुं क्षमामिति न वेत्ति प्रियतमे ! ॥ १३ ॥

(बल्लभदेवस्य)

सा बाला वयमप्रगल्भवचसः सा स्त्री वयं कातराः

सा पीनोन्नतिमत्पयोधरभरं धत्ते सखेदा वयम् ।

साम्प्रान्ता जघनस्थलेन गुरुणा गन्तुं न शक्ता वयं

दोषैरन्यजनाश्रितैरपटवो जाताः स्म इत्यव्युत्तम् ॥ १४ ॥

(अमरकस्थ)

*समसुखदुःखपरिवर्द्धिआण कालेण रूढपेम्माणम् ।

मिहुणार्णं मरइ जं तं खु जिअइ इअरं मुअं होइ ॥ १५ ॥

जत्थाणउच्छं गिरओ जत्थणईसाविसूरणं माणम् ।

सम्भावचाटुअं जणात्थिणहो तहिण्णात्थि ॥ १६ ॥

†अदसणेण पेम्म अवेइ अदिदंसणेण वि अवेइ ।

पिसुणजणजम्पिण पि अवेइ एमेअ वि अवेइ ॥ १७ ॥

महिळासहस्सभरिए तुह हिअए सुहअ ! सा अमाअन्ती ।

दिअहं अणणफम्मा अङ्गं तणुअं पि तणुएइ ॥ १८ ॥

अच्चउ ताव मणहरं पिआए सुहदंसणं अइमहग्घम् ।

तग्गामळेत्तसिमा वि ज्जत्ति दिट्ठा सुहावेइ ॥ १९ ॥

जीवं अच्छसुधीअं फरीसो अंगे सुजीविअं कण्ठोहि ।

हिअअं हिअएण ठिअं समं विओअन्ति किन्धेव्वेण ॥

‡देव्वाअत्तम्मि फळे किं कीरइ एत्तिअं पुणो भणिमो ।

कइेछिपल्लवाण ण पल्लवा होन्ति सारिच्छा ॥ २१ ॥

(सप्तचत्वारिंशत्)

* समसुखदुःखपरिवर्धितयो कालेन रूढप्रेम्णा ।

।मधुनयोन्नियते यत्तन् खलु जीवति इतरन्मृत भवति ॥

† अदर्शनन प्रेमापैस्थितिदर्शनेनाप्यपैति ।

पिशुनजनत्रिभतेनाप्यपैस्थेवमेवाप्यपैति ॥

महिन्नासहस्रभृते तव दृश्य सुभग ! सा अमान्ती ।

दिवसमनन्यकर्मा अङ्गं तनुकमपि तनूकरोति ॥

अस्तु तावन्मनोहर प्रियाया सुखदर्शनमतिमहार्थे ।

तद्ग्रामक्षेत्रसीमापि सटिति दृष्टा सुखयति ॥

‡ देवायत्ते फलं किं क्रियतामियत् पुनर्भणाम ।

कहेच्छिपल्लवाना न पल्लवा भवन्ति सदृशाः ॥

किं मरीमो पस्तसुहं कीमो भरिमो मुहं पमणच्छम् ।
 किं व विळासे हरिमो किं किं भरिमो ण सम्भरीमो ॥
 लङ्घेइ मेरुसिहरं विसइमिहिंसाअरस्स मोवअइ ।
 लङ्घइ महीअपियन्नं अणुराअपरुवतं हिअअम् ॥ २३ ॥
 *कहं सा णिव्वण्णिज्जइ जीअ नहा लोइअग्गि अंगम्मि ।
 दिट्ठी दुन्नळगार्इ व्व पङ्कपडिआ ण उत्तरइ ॥ २४ ॥
 (गाथाकोशे)

इति विमलम्मशृङ्गारपद्धतिः ॥

कामपर्वे सन्पूर्णे ॥

१९६. अथ विषयनिन्दापद्धतिः ।

रागो नाम मनःशूल्यं गुणद्रविणतस्करः ।
 राहुर्विद्यामशाङ्कस्य तपोवनहुताशनः ॥ १ ॥
 (व्यासशतके)

अन्यत्र भीष्माद् गाङ्गेयादन्यत्र च हनूमतः ।
 हरिणीस्तुरमात्रेण चर्मणा मोहितं जगत् ॥ २ ॥
 (महाभारते)

विषस्य विषयाणां च दूरमत्यन्तमन्तरम् ।
 उपशुक्तं त्रिषं हन्ति विषयाः स्मरणादपि ॥ ३ ॥
 (व्यासशतके)

यानि द्रष्टुमशक्यानि वस्तुरूपाणि भागशः ।
 सन्निवेशविशेषान्शास्तान्येवादिङ्गय शेरते ॥ ४ ॥
 (बह्वमस्य)

येषु येषु प्रवेशेषु कायो नित्यं जुगुप्सितः ।
 तेषु तेषु जनः सक्तो वैराग्यं केन यास्यति ॥ ५ ॥

स्वार्थसम्प्रतिपत्त्यर्थं पुरुषस्येन्द्रियाणि हि ।
 तमप्यतीत्य वर्तन्ते कास्या मित्राप्तबन्धुषु ॥ ६ ॥

कथं सा निर्वर्धता यस्या ययालोकेनेऽपि ।

इष्टिदुर्वलगौरिव पङ्कपनिना नंतरति ॥

अलं परिग्रहेणेह दोषवान् हि परिग्रहः ।

कृमिर्हि कोशकारस्तु वध्यते स्वपरिग्रहात् ॥ ७ ॥

(श्रीविष्णुपुराणे)

पुत्रदारकुडुम्बेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः ।

महापङ्कार्णवे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥ ८ ॥

आशालतावलयितं वद्धमूलं(च ? त्व)विषया ।

फो हि तापयितुं शक्तः सुखेन भव(दापद ? पादप)म् ॥ ९ ॥

पनपुत्रकलत्रेषु स्वयमेवार्जितेष्वहो ।

अतिसक्ता दिनश्यन्ति क्षुद्राः क्षौद्ररसेष्विव ॥ १० ॥

तरङ्गतरलैरर्थैर्भोगैर्भूभङ्गमङ्गुरैः ।

मुहूर्त्तमेवैस्तारूप्यैर्विप्रलब्धो न नाम कः ॥ ११ ॥

तैलक्षयाद् यथा दीपो निर्वाणमधिगच्छति ।

धर्मक्षयात् तथा जन्तोः शरीरं नाशमृच्छति ॥ १२ ॥

मूर्च्छन् विषविषाकेषु विषयेष्वल्पचेतसः ।

अपध्येष्वानुरस्येव नाभिलाषः प्रशाम्यति ॥ १३ ॥

जन्मान्तरशताभ्यस्ता विषयेषु मतिर्नृणाम् ।

जरद्गौरिव सस्येभ्यो दुःखेन विनियार्थते ॥ १४ ॥

(श्यासस्य)

फोट्टरामिर्यथा शेषः समूलं पादपं दहेत् ।

धर्माभानां तथाल्पोऽपि रागदोषो विनाशयेत् ॥ १५ ॥

(महाभारते)

रागो लिङ्गमबोधस्य चित्तव्यायामभूमिषु ।

कुतः शास्त्रलता तस्य यस्याग्निः कोटरे तरोः ॥ १६ ॥

(नैष्कर्म्यसिद्धौ)

मनुष्या ह्याढ्यतां प्राप्य राज्यमिच्छन्त्यतःपरम् ।

राज्याद् देवत्वमिच्छन्ति देवत्वादिन्द्रतामपि । १७ ॥

(महाभारते)

भद्रया विप्रलब्धारः प्रिया विभ्रियकारिणः ।

सुदुस्त्यजास्त्यजन्तोऽपि कामाः कष्टा हि शत्रवः ॥ १८ ॥

(भारते)

अणुमात्रं यथा शल्यं शरीरे दुःखदायकम् ।

तथातिम् + संयुक्तं मनः संसारदायकम् ॥ १९ ॥

(महाभारते)

वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणां

शृहेऽपि पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः ।

अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते

निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् ॥ २० ॥

(कालिदासस्य)

भिक्षाशनं तदपि नीरसमेकवारं

शय्या मही परिजनो निजदेहमाग्नम् ।

वस्त्रं च जीर्णपटखण्डमयी च कन्था

हा हा तथापि विषया न परित्यजन्ति ॥ २१ ॥

क्षणं बालो भूत्वा क्षणमपि युवा कामरसिकः

क्षणं वित्तैर्हीनः क्षणमपि च सम्पूर्णविभवः ।

जराजीर्णरत्नैर्नट इव वली(येपि ? वेष्टि)ततनु-

नैरः संसाराङ्गे विशति यमधानीयवनिकाम् ॥ २२ ॥

निवृत्ता भोगेच्छा पुरुषवहुमानोऽपि गलितः ।

समानाः स्वर्याताः सपदि सुहृदो जीवितसमाः ।

शनैर्यष्टशुत्थानं घनतिमिररूढे च नयने-

ऽप्यहो ! धृष्टः कायस्तदपि मरणापायचकितः ॥ २३ ॥

(मर्हदरे)

अहो ! मोहः पुंसामिह जगति जातिः किल शुभा

जरामृत्युव्याधीनपि जयति या निष्प्रभतया ।

परस्माज्जातानां व्यसनशतमेतेऽपि दधति

स्वयं सुत्वा तेभ्यो विदिशति सुतान् सा विशसितुम् ॥ २४ ॥

(बल्लभदेवस्य)

आदित्यस्य गतागतैरहरहः संक्षीयते जीवितं

व्यापारैर्बहुभारकार्यगुरुभिः कालो हि न ह्यायते ।

दृष्ट्वा जन्मजराविपत्तिमरणं त्रासश्च नोत्पद्यते

पीत्वा मोहमयीं प्रमादमदिराहृन्मत्तभूत जगत ॥ २५ ॥

(भर्तृहर)

इति विषयनिन्दापद्धति ॥

१०७ अथानित्यपद्धतिः ।

अनित्यं ते जगन्नित्ये ! वन्दनीयासि मां प्रति ।

यां तनोपि प्रयत्नेन वन्दनीयामि मां प्रति ४ १ ॥

यां करोपि प्रयत्नेन दुःखानामप्ययत्नताम् ।

पृथिवी दहते येन मेरुश्चापि विशीर्यते ॥ २ ॥

शुष्यते सागरजलं शरीरे तत्र का कथा ।

मेघच्छाया खलुप्रीतिर्नवसस्यानि योपितः ॥ ३ ॥

किञ्चित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ।

(पञ्चतन्त्रे)

सर्वशास्त्रप्रमथनी सर्वोपायविनाशनी ।

अप्रमत्ता प्रमत्तानां नृणां जागर्त्यनित्यता ॥ ४ ॥

यथा हि पथिकः कश्चिच्छायामाश्रित्य विभ्रमेत् ।

विभ्रम्य च पुनर्गच्छेत् तद्द्व भूतसमागमः ॥ ५ ॥

अभ्रान्तिर्बन्धुतां धत्ते कष्ट नष्टस्य नश्वरः ।

स्कन्धेन पङ्कना पङ्कूर्नहि वर्त्मनि नीयते ॥ ६ ॥

(बृहत्कथायाम्)

सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।

सयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् ॥ ७ ॥

सुखस्यानन्तर दुःखं दुःखस्यानन्तर मुक्त्वम् ।

चक्रवत् परिवर्त्तने दुःखानि च सुखानि च ॥ ८ ॥

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुव जन्म मृतस्य च ।

तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ९ ॥

यथा फलानां पक्वानां नान्यत्र पतनाद् भयम् ।

एवं भरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद् भयम् ॥ १० ॥

भूतजीवितमत्यल्पं निद्रा तस्यार्धं + + + ।

व्याधिशोकजरायासैर्ग्रस्तमर्घं च निष्फलम् ॥ ११ ॥

(मद्यभारते)

मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।

युगे युगे व्यतीतानि कस्य ते कस्य वा भवान् ॥ १२ ॥

(हर्यश्चिते)

यथा भारं दृढस्थूणं जीर्णं भूत्वावसीदति ।

तथावसीदन्ति नरा जरामृत्युवशंगताः ॥ १३ ॥

अङ्गीकरोति प्रथमं यथाजातमनित्यता ।

धात्रीव जननी पश्चात्तदा शोकस्य क्रः क्रमः ॥ १४ ॥

कायः संनिहितापायः सम्पदः पदमापदाम् ।

समागमाः सापगमाः सर्वमृत्पाति भङ्गुरम् ॥ १५ ॥

स्रवन्ति न निवर्त्तन्ते स्रोतांसि सरितामिव ।

आयुरादाय मर्त्यानां राज्यदानि पुनः पुनः ॥ १६ ॥

यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ।

समेत्य च व्यपेयातां तद्वद् भूतसमागमः ॥ १७ ॥

धर्मस्यार्थस्य कामस्य यज्ञसो जीवितस्य च ।

अतृप्ताः पुरुषा राजन् ! माता यास्यन्ति यान्ति च ॥ १८ ॥

यस्य स्यान्मृत्यना सख्यं यो वा स्यादजरामरः ।

तस्यैतद्युज्यते ऋतुमिदं मे श्वो भविष्यति ॥ १९ ॥

संयोगाश्च वियोगाश्च जातानां प्राणिनां ध्रुवाः ।

मुद्गुदा इव तोयेषु भवन्ति न भवन्ति च ॥ २० ॥

अशाश्वतमिदं सर्वं चिन्त्यमानं हि भारत ! ।

कदलीसन्निभो लोकः समो ह्यस्य न विद्यते ॥ २१ ॥

राश्यां राश्यां व्यतीतायामायुरल्पतरं यथा ।

गाधोदके मत्स्य इव सुखं विन्देत कोचिदः ॥ २२ ॥

अनित्यं परमं रूपं जीवितं द्रव्यसञ्चयः ।

आरोग्यं प्रियसंवाप्तो गृह्येदेषु न पण्डितः ॥ २३ ॥

महतो जनसार्थस्य गन्तव्यं प्रति गच्छतः ।
 एकश्चेत् त्वरितं याति का तत्र परिदेवना ॥ २४ ॥
 गतं शोचति को नाम यः प्रातः शोच्यते परैः ।
 छिन्नहस्तो विहस्तस्य कथं घञ्जाति कङ्कणम् ॥ २५ ॥

(बृहत्कणायाम्)

न तज्जगति पश्यामो विचिन्त्य निखिलं जगत् ।
 दुष्प्रापं यदयत्नेन स्त्रीदकारस्य जिह्वया ॥ २६ ॥

(महाभारते)

अद्यैके प्रातरपरे विततेऽह्नि तथा परे ।

यान्ति निःसीम्नि संसारे कः स्याता ननु शोचति ॥ २७ ॥

लम्बमाने यदादित्ये न दत्तं धनमर्थिने ।

न स जानाति तद्विचं प्रातः कस्य भविष्यति ॥ २८ ॥

अश्वत्थचक्रपत्राग्रलीनतोरकणोपमे ।

स्थिराशा जीविते यस्य तत्समो नास्त्यचेतनः ॥ २९ ॥

सत्यं मनोरमाः कान्ताः सत्यं रम्या विभूतयः ।

किन्तु मत्ताङ्गनापाङ्गमङ्गलोलं हि जीवितम् ॥ ३० ॥

दूरस्थमपि भावित्वाद्दिनाशं विध्युपस्थितम् ।

अयमेव हि नः कालः पूर्वमासीदनागतः ॥ ३१ ॥

(महाभारते)

मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृतिर्जीवितमुच्यते युधैः ।

कणमप्यचतिष्ठते श्वसन् यदि जन्तुर्ननु लाभवानसौ ॥ ३२ ॥

(कालिदासस्य)

यथार्चिपोऽप्रेः पवनस्य वेगा

मरीचयोऽर्कस्य नदीषु चापः ।

गच्छन्ति चापान्ति च सन्ततास्तु

तद्वच्छरीराणि शरीरिणां च ॥ ३३ ॥

यदा मेरुः श्रीमान् निपतति युगान्ताग्निदलितः

समुद्राः शुष्यन्ति प्रचुरमकरप्राहकलिलाः ।

धरा गच्छन्त्यन्तर्धरणिधरजालैरपि धृता

शरीरे का वार्ता करिकलभकर्णाप्रचपले ॥ ३४ ॥

(मर्षुद्वारे)

षधूः श्वथूस्याने व्यवहरति पुत्रः पितृपदे

पदे शून्ये शून्ये मणिहितपदार्थान्तरमिति ।

११ नदीस्रोतोन्वायादकलितविवेकक्रममिदं

न च प्रत्यावृत्त्यै + + + + + पूर्णमधु च ॥ ३५ ॥

(चतुर्विंशत्यांसे)

रम्यं हर्म्यतलं न किं वसतये भाव्यं न गेयादिकं

किं वा प्राणसमासमागमसुखं नैवाधिकं प्रीतये ।

किन्तु भ्रान्तपतङ्गपक्षपवनव्यालोलदीपाद्द्वर-

खलायाचञ्चलमाकलय सकलं सन्तो वनान्तं गताः

[॥ ३६ ॥]

(मरुद्दरेः)

इत्यनित्यपद्धतिः ॥

१९८. अथ शोकपद्धतिः ।

मानसेनैव दुःखेन शरीरमुपतप्यते ।

अयःपिण्डेन तप्तन कुम्भसंस्थमिवोदकम् ॥ १ ॥

अदर्शनादापतितः पुनश्चादर्शनं गतः ।

११ न त्वं + + + + त्वं तत् कस्मात् कमनुशीचसि ॥ २ ॥

देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं भरा ।

१ तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मृष्यति ॥ ३ ॥

न वाच्यमस्ति शोकेन शरीरं चोपशुष्यति ।

अभि + + + + + ति नास्ति शोके सहायता ॥ ४ ॥

शोको नाशयते धैर्यं शोको नाशयते श्रुतम् ।

शोको नाशयते सर्वं नास्ति शोकसमो रिपुः ॥ ५ ॥

(भारताभाषणे)

अन्धस्य दर्पणेनेव हितेनेव हतध्रुतेः ।

(दुःखाभितप्तः) शोकेन नेधते न मृणोति च ॥ ६ ॥

शोकस्थानसहस्राणि हर्षस्थानशतानि च ।
दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ ७ ॥
(महाभारते)

इति शोकपद्धति ॥

१९९. अध ज्ञानपद्धतिः ।

समीपतीर्थस्नानात्तु दू + + + + + मम् ।
ऋषीणां परमं गुह्यमिदं भरतसत्तम ! ॥ १ ॥
अग्निष्टोमादिभिर्व्यज्ञैर्विविधैराप्तदक्षिणैः ।
न तत् फलमवाप्नोति तीर्थार्थे गमनेन यत् ॥ २ ॥
यास्तु लोके महानद्यः सर्वास्त + + + + ताः ।
तासां प्राक्स्रोतसः श्रेष्ठाः सङ्गमाश्च परस्परम् ॥ ३ ॥
कावेरीं तां समासाद्य विहृतामप्सरोगणैः ।
तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ४ ॥
यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातोयेऽवतिष्ठति ।
तावद् + + + + + स्वर्गं प्राप्य महीयते ॥ ५ ॥
ध्रुताभिलषिता दृष्टा स्पृष्टा पीताश्गाहिता ।
गङ्गा तास्यते नृणामुभौ वंशौ विद्येपतः ॥ ६ ॥
सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यः कृतघ्नो + + + + + ॥ ७ ॥
अश्वमेधसहस्राणां सहस्रं यः समाचरेत् ।
नासी पदमवाप्नोति मद्भक्तैर्यदवाप्यते ॥ ८ ॥
मां हि पार्थ ! व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ।
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ ९ ॥
यच्च रूपं परं दिव्यं कूटस्थमचलं ध्रुवम् ।
न दृश्यते यथा देवैर्मद्भक्तैर्दृश्यते यथा ॥ १० ॥

मद्भक्तान् शूद्रसामान्यान्वमन्यन्ति ये नराः ।
 नरकेष्ववतिष्ठन्ति वर्षकोटीर्नराधमाः ॥ ११ ॥
 अपि चेत् स दुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
 साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग् व्यवसितो हि सः ॥ १२ ॥
 वृथा जप्तं वृथा दत्तं वृथा चेष्टं वृथा हुतम् ।
 वृथा सत्यं च तत्तस्य यो न भक्तो मम द्विजः ॥ १३ ॥
 इष्टं दत्तं + + + श्व + + + नियमाश्च ये ।
 सर्वमेतद्दिनाशान्तं ज्ञानस्यान्तो न विद्यते ॥ १४ ॥
 प्रज्ञाप्रासादमारुह्य त्वं शोच्यः शोचते जनान् ।
 जगतीस्थानिवाद्रिस्थः प्रज्ञया परिपश्यति ॥ १५ ॥
 ज्ञानेन तु + + + + + नाशितमात्मना ।
 तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत् परम् ॥ १६ ॥
 तमःपरिगतं वेश्म यथा दीपेन दृश्यते ।
 तथा धुद्विप्रदीपेन शक्य आत्मा निरीक्षितुम् ॥ १७ ॥
 यथैषांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात् कुरुते तथा ।
 ज्ञानाग्निः सर्वकर्षाणि भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ! ॥ १८ ॥
 (महाभारते)

इति ज्ञानपद्धतिः ॥

१००. अथ वैराग्यपद्धतिः ।

सुखं वा यदि वा दुःखं द्वेष्यं वा यदि वा भियम् ।
 प्राप्तं प्राप्तशुभासीत् हृदयेनापि दूयता ॥ १ ॥
 अक्षरस्तु भवेन्मृत्यु(स्रयक्षरं व्र)क्ष शाश्वतम् ।
 ममेति अक्षरो मृत्युर्न ममेति च शाश्वतम् ॥ २ ॥
 (महाभारते)
 या दुस्त्यजा दुर्धतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
 योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां वृष्णां त्यजतः सुखम् ॥ ३ ॥

सर्वत्र सम्पदस्तस्य सन्तुष्टं यस्य मानसम् ।

उपानवुगूढपादस्य ननु चर्मास्तृतैव भूः ॥ ४ ॥

असन्तोषपरा मूढाः सन्तोषं यान्ति पण्डिताः ।

अन्तो नास्ति विवित्सायाः सन्तोषः परमं सुखम् ॥ ५ ॥

(महाभारते)

यावतः कुरुते जन्तुः सम्बन्धान् मनसः प्रियान् ।

तावतोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः ॥ ६ ॥

(श्रीविष्णुपुराणे)

यत् पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।

नालमेकस्य पर्याप्तमिति पश्यन्न मुह्यति ॥ ७ ॥

न योजनशतं दूरं मुह्यमानस्य तृष्णया ।

सन्तुष्टस्य करप्राप्तेऽप्यर्थे भवति नादरः ॥ ८ ॥

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।

अव्यक्तनिधनान्येव का तत्र परिदेवना ॥ ९ ॥

किं धनेन करिष्यन्ति देहिनो भङ्गुराश्रयाः ।

यदर्थं धनमिच्छन्ति तच्छरीरमशाश्वतम् ॥ १० ॥

पश्यन्नपि प्रस्रलसि शृण्वन्नपि न बुध्यसे ।

शठैस्त्वमिन्द्रियैरोभिर्बुद्धिमानपि वञ्च्यसे ॥ ११ ॥

लब्धास्त्यक्ताश्च संसारे यावन्तो बान्धवास्त्वया ।

न सन्ति खलु तावत्यो गङ्गायामपि बाल्लकाः ॥ १२ ॥

नन्दन्त्युदित आदित्ये नन्दन्त्यस्तमिते रवौ ।

भात्मनो नावबुध्यन्ते मनुष्या जीवितक्षयम् ॥ १३ ॥

अनिर्वेदः श्रियो मूलं दुःखनाशे सुखस्य च ।

महान् भवति निर्विण्णः सुखं चात्यन्तमश्नुते ॥ १४ ॥

(महाभारते)

देहेन्द्रियान्तःशल्यानामार्द्राणां मर्म(दे ? दा)हिनाम् ।

गावशोकप्रहाराणामचिन्तैव महौषधम् ॥ १५ ॥

अनन्तं वत मे भूतं यस्य मे नास्ति किञ्चन ।
 मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे किञ्चन दह्यते ॥ १६ ॥
 (महामारते)

यूयं वयं वयं यूयमित्यासीन्मतिरावयोः ।
 किं जातमधुना येन यूयं यूयं वयं वयम् ॥ १७ ॥
 (मर्तुहरे)

एतावदेव पर्याप्तं भिक्षोरेकान्तशायिनः ।
 न तस्य म्रियते कश्चिन्म्रियते सोऽस्य कस्यचित् ॥ १८ ॥

मांसासृक्पूयविष्मूत्रस्नायुमज्जास्त्रिसंहतौ ।
 देहे चेत् प्रीतिमान् मूढो भविता नरकेऽपि सः ॥ १९ ॥
 चतुर्मिरुह्यते यत्तत् सर्वशक्त्या शरीरकम् ।
 तूलायते तदेवाहंधियाघ्रातात्मचेतसाभ् ॥ २० ॥

अतिक्रान्तमतिक्रान्तमनागतमनागतम् ।
 वर्तमानसुखश्चान्तिर्नवा भोगिदरिद्रयोः ॥ २१ ॥

शरन्मृगः शृङ्गमिव त्वचं वृद्ध इवोरगः ।
 पक्षी वोन्मथितं फालं बन्धमुज्जति तत्त्वचित् ॥ २२ ॥
 (शुद्धक्यायाम्)

जायते क्षणदृष्टेषु स्नेहो दुःखाय देहिनाम् ।
 ममायमिति मुग्धानां न स तेषां न तस्य ते ॥ २३ ॥
 प्रयाति चपलो लोकः स्रवत्यायुररक्षितम् ।
 इति वस्तुस्वभावेऽस्मिन् कोऽनुशोचति तत्त्वधीः ॥ २४ ॥

वा(श्यै)कं तक्षतो वाहुं चन्दनेनैरुमुक्षतः ।
 नाकल्याणं न कल्याणं ध्यायेदुभयतः सुखम् ॥ २५ ॥
 (मनोः)

यदभावि न तद् भावि यद्भावि न तदन्यथा ।
 इति चिन्ताधिपन्नोऽयमगदः किं न पीयते ॥ २६ ॥
 सन्ति शाकान्यरण्येषु नदीषु विमलोदकम् ।
 चन्द्रः सामान्यदीपोऽयं विभवैः किं प्रयोजनम् ॥ २७ ॥
 (महामारते)

प्रतिगृहमदन्यसुलभे ! निरीहमातर्द्वरिद्रकल्पते । ।

कृत्पतिनरकोत्तारिणि ! भगवति ! भिक्षे ! नमस्तुभ्यम् ॥ २८ ॥

धनिषु मुधा किमु धावत तूष्णीमाध्वं न साधिवदं चरितम् ।

विधिलिखिताक्षरमफलं फलति कपालं न भूपालः ॥ २९ ॥

॥ C

(पठ्यतन्त्रे)

शय्या शैलतलं गृहं गिरिगुहा वासस्तरूणां स्वचः

सारङ्गाः सुहृदो न तु(?) क्षितिरुहां वृत्तिः फलैः कोमलैः ।

॥ येषां नैर्द्वरमम्बुपानमुचितं रत्यै च विद्याङ्गना

मन्यन्ते परमेश्वराः शिरसि यैर्वदो न सेवाञ्जलिः ॥ ३० ॥

॥

(भर्तृहरेः)

नाथे नः पुरुषोत्तमे त्रिजगतामेकाधिपे चेतसा

सेव्ये स्वस्य पदस्य दातरि सुरे नारायणे तिष्ठति ।

यं कश्चित् पुरुषार्थं कतिपयग्रामेशमल्पार्थदं

सेवायै मृगयामहे नरमहो ! सूका वराका वयम् ॥ ३१ ॥

।

(यादवप्रकाशे)

+ ढं रुन्धि हठं कवाटयुगलं यद्गद् गृहीत्वा गले

द्राह् निष्कासय नास्ति न क्षितिरुह ! त्वं देव ! सुस्थो भव ।

अस्माकं पुनरप्रदाय सुलभा निष्कारणाविष्कृत-

क्रोधान्धप्रतिहारपालपिहितद्वारा न वाराणसी ॥ ३२ ॥

आशा नाम नदी मनोरथजला तूष्णातरङ्गाकुला

रागग्राहवती त्रितर्कहृदया धैर्यद्वमध्वंसिनी ।

मोहावर्त्तसुदुस्तरातिगहना प्रोचुङ्गचिन्तातटी

तस्याः पारगता विधुद्धमनसो नन्दन्ति योगीश्वराः ॥ ३३ ॥

(भर्तृहरेः)

इह कखणञ्जरं अवेससि विचित्तसंसारे ।

जरमरणवाहिविभरे जणविओअदुक्खञ्जइ ण होचि ॥ ३४ ॥

(पाथाकोशे)

इति वैराग्यपद्धतिः ॥

२०१. अथ मोक्षपद्धतिः ।

पञ्चभूतात्मके देहे देही मोहतमोहतः ।

अहमेतदिति ह्युच्चैः कुरुते कुमतिर्मतिम् ॥ १ ॥

(श्रीविष्णुपुराणे)

पञ्चभूतात्मकैर्मोगैः पञ्चभूतात्मकं वपुः ।

आप्याय्यते यदि ततः पुंसो भोगोऽत्र किञ्चित् ॥ २ ॥

(महाभारते)

मातर्मेदिनि ! तात ! मारुत ! सखे ! तेजः ! सुबन्धो ! जल !

आतव्योम ! निबद्ध एष भवतामन्त्यः प्रणामाञ्जलिः ।

युष्मत्सङ्गवशोपजातसुकृतस्फारस्फुरन्निर्मल-

घ्नानापास्तसमस्तमोहमहिमा लीये परे वदधि ॥ ३ ॥

(मत्तृदरे.)

इति मोक्षपद्धतिः ॥

मोक्षपर्व समाप्तम् ॥

कालिङ्गरानकृता सुमापितरत्नमाला समाप्ता ॥

२०२. अथ स्तोत्रपद्धतिः ।

अपराधसहस्रमाजनं

पातितं भीमभवार्षवोदरे ।

अगतिं शरणागतं हरे !

कृपया केवलमात्मसात्कुरु ॥ १ ॥

निमज्जतोऽनन्तमहार्णवाम्म-

थिराय मे कूलमिवासि लब्धम् ।

त्वयापि लब्धं भगवन्निदानी-

मनुचमं पात्रमिदं दयायाः ॥ २ ॥

अभूत्पूर्वं मम भावि किं वा

सर्वं सहे मे सहजं च दुःखम् ।

किन्तु त्वदग्रे शरणागतानां
 पराभवो नाथ । न तेऽनुरूपम् ॥ ३ ॥

इति स्तोत्रपद्यतिः ॥

इति श्रीमहाराजाधिराजकुलशेखरासाधारणमन्त्रिणा निखिलदिक्षु
 विश्रुतकालिङ्गरानपट्टपन्धेन निस्पोदयप्रतापनिर्जितसूर्येण
 सूर्येण सङ्गृहीते कुलशेखरसुकिरलहारे
 मोक्षपर्व सम्पूर्णम् ॥

शुभं भूयात् ।

श्लोकानुक्रमणी ।

सूटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पङ्क्तिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
46	अउज्जीणो	32	79
122	अरुभत्यपजिगिभत्ता	99	28
225	अकृतं ज्येष्ठमाश्वीन	175	13
38	अरुहिरुजन्ता विजणे	31	52
29	आकामर्ष कामपति	29	17
80	लकार्यकरणाद्गीतः	55	1
134	अकाळगृत्थुर्विधासः	108	8
109	अकिञ्चिदपि पुर्वाणः	88	22
171	अकीर्तिः कीर्त्यते	155	2
130	अकुलीनस्तु पुरपः	104	10
121	अदृष्टा हेळया	99	18
87	अक्षमा श्रीपरित्याग	68	4
217	अक्षरद्वयमभ्यस्तम्	171	3
98	अक्षौहिणी रिपुं	81	3
129	अखण्डन्ता	102	26
60	अगूढविभया	38	2
256	अग्रेण गुळभं	194	5
113	अग्निः स्तोको वर्धते	90	10
20	अग्निर्हि देवता.	19	1
206	अग्निष्टोमादिभिः	199	2
15	अग्निर्होत्रं	12	2
237	अग्निर्होत्रफला	181	21
8	अग्नौ प्रास्ताहुतिः	6	1
198	अग्नच्छामा नृणाग्निः	163	124
159	अग्नयश्चाकदातीकम्	141	10
246	अग्नेः क्षीनखपाटलम्	184	7
64	अष्टमिव माणेरुक्	40	2
122	अष्टमवेदी वसुधा	99	23
141	अष्टन्यामैः	115	8
166	अष्टमलघिनोद्देशु	150	11
263	अष्टिकरोगि	197	14
257	अहुलीकिसलयाम्रतर्जनम्	195	12

शुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पद्यतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
179	अचिरेण परस्य	156	96
109	अचेतना अपि	88	21
49	अचोद्यमानानि	34	6
258	अघट ताव मणहरं	195	10
218	अघ्नन्तकत्वविभ	185	6
38	अघ्नन्तु भणम्	31	46
123	अघ्नन्तु ताव	99	35
"	अघ्नन्तु गभा	"	36
5	अदिङ्गन्मेलल	3	4
121	अजन्मा पुरपः	99	15
71	अजितेन्द्रियवर्गस्य	43	11
30	अज्ञः सुखभारतप्यः	29	23
140	अज्ञातनामवर्णेषु	114	17
136	अज्ञातशास्त्रसन्नावान्	110	1
188	अज्ञानेनापृतः	163	17
53	अज्ञो जन्तुश्च	35	34
187	अज्ञानस्य क्षयम्	163	2
47	अट्टदूला जनपदा	33	10
38	अट्टत्तणाइ	31	47
248	अणुदिबहज्जि	186	8
174	अणुनापि प्राचिश्य	156	38
261	अणुमात्रं यथा	196	19
131	अणुरप्यपहन्ति	105	5
37	अणुवत्तग	31	39
256	अण्णणमहिळा	194	3
123	अण्णन्ति	99	33
198	अतस्करकरमाह्वयम्	163	125
176	अतस्तु विपरीतस्य	156	63
61	अतस्त्वष्टाह्वया	39	9
196	अतिक्रान्त तु य	163	109
269	अतिक्रान्तमतिक्रान्तम्	200	21
23	अतिथिः पूजितः	25	3
"	अतिथीनां च	"	6

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिमङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
116	अतिघर्माद् चलम्	95	2
148	अतिपरिचयान्	124	13
44	अतिमपिते	32	55
231	अतिमात्रमासुरत्वम्	177	10
87	अतिमानः धियम्	69	2
191	अतिरागात्	163	52
218	अतिमश्रयलुब्धानाम्	171	12
18	अतिमाहसमतिदुष्करम्	13	16
63	अतिसाहसिकम्	39	33
167	अतीव क्षलु ते	151	1
252	अथमिहरन्मि	190	5
208	अत्यो इमेण ह्यवि	167	32
251	अत्यन्तमुखमञ्जाराः	188	2
236	अत्यलमपि	181	3
145	अत्यायामत	123	15
205	अन्यार्थमतिदातारम्	167	2
170	अन्युद्याः परितः	13	9
128	अन्युद्यतिध्वमनिनः	102	18
120	अम राजादर	101	3
167	अमर्षविधितरुनीः	150	14
95	अप्येतरे सह	76	13
65	अदृष्टयान् दृष्टयन्	40	15
"	अदृष्टयारम्	"	16
265	अदर्शनात्	198	2
17	अदाता पुरुषः	13	14
215	"	170	8
49	अर्थापेक्षित्तिभिः	34	3
222	अरुहमुखमङ्गस्य	174	1
256	अरुटे दर्शनोत्कण्ठा	195	
154	अदेशाम्यो	134	4
258	अक्षयणेन वेम्भं	195	17
90	अघान् काङ्क्षः	73	8
140	अघानि हरिहरादिभिः	114	16

पुरसाङ्ख्य	श्लोकाः	पदसङ्ख्या.	श्लोकसंख्या.
264	असौके प्रातरपरे	197	27
219	असौव श्व. परश्व.	171	23
234	अस्रोह सर्वभूतेषु	180	1
205	अद्वैधमानसम्	166	6
203	अधनेनार्थकामेन	164	8
209	अधमा धनम्	168	4
42	अधमे सङ्गता	32	55
165	अधर्म क्षत्रियस्य	149	22
13	अधर्मैषधते	9	1
94	अधिरोहाय ! पादाभ्याम्	76	5
194	अधोऽधो दर्शने	163	77
29	अधुव्रेण शरीरेण	29	10
238	अध्वा जरा मनुष्याणाम्	181	28
260	अनन्त वन मे	200	16
197	अनभ्यासेन	163	116
236	अनभ्यासे विषम्	181	4
80	अनर्थकं विप्रवासम्	57	1
73	अनर्थमर्थतः	44	10
84	अनर्थं चैव	65	2
22	अनसूया अमा	23	8
56	अनागतविधाता	36	1
102	अनागतोपधम्	23	8
64	अनात्मवान्	40	4
135	अनाभात् रोगिण	109	4
189	अनादरहताम्	163	26
192	अनायका विनश्यन्ति	192	56
179	अनारतं तेन	156	92
84	अनार्थवृत्तम्	64	1
28	अनाहृतः	29	2
262	अनित्यं ते जगत्	197	1
263	अनित्यं परमम्	"	23
268	अनिर्वेदः धियः	200	14

पुस्तकसंख्या.	श्लोकाः.	पद्यतिमह मा.	संक्षिप्तसंख्या
239	अनुकूलः	181	42
187	अनुगन्तुं मत्तान्	163	1
159	अनुमानाद्भवेत्	141	13
177	अनुपुक्तो दस्युवधे	156	72
"	अनुरन्ध्रेन	"	66
252	अनुपगवती	190	1
189	अनृतं च	163	28
193	अनेकदोषदुष्टस्य	"	66
74	अनौचित्येन	47	4
223	अन्नः पारोक्षी	174	10
79	अन्तक- पवनः	54	9
130	अन्तरङ्गा हि ये	104	3
43	अन्तरिक्षदानि	32	47
90	अन्तः तमः	73	9
265	अन्वयस्य दर्शनेन	199	6
8	अन्वयस्य पन्थाः	5	20
83	अन्धीकरोमि	59	15
182	अन्वयानम्	158	9
52	अन्वयानानि	35	17
18	अन्वयप्रकारो	14	3
"	अन्वाद्दर्शनं च	"	2
"	अन्नेन धार्यते	"	4
166	अन्ने पाने च	150	"
250	अन्वयः मीमाद्	126	2
195	अन्वया वर्तमानानाम्	163	89
49	अन्वया शास्त्र	34	12
85	अन्वयायोगादिषु	65	6
155	अन्वयान्यहृदयैराजान्	126	"
82	अपकारिणि	59	10
193	अपकारिणु	163	67
173	अपकुर्यात्पमलम्	156	21

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
104	अपकृत्वा बुद्धिमत्	84	2
162	अपचिक्रमिषुः	145	13
106	अपण्डितो वापि	85	"
102	अपथ्यस्य च	83	3
83	अपनेयमुदेतुम्	59	14
234	अपरागसमीरणेरितः	179	"
271	अपराधसहस्र	202	1
135	अपराधो न मे	108	17
27	अपर्यन्तस्य कालस्य	28	5
42	अपवादादभीतस्य	32	38
178	अपशास्त्रधनो राजा	156	77
105	अपश्चात्तापकृत्	85	2
214	अपहर सुधर्षणं	169	3
190	अपहृत्य परस्य	163	37
232	अपां प्रचाहः	178	4
239	अपात्रे रमते	18	37
267	अपि चेतस दुराचारः	199	12
150	अपि पञ्चशतम्	126	3
214	अपि घटतरोः	169	2
36	अपि सहस्रसताम्	31	30
239	,	181	41
147	अपि स्थाणुवत्	124	1
249	अपीतक्षयिकादम्बं	187	2
1	अपूर्वं यद्वस्तु	1	1
173	अपूर्वदेशाधिगमे	156	19
100	अपूटेन न	82	20
34	अपेक्षन्ते न च	31	3
139	अप्यभीष्टा न	114	"
44	अप्यात्मनः	32	54
189	अप्युन्मत्तात्प्रलपतः	163	24
146	अप्येव दहन	123	25
199	अप्रतिबुद्धे श्रेतरि	163	138

पुस्तक-वा.	श्लोकाः.	पदातिमहत्वा.	श्लोकमहत्वा.
132	अप्राज्ञेन च कारेण	105	7
146	अप्राप्तकालं वचनम्	123	33
52	अप्राथितानि दुःखानि	35	13
186	अप्रियं यत्र कुर्वीत	162	4
198	अप्रियमुक्ताः पुरुषाः	163	131
36	अप्रियवचनाहारैः	31	29
99	अप्रियस्पापि वचसः	82	13
39	अमणन्ताण विळज्जइ	31	55
247	अभि णवराअखित्ता	184	10
1	अभिणवराआरदा	1	5
197	अभिद्रोहेण	163	114
251	अभिनवधधूरोप	189	1
116	अभिप्रायं यः	94	8
127	अभिमानधनस्य	102	14
128	अभिमानवत.	"	16
74	अभिमामितभूतेन	47	5
190	अभियुक्तं बलवता	163	36
271	अभूतपूर्वं मम	202	3
135	अभेद्योऽनुदतः	109	2
192	अभ्यावहति कल्याणम्	163	60
139	अभ्यासवर्जिता	114	1
103	अभ्युच्छिद्यते मन्त्रिणि	83	16
218	अभ्युपगुक्ताः सद्भिः	171	17
184	अमाल्यः शूर एव	160	4
152	अमाल्यो युवराजश्च	129	3
31	अमितशुतिराकारात्	29	33
165	अमित्रं नैव मुञ्चेन	149	25
78	अमित्रप्रमिता शेता	53	3
168	अमित्रमपि चेद् दीनम्	152	6
245	अमृतममृतं चन्द्रः	183	7
229	अम्बा कुप्यति न मया	176	16
105	अम्भसा भिष्यते	85	5

पुस्तकपा.	श्लोकाः.	पदसंख्या	श्लोकसंख्या.
209	अयं बन्धुः पर	168	6
220	अयं स कालः सम्प्राप्तः	172	1
167	अयं स रशनोत्कर्षी	151	9
88	अयाच्यं चैव	70	3
80	अयुक्त बहुभाषन्तं	55	3
56	अराक्षित तिष्ठति	35	55
149	अरण्यरहितं कृतम्	124	20
69	अराजकेषु	41	2
134	अरिश्च मित्रं	108	6
182	अर्घ्यं दत्त्वाथ	158	3
100	अयं सप्रति	82	24
172	अयंत्यागो हि	156	5
191	अयंनाशं	163	48
139	अयंप्रियतयात्मानं	114	7
142	अयंरक्षापर	118	1
202	अयंवान् दुष्टुलीनः	164	5
..	अयंस्त्य पुरः	..	3
165	अयोस्त्यजत	149	27
49	अयां गृहे	34	2
157	अयोनाधोन्तरे	139	2
84	अयोनामननुष्ठाता	65	1
113	अयोनामार्जन	90	6
202	अयोनामार्जने	165	1
72	अयोनामीश्वरः	44	6
202	अयोर्धोर्षोर्षोर्षोः	164	4
169	अयोर्नां शृषणा	153	5
203	अयोर्विषय	164	7
260	अलं परिग्रहेण	196	7
219	अलक्ष्मीर्न क्षीणा	121	22
238	अलक्ष्मीर्न हि	181	22
57	अलक्ष्मीर्न हि	36	7
177	अलक्ष्मीर्न तत्तद्	156	67
98	अलक्ष्मीर्न तत्तद्	81	5

पुस्तकस्य	श्लोकाः	पदसंख्या	श्लोकसंख्या
132	अलम् दुःखं	106	2
55	अलिखितं	35	47
112	अत्र दृष्टं च दृष्टं	89	12
33	अत्र दृष्टं च दृष्टं	29	46
251	अत्र दृष्टं च दृष्टं	188	6
111	अत्र दृष्टं च दृष्टं	89	4
13	अत्र दृष्टं च दृष्टं	9	3
56	अत्र दृष्टं च दृष्टं	35	54
249	अत्र दृष्टं च दृष्टं	187	6
110	अत्र दृष्टं च दृष्टं	88	32
73	अत्र दृष्टं च दृष्टं	41	9
30	अत्र दृष्टं च दृष्टं	29	21
237	अत्र दृष्टं च दृष्टं	181	19
7	अत्र दृष्टं च दृष्टं	5	14
82	अत्र दृष्टं च दृष्टं	59	6
199	अत्र दृष्टं च दृष्टं	163	136
71	अत्र दृष्टं च दृष्टं	46	1
144	अत्र दृष्टं च दृष्टं	123	6
268	अत्र दृष्टं च दृष्टं	200	9
67	अत्र दृष्टं च दृष्टं	10	32
113	अत्र दृष्टं च दृष्टं	163	74
9	अत्र दृष्टं च दृष्टं	7	4
134	अत्र दृष्टं च दृष्टं	108	10
263	अत्र दृष्टं च दृष्टं	197	21
22	अत्र दृष्टं च दृष्टं	24	4
176	अत्र दृष्टं च दृष्टं	156	53
7	अत्र दृष्टं च दृष्टं	5	18
262	अत्र दृष्टं च दृष्टं	197	6
264	अत्र दृष्टं च दृष्टं	197	20
11	अत्र दृष्टं च दृष्टं	10	1
266	अत्र दृष्टं च दृष्टं	199	8
164	अत्र दृष्टं च दृष्टं	149	11

पुटसङ्ख्या	श्लोका .	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
27	अश्वा शस्र शश्रुम्	28	10
104	अश्वा नागा स्यन्दनानाम्	84	11
62	अष्टाना लोकपालानाम्	39	18
7	अष्टौ पूर्वनिमित्तानि	5	11
178	अष्टौ मासान् यथादित्य	156	81
173	असवृतस्य कार्याणि	156	20
106	असवृताम्भारतया	85	7
232	असज्जनेन सम्पर्कात्	178	2
42	असतामुपभोगाय	32	36
199	असतोऽपि भवति	163	144
232	असत्यागात् पापकृत्याम्	178	8
231	असत्सम्पर्कदोषेण	"	1
210	असदृशजनेषु	168	23
133	असद्भिः सेवितो राजा	106	6
130	असन्नुद्याद्व्युत्ता	104	12
236	असन्नुष्टो द्विजौ नष्ट	181	2
124	असन्तो ये निवर्तन्ते	100	1
268	असन्तो अपरा मूढा	200	5
119	असमर्थे परिश्रय्य		1
128	असमापितकृत्यसम्पदाम्	102	17
142	असम्भेद्य शुचि	119	1
109	असहाय समर्थे	88	16
188	असिधाराक्रमकृता	163	9
157	अस्तकथमङ्गोवम्	138	9
86	अस्थाने ह्यपि च स्थाने	67	1
9	अर्थानि मज्जा शुकम्	6	8
59	अस्मिन् जगति	37	24
245	अथा सर्गविधौ	183	8
94	अह तावन्महारजे	76	2
232	अह मुनीनां वचनम्	178	10
100	अहन्वदन्ति च द्वेषम्	82	22

पुटसङ्ख्या.	श्लोका	पङ्क्तिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
241	आप्रात मरणेन	181	56
21	आचारसम्भवो धर्म	2	2
22	अचारः लभ्यते	"	3
50	आगन्मनो विहितभक्ति	34	22
184	आजन्मविपसम्भागात्	159	10
233	आजन्मसिद्ध कौटिल्यम्	179	5
89	अज्ञा तेज पाथिवानाम्	72	2
97	आज्ञारूपेण या शक्ति	79	1
136	आनुराहितहरण	110	6
109	आतुरे व्यसन प्राप्ते	88	12
176	आत्मना सगृहातन	156	54
156	आत्मनाऽभ्युदयाकाङ्क्षी	137	2
24	आत्मनाऽधामति	26	6
28	आत्मप्रशासन धृष्ट	29	2
124	आत्मान च पर चव	100	6
158	"	141	4
233	"	179	8
189	आत्मान नावमन्यत	163	29
73	आत्मान प्रथम रात्रा	45	2
106	आत्मान भक्तिणम्	85	10
183	आत्मान स्वया रक्षत्	159	1
61	आत्मायत्त गुणाधान	35	3
184	आत्मार्थं सन्तति	,	8
194	आत्मैव यदि नात्मान	163	70
175	आदातव्य न दातव्य	156	43
14	आदित्यचन्द्रावनिह	9	14
261	आदित्यस्य गतागतै	196	25
37	आदिमध्यनिधनपु	31	35
53	आदिराज्यशौरिम्बम्	30	2
14	आधिग्याधिपराताय	9	13
63	आनृशस्यमनुकोशः	39	34
184	आन्तरेभ्य परान्	160	5

पुटमङ्ख्या-	श्लोकाः-	पदतिमङ्ख्या	श्लोकमङ्ख्या.
70	आन्वोक्षिकीं त्रयेण	42	1
"	आन्वोक्षिक्या भविज्ञानं	"	2
196	शोपंतुलासहायानां	163	106
190	सापामु मित्रं जानीयात्	"	35
297	"	181	12
191	आपदर्थं धनं रक्षेत्	163	53
162	११६ काले तु	145	11
112	आया अमेतगच्छ	89	11
103	अज्ञातमन्तः	85	4
214	आवद्धकृत्रिमसदा	169	1
167	भामिचारिकर्तुमैः	150	15
177	आन्यन्तराज्यम्	156	64
213	आमरणं पिप्ला वन्ति	169	48
45	आमूलप्रलेपश्च	32	64
100	आयुर्वीं गुणदोषतः	82	21
172	आयुर्वरेषु सर्वेषु	156	13
17	आयासशतलब्धस्य	13	6
52	आयुःकर्म च विचे च	35	11
130	आयुस्केम्यरघोरैभ्यः	104	2
217	आयुर्वृद्धिद्वयैः कर्पदेतुं	171	4
136	आयुर्वेदकृताभ्यासः	109	7
189	अ आयुः क्षण एकोऽपि	163	22
97	आरम्मन्तस्य पुत्रं	73	6
31	आराध्य दुग्धजलधि	29	29
226	आराध्य भूपतिमवाप्य	175	27
149	आराध्यमानो बहुभिः	124	16
190	आरोप्यते दाला शैलं	163	39
168	आर्त्तां वा यदि वा व्रतः	152	3
54	आर्ये कर्मणि युञ्जानः	35	35
92	आलक्ष्य दन्तमुज्ज्वलन्	74	19
206	आलिङ्गिताः परैः	167	16

पुटसङ्ख्या ।	श्लो०..	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
105	भावस्य सं. सुहुभेन्द्रम्	85	8
224	आशासन्निरगाधियम्	175	1
226	"	"	20
"	आशासन्नं प्रतिप्राणि	"	19
270	आशा नाम नदी	200	33
225	आशा नाम मनुष्याणाम्	175	17
224	आशापिनाधिकावष्ट	"	7
222	आशायास्तनया माया	173	15
260	आशास्तावलयितम्	196	9
144	आशीचरमिव कुद्रम्	123	4
19	आशितस्य नक्षत्रेण	16	2
233	आसन्नमग वरभ	178	11
192	आत्मने शयने यानं	163	55
145	आत्मन्नमया नृपते	123	13
220	आत्तान् पुरतः भोगान्	175	16
153	आत्मप्रवृत्तेरपि	132	5
173	आद्यायदुर्घितान्	156	25
164	आह्वयु यद्व्योम्य	140	17
63	आहृतस्वाभिप्रेतय	39	29
68	आहृतपु विद्वन्मेपु	10	41
36	दक्षोग्रान् कमदा	31	26
116	द्विजित्तं स्तु मगधाः	123	30
106	द्विजित्तं स्वेषाभि	135	5
128	दृष्टायाः दृग्गणमुद्	102	23
213	दृष्ट स्वपिति केशर	168	41
11	दृष्टराश्यानात्	8	6
152	दृष्टिदास्युत्तानि	178	13
11	दृष्टा दृष्ट्यात् शत्रे	52	21
123	दृष्टा दृष्टि दृष्ट	99	34
156	दृष्ट्याः दृष्ट्यान् स दृष्ट्य	161	8
55	दृष्ट दृष्ट्यात् शत्रे	37	6
161	दृष्ट हि प्राणवर्गा	119	16

पुस्तकसंख्या.	श्लोकाः.	पदनिगन्तुगा.	श्लोकसंख्या.
10	इदमन्तरमुप	7	16
62	इन्द्रोत्पत्तयः पद्मे	39	20
178	इन्द्रस्यारस्य पायोः	156	79
167	इन्द्रियाणि पुरा जितानि	151	4
131	इन्द्रियाण्यन्तरजानि	101	15
71	इन्द्रियाण्येव तन्मयंभू	13	11
73	इयं हि सौख्यतिरेक	15	4
37	इयमुपनयापशालिता	31	31
267	इष्टं दत्तं	199	11
115	इष्टाः पशुसृगव्याडाः	93	1
62	इष्टेषु विगृह्यलभान	39	17
167	इष्ट्या मष्टप्रामयजेन	131	8
219	इष्टव गन्धस्य चित्र	171	25
270	इष्टव कायणजजर्दु	200	34
48	इष्टव यत् क्रियते कर्म	34	1
91	इष्टव या तारयेत्	71	1
193	इष्टव नरस्यध्यायेः	163	75
27	इष्टव ध्यानसंस्पर्शैः	28	6
95	इष्टव ध्यानं प्राप्तम्	77	1
75	इष्टव ध्यानं समुद्रिणा.	18	4
181	उच्चावपाः कल्पयापाः	137	3
206	उच्चैः पद्ममभितिष्ठन्	167	17
146	उच्चैः प्रकथनं ह्यसः	123	31
145	उच्यमानोऽयलभ्येन	"	12
66	उच्छास्त्रपदपिन्याया	10	23
216	उच्छाही भुभुभ	160	5
32	उच्छाद् परकमो कप	29	15
158	उच्छादप्रलयीयस्य	141	2
227	उच्छादं निधिदद्या	175	28
109	उच्छादमतिस्निग्धम्	88	17

पुस्तकख्या.	इ.का.	पदसंख्या.	श्लोकसंख्या.
167	उत्तिष्ठोत्तिष्ठ किं	151	7
159	उत्थानहीनः पुरुषः	141	12
158	उत्थानेनामृतं लब्धं	"	3
181	उत्थाप पश्चिमे याभे	158	1
213	उत्पत्तिर्जमदग्निः	182	1
54	उत्पलस्यारविन्दस्य	35	40
158	उत्साहमभुनाकिम्पा	141	1
180	उत्साहसम्पन्नमदीर्घ	156	101
96	उत्साहो बलवानार्थ	78	2
"	"	"	3
236	उत्साहो रिपुष -	181	6
253	उदयतटान्तरि	192	1
121	उदायुधो याव	99	14
81	उदाहरणमाज्ञा	58	3
37	उदीरितोऽर्थः १ ना	31	36
160	उदीर्णमनस.	142	2
209	उदेति रक्तः सावता	168	3
2	उद्दामसरसपक्षघट्टण	1	9
64	उद्देजनीयो भूतानाम्	40	1
90	उद्देजयति तीक्ष्णेन	73	11
254	उद्धतेषु क्षिपिनः	192	7
227	उद्धत्यै नमति प्रभुम्	175	29
222	उपकर्तुः कृतज्ञस्य	173	12
217	उपकर्तुः स्थिरं	171	11
210	उपकर्तुमनपकर्तुम्	168	22
234	उपकारकमायते	179	13
193	उपकारप्रधानः स्यात्	163	69
194	उपकारं कृतज्ञत्वम्	"	85
41	उपकारोऽपि नीचानां	32	25
109	उपकारोपकारिव	88	15
44	उपकृतिरेव खलानां	32	58
211	उपकृत्य भवन्ति	168	24
110	उपचारः कर्तव्य.	88	27

पुटमङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिमङ्ख्या	श्लोकमङ्ख्या
153	उपच्छन्वापि दातव्यम्	130	2
162	उपजप्यानुजपेत्	146	3
219	उपमोत्रकादराणं	171	28
69	उपरि भुजङ्गा माहासु	40	44
162	उपरिप्यारिमासीत्	146	1
53	उपर्युपरि लोकस्य	35	22
151	उपायपूर्वं लिप्येत्	127	2
208	उप्यहामणा लच्छी	167	32
217	उभयोर्न स्वभोगेष्टा	171	6
3	उमाकोमलहृत्नाभ्याम्	2	10
250	उरामि निवेमित्रण्डिगी	187	17
171	उव ... तरि उणत्रा	155	4
50	उष्णोपवान् शया	34	18
181	उचदिष्ठनति यो धेन्वाः	157	6
176	ऋणशेषोऽग्निशेषश्च	156	37
116	ऋते येनाग्रणेनारम्	94	4
9	ए	7	9
103	एकं भूमिपतिः	83	18
106	एकं विपरमः	85	11
104	एक हन्यात्तवा	84	1
30	एक हि चक्षुः	20	27
233	एकः क्षमावता	179	7
13	एकः पापानि वृत्ते	9	5
236	एकः स्वाशु न भुञ्जीत	181	8
127	एक एव स्वगो मानी	102	6
168	एकतः कनकस्पर्शे	152	1
14	एकनक्षत्रुरो वेदाः	10	7
146	एकमेव दहत्याग्निः	123	26
14	एकमेवाद्वितीयं	10	3
174	एकया द्वौ विनिश्चय	156	29
12	एकस्मिन्नप्यतिक्रान्ते	8	14

पुटसङ्ख्या	श्लोका .	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
190	एकस्मिन्नेव जायेते	163	90
90	एकस्मिन् यत्र निधन	73	6
61	एकस्य हि प्रसादेन	39	8
72	एकस्यापि न य शक्त	44	7
187	एकान्तन हि सर्वेषाम्	162	
204	एकामिषप्रभवम्	165	"
19	एकाहमपि कौन्तेय ।	15	4
91	एकेनापि सुपुत्रेण	74	5
199	एकेनैव हि कश्चित्	163	15
213	एके ळहु असहा वा	168	140
159	एको विभ जीअसुह	102	28
112	एको विभ दोसो	89	13
241	एका नेता क्षत्रिय	191	61
229	एको हि दौष	176	21
118	एको हि चारणपति	96	7
99	एको ह्यमाय	82	10
130	एतच्छास्त्राथतत्त्व	108	20
89	एतदर्थं हि जान	72	1
167	एतद्धनजय	149	26
200	एतान् गुणान्	163	154
260	एतावदेव पर्याप्तम्	200	18
88	एत चान्ये च बहव	70	8
251	एते हि समुपासीना	188	3
151	एते सर्वे न कुर्वीत	134	5
245	एहमेवमि जप्	183	11
28	एण्डभण्डोकनळै	29	5
104	एव निहत्य	149	13
182	एव प्रयत्नम्	158	11
166	एव विषययोगेण	150	7
176	एवमृत्तरा रात्र	106	62
192	एव सर्वमिदम्	158	6
102	एवमल्पभुत	83	7

पृथक्शब्दाः	श्लोकाः.	पदतिमन्त्र्याः	श्लोकमन्त्र्याः
252	एष वृद्धशिल्लरे	189	5
224	एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ	175	8
205	ऐश्वर्यतिमिरं	167	1
183	ऐश्वर्यघनरत्नानां	159	2
206	ऐश्वर्यमत्तः पापिष्ठ	167	1.
58	ऐश्वर्यं वा सुविस्तीर्णं	57	"
97	ओन्नमद् अहिमाणं	78	7
252	ओढुग्गापरिस्त्राणमिन्नं	189	"
180	औमुषपमाप्रमव	156	104
55	औदासीन्यं दयालुनाम्	35	46
146	औरमानपि पुत्रान्	123	23
175	कः कालः कानि	156	49
44	कटु रयति निरुत्तवर्षी	32	57
69	कटारिषरण	10	43
141	कठिनास्त्रीद्वयवराय	115	7
223	कण्ठान्नदत्ता	174	6
126	कद्वयितस्यापि च	101	7
94	कदा न्वह समेष्यामि	76	"
31	कनकभूषण	29	32
48	कपःपटुता शोहे	33	19
92	कपाले यद्दापः	24	1
244	कपोले जानकयाः	142	2
160	कबन्धः परिधामामः	143	1
84	करोति यः परद्रोहम्	62	"
211	करोति योऽन्तः	168	21
51	करोतु नाम नीजितः	35	1
85	कर्णनायक	66	5
51	कर्णुरिष्टमनिरम्	31	"

पुटसङ्ख्या	श्लोका	पदानिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
4	कर्पूर इव दग्धोऽपि	2	13
176	वर्मणा मनसा	156	55
111	बलपत्रनिर्गत	110	13
158	कलाना ग्रहणात्	113	4
,	बलाभिरुच्छिन्ना	,	2
47	कलरन्त भविष्यन्ति	33	9
,	बला जगत्पतिम्	33	8
197	बल्याणी वत ! गाधेयम्	163	110
256	बळ्ळन्विभ खरहिअओ	194	6
137	वपि मूयति काव्यानि	111	1
248	कक्षाभरिव	186	2
29	वधिदासवणम्	29	13
207	कर्मचित् वपटाय	167	24
50	वस्यचिन्नहि	34	20
243	कस्त व जगति	181	72
259	कहूँ सा शिव्वणिज्जइ	195	24
49	कहतम्मिक्खिळा	34	6
123	काभरपदिमुक्कवुर	99	0
51	काऊणमण	34	20
100	काक था च विडालध	104	11
200	काकतालीय	107	14
31	काका प्रभुप्रणिहितै	79	30
140	काकाहोएव यमाग्	110	1
2	का त खल'गिरा	1	7
138	,	112	3
90	का प्रस्तुताभिषेकात्	76	12
73	काम कोषश्च	44	11
71	,	47	1
75	कामजेषु प्रसक्त	48	2
177	कामवृत्तस्त्वयम्	150	68
97	कामात् क्रोधात्	80	1
60	कामाभिभूत	10	8
74	कामा मनुष्यम्	47	0

पुटमख्या.	श्लोकाः.	पदतिसख्या.	श्लोकमख्या
12	कामार्थी लिप्यमानम्	8	17
139	कामुके नूनता	114	6
263	कायः सन्निहितापायः	197	15
21	कायच्छेदेन	26	1
141	कायस्थस्य च	115	4
140	कायस्थेनोदरस्थेन	"	3
198	कार्यगतैर्दधिक्रियात्	161	130
104	कार्यमाटोचितापायम्	84	6
175	कार्यस्य हि गरीयस्त्वात्	156	48
2-6	कार्पाकायं तुल्यति	175	22
180	कार्पाधिनिः	156	102
203	कार्पायां वधुजनः	164	10
157	कार्ये कर्मणि	138	7
102	कार्ये महति	83	9
30	काळप्राप्त महारत्नम्	29	20
181	काळनाशमुपादद्यात्	157	7
61	कालो वा कारणम्	39	11
242	काविसमा द्ध्वगई	181	65
266	कावेरी तां समायाच	199	4
33	काव्यं यशसे	31	5
30	काव्येन मूर्खचरितम्	29	25
161	काष्ठाग्निं निर्हरेत्	115	-
67	किं करिष्यत्यपायानाम्	17	30
31	किं कर्तव्यम्	29	31
196	किं काकाणिकः	163	105
210	किं कुलेन विशिष्टेन	168	19
169	किं कृतेन न यत्र	153	3
216	किं जालोऽग्नि	170	13
213	किं तेज जेग	168	42
76	किं ते पूतेन	50	2
268	किं भूतेन करिष्यन्ति	200	10

पुटवहृया	श्लोका	पदतिसहृया	श्लोकसहृया
259	किं भर्मा परममुह	195	22
92	किं मृष्ट, सुतपचनम्	74	18
107	किं ष ण भाणद्	85	22
59	किं शक्य सुमतिमता	37	21
255	किं शीतले ह्रम	194	1
247	किंशुवश्यपदेशेन	180	2
217	किंशुकै, किं शुक	171	9
119	किं स्पन्दने	97	8
106	किं स्वात् परत्रेति	85	17
,,	किंस्विच्छिद्रम्	,,	8
30	किं हि नाम न भिद्येत	32	6
54	किन्धिद् दैवेन सौमित्रे!	30	44
171	किर्त्ती एक ण जीभन्ति	153	3
139	किन्तु तासां कक्षा	114	10
228	किन्न खाद्यते	176	4
,,	किमकारि न कार्पण्यम्	,,	7
44	किमन चित्र यदि	32	61
211	किमवेद्य कद्रम्	168	26
242	किमाक्षेप्य पुनाम्	181	63
,,	किमुच्छृणुफलैर्हि	,,	67
25	किवशाण धण	26	16
214	किसिभ ताण वि	168	49
171	कीर्त्तिमानश्नुते	104	4
170	कीर्त्तिरक्षणमातिष्ठ	,	1
171	कीर्त्तिर्हि पुरुषम्	,,	3
18	कीर्त्तिश्च जायते	14	8
138	कुक्कुवे ऋविचोरस्तु	112	2
201	कुचेकिन दन्तमल	163	108
125	कुञ्जरमहन्ददसण	100	14
221	कुत् कृतप्रस्थ	173	8
132	कुभृत्यो दुरपालश्च	106	1

पुस्तकान्या.	श्लोकाः.	पदवितसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
166	कुमारसचिवामास्य	150	6
71	कुमुदान्येव नाराडः	43	16
"	कुरङ्गमातङ्ग	"	18
106	कुर्याद्यथास्य न	85	14
41	कुर्वते स्वमुखेन	32	27
17	कुलं शीलं धृतम्	13	8
199	कुलजोऽयं गुणवान्	163	137
25	कुटपाळिआ पेच्छुह	26	14
170	कुलममलिनम्	153	10
142	कुलशीलगुणोपेतः	120	2
161	कुलिङ्गद्वारकाणि	145	5
40	कुलीनः प्रायशो	32	9
156	कुलीनः शीलसम्पन्नः	138	6
98	कुलीनाः क्षुब्धः	82	2
151	कुलीनेषु कृतज्ञेषु	128	1
126	कुमुमस्तबकस्येव	102	2
247	कुमुमा वदति	181	8
204	कुमुमानीव फलानाम्	165	6
141	कृत्कलागत	115	11
119	कृष्णेषु सन्निभम्	97	9
47	कृतं नाम युगं तान् ।	33	1
221	कृतग्रं पापकर्मोन्न	173	5
99	कृतप्रज्ञस्तु मैथवी	82	9
52	कृतप्रज्ञोऽकृतप्रज्ञः	35	20
222	कृतप्रज्ञपुपकारो	173	14
166	कृतमत्यस्तु	138	1
191	कृतस्य करणं नास्ति	163	13
54	कृतान्तपाशावदानाम्	35	41
221	कृतार्याः कुहनाः	173	6
217	कृपणेन सम.	171	1
137	कृषीवत्पतां मुखि	119	11
254	कृष्टं दिवा भातुमनः	192	2

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
45	के वि कजपरिभवम्	32	67
78	को जातु परभावो हि	54	4
260	कोटराप्रियेया	196	15
143	कोटिसारोऽपि सन्	122	1
114	कोऽग्रेऽत्यहमिति	123	8
122	को धीरस्य मनस्विनः	99	25
240	कोऽन्धो योऽकार्यरतः	181	48
81	कोपं प्रभो । संह	58	4
91	कोऽर्थोऽस्ति बहुभिः	74	7
237	को विदेशः सचिदानाम्	181	18
112	कोशस्तु सततम्	90	3
113	कोशादाश्रयणीचत्वम्	"	8
162	कोशेन परैः	145	12
113	कोशे वितीर्णं	91	2
63	कोष्ठागार	39	27
172	कोष्ठाशूरेऽभियुक्तः	156	14
175	कौमंसङ्कोचम्	"	44
208	क्रमागतेति	167	28
181	क्रयविक्रय	157	11
48	क्रयविक्रयकाले	33	14
82	क्रुद्धः पापं न	59	2
116	क्रूरं व्यसनिनं	94	9
85	क्रूरकचसङ्काशे	66	3
131	क्रूरोऽपि भोग्यताम्	105	2
177	क्रोधं कुर्यान्न च	156	74
232	क्वचिदपि वस्तुविशेष	178	7
213	क्वचिद् भूमौ	168	40
72	क्व चिराय परिग्रहः	43	19
261	क्षणं बालो	196	22
241	क्षते प्रहाराः	181	57
66	क्षत्रियस्य प्रवृत्तस्य	10	26
88	"	71	1

पुरसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पङ्क्तिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
190	क्षत्रिये सङ्गतिः	163	40
86	क्षपयत्युग्रदण्डः	67	5
121	क्षमया हि	99	12
234	क्षमा घृतिः क्षमा	179	"
233	क्षमावतामयं	"	1
131	क्षमी दाता गुणग्राही	105	3
180	क्षयदुक्तमपि	156	98
242	क्षान्तिष्वेत् क्वचेन	181	64
246	क्षीरक्षालितचन्द्रेव	184	1
234	क्षेत्रं तदेव	179	9
161	क्षेत्रस्थेषु च	145	3
252	खं प्रमुक्तमिव	189	6
220	खण्ड खड्गमि कथ	172	6
251	खर्जूरपुष्पाङ्गुलिभिः	188	5
57	खर्वादी द्विवसेश्वरस्य	36	7
41	खलनिद्धा च नौका	32	26
213	खलपयरादा	168	46
35	खलसत्तैर्जापि	31	18
40	खलेषु सत्सु निर्याता	32	8
138	खलैर्हि योज्यते	112	4
226	खलोद्धापाः सोढाः	175	25
231	ख्याता नराधिपतयः	177	13
256	गच्छ गच्छसि चेत	195	1
257	गच्छति पुरः	"	9
144	गच्छन्मदि पतं	123	10
165	गजामां रथिनः.	149	24
138	गणयन्ति नापशब्दं	112	5
195	गणाद् गृह्णन्	163	87
117	गण्यः सैन्येन	85	7
264	गत शाचति कः	197	25
7	गतश्रीः गणिकां	5	10
35	गतिरेवात्मन	31	17

पदसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदातिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
58	गतेभ्यो बहुमन्यन्ते	37	11
198	गन्तव्यं राजगृहम्	163	132
118	गन्धं च मार्ह्यं च	97	6
92	गन्धर्वलोकान्	74	14
71	गन्धर्वद्वेषो	48	10
236	गन्धेन गावः	181	9
148	गन्धैकसारो	124	4
122	गरुडमि वि	99	29
"	गरुडं विसमरकज्जे	"	26
239	गर्जति शरदि न	181	40
91	गर्भं क्लृप्तं स्त्रियाम्	74	6
270	(गा)र्हं रुन्धि इह	200	32
121	गाण्डीवेनाभिधास्यामि	99	19
32	गाहाणभगेभाण	29	37
226	गिरिर्महान्	175	21
70	गिरीन्द्रशिखर	43	7
166	गीतवाद्यप्रसक्त्यु	150	10
231	गुण. कृशोऽपि	177	9
85	"	31	14
199	गुणं पृथुनाहम्	163	141
133	गुणयुक्तोऽपि च	107	2
230	गुणवस्तु गुणा	177	4
205	गुणवद्भिः सह	166	9
102	गुणवानप्यसत्	83	4
199	गुणवानस्मि	163	142
197	गुणवान् वा	"	119
61	गुणाः खलु गुणाः	35	2
103	गुणानामयथातभ्याद्	83	13
42	गुणा यत्र न पूज्यन्ते	32	33
48	गुणावनकेशं	33	17
59	गुणिनां हीनविद्यानां	37	16
198	गुणेषु यत्नः	163	123

पुरसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
230	गुणैः स सर्वकल्पः	177	2
42	गुणैरप्युपनीतानां	32	34
187	गुप्तात्मा स्यात्	162	5
194	गुप्त्या साक्षान्महान्	163	84
132	गुरुर्न्यातिपिको	106	4
162	गुरुर्मोपदेशेन	39	16
29	गुरुलाघवं	88	4
108	गुरुवन्मित्रनाशेन	55	4
80	गुरुनतिबदेत्	29	19
210	गुरुन् कुर्वन्ति	168	20
90	गुरोरप्यवल्लिप्तस्य	73	5
174	गृध्रदष्टिर्विकाशीनः	156	39
136	गृध्री गृध्रं	110	8
217	गृध्रमप्यनिष्ठातेन	171	"
187	गोपापितारं	162	"
76	गोप्राक्षणहितायां	49	3
223	गौरव किन्नु	174	"
121	ग्रसमानमिव	99	16
210	ग्रासाद्गुच्छिकः	168	16
255	घणघडिअळोह	192	14
182	घृनयायं तु विद्राव	158	4
161	घोषान् न्यसेत्	145	2
23	चक्षुर्विद्यान्मनः	25	8
78	चतुरः सजता	54	1
22	चतुर्णामाश्रमाणां	25	"
269	चतुर्भिरुत्सृते	200	20
90	चतुर्वर्णाश्रमः	73	4
18	चतुर्विधानि	14	1
2	चतुर्षु पुरपर्येषु	1	11
23	चत्वारस्ते ताठ !	25	10
218	चन्द्रे विपथरान्	171	19
250	चन्द्राश्रवधवलाभो	187	14

शुद्धसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पद्यतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
45	चन्द्रमभसुर	32	65
27	चरइति णिस्तामप्यं	28	13
35	चरितं हि सतां	31	20
117	चलं चित्त चलं	13	4
206	चलितानेक	167	13
148	चलेषु स्वामि	124	11
220	चाञ्जलसासा	171	30
67	चातुर्यं सथा	40	28
88	"	71	2
5	चातुर्यं त्रयः	4	1
81	चापमानय	58	2
40	चास्ता परदारभ्यः	32	15
158	चारण प्रचरेत्	140	6
"	चारण विदितः	"	3
245	चिभपसिभदेसु	183	12
136	चिकित्सका वै	110	5
142	चिचिरमां वेत्ति	117	1
144	चित्तज्ञः कुरुते	123	5
244	चित्रे निवेद्य	183	"
165	चिरआळकङ्खिआण	149	31
42	चिरेण रक्षितस्य	32	30
160	छत्रं तु नृपतेः	143	2
209	छायावन्तो गतन्यायाः	168	7
222	छिन्नस्तसुहृद्	173	16
121	छिन्नेन पतत	99	17
222	जं साहसं	173	17
201	जंस्सा हन्ति	163	163
172	जडोऽयमिति	156	11
258	जत्याण उर्ध्वं	195	16
184	जन्तुभिः श्रीयते	159	12
260	जन्मान्तरशत	196	14

शुद्धशब्दाः	श्लोकाः	पदनिम्नहृत्वाः	श्लोकसङ्ख्याः
120	जयेन लभ्यते	99	3
87	जरा क्म हरति	69	3
240	" /	191	51
88	जजरे चाल्य विनयं	70	54
239	जलीघजलान्ता	181	43
32	जळराघाण विळाळ	29	3
115	जळवद् धान्य —	93	9
107	जळान्धर्षराज्	87	1
181	जळुवत् पिबेत्	157	10
117	जळे स्यहे च	96	4
78	जल्पान्त माघमन्येन	54	2
246	जम्प जहि विभ्र	183	13
213	जह जह जळमज	169	47
25	जह जह जरा	26	13
215	जह जह विरुहेति	169	4
255	जा आरिख खन्दणिज्जी	192	13
114	जाहल मस्यमम्पन्न	92	5
155	जातवरध	136	"
173	जातवरन्तु	156	26
262	जातस्य हि धदो	197	9
177	जात्या न क्षत्रिय	156	73
96	जागामि भील	77	7
191	जानीयाष्टेपणे	163	49
269	जायते शगष्टेषु	200	23
95	जायानियोग	76	11
143	जिपासवः	121	2
184	"	160	6
74	जितेन्द्रियं च	45	6
70	जीयन्ता हुर्जया	43	4
224	जीयन्ति जीयंत	175	2
258	जीव अच्छमुर्षाभं	195	20
183	जीवतेव परो	159	3

पदसङ्ख्या.	श्लोकाः.	परिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
91	दीवतोऽर्याभ्यकरणार्	74	4
43	जोषनमह ग	32	42
236	जोषन्मृतो दरिद्राद्व-	181	7
129	जोष्यते धनहर्त्नेन	103	2
202	जेष विणा ण	163	164
141	ज्ञाता संसारकला	115	10
96	ज्ञातीनां धनशुकामानां	77	11
202	ज्ञानश्चास्तपोवृद्धाः	164	2
267	ज्ञानेन तु	199	16
235	ज्यापोसमपि	180	6
94	ज्येष्ठे भ्राता पितृसमः	76	3
249	ज्योत्सनाम्बुनेन्दु	187	"
127	ज्वलितं न हिरण्य	102	15
123	जभ तद् तवेद् हि	102	22
219	ज ऽणो अरिषि	171	27
32	ज गुणेहि ईरद् जणो	26	36
4	जमद् भवसि अतुङ्ग	2	14
38	जवरपिभ्राजाशिवणि	31	48
54	ज हु कोद् वि णहु	37	70
214	जिभणाममेत्त	168	50
132	जिञ्जन्ति चिरपभक्ता	105	8
33	जिबसड् हरमि	29	47
123	जिसिअत्तरण	99	38
208	जुण सहोदर	167	34
39	जेपन्धान्त भणेह	31	54
111	तं मित्तं कापुञ्जं	88	33
166	तटाक्कूवापीषु	150	3
227	तण्णत्थि जण्ण करिद्द	175	33
214	तण्णीन्धजिज्जणि	168	53
117	ततः पार्थयं कुशाहुष्टैः	96	2
47	ततस्त्रैतायुगम्	33	5

पुस्तकसूचिका.	श्लोकाः.	पदतिसूचिका.	श्लोकसंख्या.
47	ततो वै द्वापरम्	33	6
152	तत्कुलेन च तुल्यस्तु	129	5
149	तत्क्षणादि	124	14
207	तत्तादृक्कणिराजरज्जु	167	25
212	तत्तावदेव शशिनः	168	33
182	तत्रस्थिताः प्रजाः	158	5
"	तत्रात्मभृत्यैः	"	7
163	तत्संश्रयो	143	4
85	तदस्मान् सदाविष्टः	65	7
110	तदा रम्याण्यरम्याणि	88	25
66	तदेतत् कारुतालीयम्	40	21
192	"	163	61
52	तदनुस्तानि शशानि	35	12
184	तद्वस्त्रदेशसंस्पर्शात्	159	11
31	तद्देदुष्यं समुचित	29	34
201	तन्निद्रमापदि सुखे	163	160
17	तपः परं हृतयुगे	13	11
20	तपसा तदवाप्नोति	20	2
257	तपस्विलिङ्गिनो धूर्ताः	140	2
6	तपोविशेषैः	4	6
42	तप्यते याति सन्धानं	32	32
267	तमःपरिगतं धेइम	199	17
4	तमृषिं मनुष्यलोक	2	16
93	तया गवा किं क्रियते	75	5
260	तरङ्गतरङ्गैरथैः	196	11
216	तरुवरधणोत्सि	170	16
157	तर्कहित्तः	140	1
200	तर्कप्रतिष्टः श्रुतयः	163	151
159	तस्मात्तदभियोगः	141	7
80	तस्मादुद्विजते लोकः	67	4
163	तस्मै दास्यामि भयुतं	149	2
71	तस्य राज्ञः	43	12

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पङ्क्तिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
216	तद् कञ्जरपञ्चना	170	14
254	तद् परिस्रष्टि	192	10
243	तद् हस सज्जन	181	69
17	तान् प्रजापतिरित्याह	13	13
256	तापस्विभरु	194	4
17	तापपीथूपजलदः	„	15
255	ताव अ अत्यणि	193	2
127	तावदाश्रीयते लक्ष्म्या	102	9
121	तावद् गर्जति	99	20
223	तावद्यशस्त्री मेधावी	174	7
232	तिलाचम्पकसंदलेपात्	178	3
93	तिष्ठन् भाति पितुः.	74	20
66	तीक्ष्णमत्पप्रदातारं	40	17
207	तीक्ष्णादुद्विजंतं	167	23
197	„	163	120
85	तीव्राण्युद्गकाशीणि	66	1
127	तुङ्गमभितरा नाद्रौ	102	7
58	तुल्यजातिवयो	37	8
129	तुल्येऽपि हि मनुष्यत्वे	103	1
147	तुष्टे सरुपि	123	36
245	तुह सुह	183	10
89	तुह्य विभ एस	72	5
161	तृणच्छन्नानि	145	18
23	तृणानि भूमिरुदकम्	25	7
223	तृणाल्लघुतरस्तूलः	174	8
240	तृणोल्कया ज्ञापते	181	50
19	तृपिनस्य नचान्नेन	15	12
225	तृणा चेत् सम्परित्यक्ता	175	14
59	तृणासूचिविनिर्भिषणम्	37	20
225	तृणं ! स्वमति	175	12
„	तृणं ! लोकत्रयस्यास्य	„	15
62	तेजसा राह जातानाम्	39	22

पुस्तकसंख्या.	श्लोकाः.	पदसंख्या.	श्लोकसंख्या.
173	तेजस्विनि	156	28
256	ते त्यग्गाजे समुहं	194	2
188	ते धन्वा ये न पश्यन्ति	163	8
64	तेनार्थवान्	39	36
137	ते बन्ध्यास्ते महात्मान्.	111	3
37	ते विरला	31	37
95	ते सेतुवार्त्ता	76	14
260	तैलक्ष्याद् यथा दीपः	196	12
254	तो उभय	192	9
240	सजति भयं कृतपापम्	181	46
147	सजेत्स्वामिनमत्युग्रम्	123	38
230	त्यज्यते यदि	177	1
118	त्यागभोगविनासेतु	97	3
108	त्यागविज्ञान	88	1
144	त्यागशीलः प्रभु	128	2
125	त्यागेन यः	100	9
217	त्यागो गुणो त्रिष्वताम्	171	5
193	त्रयः स्थानं विमुञ्चन्ति	163	65
98	त्रय्या च दण्डनीत्यां च	81	1
99	त्रिवर्गभयसंशुद्धान्	2	14
„	त्रिवर्गसाधकम्	„	12
143	त्रिविधाः पुरुषा राजन्	120	3
19	द्रोण्यादुरति	18	1
215	स्वर्चं कर्णः	170	2
219	स्वन्मूले पुरपाशुषम्	171	22
240	दक्षः श्रियमधिगच्छति	181	47
52	दग्धमेवानुदहति	35	16
90	दण्डः शास्ति प्रजाः	73	1
„	दण्डेन रक्ष्यमाणा हि	„	2
185	दण्ड्ये यः पातयेत्	161	3
18	दत्तो जळम्	13	17

पुटसङ्ख्या.	श्लोका	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
108	ददाति प्रतिगृह्णाति	88	2
168	दधद् बल वा कोर वा	148	5
9	दरिद्रान् भर	7	7
109	दर्शितानि	88	20
8	दशाहाच्छोगित तत्	6	3
41	दक्षमाना सुतीक्ष्णैः	32	19
257	दक्षमानोऽपि	195	7
73	दाण्डक्यो नृपति	44	12
116	दाता प्रियवदो दान्तो	94	7
241	दातारो यदि	181	60
127	दातु क्षत्राय	102	13
216	दातृत्वमेव सर्वेभ्य	170	10
17	दातृयाचक्यो	13	"
189	दान क्षमा धृति	163	21
226	दाय न दत्त न सपथ	175	24
10	दान वित्तास्तम्	7	15
16	दान विभूषणम्	13	1
86	दानार्हैष्वप्रदानत्वम्	68	2
217	दानोपभोग	171	10
20	दापन त्वथ विद्यानां	18	3
219	दानिद् अणकरभरम्	171	26
228	दारिद्र्यस्य परा मूर्ति	176	5
151	दारण विग्रहम्	127	1
152	"	130	"
5	दिककालात्म	3	5
92	दिग्वासस गत	74	9
38	दिदरासकलुसिभस्स	31	43
39	दिष्णदुरिद्	"	51
8	दिनाना पद्मविशाल्या	6	4
247	दिने द्वा	185	"
207	दीपकमृगीव	167	19

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पद्यतिमङ्कया	श्लोकसङ्ख्या.
43	दीपते स्वच्छद्दयैः	32	46
126	दीणे हि दृष्ट्वा	101	5
254	दीमद् विव्दुमभवं	192	12
102	दुःखान्नेव	83	5
189	दुःखिने वन्धुवर्गाय	163	20
188	दुःखे दुःखाधिकान्	"	13
111	दुःखेन स्रियते भिन्नं	89	7
25	दुग्गजधराम्भि	26	15
127	दुरासदवनज्यायान्	102	10
72	दुरामदानानुमान्	44	8
113	दुर्गात्स्य संस्कारकथं	91	1
115	दुर्गाणि दुर्महाण्यान्	93	5
115	दुर्गेण रक्षते राष्ट्रं	93	8
"	दुर्गेषु च महाराज !	"	6
41	दुर्जनः परिहृत्तंभ्यो	32	24
39	दुर्जनः प्रवृत्तिं याति	"	5
33	दुर्जनहुताशतसं	30	4
40	दुर्जनेनोप्यमानानि	32	16
43	दुर्जनैः सह सम्पर्कः	"	41
40	दुर्जना निहृतिप्रायः	"	7
111	दुर्बुद्धिमद्वृत्तप्रसं	89	3
16	दुर्भिक्षे चाद्यदातारं	13	2
103	दुर्मन्त्रिणां कमुपयान्ति	83	17
65	दुर्विनीतिं तु दृष्ट्वा	40	19
156	दुःशासनामपरजे	136	7
26	दुःशरीरं कामवृत्तौ वा	27	3
215	दुष्करं यत् कुर्वन्ति	170	7
192	दुष्टा मायां सः भिन्नं	163	58
252	दूतमभिराभेपरदिनना	189	4
264	दूतस्थमपि	197	31
23	दूतादनिधयो यस्य	25	9
65	दूतास्तं परं राज्ञं	40	10

सूक्तसङ्ख्या	श्लोका	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
43	दूरेऽपि परस्यागसि	32	50
71	दूरेऽपि हि भवन्	43	9
85	दूष्यस्य दूषणार्थं	65	5
120	दूष्यानुपाशुदण्डेन	104	"
185	"	161	2
44	दृढतरनियममुष्टे	32	52
138	दृशा दग्धं मनसिजं	113	1
227	दृष्टा बन्धुविपत्तय	175	32
137	दृष्टे रवौ सरसिज	110	12
167	दृष्ट्वा न खल्वपि	151	5
6	दृष्ट्वा स्वर्गस्य	4	8
17	देवानि वणपिण्याक	13	7
146	देवतेव हि	123	24
6	देवद्वयविनाशेन	5	6
23	देवान् पितृन् मनुष्याथ	25	4
60	देवा मानुपरूपेण	39	2
18	देवा रदादय	14	5
258	देवराधस्वमि फले	195	21
200	देश मले कायमुपायमार्थं	163	148
98	देशकालविधानज्ञान्	82	1
94	देशे देशे कलत्राणि	76	"
265	देहिनोऽस्मिन् यथा देहे	198	3
229	देहीति वस्तुकासस्य	176	12
195	देहीति वचन कष्ट	163	96
238	"	181	25
268	देहेन्द्रियान्त शक्याना	200	15
64	देवमेव पर मन्ये	35	42
189	दैवयोगादुपात्ता हि	163	25
6	दैवाधीनं जगत्	5	5
52	दैवोपसृष्ट पुरुषो	35	15
154	दैवोपहतकर्मव	134	3
181	शान्ति धान्य हिरण्य	157	8

पुटसङ्ख्या	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
28	दोविसपकरादहणं	28	15
2	दोवेण्वेव सलाः	1	8
32	दोद्विचित्र	29	38
240	दोमिन्त्यान्नुपतिः	181	55
130	दोपुकेयाश्च लुब्धाश्च	104	9
76	दूतादनर्थसंरम्भो	50	4
267	द्वक्षरस्तु भवेत्	200	2
169	द्विधनमापदि	153	8
148	द्वय+रिधरद्वारि	124	2
"	द्वयं जहाति सेवः	"	12
161	द्वारेषु च गुरुष्वेव	145	6
187	द्वारंभयि विविधेषु	163	4
28	द्विभिर्भौ पुरुषौ	29	3
63	द्विः शरं ननु सन्धत्ते	39	30
163	द्विशतं वा तदर्धं वा	149	7
179	द्विपदासुदयः	156	95
228	द्विपन्तमनुवर्तन्ते	176	1
55	द्वीपादन्यस्मान्	35	48
76	द्वीपिन शरभं	49	2
200	द्वे एव लोके शुचि	163	147
130	द्वेष्योऽपि सम्मतः सिष्ट	104	7
186	"	161	10
101	द्वेष्यो भवाद्युत्कट	82	26
46	धण्या यदि	32	76
131	धनं प्राज्यं	104	17
76	धनस्य. सिष्ट	50	3
260	धनपुत्रकलेषु	196	10
187	धनमस्तीति	163	5
10	धनस्य यस्य	7	18
202	धनाल्लं	161	6
218	धनितोऽयदान	171	16
163	धनुषां द्वे शते	149	1

पुटसङ्ख्या	श्लोका .	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
178	धमेनाधर्म	156	78
203	धनैर्निष्कलीना	164	12
234	धन्यास्ते पुरुष	179	11
115	धन्वदुर्गं मह।	93	2
12	धर्मं कृत्वा कर्मणाम्	8	19
235	धर्मं शील तथा	180	3
11	धर्मं धृतो वा	8	1
12	धर्मं एव हत	"	11
92	धर्मज्ञा शुचय	71	17
263	धर्मस्यार्थस्य	197	18
113	धर्महेतोस्तथा	90	4
3	धर्मधर्मो तद्विपाका	2	०
11	धर्माय ये	8	9
172	धर्मायै क्षीण	156	4
1	धर्मायैकाममाक्षेपु	1	3
228	धर्मायैकामहीनस्य	176	11
200	धर्मायैकामा	163	150
146	धर्मायैसहित	123	27
72	धर्मायै य परित्यज्य	44	5
9	धर्मोपदेश	7	8
143	धार्मिक धर्म	120	5
36	धिग्धिवसज्जन	31	28
7	धिग्बल क्षत्रिय	5	17
243	धीर हरद्	181	71
214	धीरा मजा	168	52
45	धूम पयाधर	32	62
95	धूमायन्ति व्यपैतानि	77	5
116	धूमो व योरिव	95	4
208	धूर्त्तप्रतारिता	167	30
205	धृति क्षमा दम	166	8
12०	धैर्येण युक्तस्य	101	2

पुस्तकख्या.	श्लोकाः.	पद्यतिमख्या	श्लोकख्या.
3	ध्वनिर्वर्णः पद्मं	2	9
126	न कदापि	102	1
81	न कश्चिपद्म	59	"
101	न कश्चिद्व्यापनघते	84	3
58	न कालो दृष्टं	37	7
151	न किञ्चिद् कश्चिद्	127	3
197	न किञ्चिद्व्यमन्यत	163	121
79	न कुलं न कृता	51	8
61	न कुलं न धनं	39	12
197	न कुलं वृषहोतरप	163	111
112	न कोसः शुद्ध	90	1
192	न कश्चिद्विना	163	64
197	न कः स्वस्थान	"	117
242	न कोपिनः	181	65
173	न कश्चिद्व्यमतिपृच्छन्	156	23
42	न क्षुपाश्रये	32	37
135	न क्षिप्रं च नदीनां	108	18
195	"	163	95
24	न गृहं गृहं	26	10
181	न च कन्यां	159	9
47	न च विक्रीयते	33	7
80	न च मत्कुचितः	58	1
172	न घास्य लभ्यं	156	7
13	न चिरं पाप	9	2
84	न चेभ्यो स्त्रीषु	63	2
150	न क्षिप्रं चरणी	124	22
22	न जातिर्न कुलं तात !	23	5
224	न जातु कामः	175	"
134	न जातु गच्छेत्	108	13
"	न जातु बलवान्	"	7
137	न दोऽपि दवान्	110	10
221	न सं पश्यामि	173	9

पुस्तकसङ्ख्या	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
264	न तज्जगति	197	26
14	न तत्त्ववचन	10	2
108	न तत्र तिष्ठति	88	3
66	न तथाराजकं	40	24
234	न तद् दलं	179	15
110	न तन्मित्र	88	82
47	न तस्मिन् युग	33	4
89	न तेन सज्यं	72	"
96	न त्वा जिवासाभि	77	12
161	न दिवाभि ज्वलेत्	145	9
77	न दिवा प्रस्वपेत्	51	1
161	नदीमार्गेषु	145	4
233	न दुष्करात्म	179	6
173	न दूषणमदुष्टस्य	156	17
51	न देवा यष्टिं	35	6
116	नद्यादिवन	91	"
193	न श्लिपन्त क्षय	163	68
167	न ध्रुव मुखमस्तीह	149	23
68	न नटा न विटा	10	37
15	न नर्मयुक्त	10	9
141	न नर्मसचिवं	123	7
265	नन्दन्ति	200	13
27	न पण्डितास्माहसिका	28	11
21	न पाणिशद	23	1
92	न पूतो न तपस्वी	59	7
10	न पलादर्शनात्	7	15
130	न पालिता न	104	6
12	न विभेद्यस्त	32	29
19	न बुद्धिर्धन	34	8
6	न प्राज्ञो	5	3
113	न मक्षयन्ति ये	120	1
35	न भवति भवति	31	22

पुटमहत्या.	श्लोकाः.	पङ्क्तिमहत्ता.	श्लोकमहत्ता.
229	न मिश्रा दुर्मिले	176	18
29	नमन्ति फलिता	29	11
3	नमस्तस्मै वराहाय	2	6
"	नमस्त्रियुवन	2	4
50	नमस्त्यामो देवान्	54	24
108	न मातरि न	88	0
41	न मानं न च	32	20
79	न मानेन न	54	10
2	नमामि यामिनी	2	3
3	नमामि सर्वलोकानां	"	7
145	न मिथो भाषित	123	11
58	न शृष्टुरामन्त्रवते	37	5
204	नमोऽर्षेभ्यो	165	5
3	ननोऽश्वमूर्तये	2	8
74	नयनाद् दितय	46	2
73	नयस्य दिनय	45	1
146	न यायाच्च चिरं	121	22
268	न योजनशने	200	8
141	नरेषुगणां	115	14
112	नर्मान्तः परिहायः	89	16
76	नलय राज्ञा	50	5
8	नवमे मासि	6	7
77	न वाच्यः परिवार	52	1
265	न वाच्यमस्मि	198	4
164	न वा हस्याद्	149	"
155	न वित्तं न	156	2
53	न विधिं प्रयते	35	
134	न विश्वमेव	16,	
135	"		
78	न विप्रेण न		
18	न वृत्ता परिदुष्यन्ति		
247	नवेषु सायन्तन		

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
198	न शास्त्रमस्ति	163	127
206	न शृण्वन्ति न	167	10
150	नष्टस्वरपद्	125	9
176	न स क्षत्रो महाराज!	156	58
83	न सतां शीलं	60	9
125	न सन्त्याज्यं च	101	1
155	न समयपरिरक्षणं	135	4
94	न सर्वे भ्रातरः	76	6
200	न सा सभा	163	152
164	न सुप्तं न	119	19
7	न स्कन्दते न	5	16
77	न स्त्रीभ्यः किञ्चिन्	53	1
78	न स्वप्नेन जयेत्	"	1
103	न स्वल्पमपि	83	15
175	नहि कश्चित्	156	46
74	नहि कामाश्रमता	47	3
84	नहि जातूपनप्यन्ते	63	4
196	नहि जानपदं	163	98
87	नहि पूरयितुं	65	7
155	नहि वैगमि	136	4
196	नहीदृश संवनन	167	100
138	नाकवित्वमधर्माय	112	1
238	नाकु सम्पद्य	181	23
169	नाक्षराणि पठता	153	7
104	नागामिनमनर्थ	84	"
95	नाग्निनाम्नानि	77	2
78	नाग्निस्तृप्यति	54	7
164	नाच्छिष्टा परममाणि	119	15
26	नातन्त्र्या वाद्यते	27	1
120	नात्युच्चदिश्वर	99	7
270	नाथे न पुरथोत्तमे	200	31

पुट्यदृश्या.	श्लोकाः	पदतिमदृश्या	श्लोकमदृश्या
13	नाघर्मधरितः	9	4
114	नानादेर्देषः	92	9
145	नानुनिष्याद्	123	19
206	नान्तरज्ञा. धियः	67	6
5	नान्यतो ज्ञायते	1	2
182	नाग्रेश्वित नाविदितं	158	12
121	नाभिषेको न	99	21
253	नाभीद्वयपुराण	191	5
172	ना- मात्रेण	156	6
244	नामापि स्त्रीभि	183	1
164	नानुधन्वसन	149	20
69	नाराजके जनपदे	41	3
"	"	"	4
197	नालम्बते	163	113
236	नालसाः प्राप्नुवन्ति	181	5
82	नालाच्यमन्त्रि	59	4
139	नासा कश्चित्	114	8
17	नास्ति दानात् परतर	13	5
91	नास्ति पुत्रममः	14	3
238	नास्ति विद्यासम	181	29
236	"	"	1
155	नास्ति वैजानिहः	136	"
196	नास्ति वैजानित.	165	102
133	नास्ति वैरमनिकान्तं	108	2
225	नास्तथस्या तृगया	175	11
21	नित्यं प्रकृत्या	26	8
96	नित्यमन्योन्य	77	9
19	निदाघकाके	15	3
244	निद्रा शनै	186	7
12	निधानमिव	8	16
27	निन्दन्तु मोक्ष	28	12
271	निमग्नस्तोऽनन्त	202	2

पुटसङ्ख्या	श्लोका .	पदतिसङ्ख्या श्लोकसङ्ख्या.	
160	निमित्त लक्षणज्ञान	142	5
„	निमित्तान्येव	„	1
200	निम्नेन तोय	163	155
91	नियतावपय	73	12
53	नियति करण	35	27
170	नियममयस्ति	153	11
179	निरत्यय साम	156	89
226	निरानन्दा दारा	175	26
125	निरामय	100	12
102	निरन्धाना सता	83	10
107	निरूपयमेव न	111	4
31	निर्गुणेष्वपि	31	2
82	निर्दहति दुल	59	11
143	निर्दोषा शुचय	121	3
28	निर्धनश्चापि	29	1
140	निर्धूतोऽप्यवधूत	123	16
106	निर्मन्त्रमेन	80	15
76	निर्मानुषामिमा	49	4
39	निर्माय खल	32	1
218	निर्लीयमानै	186	5
118	निवसत्यश्च	97	2
63	निवासवृक्ष, साधूना	39	31
261	निवृत्ता भोगेच्छा	196	23
100	निश्चित्य य	82	19
139	निष्कामा काम	114	4
107	निष्फल क्लेशबहुल	85	18
„	निस्तम्भे निर्गवाक्षे	87	2
186	निस्सर्पे बद्धसर्पे	161	9
43	नीच प्रकृतितीव्रत्वात्	32	40
127	नीतिरपदि	102	8
99	नीतिशास्त्रविद्	82	5
59	नीलकण्ठे समासाद्य	35	10

पदसङ्ख्या.	श्लोकः.	पदनिमङ्ख्या	श्लोकमङ्ख्या
251	नीहारपल्पः	188	1
254	नूतमुद्यमति	192	3
169	नृगप्रमृतयो राजन् !	152	9
80	नृत्ते गीते च	56	1
68	नृपः कामामक्तः	40	39
75	नृपतेः प्रतिपिदं	48	9
148	नृपेणाहूयमानस्य	124	.
105	नैतदेकान्तत	85	6
7	नैतान् स्मरति	5	13
144	नैव लामात्	123	9
50	नैवाकृतिः फलति	34	25
53	नैवार्धेन न	35	31
124	नैव पूर्वे कृतो	100	5
205	नैषा गुणेषु	167	3
188	नोदन्वानर्धिताम्	163	6
174	नोपेक्षितस्यो विद्महि.	156	37
253	नोर्ध्वमीक्षणगतिः	191	3
189	न्यायार्जितस्म	163	27
171	न्यायेताज्जनं	156	2
159	पद्यसत्या हि प्रथिषी	141	6
238	पक्षिणां बहमाकाशं	181	33
212	पक्षीं विदाम्यु गणिताः	168	36
242	पक्षी! बन्धस्त्वमसि	181	62
38	पक्षकक्षिभ णपरं	31	49
250	पञ्चसप्तसद्विषयोऽ	187	13
15	पञ्च पञ्चतृते हन्ति	11	2
271	पञ्चभूतामके	201	1
	पञ्चभूतामकेः	"	2
72	पथेन्द्रियस्य मार्यस्य	44	4
4	पणमह पणभणजुविद	2	15
38	पणककुदिप् वि अडिक्कण	31	45
210	पतति ध्यमने देवान्	168	21
211	पततु वासिनि यानु	"	31

पुट संख्या.	श्लोका.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
246	पतितैः पतमानै	14	2
26	पतिर्हि भूषणं नार्या	27	1
"	पत्या विना जिवति		6
251	पद्मकान्तिमरण	189	2
246	पद्मकेसरसररूप	184	3
209	पयोमुच परितापं	166	8
29	पर क्षिपति दोषण	29	18
188	परदारा न गन्तव्या	163	10
41	परनिन्दा जन्मफल	32	28
185	परनिन्दासु पाण्डित्यं	161	10
48	परमायुश्च भवति	33	13
13	परलोकोऽस्तु या	9	9
40	परवाच्येषु निपुणा	52	11
161	परस्परविरोधेन	144	1
141	परस्परमकलहं	110	5
73	परा विनीत.	45	5
126	पराम्न प्राप्य दुर्बुद्धे	102	4
146	परार्थं देशकाल	123	14
45	परार्थं य. पीडाम्	32	63
131	परिशीलाय लुम्पाय	104	13
178	परिपूर्णं यथा चन्द्र	156	85
44	परिवादे दशवदन.	32	11
182	परीक्षिता. शिवश्चैन	158	10
178	परीक्ष्य दुर्जनान्	156	27
56	परीक्ष्य सत्कुल	36	2
158	परंपु स्वेषु च	140	7
210	परै. परिभये प्राप्ते	168	18
111	परोक्षे गुणहन्तार	89	6
42	परोपपातविज्ञान	32	31
192	परोऽपि हितवान्	163	54
61	परंभ्य इय मूलान्	39	3
187	परंभ्यमिव भूतानि	162	9

पुस्तकस्थान	श्लोकाः	पदातिस्तद्व्या	श्लोकसंख्या
216	पलमुकुलकुसुम	170	15
124	पलायन्ते ये	100	2
193	पद्मप्रोहि पाण्डित्यं	163	73
268	पद्मस्तपि प्रस्त्रलामि	200	11
254	पद्म पक्वफळितो	192	8
"	पद्म भामिनि ।	,	5
124	पद्मसि जे द्विध	99	39
202	पद्मि तथे जात्रं	163	165
77	पाण्डुरो धर्मराजस्तु	50	6
235	पाण्डित्यस्य विभूषणं	180	11
75	पाण्डुरित्वा बहून्	48	8
34	पातितोऽपि करापाते	31	10
44	पात्रमपात्रात्रुस्तो	32	53
216	पात्रे पुरोवर्तिनि	170	11
246	पादपात्र पादप	184	4
80	पानमशास्तथा	56	2
237	पानीवस्य रम	181	11
13	पाप प्रज्ञां नाशयति	9	6
	पापात्मा पापद्वदि	"	7
62	पिता हि राजा	39	15
92	पितुर्द्वैतमतिःकान्तं	71	"
119	पितृर्पतामहो	98	1
93	पितृन् भ्रातृनपि	75	7
119	पित्रा सवचित्तो	98	4
36	पिबन्ति नवः स्वयं	31	32
54	पिबन्ति मधु पशुपु	35	39
212	पुंसः पुमान् मलिन	168	35
201	पुमः स्वरूपविनिरूपण	163	161
234	पुण्यतीर्थमनापात	19	10
128	पुण्ये प्राप्ते यने च	102	20
196	पुत्रं हि मातापितरौ	163	103

पुटसङ्ख्या	श्लोका	पदातसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
260	पुत्रदारकुड्गुम्बपु	196	8
60	पुत्रा इव पितुर्गोह	38	1
188	पुत्रैर्दारैर्नृपैर्वापि	163	12
126	पुत्रैर्दारैस्सुखैश्चैव	101	6
82	पुत्रो मृत्यु सुहृन्मित्र	59	8
164	पुत्रो भ्राता पिता	149	14
177	"	156	71
173	पुनरावर्तमानस्य	"	24
46	पुरिसा ज गुणरहिआ	32	72
46	पुरिसाण कुळीणाण	"	73
206	पुष्पात्यधिकमूष्माण	167	11
181	पुष्प पुष्प प्रचिन्वीत	157	2
168	पुह(वीअ)होहिह	151	12
24	पूजनीया महाभागा	26	6
133	पूजयेन् तादृश	107	3
138	पूजिता सा सदा	113	"
239	पूरित पाणिमुत्तान	181	56
190	पूर्वे वयसि य	163	38
166	पूर्वादितगुणै	150	13
220	पृथुकार्त्तस्वरपात्र	176	20
122	पृथुरथमह	99	22
115	पृथुसीम महाघात	93	1
34	पृष्ठतो न विजल्पन्ति	3	5
112	पैम्मस्य विहदिभस्स	89	14
83	पैशुन्य साहस	60	1
229	पौतानेतानयि ।	176	17
56	पौलस्त्य स किमन्यदार	5	56
73	पौलस्त्यो राक्षसो	11	13
70	प्रकीर्णे विषयारण्ये	43	1
206	प्रक्षेमुमुदधौ	167	7
43	प्रसला एव खलानां	32	48
131	प्रश्यातवशमकूर	105	1
1 6	प्रगदभः स्मृतिमा न	138	2

पुटमङ्गला.	श्लोकाः.	पञ्चतिनङ्गला.	श्लोकमङ्गला.
75	प्रच्छन्नोपगतैः शैल	48	6
93	प्रजातनधेयसे	75	2
65	प्रजा न रञ्जयेद्यस्तु	40	6
181	प्रजाजानेय मूल्यं	157	12
65	प्रजापीडनसन्ताप	40	14
60	प्रजा यस्य विवर्धन्ते	38	3
176	प्रजासुग्रे सुखं	156	59
104	प्रज्ञया निर्मित.	84	8
188	प्रज्ञया मानसं	163	11
104	प्रज्ञागुणसर्गस्य	84	5
267	प्रज्ञाप्रामादमारब्ध	195	1.
133	प्रज्ञाशौचविवृद्धेषु	107	1
149	प्रणम'पुन्वति	124	15
217	प्रणामः स्वातानं	171	7
55	प्रतिगृहतामुपगते	35	49
270	प्रतिगृहन्दीन्	263	28
33	प्रतीचनानं पुनः	30	6
18	प्रत्यक्षं प्रतिजननं	14	7
194	प्रत्यक्षे सुख. स्तुत्याः	163	81
185	प्रत्याहर्तुमनाकरं	160	8
174	प्रत्युद्यानाभिवादाभ्यां	156	38
28	प्रत्युपस्थितकालम्	29	8
140	प्रथमममागमसुखेन	114	15
213	प्रधानं प्रच्छन्नं गृहं	168	39
96	प्रधानं माघनं वैद्यं	7	5
163	प्रधानपौषहन्तुनां	149	4
180	प्रमत्तः बालु कौश	156	19
93	प्रमाचोत्साहशक्तिभ्यां	89	2
148	प्रभूतं धनमालोक्य	124	10
59	प्रमादं वै सु'धुमदं	71	7
269	प्रयाति चण्डो	200	24
190	प्रयोजनेषु ये मक्का	163	30

पुटसङ्ख्या.	श्लोका .	पद्धतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
198	प्रयोजनेषु ये सक्ता	163	122
35	प्रलय भिन्नमर्षादा	31	13
152	प्रलिम्पन्निव चेतासि	125	3
29	प्रवर्धमान पुरप	29	14
119	प्रवासायासदु खेषु	98	2
183	प्रविशेद् भोजनाद्यैव	158	17
247	प्रविश्य तत्र मूलानि	165	1
178	प्रविश्य सर्गभूतानि	156	82
153	प्रवृत्तचक्रेणाश्रान्त	132	2
43	प्रशमश्च क्षमा चैव	32	45
160	प्रशस्तेन निमित्तेन	142	4
65	प्रसादो निष्कलो	40	13
230	प्रसिद्धहेतुर्भावाना	177	6
257	प्रसीदेति वृषां	195	13
26	प्रस्तावसरश	29	2
174	प्रहरिष्यन् प्रिय	156	34
139	प्रहसन्ति विषादिन्यो	114	5
24	मद्दष्टमानस्या नित्य	26	3
79	प्राग् विनीत	54	12
100	प्राज्ञे नियोजिते	82	15
26	प्राज्ञो हि जल्पता	28	3
10	प्राणाघातान्निवृत्ति	7	19
44	प्राणाना च प्रिवाया	183	2
182	प्रातरस्थाय नृपति	158	..
54	प्राप्तग्यान्त्येव प्राप्नोति	35	43
48	प्राप्ते कलौ राजनि	33	16
25	प्राप्नोति वै वीर्यं	23	6
199	प्राप्य चकानधिकारान्	163	135
101	प्राय पथ्यपररुमुखा	82	30
40	प्राय परापकाराय	32	12
..	प्राय प्रकाशता याति	..	10
47	प्रायश कृपणानो	33	11

पुटनङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या	श्लोकनङ्ख्या.
79	प्रायेण घनिनां दारा	54	13
59	प्रायेणाट्टकृत्यस्वात्	37	22
211	पारभ्यते न गत्तु	168	32
109	पार्थिवैतैः मित्राणि	88	19
215	प्राटृष्मेघस्य मालिन्ये	170	3
63	प्रियवादी च भूतानां	39	32
38	फलसम्पत्तीषु समोणभ्राद्	31	14
21	फलाभिलाषोपहता	22	4
174	परुषश्चिन्तयेदर्थान्	156	10
168	पद्माञ्जलिपुटं दीनं	152	2
220	यन्धवणेहृदभरिओ	172	5
116	यभूपेद् यलमेधेह	95	3
83	यलयाःपि कोपजन्मनः	59	13
119	यलाभिपूर्णाः स्थिरसत्त्व	97	7
174	यलिनं माधयेत्	156	35
58	यलिनां दुर्बलानां	37	9
153	यलिना विगृहीतः सन्	132	1
174	यलिनास ह योद्धव्यं	156	31
162	यलिनोर्द्विपतीर्मध्ये	147	1
174	यलीयसि प्रणमतां	156	30
179	यलोपपन्नोऽपि	"	94
253	यद्द व महिभजल	191	6
254	यद्दकस्मिनिमिरणियद्दं	192	11
120	यद्दयः पद्मवोऽपीह	99	7
50	यद्दयः याम्रद्वयन्ते	34	14
196	यद्दयो यत्र नेतारः	163	108
101	यद्दिः सर्वाःप्रप्रयण	82	29
208	यद्दुधणरिद्धि	167	31
50	यद्दुशश्चाग्निमहृप्रान्त	34	16
192	यद्दुनामप्यमित्राणां	163	63
193	यद्दुनामत्पसाराणां	"	72
76	यद्दुनि धर्मसाक्षाणि	50	1

पृष्ठसंख्या.	श्लोक	पदतिसंख्या	श्लोकसंख्या.
257	यद्देतन् कामयानस्य	195	5
,,	याणस्यैकस्य	,,	11
55	वाली यथा विनिहत	35	53
216	वालेन्दुवक्राणि	184	5
200	वालेषु जर्णान्तुर	163	149
62	वालोऽपि नावमन्तव्यो	59	19
,,	वालोऽपि नावमन्तव्यो	,,	23
154	वालो वृद्धो दीर्घरोमी	131	1
161	वाद्यान् कुर्यान्नृप	145	10
59	वाज पिता क्षेत्रमिद	37	3
53	वृद्धिमन्त च मूढ च	35	24
62	वृद्धिनात्र मरु यज्ञे	39	21
1	वोद्धारो मत्सरप्रस्ता	1	6
90	वद्वधारी गृहस्थ	73	3
51	वद्वध मन्त्रभाव	35	1
221	वद्वधस्वरुण चोरे	177	10
6	वद्वधे मां मति कुर्यात्	5	7
7	वद्वधम्यानि चादत्ते	5	12
,,	वद्वधो यस्य	,,	8
47	वद्वधो क्षत्रिया	33	2
131	वद्वधो गणना	163	50
7	वद्वधानां गण	5	9
201	वद्वधार्थं धन	165	11
6	वद्वधो जायमानो	5	1
237	वद्वधो वद्वध	181	10
181	वद्वधं विद्वेत्	160	11½
152	वद्वधं मेद्वेत्	129	2
117	वद्वधे दुर्गाणि	96	6
21	वद्वधं तु गच्छन्ति	26	7
,,	वद्वधं तु गच्छन्ति	,,	1
96	वद्वधं तु गच्छन्ति	77	,,

पुटवर्षा.	श्लोकाः.	पदवित्तर्षा	श्लोकवर्षा
36	भवन्ति नम्रास्तरवः	31	30
52	भाग्ययन्तं प्रसूयन्	35	9
91	भायांयां जनिर्त	74	2
261	भिक्षासन नदपि	196	91
162	भिन्दायैव तद्राजानि	146	2
126	भीतवत् संनिधानयं	101	4
102	भीरवोऽनगतिशास्त्रजाः	83	2
174	भीरुः पलायमानोऽपि	156	32
238	भुक्त्वा निविशतः स्थूल्यं	181	1
68	भुञ्जन्ति कृष्णदसगा	40	26
114	भृगुणैर्वधेने राष्ट्रं	92	42
263	भूतजीवितस्यवर्षं	197	11
137	भूताश्चार्था विपद्यन्ते	159	1
87	भूतिर्लोभाभिभूतस्य	68	7
64	भूमतुंभूषणं नास्ति	10	3
19	भूमिं यः प्रतिगृह्णाति	16	1
156	भूमिर्मित्रं हिरण्यं च	137	3
114	भूमौ तु जायते सर्वं	92	9
149	भेतल्य नृपतेस्ततः	124	21
152	भेदं कुर्वीत यन्नेन	129	1
64	भोगिनः कञ्चुकामक्षाः	10	5
66	भोगोत्कर्षातिभोगेन	"	20
228	भ्रमन्तो देहि देहीति	176	6
86	भ्रश्यते शशिप्रभयर्षात्	67	3
199	भ्रातरि विपरीतमतिः	163	134
227	भ्रान्तं देगमनेकदुर्गं	175	31
46	मह्यमभ्रघणक्षण	32	77
239	मक्षिका प्रणमिच्छन्ति	181	38
32	मज्जे जहाण भिबसन्त	29	41
216	मागेः शाणोहोदः	170	12

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
58	मणिः सूत्र इव प्रोतः	35	33
100	मतिबलशालिनि	82	23
107	मतिभेदेतमस्तिरोहिते	85	20
167	मत्तः प्रत्यवरः कश्चित्	138	8
152	मत्स्यो मत्स्यनुपादत्ते	159	6
81	मध्नामि कौरवशर्तं	58	5
211	मदसिक्तमुद्यैः	168	25
65	मदोद्विक्तः क्रियामुडः	40	11
267	मद्भक्तान् शूद्रसामान्यान्	199	"
199	मद्यान्नपानं कलहं	163	145
33	मधु स्वादु भृश	30	1
107	मध्यन्दिनेऽर्धरात्रे	86	1
79	मनः प्रह्लादयन्तीभिः	54	14
86	मन सङ्कल्पवीर्येण	68	1
52	मनसा यदपि स्मृतं	35	14
124	मनुष्यापशदा	100	3
260	मनुष्या ह्याद्वयतां	196	17
49	मनोनुकूलाः प्रमदा	34	11
225	मनोरथरथारूढं	175	9
175	मन्त्रभैषज्यसयुक्ता	156	51
105	मन्त्रयेतेह मन्त्रज्ञां	85	1
102	मन्त्रिण स्वार्थेनात्पयां	83	"
95	मन्त्रिभिर्मन्त्रकुशले	82	8
16	मन्दं पेषन्ति सुणन्ति	32	71
248	मन्दमास्तनि.श्यामं	186	3
13	मन्यते पापके कृत्वा	9	10
223	मया निवार्यमाणोऽपि	174	11
249	मथूरा मौनमातस्थुः	187	1
194	मय्येव जर्णितां	163	86
264	मरण प्रकृतिः	197	32
121	मरणभयं न भय	99	11
237	मरणान्तानि पराणि	181	13

पुस्तकख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकपङ्क्त्या.
222	भरणात्तापरं	174	2
218	भरीं नास्त्येष	171	15
4	भर्त्यन्त्रेषु	2	17
86	भर्माप्यश्यानि	66	7
59	भस्त्रकस्थायिनं	37	14
58	महद् सम्भूला ण	31	50
49	महच्च फलवैपश्यं	34	13
163	महता धलिना यस्तु	148	3
112	महति विनष्टा प्रीतिः	89	9
264	महतो जनसाथस्य	197	24
209	महद्भिर्द्वैतैरस्य	168	2
189	महानहमिति	163	23
230	महानुभावसम्पर्कः	177	7
83	महापापानि कर्माणि	61	2
258	महिष्मसहस्रगरिष्	195	18
132	महाजसो मानधनाः	105	"
269	मांसासृक्पूय	200	19
266	मा हि पाथे व्यपाश्रित्य	199	9
271	मातर्मन्त्रिणि तात	201	3
190	मा तात वृद्धान्	163	31
'	मा तात! सम्पदां	"	33
61	माता पिता पुर	39	14
263	मातापितृमहस्तामि	197	12
59	माता पुत्र पिता	37	17
237	माता यदि विप	181	16
58	मानुषो यस्य गोविन्दः	37	13
190	मा त्वं तात वळे	163	32
125	मासिज्जसुभभस्त	100	13
201	माधुर्यं प्रमदाजनेषु	163	162
146	मानकृतदमात्यानां	123	32
265	मानसेनैव दुःखेन	198	1

पुटसङ्ख्या	श्लोका .	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
७३	मणि सूत्र इव प्रीत	३५	३३
१००	मतिबलशास्त्रिणि	८२	२३
१०७	मतिभेदेतमस्तिरोहिते	८५	२०
१७	मत्त प्रत्यपर कश्चित्	१३८	८
१०२	मत्स्यो मत्स्यमुपादत्ते	१२९	६
८१	मथ्नामि कौरवक्षत	५८	५
२११	मदसिक्तमुद्यै	१६८	१५
६०	मदोद्विक्त क्रियामूढ	१०	११
२६७	मद्गन्तुं शूद्रसामान्यान्	१९९	”
१९९	मद्यान्नपान कलह	१६३	१४५
३३	मधु स्वादु भृश	३०	१
१०७	मध्यन्दिनऽर्धरात्र	८६	१
७९	मन प्रहादयन्तीभि	५४	१४
८६	मन सङ्कल्पवीषेण	६८	१
५२	मनसा यदपि स्पृष्ट	३५	१४
१२४	मनुष्यापक्षदा	१००	३
२६०	मनुष्या ब्याधयता	१९६	१७
४९	मनोनुकूला प्रमदा	३४	११
२२५	मनारथरथारूढ	१७५	९
१७०	मन्त्रभैषज्यसयुक्ता	१०६	५१
१०५	मन्त्रयेतेह मन्त्रो	८५	१
१०२	मन्त्रिण स्वाधतात्पर्या	८३	”
९६	मन्त्रिभिर्धैन्त्रकुदाढै	८२	८
४६	मन्द पेच्छन्ति सुणन्ति	३२	७१
२४८	मन्दमारतनि श्वास	१८६	३
१३	मन्वते पापक कृत्वा	९	१०
२२३	मया निवार्यमाणोऽपि	१७४	११
२४९	मथूरा मौनमातस्थु	१८७	४
१९४	मथ्यन्व जीणता	१६३	८६
२६४	मरण प्रकृति	१९७	३२
१७४	मरणभय न भय	९९	४१
४३७	मरणान्तानि वैराणि	१८१	१३

पुस्तकख्या.	श्लोकाः.	पदनिम्नया.	श्लोकपद्या.
222	मरणाद्यापरं	174	2
218	मरौ नाह्येव	171	15
4	मर्त्येभ्योऽप्यु	2	17
86	मर्त्येभ्योऽप्युति	66	7
59	मस्तकस्थापिनं	37	14
६८	महद् सम्मूला ण	31	50
49	महद्य फलवर्षस्यं	34	13
163	महता यतिना यस्य	148	3
112	महति विनष्टा प्रातिः	89	9
264	महतो जनमार्थस्य	197	21
209	महद्भिर्द्रव्यैरस्य	168	2
189	महान्महति	163	23
230	महानुभावसम्पर्कः	177	7
83	महापापानि कर्माणि	61	2
258	महिष्यामहस्तभरिण्यु	195	18
132	महाजन्मो मानधनाः	105	6
269	मां वासुदेव्युष	200	19
266	मां हि पार्थ व्यपाभित्य	199	9
271	मानमैरिनि तात	201	3
190	मा तात वृदान्	163	31
	मा ताता मयदां	"	33
61	माता पिता दुः	39	14
263	मातापितृमहत्तानि	197	12
59	माता पुत्रः पिता	३७	17
237	माता यदि विषं	181	16
58	मानुषो यस्य गोविन्दः	37	13
190	मा त्वं तात बले	163	32
125	मासिज्जमुमबस्म	100	13
201	माधुर्यं प्रमदाग्नेषु	163	162
146	मानहृत्कदमात्पानां	123	32
265	मानसेनैव दुःखेन	198	1

पुटसङ्ख्या	श्लोका	पदतिसङ्ख्या	श्लोकमङ्ख्या.
145	मानावमानाबुत्सृज्य	123	17
93	माने तपसि शीर्षे	78	9
१२७	माने नेच्छति	175	30
229	मानोऽभिजतो	176	15
141	मायाप्रपञ्चसन्धय	115	9
226	मायाविनियम	175	23
46	मा वच्छह विस्सम्भ	32	78
26	मित ददाति हि	27	2
221	मित्रद्रुहं कृतघ्न	173	3
"	मित्रद्रुह कृतघ्नस्य	"	4
112	मित्रमपि याति	89	8
108	मित्रस्वधन	88	7
184	मित्रामात्य पुट	160	2
108	मित्रे निवेदिते	88	10
145	मिथः कथनमन्येन	123	21
15	मिथ्यावचनदग्धस्य	11	1
120	मुक्ततत्तणेन सह	100	16
66	मुक्ष्यानमाह्वान्	40	22
149	मुग्धो मीनी मधुरवचन	124	19
244	मुञ्च कोपमनिमित्त	182	3
129	मुनिरस्मि निरागम	103	4
111	मुहराभो विभ वहरेह	88	34
20	मूढमाहेणात्मना	20	7
257	मूढा सयोगमिच्छन्ति	195	8
191	मूर्खेशिष्योपदेशेन	163	46
30	मूर्खा न द्रष्टव्या	29	24
103	मूर्खे निषेजिते	83	11
21t	मूर्खो हि न ददाति	170	9
143	मूर्खोऽधिहृतो	121	1
260	मूर्खेन्द्र विपविपाकेषु	196	13
137	मूर्धोन प्रथम	110	"
191	मृपिका गृहजातापि	163	51

पुस्तक .	श्लोकाः	पट्टिमहत्वा	श्लोकमहत्वा.
75	मृगवृणोश्च मृगवा	43	5
221	मृगानं च मृगाशिरं	173	11
75	मृगवासा दिवाभ्यस्य	18	1
12	मृगं शरिरमुत्स्य	8	18
183	मृगः शरीरं च	159	6
218	मृगो शरीरः पुण्यः	171	13
238	मृगो शरीरः पुण्यो	181	31
191	मृगिच्छानां महर्षिः	163	12
197	मृदुस्पर्शदत्ते तेजो	"	112
110	मृदु स्पर्शदत्ते तेजो	88	23
56	मृदुस्पर्शमुपभेद्यो	31	31
16	मृदुस्पर्शमुपभेद्यो	12	5
20	मृदुस्पर्शे भावने	20	3
248	मेषहृत्पात्रिनवरा	186	1
76	मेषहृत्पात्रिनोदरं	49	7
150	मेषः शिष्योऽतिदूरं	126	2
207	मोह भवन्ते च	167	21
116	मौलिं यत्रं मृतं	95	1
126	प्रियते मानमापद्यो	102	3
215	प्रियते पाचमानो	170	5
191	प्रियते जन्मनोऽप्यो	163	78
190	वं प्रनामन्ति शमिरा	"	34
52	यं म.रं पुण्यो	35	19
120	यं च मुगानुत्सयेन	101	1
19	यं यमिच्छत्यपाजामं	31	7
"	य करोति नरः	"	9
67	यः कोशमेव पुण्याति	40	27
136	यः पुन पुण्ये	119	5
233	यः समुत्थितं शौचं धर्मपर	179	4
"	यः समुत्थितं शौचं दैव्यं	179	3
82	"	59	6
69	यः स्वादराजको	41	6

पुस्तक-संख्या	श्लोकाः	पद्यतिर-संख्या	श्लोक-संख्या
८१	यत्परं परानेतेषु	६०	१
२६६	यच्च रूपं परं दिव्यं	१९१	१०
१२४	यज्ञास्यं सङ्गतं	१००	८
१८९	यच्छक्ता ज्युषक्षन्त	१६३	१९
९८	यच्छुभं न त्रिरागाद्य	२९	७
१६३	यत्तं परं यत्तं	१४१	९
१७०	यत्ता निमित्तं	१५६	२२
१७७	यतो हि निम्नं	,	७५
१९७	यत्तया न भयं	१६३	११५
२२	यत्तथा नो यजते	९	१२
७१	यत्तद्वृत्तितमं शुभं	१०	७
११०	यत्पुरं दुर्गसम्पन्नं	९०	"
२६४	यत्प्रथिव्यां ब्राह्मिण्यं	२००	"
१७५	यत्प्रसन्नं हरेन्	१०	५०
९०	यत्प्रथमो लोहितार्क्षो	१३	१०
२७	यत्सूक्तं दुर्लभं	२८	७
१९६	यत्सुखं यत्तव	१६३	१०१
५५	यत्प्रानेकं कश्चिदपि	९५	५०
१३५	यथा कञ्चुक्कामुञ्चन्	१०९	५
२६३	यथा वाष्टं च काष्ठं	१९७	१७
५	यथा वाप्रमयो हर्ता	४	,
११२	यथा ममेण पुष्पेभ्यः	९०	२
४०	यथा गतं परिश्रान्तं	३२	१३
१७३	यथा च योमावर्षे	१५६	१६
१२१	यथा चराणामचरा	१९	११
१९	यथा छायातर्षा	३१	४
६	यथा जानक्या	४	५
९५	यथा ज्येष्ठानुवृत्त्या	७६	१०
१३	यथा दारमया	३५	३२
६१	यथा दृष्टिं दारीरस्य	९	१३
८७	यथा च स्वस्वमुद्येत	६८	,
१६८	यथा धामनि	१०६	८१

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पङ्क्तिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
122	यदि खाण्डवमेधयति	99	24
75	यदि घातयते कश्चित्	49	1
61	यदि न स्वान्तरपति	39	6
233	यदि न स्युर्मनुष्येषु	179	2
232	यदि सन्तं सेवते	178	9
210	यदि सान्त गुणा	168	15
52	यदि स्वात् पुरुष	35	21
9	यद् च्छसि वशावर्तु	7	2
165	यदच्छया चापपन्नम्	149	28
98	यदेवो ब्राह्मणो	81	2
180	यदेव राज्ञे	156	100
197	यद् ग्रस्य ग्रसितु	163	92
9	यद् न क्षणास्तुष्टतमा	5	21
244	यद्यन्नाद्यु न चिद्रे	183	4
39	यद्यद्विष्टतम	32	"
17	यन्मन्त्रे भवति नृया	11	5
136	यम नूरो भिषक्	110	4
187	यमहा कुरुते धर्म	160	11
204	यमेवाभ्युपयाति	166	3
14	यमी पयस्वतो	10	6
108	यथोश्चित्तेन या	89	11
201	यथास्वरे कर्मणि	163	157
136	यस्तु वेदशास्त्रे	110	2
75	यस्तु निष्ठासहस्र	54	"
127	यस्तु भीति परावृत्त	100	11
"	यस्तु र्थाथ परावृत्त	"	10
29	यस्तु वेदे च वाक्ये	29	9
75	यस्मात्तु वरस्य	48	3
66	यस्मात् प्ररचन्ति	40	25
15	यस्मादन्नात् भजा	11	6
31	यस्मिन् जीवति जीवति	102	11
126	यस्मिन् जायति जीवन्ति	177	5

पुटपद्या	श्लोका .	पद्धतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या
259	यानि ऋतुमशनयानि	196	4
65	यान्ति भ्यामप्रवृत्तस्य	40	9
218	यान्ति स्वदेशेषु	171	14
162	यापदेक्षस्तमास्थाय	148	1
253	यामितीदिवसस्तन्व	191	2
268	यावत् कुरुते जन्तु	200	6
170	यावत्कीर्तिर्मेनुष्यभ्य	154	2
266	यःवदस्थि मनुष्यस्य	199	5
47	यानद्यापदभुत्	33	3
76	या वै शत्रुवधे	49	5
266	यस्तु लोके महानद्य	199	3
201	या हि प्रत्यपरिस्ताम	166	2
4	यूथायित्तमवतु	3	1
269	यूप वप वय यूयं	200	17
130	ये वर्षकेभ्यांऽर्धमव	104	8
188	ये तु क्षिप्रा सुनियता	163	16
9	येन सट्पां समाहूह	7	5
5	येन धनस्तमन्मोभरेन	3	6
193	येन चान्ववमन्विवच्छेत्	163	70
63	येन येन वियुज्यन्ते	39	35
22	ये नार्ति तरा नरिभ्या	21	3
191	येनास्य अपनरो	163	83
168	येनैव घाणेन	151	10
80	ये पित्रन्ति मह माहं	51	2
39	य मुग्धो ये च सुवरा	32	"
23	यथा नाग्रभुजो	25	5
11	येषा प्राणिश्व	32	17
259	येषु येषु प्रदेशेषु	196	5
238	योगजा राजपुत्री	113	"
97	योगमानां सदर्थं	78	"
72	योगिणः पञ्चशोण	41	3

पुस्तकसूच्य	श्लोका	पद्धतिसूच्य	श्लोकसङ्ख्या
101	रथस्यैक चक्र भुजग	82	28
260	रम्य हर्म्यतल न कि	10	36½
114	रम्या सकुञ्जरवना	92	2
3	रविमाधसत सता त्रियायै	2	12
210	रवेरेवोदय श्लाघ्य	168	12
198	रसवीर्यविपाकाद्या	160	128
153	रहरयारयायिनी चैव	158	16
59	रागमानमदान्धस्य	52	6
156	रागापरागौ जानीयाद्	138	,
36	रागिणि नलिने लक्ष्मीम्	,1	20
259	रागो नाम मन शतयम्	196	1
52	रागो योगस्तथा दाक्षयम्	30	18
260	रागो लिङ्गमयोधस्य	196	16
221	राजाक्रितवपिणा तेषाम्	1,	7
203	राजत सष्टिलाद्यने	10,	2
237	राजपुत्र ' चिर जीव	151	14
93	राजपुत्रपरित्याग	75	6
"	राजपुत्रा मदोन्मत्ताः	"	1
"	राजपुत्रैर्मदो मर्त्त	"	3
155	राजाभर्षतदण्ड स्तु	161	4
61	राजभुगे महाराज	0,	10
102	राजभू पञ्चत्रयाणि	16,	17
	राजमाचाररक्षता	,	59
69	राजा चत्र भयलान	41	1
188	राजाय चैत्र मर्ष च	10,	7
60	राजाय प्रथम रिन्देत्	9	1
61	राजा प्रम न पुण्यम्	"	18
"	राजा प्रजाता प्रथमम्	"	57
191	राजाभिन्नक शशुभ	16,	14
61	राजा मत्ता इया चैत्र	31	7
81	राजा राजभूषण	72	3
181	राजा रहाय दृष्य हि	111	0

पुस्तकसंख्या.	श्लोकाः.	पदतिसंख्या.	श्लोकसंख्या.
135	राजा राजगृहासत्ते	109	1
240	राजास्यपत्तस्कर	181	52
63	राजास्य जगती हेतुः	39	26
88	राज्ञः प्रमाददोषेण	71	4
71	राज्ञा मदद्विषो नेपः	43	13
69	राज्ञा शून्या कुमारैश्च	41	7
165	राज्ञे तु दद्याद्	149	30
187	राज्ञो न याचिष्ठः	162	6
185	राज्ञो यदा जनपदे	160	7
183	राज्यं श्रीक्षैव	159	5
184	राज्यं हि धुमहृत्तन्त्रम्	160	3
130	राज्योपघातं कुर्वन्ति	104	4
185	राज्योपघातं कुर्वीरुः	161	1
159	रात्राबुद्धको	141	14
55	रात्रिर्गतिमप्यति	35	52
119	रात्रिश्चन्द्रविद्विजितेव	97	0
263	रात्र्यां रात्र्यां व्यतीतायाश्च	197	22
157	रामो नाम स एव	135	10
159	राष्ट्रं च पीडयेच्छत्रोः	141	8
165	राष्ट्रं च हरितमं छत्रम्	149	29
131	रिक्ताः कर्मणि पदेषुः	104	16
240	रिपुभावमपास्य यः	181	53
254	रुद्रमिर्गमनमादितक्षयाद्	192	4
223	रोमी चिरप्रवासी	174	13
178	रुद्रमीपरिपूर्वोऽहम्	156	87
208	रुद्रमीर्नाम परं पुंसाञ्च	167	27
87	रुद्रमीच्छवः प्रसभ्नाति	69	1
132	रुघुन्यपि	106	3
128	रुज्जे ! रुज्जे !	102	21
268	रुच्यास्त्वन्वताश्च	200	12
43	रुच्योदयः	32	49

पुटसङ्ख्या	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
31	लभेत सिकतासु	29	35
110	लभ्यमेकसुकृतेन	88	30
264	लभ्यमाने यदादित्ये	197	28
245	लावण्यद्रविणव्यय	183	6
253	लिम्पतीव	191	1
147	लुब्धे भूभुजि	123	42
229	लतातन्तुवितानबद्ध	176	19
141	लेखकजाति	115	12
140	लेखन्या गणक. पत्रे	"	2
151	लोकप्रसिद्धमेवैतत्	127	6
111	लोकयात्रा भयम्	89	5
186	लोकरञ्जन	162	1
89	लोकवृत्ताद्वाजवृत्तम्	71	6
70	लोकाधाराः	43	2
212	लोकोत्तरं चरितम्	168	34
16	लोकः पितातिवृद्धो	12	4
22	लोष्टमर्दी	24	2
28	लोहिताभस्य च मणे.	29	4
206	वक्त्रं सहजादिन्दो	167	9
123	वक्षन्ता अहभूमि	99	31
139	वत्सः प्रत्नवने	113	6
181	वसैपम्येन	167	5
46	वदरमद्	32	75
265	वधूः श्वभूस्थाने	197	35
24	वधूना परिणीतानां	26	5
166	वधूपुत्रविरक्तस्तु	150	9
159	वधेन च मनुष्याणां	141	11
133	वध्वन्ते नदि	108	4
156	वध्वमानोऽपि	138	4
248	वदानि दहतो वद्धे	176	9
261	वनेऽपि दौषा	196	20
172	वने प्रवृत्तौ	156	9

सूटसङ्ख्या.	श्लोकाः	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
149	वयमचतुराः	124	17
194	वयमः कर्मणो	163	82
14	वरं वृषशाताहापी	10	5
34	वरं तस्करसम्बन्धः	31	9
237	वरं भ्रान्तावेष	180	10
228	वरं हि नरके	176	8
127	वरमधीकृता	102	11
"	वरमुद्यतलांगूलात्	102	12
39	वर्जनीयो मतिमता	32	2
150	वर्जितमाधुद्विजवर	25	1
225	वर्तते येन	175	18
186	वर्तितस्य	162	3
129	वधतावसाधिवामा	99	27
200	वदयाः सुताः वृत्तिकरी	163	146
205	वदयेन्द्रियं	166	5
117	वदयोवलवतां	95	"
129	वसपग्निमणवरगरभा	102	25
179	वसुनि वान्छन्	156	10
111	वसेत् सह	89	1
175	वहेदभियम्	156	42
133	वाक्यं तु यो नाद्रियते	106	7
147	वाक्संयमो नृपतेः	123	34
85	वाक्सायका वदनात्	66	6
2	वागर्थाविव	2	2
21	वाह्येन कर्मभि	22	3
176	वाचा भृक्ष	156	52
27	वाजिचरण	28	9
208	वातरोगाभभूतेष	167	29
16	वाताद्गतया	12	7
185	वापीष्विव स्वयन्नीपु	161	5

पुस्तकनाम	श्लोका	पद्यतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
160	वामतरविषाणाभा	142	6
182	व्यार पुरस्तान्	158	4
117	वारणा यत्र तत्राहं	96	1
269	वाश्यै- तन्नका	200	25
231	वासपरिगण्डिणप्	177	14
1 3	वाहनानि च	158	15
257	वाहि वात ।	195	6
151	वाह्यमानमय	127	5
214	विजडति	168	51
243	व्यभक्तिअधणा	181	73
113	विकल्पने	91	3
92	विक्रासमाहित क्रीतम्	74	13
121	विज्ञो वीर्यहीनो य	99	„
199	विगतज्वरमिव	164	139
57	विघटयति राज्यम्	36	3
37	विष्णाणसुणमहस्पे	31	40
169	वित्त परिभवास्वाद्म	153	4
203	वित्तन हीन	164	11
51	विदश वरमनि गृहे	37	15
46	विद्विभा सुण	32	74
20	विद्यादानापरम्	18	2
238	विद्या प्रवसता मित्रम्	181	30
34	विद्यामदा धनमद	31	11
120	विद्यानिक्रमजम्	99	6
235	विद्या श्रुत तपो	180	7
223	विद्वत्ता समरे	174	9
26	विद्वत्त्व च नृपत्व च	28	1
230	विद्वद् भिरभि	177	5
27	विद्वान् विजानाति	28	8
299	वि वेन विना	181	35
177	विनयापमहाद्	156	69

पुस्तकख्या	श्लोकाः.	वदतिमख्या	श्लोकख्या.
168	विनष्ट पर्यगत्तप	152	4
218	विनाप्यर्थः	171	20
177	विनीतर्मारमम्	156	70
92	विनीताः श्रुतसम्प्रदायाः	74	16
57	विपत्तिः कालसंज्ञाता	37	2
49	विपत्तां नि	34	10
211	विपद् धर्मम्	168	30
145	विराधिद्वेष्यचित्तज्ञो	123	29
175	विगाहदारगो	156	41
207	विपुलहृदयैः	167	22
69	विप्रोपितकुमारम्	11	6
179	विभज्य रत्नां	156	91
168	विभीषणो वा	152	5
250	विमलनिभद्गाहरणो	187	16
39	विमलेग	31	53
147	विमानना	123	41
164	विमृश्य राजविद्धानि	149	12
154	विरक्तप्रवृत्तिः	34	2
35	विरडास्तारतो छोके	31	19
245	विह्वे विमं	183	9
203	विरूपा वा मुरूपा वा	164	9
141	विठ्ठलनदशोद्गीर्णैः	115	6
3	विबस्वते	2	11
42	विदृष्वती पुरस्नैश्चयम्	32	39
185	विदृश्य हि यथा	160	10
218	विदाळ श्राद्धमन्त्र्या	171	21
2	विमुद्गशान्देहाय	2	1
186	विधस्ता हि	161	7
230	विधासं न करोति	176	22
134	विधासयेत् पत्नान्	108	9
182	विपश्चिरगदैः	158	8

पुस्तकद्वया.	श्लोका .	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या
83	विषधरतोऽप्यति	60	3
29	विषमां हि गतिम्	29	12
100	विषमोऽपि	82	25
20	विषयाननुते यस्तु	20	4
259	विषस्य विषवाणां च	196	3
197	विषादप्यमृतं माक्षम्	163	118
72	विसभाण वसे	48	20
117	विसमन्मि वि	95	8
101	विहङन्तम्	82	31
183	विहृत्य च यथा	158	14
166	वीरक्रीडा	150	12
144	वृत्तार्थं वृत्तत्वम्पन्ताः	123	1
267	वृथा जप्त वृथा	199	13
41	वृथा ज्वलित	32	22
67	वृद्धापवादी	40	36
50	वृद्धिं हानिं सुखम्	34	17
12	वृषो हि भयवान्	5	15
98	वेदये दाहतामसो	81	4
129	वेमगा भुयणभले	102	27
220	वेलविभोधि	171	31
33	वेशानामिव	30	3
136	वैद्यनाथ !	110	7
65	वैद्यसौवर्ग्यरागाख्याः	40	7
54	वैद्याध्याप्यावुराः	35	37
155	वैरं पञ्चसन्निधानम्	136	2
154	वैरमादौ समासश्च	135	1
110	व्ययनामलसन्तापे	88	26
67	व्ययनैरेवाप्राताः	40	31
221	व्यार्थानामाकरः	175	3
135	व्याघ्रतस्वपरिज्ञानम्	109	6
67	व्यालाः सुधेन	40	29
179	व्यजन्ति ते गृहक्षिपः	156	23

पुंल्ल्या	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
192	शकटा शक्तिनी	168	62
166	शक्तिप्रय	150	1
67	शक्तिर्यपातिपु	40	35
129	शक्तिवैकल्य	103	3
189	शक्त्या च दानं	163	18
104	शक्त्याशक्त्यपरिच्छेदं	84	4
79	शक्तयो धन्यकरी	54	16
163	शतमर्मै	149	6
78	शतहृदानां	54	3
16	शतेषु जायते	13	"
154	शत्रुणा न तु	131	6
124	शत्रुभिक्षापहमितो	100	4
133	शत्रुसाधारणे	108	3
111	शत्रुसेविनि	89	2
191	शत्रोरपि गुणा.	163	45
249	शानकैश्शानकैः	187	7
85	शपता यत्कृतं	66	2
155	शपयेनाप्यरीन्	135	"
70	शब्दः स्पर्दीय	43	5
8	शानप्रधानेषु	5	22½
167	शपनेषु	151	3
50	शशाने च	34	15
270	शय्या शैलतलं	200	50
217	शरण किं	171	2
159	शरच्छाटे	141	5
269	शरन्मृग शङ्खं	200	22
114	शरीरकर्मनाद्	92	8
241	शशी दिवस	181	59
105	शशैहंता न	84	12
249	शाखायु	187	3
30	शाखेन मित्रं	23	10

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
120	शातयस्येव	99	4
166	शाश्ववाजां	150	2
13	शारीरैः कर्म	9	12
237	शास्त्रकाव्य	181	15
136	शास्ताप्यधीत्य	110	9
73	शास्त्राय गुरु	45	3
200	शास्त्रेषु निष्ठा	163	156
228	शिक्षयन्ति न	176	10
201	शिर भुपुष्पं	163	159
146	शिरोरह	123	28
235	शीलं प्रधानं	180	5
8	शुद्धसौमित्र	6	2
70	शुचि. क्षण्यद्विकुर	43	6
180	शुचि भूपति	156	97
253	शुद्धमाविलं	191	4
43	शुनां च विशुनानां	32	43
25	शुभ्रस्व गुरून्	26	11
104	शुभ्रया श्रवण	84	9
59	शुष्काणि दिन	37	21
235	शुष्कोऽपि पन्दन	180	8
262	शुष्यते सागर	197	3
114	शुद्धकारवणिक्	92	3
229	शुन्यमभुप्रस्य	176	14
110	शुन्यमाकीर्णता	88	24
163	शूरं महाबलं	149	8
208	शूर वधस्य	167	26
166	शूरश्च हत	150	8
167	शूराय न	151	6
53	शूराय चण्डवस्तः	35	30
215	शुणु पाणे ! त्वयि	170	6
193	शुणुमप्या	163	71
239	शुणे शोके न	181	34

पुस्तकसंख्या.	श्लोकाः.	पदसंख्या.	श्लोकसंख्या.
113	शोकं शोधं भयं	90	7
266	शोकस्थान	198	"
108	शोकाराति	88	6
265	शोको नाशयते	198	5
207	शीर्षमद्:	167	18
20	श्रद्धया परया	20	5
260	श्रद्धया विमलम्भारः	190	18
237	श्रद्धानुसारिणी	181	20
118	श्रान्तं पुत्रेषु	97	4
104	श्रियः प्रसूते	84	10
62	श्री. श्लाघ्या तस्य	39	24
204	श्रीमंहार	166	1
207	श्रीविशुद्धयल	167	20
16	श्रुतदग्भः	12	3
81	श्रुतमनुमतं	58	6
79	श्रुतस्य रक्षा	54	15
266	श्रुत्याभिलाषिता	199	6
44	श्रुतिस्मृतिभ्यां	32	60
5	श्रुतिस्मृती हि	4	4
40	श्रुतेनापि हृदि	32	14
9	श्रुयनां धर्म	7	1
168	श्रुयते हि कपोतेन	152	7
13	श्रुयते हि बहुविधानि	9	8
17	श्रुयते हि बहुविध्य	13	12
57	श्रुयते हि कार्यमप	37	1
140	श्रुयते हि कृतिल	114	13
10	श्रुयते हि सुख	7	14
36	श्रुयते हि दत्तानि	31	24
255	श्रुयते हि बहुविध्य	193	3
11	संगं सुग्रह विमप	7	21
196	सर्वविधयोग्यानि	163	97

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
175	संभाष्य बुद्धि	156	47
88	संयुक्तोऽपि	71	5
134	संयोगं हेतुना	108	14
263	संयोगाश्च	197	20
19	संरक्षणार्थं	15	1
85	संरोहति	66	4
131	संलालिताश्च	104	14
171	संवर्धयेत्	156	3
183	संविशेच यथा	158	18
232	संशयस्थान	178	6
159	संनोष्य त्रिविधं	141	9
78	संसारतन्त्र	53	2
140	संसारादपि	114	11
220	सस्मरेत्	172	4
164	संहतं तु गणानीकैः	149	10
125	सअळजगपेळणिज्जो	100	15
37	सअळ्ळुज्जोइअवसुहे	31	38
53	स पूव बलवान्	35	23
215	स एवैकधुरः	170	4
101	स किंसखा साधु	82	27
210	सकुण्डलं सकवचं	168	17
106	स कृत्स्नां पृथिवी	85	12
195	सकृदंशो निपतति	163	88
142	सकृदुक्त	116	2
169	सकृदेव प्रसन्नाय	152	8
155	सकृद् दिष्टं तु	135	3
178	सस्त्रीनिष	156	88
9	सन्नः सर्वात्मना	7	6
257	सन्नविरह	195	10
77	सङ्गामान्	52	3
94	सहातवान्	76	9
209	स जातो येन	168	10

पुरसङ्ख्या	श्लोकाः,	पदावलिङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
32	सञ्जणपिष्ठा	29	39
99	सञ्जमानं	82	7
218	सञ्चितं ऋतुषु	171	18
58	सञ्चिन्वानकं	37	4
249	सञ्जहार	187	1
253	सञ्ज्ञापमुञ्जन्तं	190	6
213	सणम्मि	168	44
106	सततं गुप्त	85	9
74	सतामपि कुले	47	2
20	सत्कारमान	20	6
96	सत्कृतं स्वजनेन	77	10
221	सत्कृताश्च	173	1
154	सत्त्ववन्तः	133	2
200	सत्यं च धर्मश्च	163	153
6	सत्यं दानं दया	5	4
9	सत्यं धृयात्	7	3
264	सत्यं मनोरमाः	197	30
14	सत्यस्य घचनं	10	8
153	सत्यायीं धार्मिकानायां	133	1
195	सत्येन रक्ष्यते	163	94
63	सत्येन श्लोकान्	39	28
34	सत्यु कार्यवती	31	7
19	सदक्षिणां काशन	17	1
16	सदनमुपगतः	12	6
223	सदशात्पुरुषं	174	4
103	स दोषः सपिबस्य	83	14
31	सन्निरेष सह	31	1
35	सन्त एव सतां	31	15
143	सन्ततकृदित	121	4
255	सन्तार्पं विजगमि	192	15
86	सन्तापलोभ	67	32

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिमङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
54	सन्ति पुत्राः	50	38
269	सन्ति शाकानि	200	27
137	सन्ति भ्रानं इव	111	12
205	सन्तोऽपि न	166	7
34	सन्तो मनसि	31	6
129	सन्तोसामभ	102	24
153	सन्धिभिर्घैव	132	3
99	सन्धिविक्रम	82	"
252	सन्धयोपि	190	2
"	सन्ध्या निशा	"	1
248	सन्ध्यारोगोत्थिनैः	186	6
16	सन्ध्यावन्दन	12	1
69	सन्निभैर्जैव	37	18
134	सपत्नैस्तद्वितः	108	5
209	स पुमानधैवत्	168	1
73	सप्त दोषाः	44	14
220	स ऋक्षचर्यं	172	2
235	समा जिता वरुवता	180	4
188	समा धा न	163	14
258	समस्तुत्वदुःख	195	13
172	समाभिन्वय -	156	"
106	समार्थायन्वयौ	85	16
230	समाश्रयधलादेश	157	3
198	समास्थिताः	163	129
266	समीपतायं	199	1
123	समुहमिच्छि	99	32
176	समूलघातं	156	36
8	समेषु दिवसेषु	6	6
24	सम्पत्तौ च विपत्तौ	26	0
209	सम्पत्सु महतां	168	"
203	सम्पदेषा जनस्य	167	4
206	सम्पदो हि	"	15
230	सम्पदं सतां	177	8

पुस्तकसंख्या.	श्लोकाः.	पदसंख्या.	श्लोकसंख्या.
212	सम्पूर्णस्य	168	37
51	सम्प्रयोज्य	36	36
96	सम्भार्यं गोपु	77	6
84	सम्भोजनं	76	4
250	सरणमहद्वयानं	187	15
32	सरसं मध्यमवहायं	21	40
169	सरस्वती स्थिता	153	1
90	स राजा पुरुषः	73	7
6	सर्वे विदुषेद	4	7
105	सर्वैः पदस्यस्य	85	8
54	सर्वेषु	36	45
169	सर्वेषु इति	153	6
268	सर्वेषु सम्प्रद-	260	4
219	सर्वेषु प्रतिप्रसङ्गानि	187	5
142	सर्वेषु शक्तिषु	116	1
72	सर्वेषु पद्येषु	44	2
173	सर्वेषु नाट्येषु	156	18
21	सर्वेषु नाट्येषु	21	1
14	"	10	4
262	सर्वेषु नाट्येषु.	197	1
116	सर्वेषु नाट्येषु.	94	2
21	सर्वेषु नाट्येषु	22	1
159	सर्वेषु नाट्येषु	140	5
107	सर्वेषु नाट्येषु	85	21
156	सर्वेषु नाट्येषु	109	8
65	सर्वेषु नाट्येषु	40	12
152	सर्वेषु नाट्येषु	129	4
210	"	165	14
13	सर्वेषु नाट्येषु	9	11
262	सर्वेषु नाट्येषु	197	7
180	सर्वेषु नाट्येषु	136	103

पुस्तकख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
१३५	सर्वेऽपि इत्	१८०	२
२१	सर्वे वेदा न तत्	२२	२
१९०	सर्वेषामेव	१६३	४१
१२०	सर्वेभ्यो	९९	८
४	सखिलचरौ	३	३
१३२	स वंशस्य	१०६	५
११४	सशर्करा	९२	७
२०४	स श्लाघ्यः स गुणी	१६६	१
१२३	सप्तभवहेण	९९	३७
३५	सप्तारविष	३१	१२
१०८	स सुदृद् य.	८८	९
२४२	स स्त्रियोऽङ्कुशलात्	१८१	६६
४४	सद्गजान्धवदा.	३२	५९
१०७	सदृसा विदुर्भित	८५	१९
१५०	सदृसैव	१२६	१
१५१	सदृसोत्पत्य	१२७	४
१६३	सदृशं प्रतिदास्यामि	१४९	५
१९६	सहायवन्धनाः	१६३	१०१
१०९	सहायवानेव	८८	१४
९९	सहायसाम्पं	८२	४
५९	सहैव मृत्युः	३७	१९
५१	साक्षान्भवतः	३५	८
१२०	साधयत्यसहायः	९९	१०
१३९	साधारणस्त्री	११४	९
३४	साधो पुरुष	३१	४
२५२	साम्प्यमस्तमित	१९०	३
११५	सापसारिणि	९३	५
२५८	सा वाळा वयं	१९५	१४
२३८	सा भार्या वा दिव्यं	१८१	२७
१६३	सामन्तमण्डला	१४९	३
१७२	सामन्तानां	१५६	१२
८२	सामवादाः	५९	३

पुस्तकख्या.	श्लोकाः.	पदविसङ्ख्या.	श्लोकमङ्ख्या.
153	सामादीनां	131	1
151	साम्ना अदेन	127	7
,	साम्ना प्रमाध्यते	"	8
"	साम्नेव सिद्धये	128	2
152	साम्नेव सिद्धिः	"	4
32	सारङ्कटाभिरामं	29	42
211	सापलं	168	28
83	साहसप्रकृतिः	61	1
70	सिद्ध्यन्मिव	41	9
172	सिद्धिं वसनाया	156	8
45	सुभणत्तणे	32	68
"	सुभणो सुहा	"	66
117	सुखचित्तः संघति	96	5
267	सुखं वा यदि वा	200	1
29	सुखं स्वपिति	29	16
53	सुखदुःखे भय	35	27
262	सुखस्यानन्तरं	197	8
12	सुखाद्याः सर्वे	8	13
117	सुखान्निदान	96	3
38	सुखगो ण कृणइ	31	42
35	सुखगो न यति	"	21
212	सुखातोमतेषं	168	38
175	सुखुदितः	156	45
247	सुभगसखिला	185	3
2	सुभापितं	1	10
177	सुमन्वितं	156	65
87	सुनहानपदि	68	6
248	सुरतामदे	186	4
100	सुखमाः पुद्गलाः	82	18
237	सुखगंजुष्णो	181	17
34	सुपूषस्येक	51	8
176	सुररंथेत	156	60
85	सुहृदी दित	65	4

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
198	सुहृदि निरन्तर	163	133
110	सुहृत्पुः कार्यं	88	29
1	सुकिसद्गद	1	4
158	सूक्ष्मसूत्र	140	4
22	सूक्ष्मोऽपि भारं	23	7
30	सूर्योदन्यत्र	29	22
57	सृजति तावदशेष	36	4
221	सैतुं दृष्ट्वा	173	2
266	सैतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य	199	7
116	सेनापति य.	94	3
26	सेनापत्यं च	27	4
144	सेवक. स्वामिन	123	3
251	सेवमाने दिशं	188	4
148	सेवादु.लाभिभूतस्य	124	3
"	सेवा दुरामय.	"	6
147	सेवामहर्षी	123	40
148	सेवा श्वृत्ति.	124	5
223	सेवव मान	174	12
117	सैन्येन छन्दते	95	6
243	सो भत्यो जो	181	70
124	सोकेण गिज्ज	99	40
64	सो को वि वद गिज्जो	39	39
213	सो चिभ	168	43
208	सोणद्धी चिभ	167	35
251	सोऽयमानत	189	3
250	सोहृद विमुद	187	12
95	सौहृदेन भरित्यक्तं	77	3
30	स्तब्धप्रकृति	29	25
240	स्तब्धस्य नश्यति	181	54
62	स्तवैर्गोक्षिप्यते	39	25
185	स्त्रिय सपुरुषा	160	9
135	स्त्रियां भूर्त्	108	19

पुस्तकस्य नाम.	श्लोकाः.	परमिमस्य वा श्रीरमस्य नाम.	श्लोकाः.
140	दीपशिखयात्	111	14
148	श्रीपु कुर्वन्ति	124	9
195	श्रीपु राजसु	163	91
131	"	108	11
209	स्थायतिक्रान्ति	168	5
249	स्नपिताः प्राच्यः	187	8
194	स्नातमथं गर्जं	163	79
166	स्नानोदकं गथा	159	5
71	स्निग्धशिवनिष्ठा	43	8
238	सृष्टान्निष गजः	181	21
211	सृष्टणीयगुणैः	168	27
139	स्मिं नृत्तं	111	2
244	स्मृता भवति	188	3
263	स्रजन्ति न निजतन्त्रं	107	16
153	स्वगुणिमाधाय	132	4
239	स्वगृहे पूजयेत्	181	39
23	स्वधर्मं कर्म	23	11
241	स्वधर्मनादाः	181	58

पुटसङ्ख्या	श्लोका.	पद्यसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या
1 3	स्वसैन्यपोष	90	9
75	सैन्यैश्च	48	7
195	श्वाद्गु गुर्वपि	168	93
92	स्वाधीने समतिकम् ।	74	12
36	स्वाधीने माधुर्यं	31	27
71	स्वान्तं गतं किङ्करता	13	15
222	स्वामिन यः	173	13
147	स्वामिनमविशेषद	123	39
259	स्वार्थसम्प्रतिपत्तयर्थ	196	6
99	स्वेष्यया कुशले	82	11
68	स्वेष्योपजात	10	38
231	हराण सरोहं विणा	177	15
21	हसो सिपूण	28	14
224	हते भीष्मेहते	175	6
115	हन्तार परमेन्यतानां	94	1
15	हन्ति जाता न	11	3
88	हय वा दन्तिन	70	3
25	हसिभ कपोल	26	12
256	हस्तमाच्छिद्य	195	2
150	हस्तापञ्जलि	124	23
56	हा धिक कष्टमहो	35	57
257	हारोऽपि नादित	195	4
44	हालाहलवज्रागनि	38	66
7	हालाहलादपि	5	19
167	हा स्वप्न सत्यमेवेद	151	2
32	हाहा कह ण मरिज्जह	29	44
238	हिंसा बलममाधूना	181	32
82	हिंस्यान् क्रोध्याद्	59	3
110	हिअअण्णपुहि	88	31
92	हितेन गुरणा	74	10
239	हिमवति तिप्रति	181	44
102	हीनतेजा हि	83	6

सुटमह या.	श्लोकाः.	पदवित्तङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
35	हृदयानि मनां	31	16
108	हृदये वसतीति	151	11
9	हृदि विद्म इव	7	"
160	हृष्टा वाचस्तथा	142	3
155	हेतौ लिङ्ग प्रथमने	109	"
229	इ दारिद्र्य ' नमस्तुभ्य	176	13
88	हेत्यन्तश्च	70	6
219	होन्ती दि	171	24

स्मृतग्रन्थाः ।

नामानि	पृष्ठम्.
अष्टावली	४४, ५५, ९४, ९५, २२०.
अलङ्कारसर्वस्वम्	५७, २४२, २४५.
अश्वघोषम्	११८.
अश्वद्वयम्	११८.
आश्वमेधायवम्	२५३.
इतिदानः	५०, ५६.
इतिहाससंशुद्धयः	७, २१, २४, १६८, १८८, २०४, २१५, २२५.
उदाहरणम्	९५, २५७.
उपनिषद्संवादः	२०.
फलकम्—	१०८.
कौटिल्यम्	१९४.
कौटिल्यम्	२७.
कौटिल्यम्	१६, १८, ९२, १४०, १४१, १५०, २०३, २०७.
कादम्बरीकथासारम्	२०६, २०८, २११.
कानकम्	१०२.
कानन्दकीर्त्तम्	११, ६३, ६४, ६५, ६६, ६७, ७०, ७१, ७२, ७३, ७५, ७६, ७९, ८५, ९०, ९३, ९४, ९८, ९९, १०२, १०४, १०५, १०६, १०८, ११२, ११३, ११४, ११५, ११७, ११८, ११९, १२०, १२१, १४२, १४३, १४४, १८७, १५१, १५२, १५३.

नामानि

पृष्ठम्.

१५४, १५५, १५६, १५७, १५८,
१५९, १६१, १६२, १६३, १६५.
१७१, १७३, १७५, १७६, १८५,
२०२, २१२, २४४.

काव्यप्रकाशः

३३, ५०, १४०, १८९, २४१.

किरातम्

३७, ४४, ७३, ७४, ८१, १५६, २११.

कौटिल्यम्

९०, ९३, ९९, १०२, १०५, १०६, १०७,
१११, १३१, १४३, १७३, १७५, १९३.

गणककृतिः

११८.

गाथाकोशः

२, १८, २५, २७, ३२, ३८, ४५, ५१, ६४,
६८, ७२, १११, १२३, १२५, १२८,
१७१, २०२, २०८, २१३, २१४, २१६,
२१९, २२२, २२७, २३१, २३३, २४३,
२४८, २४९, २५०, २५१, २५२, २५५,
२५६, २५९, २७०.

गाथासप्तशती

२५, ३२, ३८, ४६, ९७, ११०, ११२, २०२
२१९, २४३, २४८, २५०, २५८.

चतुर्विपर्यासः

२६५.

चाक्षुषीयम्

६१, ६२, ६९, ७१, ७७, १००, १०७, ११३,
१३४, १३५, १७४, १९०, १९१.

चिन्तामणिः

२०८.

जगदेकवीरचरितम्

२५३.

त(न्त्रगुपाख्याःत्रोपा-
ख्यानम्)

२२१.

तन्त्रोपाख्यानम्

२३२.

धक्षस्मृतिः

२४.

दण्डनीतिः

१३५, १४५, १७२, १७६, १९४, २३६

नरकबधम्

१०१.

नागानन्दम्

९३.

नामानि	
नीतिः	२३७, २३८.
नीतिशतकम्	१९३.
नीतिशास्त्रम्	२७, १३४, १९१, १९२, १९३.
नीतिसारम्	१९४, १९५.
नैष्कर्म्यसिद्धिः	२६०.
पञ्चमम्	१७, २४, २६, २८, ३५, ३६, ४२, ४३, ४४, ४८, ५१, ५४, ५७, ५९, ६५, ६८, ८९, ९१, ९३, ९४, ९७, ९९, १०२, १०३, १०४, १०७, १०८, १०९, ११०, १११, १२०, १२१, १२२, १२६, १२७, १२८, १३४, १३५, १४३, १४८, १५०, १५३, १५४, १८८, १८६, १९३, १९८, २०१, २०४, २०६, २१२, २१८, २२१, २२३, २२४, २२६, २३७, २४०, २४१, २६२, २७०
प्रतापस्त्रीयम्	५४ ७८, २२४, २२५, २२६, २२८, २३०, २३२, २३६, २४१, २४४.
प्रबोधचन्द्रोदयम्	१६, ५७, ८३, १७५, २०४.
प्रियदर्शिका	२४७
फलगुह्यस्तिनी	५७.
बृहत्कथा	६, १७, ३४, ३५, ४०, ४२, ६७, ७५, १०८, १२६, १२७, १२९, १३०, १४८, १७३, २२४, २३८, २४२, २६३, २६९.
बृहत्संहिता	१०२.
ब्रह्माण्डपुराणम्	५९.
महर्षिचिन्म	२.

नामानि.

पृष्ठम्.

भल्लटम्

१६, ३०, ३१, ४३, ४५, ५५, १२८,
१६९, २०७, २०९, २११, २१२,
२१४, २१६, २१८, २१९, २२२,
२४१.

महानाटकम्

१५७, २४४.

महाभारतम्

३, ६, ७, ८, १२, १३, १५, १६,
२०, २१, २२, २३, २४, २६,
२७, २८, २९, ३४, ४१, ४७,
४९, ५०, ५१, ५२, ५४, ५७,
५८, ५९, ६०, ६१, ६२, ६३,
६४, ६५, ६६, ६७, ७१, ७२,
७४, ७५, ७६, ७७, ७८, ७९,
८०, ८२, ८३, ८४, ८५, ८६,
८७, ८८, ८९, ९०, ९१, ९४,
९६, ९८, ९९, १०२, १०३,
१०४, १०६, १०८, १०९, ११०,
१११, ११३, ११४, ११५, ११६,
११७, ११९, १२०, १२१, १२२,
१२४, १२५, १३०, १३१, १३२,
१३३, १३४, १४३, १४४, १४५,
१४६, १५१, १५४, १५५, १५६,
१५८, १५९, १६०, १६१, १६४,
१६५, १६८, १६९, १७०, १७१,
१७२, १७३, १७४, १७५, १७६,
१७७, १८०, १८४, १८६, १८७,
१८८, १८९, १९०, १९१, १९२,
१९३, १९४, १९५, १९६, १९७,
१९८, १९९, २००, २०१, २०२,
२०३, २०४, २०५, २०६, २१०,

नामानि. ११)

पृष्ठम्. १११

२१५, २२०, २२१, २२४, २२५,
 २३२, २३३, २३४, २३५, २३६,
 २३७, २३८, २३९, २४०, २४१,
 २५९, २६०, २६१, २६२, २६४,
 २६५, २६६, २६७, २६८, २६९,
 २७१.

माघम्

४४, ५५, ६२, ८२, १०३, १२१,
 १२७, १७६, १९७.

मानघम्

१५९, १६०.

मानसोल्लास'

१३६, १३७, १३८, १४०, १४२,
 १४३, १६१, १६३, १६६, २१७.

मार्कण्डेयम्

२३, ९१.

मालतीमाघवम्

१०१.

मुदाराक्षसम्

५३, ९९, १००, १०१, १३२, १४२,
 १७०, २०७, २११.

यादवप्रकाशः

२७०.

रघुवंशः

२, ९५.

रत्नावली

५५, २४७.

राजग—

६२, ६४, ६६, ६७, ६८, ७१, ८५,
 १०६, ११०, ११५, १४०, १४१,
 १४४.

राजपुत्रीयम्

११९.

रामाभ्युदयम्

१०.

रामायणम्

७, १२, १३, १४, २४, २६, २८,
 २९, ४३, ५२, ५४, ५८, ६०,
 ६१, ६३, ६४, ६५, ६९, ७८,
 ८०, ८२, ८९, ९०, ९२, ९४,
 ९५, ९६, ९९, १००, १११,

स्मृतग्रन्थकर्तारः ।

अमिनवगुप्तः	१, २३०.
अमरकः	२५८.
अमृतवर्धनः	३७.
अदातः	२०९.
उद्भटः	३५, २४९.
कविराक्षसः	४२, १३२.
कविवल्लभः	३३, ४१, ४३, १०९, १३८, १४४, २०४, २१४, २३३.
कालिदासः	१, ८, ३७, ६२, ६३, ६४, ६९, ७५, ७६, ८१, ९२, ९६, ११३, ११५, १३०, १५८, १६६, १७०, १८०, १८१, १८६, २३१, २४४, २४५, २४६, २४७, २५१, २५२, २५४, २५५, २५६, २५७, २६१, २६४.
क्षेमेन्द्रः	१९४.
स्रण्डनकारः	५६, १६९.
गजेन्द्रसिंहः	३५.
गोपालः	४२.
गोविन्दकविः	४३, ७८, १४०, १४१.
गोविन्दमठः	२२७.
चण्डलदेवः	४१, ४४.
चाणक्यः	१७, १०९, १५१, १५२.
जयन्तः	२.
तरुणवाचस्पतिः	४.
दण्डनाथः	२००
दण्डी	३३, १६९, २५३, २५६.
पफलावः	२१७.
पुरन्दरः	३.

प्रकाशवर्षः	१९९.
प्रतापचक्रवर्ती	२०५, २०९.
प्रतापरुद्रः	३९, ४०, ४१, १०४, १४४.
बिह्लणः	४२.
भट्टबाणः	३६, १२२.
भर्तृहरिः	१, १०, २७, ३०, ३२, ५५, ५६, ६८, २११, २१३, २१६, २२४, २२६, ३२७, २४०, २४१, २४२, २६१, २६२, २६४, २६५, २६९, २७०, २७१.
मवमूतिः	१०९, २००, २४३.
भामहः	१, १३८.
भारवि	१०, ३०, ४२, ६७, ७२, ८३, ८९, १००, १०७, ११०, १२१, १२७, १२८, १२९, १३२, १५५, १७७, १८०, १९७, २०६, २०९, २१०, २१४, २६०.
भोजराजः	३, २४, ३४, ३५, ३९, ९५, १०४, १०९, ११८, १२९, १३४, १६९, १९२, २२२, २२६, २२८, २२९.
मनुः	५, ६, ७, १३, १७, २३, २६, ६१, ६२, ६५, ६९, ७८, ७९, ८९, ९०, ९१, ६२, ९६, ९७, ९८, ११४, १५०, १६४, १८३, १८९, १९०, १९४, १९५, २६९.
माघवः	४८.
मुरारिः	४, ३४, ६५, २०५, २०६, २१०.
रविगुप्तः	३६, १२२, १९९.
राजशेखरः	१, ४, १८०.
रुद्रः	५२, २३१.
वराहमिहिरः	३, ३३, २३९.

वल्लभदेवः २६, २८, ३०, ३१, ३३, ३९, ४०, ५१,
 ५४, ५६, ६७, ६८, ७८, ७९, ८१, ८२,
 ९२, १०५, १२०, १२१, १३३, १३९,
 १४४, १४६, १४८, १५२, १५४, १५५,
 १५७, १६९, १७३, १७४, १८९, १९१,
 १९२, १९५, १९८, १९९, २०१, २०५,
 २०६, २०९, २१०, २१७, २१८, २२३,
 २२४, २२५, २२८, २२९, २३०, २३१,
 २३२, २३६, २४४, २५७, २५९, २६१.

वसिष्ठः ६.

विक्रमादित्यः १९१, २२६.

विज्ञानेश्वरः ३.

विश्वाधिकः १.

वीरेश्वरः २५२.

व्यासः १८७, १९५, २०२, २०३, २०५, २१५,
 २१७, २२१, २२२, २६०.

शातवाहनः २५.

सकलविद्याचक्रवर्ती ३१, २४९.

सकलविद्याधरः ४३, १९५, १९८, २१७, २१८.

सर्वज्ञसोमेश्वरः २७.

सुन्दरपाण्ड्यः ३०, ३५, ३६, ४४, ८२, ११२, १४९,
 १९८, १९९, २१८, २२३, २२६, २३१,
 २३५, २३९, २४०.

सुबन्धुः ४४, ८३, १३७.

सुवर्णदेवः २२२.

सुवर्णविस्तारः ५६, २२८.

सोमदत्तमहः २४७.

सोमेश्वरः ४०, ४१.

हरिमहः १४८.

स्मृतग्रन्थकर्तारः ।

अभिनवगुप्तः	१, २३०.
अमरकः	२५८.
अमृतवर्षनः	३७.
उदात्तः	२०९.
उद्भटः	३५, २४९.
कविराक्षसः	४२, १३२.
कविवल्लभः	३३, ४१, ४३, १०९, १३८, १४४, २०४, २१४, २३३.
कालिदासः	१, ८, ३७, ६२, ६३, ६४, ६९, ७५, ७६, ८१, ९२, ९६, ११३, ११५, १३०, १५८, १६६, १७०, १८०, १८१, १८६, २३१, २४४, २४५, २४६, २४७, २५१, २५२, २५४, २५५, २५६, २५७, २६१, २६४.
क्षेमेन्द्रः	१९४.
स्रष्टनकारः	५६, १६९.
गजेन्द्रसिंहः	३५.
गोपालः	४२.
गोविन्दकविः	४३, ७८, १४०, १४१.
गोविन्दभट्टः	२२७.
चम्पूदेवः	४१, ४४.
चाणक्यः	१७, १०९, १५१, १५२.
जयन्तः	२.
तरुणवाचस्पतिः	४.
दण्डनाथः	२००
दण्डी	३३, १६९, २५३, २५६.
पकलावः	२१७.
पुरन्दरः	३.

बलमदेव	२६, २८, ३०, ३१, ३३, ३९, ४०, ५१, ५४, ५६, ६७, ६८, ७८, ७९, ८१, ८३, ९२, १०५, १२०, १२१, १३३, १३९, १४४, १४६, १४८, १५२, १५४, १५५, १५७, १६९, १७३, १७४, १८९, १९१, १९२, १९५, १९८, १९९, २०१, २०५, २०६, २०९, २१०, २१७, २१८, २२३, २२४, २२५, २२८, २२९, २३०, २३१, २३२, २३६, २४४, २५७, २५९, २६१.
बलिष्ठ	६.
बिक्रमादित्य	१९१, २२३.
बिहानेश्वरः	३.
बिष्णुभिरु	१.
बीरेश्वर	२५२.
भृगु	१८७, १९५, २०२, २०३, २०५, २१५, २१७, २२१, २२२, २६०.
चन्द्रदेव	२५.
सहस्रविद्याभक्तवर्ती	३१, २४९.
सहस्रविद्याभक्त	४३, १९५, १९८, ११७, २१८.
सर्वदुर्गेश्वर	२७
सुन्दरलक्ष्मण	१०, १५, ३६, ४४, ८२, ११२, ११७, १०८, १९९, २१८, २२३, २२६, २३१, २३५, २३९, २४०.
सुबु	४४, ८१, १३७.
सुवर्णेश्वर	२७२.
सुवर्णेश्वर	५१, १२८.
सुवर्णेश्वर	१४७.
सुवर्णेश्वर	४०, ४१.
सुवर्णेश्वर	१४८.

LIST OF SANSKRIT PUBLICATIONS FOR SALE.

	RS. AS. P.
भक्तिमञ्जरी Bhaktimanjari (Stuti) by H. H. Svāti Śrī Rāma Varma Mahārāja.	1 0 0
स्यानन्दुरपुरवर्णनप्रबन्धः Syanandurapuravarnana- prabandha (Kāvya) by H. H. Svāti Śrī Rāma Varma Mahārāja, with the commentary Sundarī of Rājarāja Varma Koil Tampurān.	2 0 0

Trivandrum Sanskrit Series.

No. 1—दैवम् Daiva (Vyākaraṇa) by Deva with Puruṣakāra of Kṛṣṇānīlāsukamuni (out of stock).	1 0 0
No. 2—अभिनवकौस्तुभमाला-दक्षिणामूर्तिस्तवैः Abhi- navakaustubhamala and Dakṣina- murtistava by Kṛṣṇānīlāsukamuni (out of stock).	0 2 0
No. 3—नलाभ्युदयः Nalabhyudaya (Kāvya) by Vāmana Bhatta Bāṇa (second edition).	0 4 0
No. 4—शिवलीलार्णवः Sivalilarnava (Kāvya) by Nīlakaṇṭha Dīkṣita (out of stock).	2 0 0
No. 5—व्यक्तिविवेकः Vyaktiviveka (Alaṅkāra) by Mahūna-Bhaṭṭa with commentary (out of stock).	2 12 0
No. 6—दुर्घटवृत्तिः Durghatavṛtti (Vyākaraṇa) by Saradaśvara (out of stock).	2 0 0
No. 7—ब्रह्मतत्त्वप्रकाशिका Brahmatattvapra- śika (Vedānta) by Śaḍāśivendrasara- śvati (out of stock).	2 4 0
No. 8—प्रद्युम्नाभ्युदयम् Pradyumnabhyudaya (Nāṭaka) by Ravi Varma Bhūpa (out of stock).	1 0 0

No. 33—	शारदचसंग्रहः Vararucasangraha (Vyākaraṇa) with the commentary Dīpaprabhā of Nārāyaṇa (out of stock).	0	8	0
No. 34—	मणिदर्पणः Manidarpana (Nyāya) by Rājacūdāmanimakhin.	1	4	0
No. 35—	मणिसारः Manisara (Nyāya) by Gopī- nātha.	1	8	0
No. 36—	कुमारसम्भवः Kumarasambhava (Kāvya) by Kālidāsa with the two comment- aries, Prakāśikā of Aruṇagirinātha and Vivaraṇa of Nārāyaṇa Paṇḍita (Part III, 6th, 7th and 8th Sargas).	3	0	0
No. 37—	आशौचाष्टकम् Asaucastaka (Smṛti) by Vararuci with commentary.	0	4	0
No. 38—	नामलिङ्गानुशासनम् Namalinganusasana (Kośa) by Amarasimha with the com- mentary Tikāsarvasva of Vandy- aghaṭīya Sarvānanda (Part I, 1st Kāṇḍa).	2	0	0
No. 39—	चारुदत्तम् Carudatta (Nāṭaka) by Bhāsa (out of stock).	0	12	0
No. 40—	अलङ्कारसूत्रम् Alankarasutra by Rājānaka Ruyyaka with the Alaṅkārasarvasva of Maṅkhūka and its commentary by Samudrabuḍha (second edition).	2	8	0
No. 41—	अध्यात्मपटलम् Adhyatmapatala (Ve- dānta) by Āpastamba with Vivaraṇa of Śrī Śaṅkara-Bhagavat-Pāda (out of stock).	0	4	0
No. 42—	प्रतिमानाटकम् Pratimanataka by Bhāsa (out of stock).	1	8	0
No. 43—	नामलिङ्गानुशासनम् Namalinganusasana (Kośa) by Amarasimha with the two commentaries, Amarakośodghaṭana of Kṣīrasvāmin and Tikāsarvasva of Vandyaghaṭīya Sarvānanda (Part II, 2nd Kāṇḍa, 1-6 vargas).	2	8	0
No. 44—	तन्त्रसुद्धम् Tantrasuddha by Bhaṭṭāraka Vedottama (out of stock).	0	4	0

	RS.	AS.	P.
No. 45—प्रपञ्चहृदयम् Prapancahṛdaya,	1	0	0
No. 46—परिभाषावृत्तिः Paribhasavṛtti (Vyākaraṇam) by Nilakanṭha Dikṣita.	0	8	0
No. 47—सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Siddhantasiddhanjana (Vedānta) by Kṛṣṇānanda Sarasvatī (Part I.)	1	12	0
No. 48—सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Do. Do. (Part II).	2	0	0
No. 49—गोळदीपिका Goladīpika (Jyotiṣa) by Parameśvara.	0	4	0
No. 50—रसानयसुधाकरः Rasarnavasudhakara (Alankāra) by Siṅga Bhūpāla.	3	0	0
No. 51—नामलिङ्गानुशासनम् Namalinganusasana (Kōśa) by Amarasimha with the two commentaries, Amarakośodghātana of Kṛṣṇasvāmin and Tikāsarvasya of Vandyaghatīya Sarvānanda (Part III, 2nd Kāṇḍa, 7-10 vargas).	2	0	0
No. 52—नामलिङ्गानुशासनम् Namalinganusasana (Kōśa) by Amarasimha with the commentary Tikāsarvasya of Vandyaghatīya Sarvānanda (Part IV, 3rd Kāṇḍa).	1	8	0
No. 53—शब्दनिर्णयः Šabdaniṇaya (Vedānta) by Prakāśātmayatindra.	0	12	0
No. 54—स्फोटसिद्धिन्यायविचारः Sphotasiddhi-nyayavicara (Vyākaraṇa).	0	4	0
No. 55—मत्तविलासप्रहासनम् Mattavilasaprahasana (Nāṭaka) by Mahendravikrama-varman. (out of stock).	0	8	0
No. 56—मनुष्यालयचन्द्रिका Manuṣyalayacandrika (Śilpa) (out of stock).	0	8	0
No. 57—रघुवीरचरितम् Raghuvīracarita (Kāvya).	1	4	0
No. 58—सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Siddhantasiddhanjana (Vedānta) by Kṛṣṇānanda Sarasvatī (Part III).	2	0	0

	RS	AS	₹
No 71—तन्त्रसमुच्चय Tantrasamuccaya (Tantra) by Narayana with the commentary Vimarśinī of Śaṅkara (Part II, 7—12 Paṭalas) (out of stock)	3	8	0
No 72—ईशानशिवगुरुदेवपद्धति Isanasivagurudevapaddhati (Tantra) by Īśanasiva gurudevamiśra (Part II Mantrapada)	4	0	0
No 73—ईश्वरप्रतिपत्तिप्रकाश Isvarapratipattiprakasa (Vedānta) by Madhusūdana-sarasvatī	0	1	0
No 74—याज्ञवल्क्यस्मृति Yajnavalkyasmṛti with the commentary Bālakṛīḍa of Viśvarūpacārya (Part I — Ācāra and Vyavahāra Adhyavāś)	3	4	0
No 75—शिल्पपरत्नम् Silparatna (Śilpa) by Śrī-kumāra (Part I)	2	12	0
No 76—आर्यमनुश्रीमूलकल्प Aryamanjusṛimulakalpa (Part II)	3	0	0
No 77—ईशानशिवगुरुदेवपद्धति Isanasivagurudevapaddhati (Tantra) by Īśanasiva gurudevamiśra (Part III, Kṛyāpāda 1—30 Paṭalas)	3	0	0
No 78—आश्वलायनगृह्यसूत्रम् Asvalayanagrhyasūtra with the commentary Anāvīlā of Haradattācārya	2	6	0
No 79—अर्थशास्त्रम् Arthasastra of Kauṭalya with commentary by Mahāmahopādhyāya T Gṛnapati Śāstri (Part I, 1 & 2 Adhikarapās)	3	12	0
No 80—अर्थशास्त्रम् Do Do (Part II, 3—7 Adhikarapās)	4	0	0
No 81—याज्ञवल्क्यस्मृति Yajnavalkyasmṛti with the commentary Bālikṛīḍa of Viśvarūpacārya (Part II Prayaścittādhyāya)	2	0	0
No. 82—अर्थशास्त्रम् Arthasastra of Kauṭalya with commentary by Mahāmahopādhyāya T Gṛnapati Śāstri (Part III, 8—15 Adhikarapās).	3	4	0

No 83—ईशानशिवगुरुदेवपद्धति. Isanasivaguru- devapaddhati (Tantra) by Iśāna- sivagurudevamiśra (Part IV, Kriyā- pāda 81-64 Patalās and Yogapāda).	3	8	0
No 84—आर्यमञ्जुश्रीमूलकल्प Aryamanjusrimula- kalpa (Part III)	2	0	0
No 85—विष्णुसंहिता Visnusamhita (Tantra).	2	8	0
No 86—भरतचरितम् Bharatacarita (Kāvya) by Kṛṣṇakavi	1	8	0
No. 87—सङ्गीतसमयसारः Sangitasamayasara (Sangīta) of Sangitākara Pārśva- deva	1	2	0
No 88—काव्यप्रकाश. Kavyaprakasa (Alankāra) of Mammatabhatta with the two com- mentaries, Saṃpradāyaprakāśinī of Śrī Viśvavaktrivartin and Sāhi- tyacūdāmanī of Bhaṭṭagopāli (Part I, 1-5 Ullāsās)	3	0	0
No 89—स्फोटसिद्धि Sphotasiddhi (Vyākaraṇa) by Bharatamiśra	0	8	0
No 90—मीमांसाश्लोकवार्तिकम् Mimamsasloka- vartika with the commentary Kaśikā of Śucaritamīśra (Part I).	2	8	0
No 91—होराशास्त्रम् Horasastra of Varāhamihira- carya with the Vivaraṇa of Rudra	3	0	0
No 92—रसोपनिषत् Rasopanīsat.	2	0	0
No 93—वेदान्तपरिभाषा Vedantaparibhasa (Vedānta) of Dharmarajadhvarīndra with the commentary Prakāśikā of Paddadīkṣita.	1	8	0
No 94—बृहद्देशी Brihaddesī (Sangīta) of Matangamuni.	1	8	0
No. 95—रणदीपिका Ranadīpika (Jyotiṣa) of Kumāraganaka.	0	4	0

- No. 96—**ऋक्संहिता Rksamhita** with the Bhāṣya of Śkaṇḍasvāmin and the commentary of Venkṭamadhavayya (Part I, the 1st Aṅghya in the 1st Aṣṭakā) 1 8 0
- No. 97—**नारदीयमनुसंहिता Naradiyamansamhita** (Smṛti) with the Bhāṣya of Bhāṣya vāmin 2 0 0
- No. 98—**शिल्पसूत्रम् Silparatna (Śilpa)** of Śrī Lumārī (Part II) 2 8 0
- No. 99—**मीमांसाश्लोकसार्थम् Mīmamsasloka-**
varṭika (Mīmāṃsā) with the com-
 mentary Kāśikā of Śucrutamirī
 (Part II) 2 0 0
- No. 100—**काव्यप्रकाश Kavyaprahasa (Alaṅkāra)**
 of Mammatabhūta with the two com-
 mentaries, Saṃpradāyaprahāṣi of
 Śrīvaṅśyācaṅkṛtvarṭin and Śābhiya
 cādamini of Bhāṭṭagopāla (Part II,
 6-1) 5 0 0
- No. 101—**आर्यभटीयम् Āryabhaṭīya (Jyotiḥ)** of
 Āryabhaṭācārya with the 1125 of
 Nīlakaṇṭha or vṛṇa (Part I
 Gaṇapāda) 2 8 0
- No. 102—**दत्तिलम् Dattila (Śāstra)** of Dattila
 0 4 0
- No. 103—**हंससन्देह Hansasandeha (Vedānta)**
 with the commentary 0 8 0
- No. 104—**साम्बन्धव्याख्यानम् Sambandhavākya-**
(Śāstra) with commentary 1 0 0
- No. 105—**निधिप्रदीप Nidhipradīpa** of Śulha
 Śākhāyānīyā 0 4 0
- No. 106—**प्रक्रियासंज्ञम् Prakriyasamjñam**
 (Vyākaraṇa) of Śrī Nārāyaṇa
 Bhāṭa with commentary (Part I) 1 0 0

	RS.	AS	P.
No. 107—काव्यरत्नम् Kavyaratna (Kāvya) of Athiddasi	0	12	0
No. 108—बालमार्तण्डविजयम् Balamartanda- vijaya (Nāṭikā) of Devarajikavi,	1	8	0
No. 109—न्यायसारः Nyayasara with the commentary of Vasudevastri.	1	8	0
No. 110—आर्यभटीयम् Aryabhaṭīya (Jyotiṣā) of Āryabhaṭacarjya with the Bhāṣya of Nilakanthasomayajin (Part II. Kalakriyāpāda)	1	0	0
No. 111—हृदयप्रियः Hridayapriya (Vaidyaka) by Parameśvara,	3	0	0
No. 112—कुचेलोपाख्यानम् अजामिलोपाख्यानं च । Kucelopakhyana and Ajamilo- pakhyana (Sangīta) by H. H. Svāti Śrī Rāma Varma Mahārāja	0	4	0
No. 113—सङ्गीतकृतयः Sangitakrtis (Gana) of H. H. Svāti Śrī Rāma Varma Mahārāja	1	0	0
No. 114—साहित्यमीमांसा Sahityamimamsa (Alankāra)	1	0	0
No. 115—ऋक्संहिता Rksamhita (with the Bhāṣya of Skandisvamin and the commentary of Veṅkaṭamadhva- vārya) (Part II 2nd Adhyāya in the 1st Aṣṭaka)	1	8	0
No. 116—वाक्यपदीयम् Vakyapadiya (Vyākaraṇa) with the commentary Prakīrṇaka- prakāśa by Helaraja son of Bhūtirāja. (Part I).	1	8	0

No 117—सरस्वतीरुण्डामरणम् Sarasvatikanta- bharana (Vyākaraṇa) by Bhojudeva with the commentary of Śrī Nārā- yaṇa Daṇḍanātha. (Part I).	1	8	0
No. 118—बालरामभरतम् Balaramabharata (Nāṭya) by Bālarāma Varma Vanci Mahārāja.	2	8	0
No 119—विवेकमार्तण्डः Vivekamarthanda (Vedānti) of Viśvarūpadeva	0	8	0
No 120—शौनकीयम् Saunakiya (Śmṛti)	0	8	0
No. 121—वैखानसागमः Vaikhanasagama (Tantri) of Marici.	2	0	0
No. 122—प्रबोधचन्द्रोदयम् Prabodhacandrodaya (Nāṭaka) by Kṛṣṇamīśrayati with the commentary Nāṭikā- bharana of Śrī Govindarṅga bhagavān.	2	0	0
No. 123—सङ्ग्रामविजयोदय. Sangramavijayo- daya (Jyotiṣa).	2	0	0
No. 124—हरमेखला Haramekhala (Vādyaka) of Māhuka with commentary (Part I chapters 2, 3 & 4)	1	8	0
No. 125—कौकसन्देसः Kokasandesa (Kāvya) by Viṣṇutrāta.	0	8	0
No. 126—करणपद्धतिः Karanapaddhati (Jyotiṣa).	0	4	0
No. 127—सरस्वतीरुण्डामरणम् Sarasvatikanta- bharana (Vyākaraṇa) by Bhojudeva with the commentary of Śrī Nārāyaṇa Daṇḍanātha. (Part II).	1	8	0
No. 128—भृङ्गसन्देसः Bhringasandesa (Kāvya) by Vāsudatta.	0	6	0
No. 129—हंससन्देसः Hamsasandesa (Kāvya)	1	4	0

	RS	AS.	P.
No 130—महानयप्रकाश Mahanayaprakasa (Vedānta) by Abhinavaguptācārya.	0	8	0
No. 131—वृत्तवार्तिकम् Vrttavartika (Chandas) by Rāmapāṇivāda	1	8	0
No 132—तन्त्रोपाख्यातम् Tāntre akhyanā (Kavya)	0	6	0
No 133—उदयवर्मचरितम् Udayavarmacarita	0	4	0
No. 134—योगयाज्ञवल्क्यम् Yogayajñavalkya	0	4	0
No. 135—सर्वदर्शनसामुद्री Sarvadarsanakaumudī by Vāṭha śarasvatī.	1	0	0
No 136—हरमेखला Haramekhala of Mahulī with commentary (Part II Chapter 2)	0	8	0
No. 137—स्कान्दशरीरम् Skandasarīra with commentary	2	4	0
No 138—आश्वलायनगृह्यमन्त्रव्याख्या Asvalayana gṛhyamantravyākhyā of Hara dī tamiṣī	2	8	0
No 139—प्रक्रियासर्वस्वम् Prakriyasarvasva (Vyākaraṇa) of Śrī Nāṭayāmbhatta with the commentary of K. Sāmba śīva Śāstri (Part II)	0	12	0
No 140—सरस्वतीरुण्डाभरणम् Sarasvatikantha bharana Vyākaraṇa) by Bhojalevi with the commentary of Śrī Nīṭayāmbhatta (Part III)	1	8	0
No 141—सुक्तिरत्नहार (Suktiratnahara)	2	0	0

Apply to:—

*The Superintendent,
Government Press,
Trivandrum*